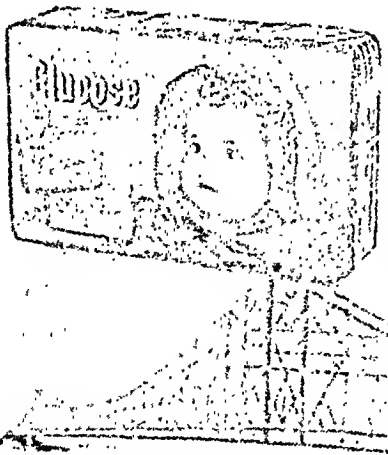

जे. वी. मंगारामके
बिस्कुट
और
मिठाइयां

कहीं भी
आप जाएं
हर सूरतमें
आनन्दित होंगे

लारवोंकी पसन्द

जौबी घा म पंड क

मानिए
दस्तावेज
(आता)

If there is no greed there
would be no occasion for armaments.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SIKRI & GROVER

United Bank of India Bldg., 6th Floor, Sir P. M. Road,
P. O. Box 1840, BOMBAY-1.

Exclusive Representatives of Witco Chemical Co. Inc.
Sonneborn Products Deptt.

Medical And Technical White Oils, Sulphonates,
Petrolatum & Other Specialities

Importers And Indentors For Quality Transformer Oils From U.S.A.

Exporters of Spices, Seeds, Mushrooms & Manufactured Goods

Tel: 317632-256949

Grams: NEROLIN

AGENCIES WORLD WIDE

On D. G. S. & D. contracts for lubricants and petroleum specialities
for Defence and other Government Departments

There is no limit to extending our services to our neighbours.

— Mahatma Gandhi

INSTITUTIONS MANAGED

BY

The Hyderabad (Sind) National Collegiate Board
BOMBAY-I.

Name of the Institution	Year of starting
1. Rishi Dayaram National College, Bandra	June 1949
2. Kishinchand Chellaram College, Bombay-1.	June 1954
3. Kishinchand Chellaram Law College, Bombay-1.	June 1955
4. Hazzaram Rijhumal College of Commerce & Economics, Bombay-1.	June 1960
5. The Bombay College of Journalism, Bombay-1.	June 1960
6. Smt. Mithibai Motiram Kundnani College of Commerce & Economics, Bandra.	June 1961
7. Diploma in Industrial & Labour Laws, Bombay-1.	June 1963
8. Diploma in Marketing & Advertising, Bombay-1.	June 1964
9. Smt. Chandibai Himathmal Mansukhani College, Ulhasnagar.	June 1965
10. Training College for Teachers, Colaba, Bombay-1.	

Mr. H. G. Advani
President

Principal K. M. Kundnani
Secretary

गांधी ग्रंथ
GANDHI GRANTHA
(CENTENARY PRESENT FROM THE "BHARATVASI")

EDITOR:
BALDEV T. GAJRA

THE BHARAT PRAKASHAN MANDAL
36-38, AGIARY LANE, OFF BAZARGATE STREET, FORT, BOMBAY 1.
Phones: 263547 & 264766

Contents

English

1. One Who Did Walk Upon This Earth

Editorial

Devanagari

अ. जीवन नामा	गुमनाम	१
१. महात्मा जी महानता		३
२. कुरुक्षेत्र की शान्तिपत्त		५
३. भक्तों का फल		६
४. के दिवसोंमें महात्मा		६
५. जीवन श्रद्धा		११

One who DID walk upon this earth !

In this Birth-Centenary of Bapuji, let us, at the outset, pay our humble Homage to the Great Master, the Father of our Nation, Mahatma Gandhi.

One of the most touching tributes, paid to Gandhiji, was by that Scientist-Philosopher, Albert Einstein, who said :

"Generations to come, it may be, will scarcely believe that such a one as this ever in flesh and blood walked upon this earth !"

What is it that made Einstein say this ?

It is perhaps because he felt that the achievements of that "Politician-turned-Saint" or a "Saint-turned-Politician" were of a magnitude that to future generations would appear to be such great deeds of prowess and valour as could be performed only by some godhead. And yet, we all know that this is not the truth; for, we have witnessed, with our own eyes, the Great Seer doing what our kith and kin tomorrow would perhaps call Miracles.

One of the most outstanding features of Bapuji's life is that it is an open book, which, he who runs, may read. There is nothing secret or hidden about it, no mystery attached or esoterism involved. Gandhiji was no born genius, no infant prodigy. His is the life-story of a most ordinary person, endowed with mediocre intellect, without any pretensions to extraordinary intellectual calibre or brilliance attained or inherited. It is the story of a person groping his way through the meandering and wayward paths of the world, yet a person possessed of a rare determination and a rarer zeal for attaining his goal, once it appeared crystal clear before his mind's eye.

He was not a great philosopher or a thinker, nor a revolutionary of the type we come across the pages of history of France or Russia. And yet, when he wrote or spoke, every word that fell from his lips or came from his pen, was pregnant with deep thought. And, without seeming to burn with the fire of a revolutionary, he

The method of passive resistance is the clearest and safest.
— Mahatma Gandhi

silently wrought a bloodless revolution, the like of which is not known in the annals of human history—liberation of an unarmed nation from the thralldom of an empire over which the Sun never set.

He was a politician who brought politics into the realm of religion, and he was a religious teacher who not only preached but also proved by example that religion is not something merely enshrined in sacred scriptures or confined within the narrow precincts of a temple or a church, but it is a way of life, the foundation and basis of all that we think, say or do. And, what was the secret of his success? He was not a Yogi who practised Hatha Yoga or Rajya Yoga, nor a Sanyasi who retired into the Caves of the Himalayas to attain wisdom or prowess. "I carry the cave within me", he once observed, when someone suggested to him that his proper place was a cave or mountain where he could lead a life of meditation.

His armoury was simple, he fought all his battles with the twin weapon of Truth and Non-Violence—TRUTH as end and Non-Violence as means. To him, God also

appeared to be a manifestation of Truth, and no prayer was more potent than the service of humanity.

Gandhiji's life is an inspiration and a challenge to every Indian, nay to every man born, a challenge that achieving godhead or Mahatmahood is not the exclusive privilege of a few chosen ones, that every person with the most mediocre attainments can, by sheer dint of faith and action, scale "the heights by great men reached and kept".

Pandit Jawaharlal Nehru, while pouring out his heart in grief at the passing away of the Mahatma, said crying "The light has gone out of life". How true these words, and yet how untrue; as he himself soon corrected himself for, while Gandhiji cannot guide and mould our lives as he did when he lived and walked amongst us, his life will, however, act as a Light-House for generations to come, at all times and in all climes, beckoning the groping humanity on to the path of Truth, of Wisdom, of Happiness, of Selfless devotion and dedication, of Eternal Peace.

B. T. G.

[This article was originally written by the writer for a souvenir for the Seva Mandli Sanchalagar].

**We must be content to die if we cannot live
as free men and women.**

—Mahatma Gandhi

जी व न गा था

(कविता में)

मुहायु

जदुहि थो धर्म जी हाथी कपी बियो जुलिमु भारत में,
जकिदिजी देस बियो पुरिवत, थै बेकारीअ, जहालत में ।
जदुहि टेटीह कोटी भारती बेवस् बणी बांदो,
गुवारिनि पिया हयाती मुकनसीअ में हार हेकादी ॥
जदुहि हरि दुह बरिहें दुदकाल ये कयो देस खे मांदो,
कुटल फिरंगीअ सन्दे ब्यात्पुनि तिरिपुनि भार मुल्क के भांदो ।
जदुहि हिफ बेत गाथे लइ ये तदपिया शारिका अबहम,
न हो पर कौन कोई जो लग्गए तनि मयां मरहम ॥
जदुहि बोह यतीमनि जूं न हो डाह कुभग वारो,
मिखलि दिह कैद खाने जे बियो बगिजी मुल्क हो सारो ।
जदुहि विन भंग मिट्टिकिया टरिबदरि ये नंग लज्जु पंदिजा,
भगरि गैरत भंशां ये कौन रूंगट बिया खषा कंदिजा ॥
जदुहि रोटीअ जे टुकिरे ते कुता माण्डुनि सां ये हगिगिया,
जदुहि दिह लोह लइ वतुनी ये अक्करि पाग में रगिगिया ।
जदुहि धां देस जी कारीगिरी नाबुदु डुलु सारी,
कयो मुहताजु धारियनि, कासिबो, बोरी थै पिणु हारी ॥
जदुहि मर्दानगीअ मटिजी हो फंदरता खे अपिनायो,
भुनी अहियासु बियो बिलत, पुनामीअ जो को पियो सायो ।
जदुहि सौनो, कसं छाती, हलण मुश्किल बणियो भारी,
मुहबन मुल्क लइ मरिणी, जदुहि तोबह ये पई जारी ॥
जदुहि स्वाधीनता सां गद बिया हदमन, खुदो, स्वमाय,
परान्तिता जे काग मोबियाए बियो हलियो ईमान ।
जदुहि बियो शत्रु "आबादीअ" ओ होअनि ते खण्णु मुश्किल,
हिमय बई, होसिलो बियो बीरता बेई हली बिल्कुल ॥
गुलामीअ जे जदुहि सत्यम जहद बे मुर्ति कयो आलस,
जदुहि बे-अर्द, बे-दिलि, बे-अहस, बे-असु बणियो खलिमु ।

हरिको पंदिजे धरिम जो पालनु करे त को दुःखी न धोंदो ।

नदहि लोही बेसीरानि नै चानीमत देवरी मनुषी,
 न नदमत देववान्मुनि उकु ही धारिए राहु जी पुग्री ॥
 नदहि पंडिनि थी भारत मात बादाए कड़े प्रवाह,
 धैं गीता में बतायलु जौतु कृष्ण नै दिवारियो बादि ।
 नदहि बायो वरी अवनार मोहन जो करे धारणु,
 अनादी काल खां प्रमूख दिनन पंडिजे बचन कारण ॥
 संभाइ जौन नहि न्यारी, अनोखी सत्य आग्रहंमुनि जी,
 अहिमक वीर, सैमक, वृथ, शालक धैं छा जालुनि जी ।
 बगारु मरु मिर्दास मां तिन्हों में जानि कृत्तियार्ड,
 बहायो नृपु भलि पंडिजो, बहाइपु विशनि जो रोकियाई ॥
 दुखदान नदकर के, एवजि हज्राए चक्रर चारिजे जो,
 अहिमक सुत सुगति खां बनई कार्यु गोकनि जी ।
 निमक चपुदीअ मंझा पेदा क्यार्ड वीर नामानी,
 कश्मिरा के जोगि आजादी बगौ स्वराज जा बानी ॥
 दिना नहि हिङ्गु नखों नगरे करे तां या मरी खंडे,
 धिए आजातु शल माना सदा अहिदी हगो मरन्दे ।
 सनाकाद सात सा संहि रही दीअ धर्म युधि जगरी,
 मगरि का पल न तहि ओषे हिमय हगिगिजि नदहि दारि ॥
 धमन्दी कृतनन अहितां न मरुतु ये लक्षे कंहि दसु,
 छिरी धैं पटि अचों पेइ बहो तंदिजो पुन्ये नहि दसु ।
 धी जइ नदकर गांधीज जी, अहिमा जी धौ सरि मगरी,
 कुल, दिसा धैं नाइक नै लगी ह्यु ओट आपारी ॥
 कंट हिन बन्द माना जा नई हिङ्गु गह बतिलाई
 नदालियत जी वरी बाँहर अनोखी शक्ति जलितार्ड ।
 सऊत जौवन जो पिये पूरी सफलु थी जिदगां आता,
 मिलियो मारत नै जौमुनि में अगरो जौलु पदु बाना ॥
 परीका सेंट थी पूरा, सविष्यजोगी जा हिन शूली,
 अश्वक, रंज, राम धारा, जग्यो साने में तंहि गोली ।
 नई "हे राम" वियो मुख नां अमृता जी गती पाए,
 अहीदी बांजु सिर नै "गोइसे" खां पाय पहिराए ॥
 बहर सो पाय, वियो अमृत देइ संसार नै गांधी,
 संभावीअ नै संदसि ज्यारत दुन्या जा पिया कंदा पांधी ।
 हुके अदा मंझा धौ बांधु बहु हरि मारनी "गुमनासु",
 धौ गुनजे हरि गले कृते अनादी नादु जो हे राम ! ॥

— गुमनासु

गेदसे — महात्मा जो कृती.

जो मनुष्य दुखियनि जो सोचीदो आई सो पंडिजो कोन सोचीदो आहै ।

— बापु

सं खे प जी व न च रित र

[१] महात्मा जी महानता

भारत भूमि हिक पुष्प भूमि आहे जिते समय समय ते महान आतिमाऊं, महापुरुष, सिपी, मुनी, योगीराज अनिमिया आदिनि जिन दिन महान देश जो नालो जग प्रमिषि क्यो आहे, न लक्षणुनि अं जंगुनि जीतण मां, न मुलिकनि खाटिण मा, न बटुयूं मारियूं सन्तननूं अं गहनशाहूं स्थापनि करिण मा, पर संसार खे न्हानियन जो पाटु पयाइण मां, आतमवाद जो असतु पियारण मां ।

जेसी जगत में सितु अं चंड उभिरंदा रहंदा, जेसी सितारा आकाश मा रोशनी दांदा रहंदा, जेसी सुंदरि ओ चक्र हलंदो रहंदो तेसी राम अं कृष्ण, बुद्ध अं गंधर्व, विवेकानंद अं दयानंद अं विपनि अनेक भारती महान पुरिपनि जो नालो गाइवो रहिवो ।

अहिसे हिंदु महान पुरुष दिन भारत भुमीअ में दिन युग में पैदा पियो जेहिंओ नामो न रग्यो भारत खे ४० क्रोड जनता (हीअर ४५ क्रोड) में पर पर में प्रसिध पियो पर जेहिजे जीवन कार्ये जो श्रुंगिच मूत्रे संसार में फहिनिजी वेई । इहो हिन युग ओ महा पुरुष हो महारमा मोहनदास करमचन्द गांधी जेहिंजी जन्म शताब्दी दिन वजित न रग्यो सन्ने भारत में मगर दुनिया भरि में मन्दाई वने थी ।

महात्मा गांधीअ जे जीवन जो मुखु में मुखु ध्येउ त हो दिन देश खे अंग्रेजी राजु जे गुलामीअ मां आशारी बडी दियगु । पर इहो ध्येउ दिन सिरक डिक राजनीती मक्सदु करे न सोचियो या अपिनायो हो । ही अमाओ देश १०० बरिह अंग्रेजन जे गुलामीअ हेठि रही अति कंगाल, निर्दुलु अं पीणी पइजी चिये हो । २३ क्रोड आठसु लुगु अणु बुखियो, अणु नंगो गुलामीअ हो । गोटनि में जे कगेइहा भारतवासी रहंदा हुआ उन्हनि जो जीवन दोरनि जे बराबरि गुजिरंदी हुई । अणु खां कधीक गुंठगानि खे व घेला पेटु भरे खापो न मिनदी हो । मरिद अंग उपाध हुंदा हुआ अं पर में मभिनी खालुनि खे हिक गाई

मुदिकल मां इंदी हुई जा बारे सां पर जं देवियूं ओटो करे शाहिरि निरिंदियूं हुयूं । गोटनि में बेकारीअ अं बेरोखारीअ जो हुकुमत हुई अं हुनकरे बे इल्मी, बीमारी अं चियूं अनेक सुभीबनूं मदाई गोटगनि मयां नाखलु हरियूं हुयूं ।

महात्मा गांधीअ इहो सधु वृद्ध दिरो अं हुन इहो पि मदिसि क्यो त अमांजे देश जो इहा दुर्गती धारिए राजु करे थी आहे छे त अंग्रेजन ई दिन देश खे दूरी कंगालु बगायो हो, पंहेजे मुलक खे साऊ अं मर्मखु बगाइण लाइ दिन देश जा हुन नाहुडु करे देश खे मुहिजाउ बगायो हो अं देगवामियुनि सा हयियार पंवार मसे हुननि खे निर्दुनु, कनिंदर अं काइर करे छदियो हो । महात्मा गांधीअ समुसियो त जेइदाहि दिन देश जो उपाध करिणे आहे, जेइदाहि देश जे ३३ क्रोड जनता खे कंगामीअ, मुसलमीअ जिहालत, बेकारीअ अं बीमारीअ जे बंकिन मां आजाडु कराणो आहे त इन ओ दिक्कीई इलाखु आहे अं वरी आहे देश खे अंग्रेजन जे गुलामीअ मा रिहा बरगु । महात्मा हिक लघु कयो :

मुहिंजे त जनगु ई पियो आहे भारत वरी खे अंग्रेजन जे गुलामीअ खा आओ करण लाइ ।

१९३० में लूण जे मर्यामह लाइ दादी मांछि जे दोरे लाइ उखरुंदे पंहेजे आधेम कासियुनि खे धवाई :

मां म्वागज बडी वारुसि या मुहिंजे मरुद समुंद ते लुरहंदो दिसंदो ।

पर वहा सम्जनन जेहिता, अंघितु एकर में खबंदो हो त मयूं असु ई कान थोदो आहे, जेहि वंदि असंख्य अंग्रेज, अंग्रेजार बाबुदु अं जिया अनेक प्रदागनि जा भग्न घरम भीखु आदिनि उनमा हिंदु निहयियार देश बंअ लही सपंदी, बीअ आजादी हासिल करे सपंदो ! पयर मां मयो टांकाइण मां मयो पारंदो, पयर सोगई भजंदो ।

म्वार्थी मागुह्य जो पतनु वरुध धींदो । मेया बंदुद लाइ हेठि किजण जो वरुनु ई कियो ।

एक महात्मा गांधीअ हिंदु जाइ करे देखारियो, हिंदु नैकते, हिंदु विचारो; जो हिंदु निहयिचार, डिनल, हांसियल न होलायल कोम जो मेहिदाव वणिजी हुन इन दुनिया जे से में बदीअ सतिनत सां दकठ साधो। उन जे फौज इन से बनेन हैं बरुनल से बेकार बगाए छदियो हैं एकरे २३ सतिन जे लंदीअ जदवजहति खां पोइ देश से बकारी बने दिनी।

एन दुने में महात्मा गांधीअ हिंदु नओं हैं अनोखो हरेपर कते अंदो जंहिले हिन सत्याग्रह जो नालो दिनी हैं जेहेते अंदो अंग्रेजन जा समु हयिचार नाकाम सावित भिय। इन हरेपर जो बियो नालो आहे अहिंसिक असहकार। महात्मा गांधीअ जो कवण हो त सतिन समुंदिन न सत्य नुटे भरि अंग्रेज असाते इनकरे राज था करे नकने छकार न अनां खुदे हुननि सां सहिकार था करे। फौज अनांजी, राज कारेवाह हलाइदद अमलिदार अनांजा बचीन अनांजा; इहे समु जेकदहि अंग्रेज सरकारि नां नकर न कने त हू हिको डीहु बिहिते राज करे न कने। इनकरे हिन भातवासियुनि जे सलाह दिनी त अंग्रेज सरकारि नां पूरति रति अनाहिकार करियो। सरकारी नैज नैजियो न कने, विद्यार्थी संदुनि स्कूलनि में न बकने, बकीन हैं अनाल कोनदुनि में न बकने वगैरह। इनको नालो आहे असहिकार।

मनबंदी आहे त सरकारि सां जे इएं असहिकार कने त सरकारि चिडंई, सखित्युं कंदी, माणहुनि खे जेल में बिनई, लठयूं दण्डी, गोल्हू वि वसाईदी। महात्मा गांधीअ जे छिजे कन्दो हुजो त सरकारि जे वि सखित्युं करे उहे सहर नां नहिनियु आहिनि, कुछिणो कीन्हे, मोट में घट न हणिने आहे; सखित्युं त हरिको कण्ट पाण ते हनिकार कनेने आहे पर मुखालिक खे मोट में घट जो घट न हनिने आहे। इनकरे इन तहिरक जो नालो पियो अहिंसिक असहिकार।

महात्मा बरो न हिंदु कदमु साणु साणु बियो वि कनेने आहे। पंहिजे देश जो बंगाली दूर करण लाइ पंहिजे सरी बियल हुनर वगै जियारिशा आहिनि, पंहिजे देश जो कदसे बहिरयो आहे हैं हरि चीज पंहिजे देश जो कदसे अहिनी आहे। इन तहिरक जो नालो बियो

स्वदेशी तहिरकु।

तहिं सवाइ सरकारि जा जे जुल्मी या नीति हैं दखलात विरिधु कानून आहिनि तिनि जे मजिण खां इन्कार करिणो आहे और इन भंजिकडीअ लाइ जा वि सजा मिले उहां खुशीअ सां सहन करिणी आहे। यानी त सत्य जो आग्रह करे या पलउ पकिडे उनते मुहकम एरादे सां पुखितो थीं ब्रौहणो आहे। इनकरे महात्मा गांधीअ पंहिजे आजादीअ जे युधि खे सत्याग्रह जो नालो दिनी। सत्युं हैं अहिंसा इन युधि जा व पुन्यादी थंभा बणिना।

इएं दिसिबो त महात्मा गांधीअ पंहिजी सजी युधि जिस्मानी सितह ते न पर रुहानी या आत्मिक सितह ते हलाई। हुन पंहिजे अदमुद् सिख्याउनि सां न फकति मिडीअ मां गरिद वणाया पर राजनीतीअ खे दस्तरी हैं बहिवारी वातावरण मां कडी हुन धर्मां हैं रुहानी रंग में रखियो। सत्युं त हिन हिंदु नओं सिधान्तु पेडा कयो या हिक विसारियल प्राचीन सिधान्त खे बरी असांजे अगियां नएं रूप में रखियो। सो इहो त धर्मुं हैं बहिवार ब निरात्युं हैं अलहदियुं चीजुं न आहिनि। धर्मुं जेको बहिवार में कतवि अची न थो सधे सो धर्मुं न आहे हैं बहिवार जेको धर्म रहित या धर्म जे विरुध आहे सो दिसण में भलि कशशि कंदडु अचे पर उहो पोलो हैं खोडो आहे हैं इन करे अपिनाइण योग्य कीन्हे।

महात्मा गांधीअ जे पंहिजे ऊचे हैं आला रहिणीअ हैं हुनजे उस्ताइ दियारीदद हैं मथे खंचीदद सिख्याउनि देश जी काया पलउ करे छदी हैं माण्डू गाइण लगा :

भारत न रह सुकेंगा हरिगिज गुलामखाना,
आजाद होगा-होगा, आता है वो जमाना।
अब भेड़ और बकरी हरिगिज न बन रहेंगे,
कर देंगे जालिमों का हम बंद जुल्म डाना।
परवा नहीं है हमको इस जेल और दमन की,
इक खेल हो रहा है फांसी पे झूल जाना।

महात्मा गांधीअ जे हिन अनोखे आंदोलन सजीअ दुनिया जो थ्यासु छिकायो छाकाणि त दुनिया लाइ इहो हिंदु नओं प्रयोग हो जो हिंदु गुलाम देश हीअ बिना जंगि धुके जे आजादी हासुलि करण लाइ कोशशि बडे। इनकरे इन प्रयोग जे कामियाबीअ दुनिया खे हेरासु करे छदियो।

मगुण जी सची पछाण संदुलि निमता मां थींदी आहे।

योरप जे प्रसिध विद्वान ईमटिनि महात्मा गांधीअ लाइ ही श्रधा भरिया बन्द चया :

दुनिया जे ईदर पीडियुं शमद ई विरवाद्य केंदियुं त अहिंसो को शम्भु सचु पनु भास अई इदियुनि जे बांचे में दिन पृथवीअ ते कर्हि धुमियो हो ।

३० जनवरी १९४८ ते अर्द्ध महात्मा गांधी स्वर्णकाली वियो तर्द्धि दिनि जे बिल्डुलि गहिरे दुःख मां अ पुटिअर गले मां पंडित जवाहरलाल नेहरूअ आकाशवाणीअ तां दुनिया से मुधामो :

“अजु असांजे जीवन मां उगलो इनिमो वियो ।”

[२] यापुम जी शक्तिमय

महात्मा गांधीअ जी हिक अनोखी शक्तिमय हुई । हिक अहम ग्राहि संदुसि शक्तिमय जी इहा आहें त बिनि पेधंवरनि या अवतारनि क्यां हुन के कगमूं कोन देवारियुं ।

हुनजे जीवन में का वि अहिंसी ग्राहि कान्हे जा लिक्खित हुजै, का समुदा में न अचे, अहिं लाइ चवणो पवे त हू त अवतार हुओ इनकरे ईएं करे सवियो । असी ससारी जीव कीअ करे संधाए । संदुसि जीवतु हिकु बिलिकुलि ई सुत्पलु बिताइ आहें ओ हरिको शम्भु चाहे त पड़ी संध थो ।

मवेदारि ग्राहि त इहा आहें त हू को जमंदे जामु भी कोन हो नकी वरी को समाम वेनु दिमागी कूअत रणंदनु या लासानी सिद्धी काबिलियन ओ धणी हो । हू हिकु साधारण दिमागी लियकत अं पूरी पुनी जिरती काबिलियत को मानिकु हो, अं नडे हुंदे बइजे त कुज उजु मंगे सरीखो वि हो । स्कूल में इनकरे हू को चिमत्कारी विद्यार्थियुनि मा कोन हो । बिचे वर्ग जो ब्यंक हो अं मंसिसि आतम विदवासु वि घटि हो । नडे हुंदे त डिजिओ पियु हो ।

हिन जी जीवन कदाणी देवारे थी त कीअ हिकु साधारण मनुष्य भी पुकराये वमीले महानता जे चौटीअ ते रसो सचे थो ।

इहा महात्मा जी पटवी हुन कीअ हाथलु कई ! हिन जे मान्सिक बनावत में हिकु बु अन्मोल गुग हुआ जिनि जे करे ई बदे हुंदे हू महात्मा जे पट से बनी रसियो । हिविओ संदुसि बदे में बदी गुणु हो मचाई अं कू लाइ नजरत । इन हिकिरे गुग में ई संदुसि महात्मा जो बुजियाडु समायलु आहें । महात्मा जो फरिमुदो आहें त मत्व खां

पास करण मंसाई केतिरा पाप फुटनि था । हुन जो अक्रौदो आहें त जो इन्सानु सत्य जो पुनु पारन बंदो उरो कर्हि पापु बंदो ई कोन हो त कोस इन ग्राहि जो मदाई दपु रहंदो त पाप से लिहाइण लाइ कूअ ओ ओट घटिनी पवंदी अं हिकिरे कूअ से लिहाइण लाइ दूह कूअ बिमा ग्राह्वाइण पवदा । सत्य ते महात्मा पंडिजे जीवन में एतिरे कदर ओह दिनो आहें जो संदुसि चवणु आहें त ईश्वर सलु आहें अं सत्य ईश्वर ।

इहो सत्य जो संसिकार मंसिति जाए जम या हुओ तर्हिओ दर्शनु असांजे संदुसि विद्यार्थी जीवन में ई मिले थो । हिक सदा अर्द्धि हू स्कूल में पढ़े हो त ईश्वरपर परीक्षा कठण भावो अं शक्तिमय से कुजु दान्द लिखण लाइ हिनाई जिनि में हिकिरे हुयो Kettle जो भंडिरे मोहन गजति लिखियो । संदुसि बस्ताइ कोसि पर सां इशारे दिने त भरिसां चारे शक्तिमद खां दिखी दुरिस्तु करि पर मोहन ईएं न कये जो संदुसि विवेक खेनि ठगी करण सां रोऊये ।

सत्यकांदो राजा हरिचंद्र जे खेल दिमग अं रामायण अं महाभारत जे कथाउनि जे बुषण करे इन सत्य चारे मस्कार से पाणी मिल्वो जहिकरे इहो संदुसि हृदय अंदरि हिकु पत्रो पुत्तो पोदो बणिजी वियो ।

महात्मा किनि दोस्तनि जे गुमगाह बग ते त माम ग्राइण सां शरीर मबजु थोदो आहें लिई टिपी गोरु प्राइण सगो पर पोड इनकरे इनजो त्यागु कयाई जो इन लाइ पर में रोण कू गुह्वाइणो थे पियो । सत्य जे संस्कार खेनि इन सजति कार्ये खां रोके वियो ।

मंदुसि चरिय जो बियो हिकु गुणु जो सनु त मत्व जे विदवाग माई फुटे थो सो आहें वनन पाइना । महात्मा

हिकु दफो वचनु कयो त उनतां हउंदो कीन । हू जदुहिं विलायत विद्या वठण लाइ वजी रहियो हो त संदुसि माउ खेसि इजाजत न थे दिनी पर जदुहिं हिन माता खे वचनु दिनी त मां मास, मदिरा अँ पर इस्त्रीअ खां किनारो कंदुसि तदुहिं ई संदुसि माता खेसि वचण जी इजाजत दिनी अँ महात्मा पंहिजे वचनु पूरनि रीति सां पालियो जेतोणीकि केतिरनि मोकनि ते वचन भंग करण लाइ संदुसि मनु तल्लिचाइवो वि हो ।

सत्य में विश्वास मां वचन पालिना जो गुण फुटो अँ इन गुण मां वरी हिकु वियो लक्षण फुटी निक्कितो, सो इहो त कहिणीअ अँ करिणीअ में को मेदु न रखियो । हू जेकी वियनि खे करण लाइ चवंदो सो पाण कंदो, या अजा भी वियनि खे चवण खां अगु पाण करे देखारींदो । हिक लडा पंहिजे धर्मपतिनी कस्तूरवा खे कंहि बीमारीअ जे कारण लूण न खाइण लाइ चयाई । कस्तूरवा चयुसि त मूखे त चओ था पर पाण त लूण छदे देखारियो । इन ते महात्मा लूण जो त्याग करे छदियो ।

महात्मा गांधीअ जो जीवन धर्म पणोयता जो मुजसिम रूपु हो । महात्मा जी धर्म जी कल्पना साधारण जन कल्पना खां अनोखी अँ निराली हुइ । हुनजे लाइ धर्म रूगो टिकाणनि अँ मंदिरनि जे दीवारनि अंदरि कैदु थियलु न हो नकी वरी शास्त्रनि या धर्म ग्रंथनि अंदरि बंदि थियलु हो । महात्मा जो फर्मूदो आहे त गीता जो हिकिछो आरुंमु अमलु हिक टन अभ्यास खां वधीक मुल्हाइतो आहे ।

महात्मा जो ईश्वर जे हस्तीअ में अटल विश्वास हो

पर हुन ईश्वर जो दर्शन दुरिद नारायण में कयो, गरीबनि अँ पीडितनि में कयो, सतायलनि अँ मजलूमनि में कयो । दुरिद नारायण जी सेवा में ई ईश्वर जी भक्ति समायल आहे इहो महात्मा जो दिदुं विश्वास हो । पंहिजे जीवन जे शाम में नौखालीअ जे दौरे में हिन पंहिजे इन अक्रीदे जो इजहार हिननि चुभंदइ शब्दनि में कयो त मां हरि दुखी जीव जा गोदा सुकाइण थो चाहियां ।

महात्मा जे धर्ममय जीवन अँ संदुसि ईश्वर में विश्वास दिसी कंहि मित्र हिक लडा खेसि चयो त तहां कंहि गुफा में छो कीन था वजी विहो, त महात्मा खेसि वरंदी दिनी :

गुफा त मां सदाई पाण सां खणी थो घुमां । मां ईश्वर खे इन्सानजाति जे सेवा में प्रापति करण जो यतनु थो करियां, छो त मूखे खबर आहे त ईश्वर न मथे आकाश में आहे अँ न हेठि पाताल में, पर हू हर कंहि प्राणीअ अंदरि व्यापकु आहे ।

इन गरीबनि जे सेवा जे लक्ष महात्मा गांधीअ जे जीवन कार्य खे विस्तृत वि बनायो अँ गुनागून वि । को जीवन जो पहिलू न आहे जहिजे वारे में महात्मा गांधीअ पंहिजा पका पुस्तता अँ दिलि उथारींदइ वीचार न दिना अँ सिंदगीअ जो को खेतन न आहे जहिंखे महात्मा पंहिजे पुण्यमय सेवा कार्य सां ऊजलु न कयो ।

संदुसि हरीजन उधार, गोठणनि हुनरनि खे जियारण, खाधी, वुन्यादी तालीम, कुदिरती इलाज, गरु रक्षा, मिडनि ई तहिरिकनि जो सचिंदमो हिकिछेई हो — दुरीद नारायण जी सेवा ।

[३] श्रधा जा फूल

महात्मा गांधी उन्हनि थोरनि महापुरुषनि मां आहे जिनिखे संदुनि जीवन में लासानी मान्यता हासलु थी आहे अँ जिनिखे मृत्युअ वइदि अण विसिरंदइ श्रधान्जली अर्पनि कई वेई आहे ।

महात्मा जी शखिसयत अँ संदसि जीवन कार्य ते दुनिया भरि जे जुदा जुदा मुदविरनि अँ आला हस्तियुनि जे श्रधा जा फूल चढ़ाया आहिनि तिनि मां के चूड हेठि दरिजु कजनि था :

सत्यु अची खडो थियो.

महात्मा गांधी आयो अँ भारत जे किरौइहा कंगाल जनता जे झपिड़ीअ बाहिरां अची खडो थियो, साणुनि जियां अधु अंग ओडियल अँ संदनि भाषा में साणुनि गाल्हाइण लगो । साख्याति सत्यु अची प्रकट थियो हो अँ न रूगो कंहि ग्रन्थ मां महजु हवाले । खेसि जो महात्मा जो पदु अता कयो वियो आहे सोई संदुसि सचो नालो आहे । वियो केर आहे जो महात्मा जियां भारत जे जुदा जुदा माण्डुनि खे पंहिजे

हृद् अं मायु करे समुद्रे थो । सत्य जे छुहाअ खां ई आत्मा जे अंदरि दशावल राखिनसुनि जो संचार थियो पवे । जीअं ई सत्यु अचो भारत जे दरिवाजे ते चौटो तीअं ई दरिवाजो खुली थियो, हिचक अं दकती बोलणु गुप्त थो विद्या; सत्य सत्य खे जागायो ।

— कर्कः पैरोर

निराली ज्योति

महात्मा गांधीअ जे मृत्युअ ते आकाशवाणीअ तां पडित जवाहरलाल नेहरूअ दर्द भरीअ दिलि मां हेडियां शब्द चया ।

अजु असांजे जीवन मा रोखिनी हली वेई आहे छै चौधारी ऊंदहि अंधिकाह आहे । पर न मां भुल्यो होसि ।

हिन देश में जा ज्योति जगंदी रही सा का रवाजो ज्योति बन हुई । हवार वर्षाने खां पोई बि इहा ज्योति हिन देश में जगंदी दिसिनी । दुनिया इहा ज्योति दिसंदी रहंदी अं इहा ज्योति हमारनि आत्माउन खे संतोष दीखी रहंदी ।

जिणें बापु शुभ भीदो ये वियो, संदुसि शरीर संदुसि अंदरि जा महान शक्तिवारी आत्मा हुई उनजो बाहुन बजो रही । हुनखे सुंधे या हुन दाहुं निहारीदे हुनजे शरीर खे त मुलिनो बनियो हो । इनकरे जिते हु वेदो ये उहा अजुद मंदिर पणिजो ये वेई अं जेहि हंघ तां ह रत्यो ये उहो तीर्थ स्थानु ये थो थियो । संदुसि मृत्युअ में भी जणु महानता अं अतिक्रमा ममायल हुई । हरि दृष्टि बिंदूअ खां इहो मृत्यु उन महान पुरुष अं संदुसि विद्वगीअ जो जणु छुट हुओ । सत्यु त इन मृत्युअ संदुसि सिग्या खे जणु बंधीक रोखनु वगायो ।

हुनजे स्वर्गवास थियग बजित संदुसि समेई शक्तियूं सालिमु हुयूं, अं संदुसि मृत्यु अहिरीअ रीति आयो जीअं ह शायदि चाहे हा, यानी प्रार्थना जे पढ़ीअ में । ह एकता जे उदेश लाई ई शहीदु कसो थियो । हुनजो सज्जी विद्वगी इन उदेश लाई अर्पित कयल हुई अं इन उदेश जे हासिल्यल लाई ह सज्जी जीवन पाणु पतोभींदी रहियो खाद्य तोरि ते पंदिजे हयातीअ आ पोयां साल । संदुसि बारे में अमानं, यादगिरीयूं धीदियूं हिक गुरुअ अं जेहिजा कदम पछासीअ ताई हलिका हुआ, जेहिजी मुदक विचिरंदर हुई अं जेहिजा नेण सदाई हंसीअ खां पुरि हुआ ।

— जवाहरलाल नेहरू

शक्तीअ जो राजु

घटन में छोडो, दुसिरी, जेहि बटि हिक कोरी बान हुई, जेहिखे शरीर दक्षिण लाई पूगे बपिसो बि बोन हो, जो सुईअ जे नोक जेतरी अमान जो बि धनी बोन हो, अहिरी ही महात्मा अहिरीअ रीति हंसिक शक्तिपुनि खां बंधीक श्रियावतु, मुक्तिनतुनि खां बंधीक साकतपद, अं दुनिया जे जंगी क्रेतुनि खां बंधीक शक्तिवाली बणिगी । कहिदे कार्णि ही नंडिसो शरीर धारी, ही तिरुदो मरिदु, होउ हिक बालक जे मविदार बारे पदन जो मालिऊ, तपरया जो जीवतु गुवारीदु, जो ज्ञानी धानी जारे पडि मुख ते मुखिरातु कंदो ही, इन लाई त जीअं गरीबनि जिनां जिदगी बसरि करे, अहिरो शत्रुअ बीअ दुनिया से, खेसि इनत दीदर या खेसि थिरादीदर मुन्दी ते, अहिरी शक्ती हलाए सफियो अहिरी शहनशाह बि न हलाए सफिनि ।

इहो इन करे भी सफियो जो हुन खे न उरतनीअ जो बाहु हो ऐ न गिला जी परियाह हुई । हुन खे एगो हक अं इन्साक जी परियाह हुई । हिन खे जीवन जे उन्हनि आदर्शनि जी परियाह हुई जिनि जो हुन मचाह ये कयो ।

हिंसा अं मनुष्य जे लोम जे कारण थियल बहिरनि जे विचमें, जेहि मंसार जे दुर्बपयोग जो जणु सुईअ पननि क्वा या जंगी मैदान ते मुरहायल मुलनि ज्वा डेर मयां टेद करे मगायो थो वये, तदुहि बि महात्मा जो अहिंसा में विरवाध न लुदियो । हुन जो अकौरो हो न सज्जी मंचाक खणी पंदिजे कततु करे अं अनी सज्जी दुनिया जो खूत बढ़ाये बने, — अहिंसा ई नई मेरुनीअ यो दुनियाड थो रहंदी अं संदुसि इहो भी अकौरो हो त जो पंदिजी हयाती तलिबीदो से हयाती म्गोहोने अं जो पंदिजे जीवतु ऊरियातु कंदो खे विद्वगी हाउउ कंदी ।

असी महात्मा जो विद्व निशानी आहियूं । असी संदुसि सोत्रिवर आहियूं । असी जंगि जद संसार लायि संदुसि शंखो खणी हलंटर आहियूं । सत्यु असांजे शंखो आहे ऐ अहिंसा असाजी चिरह । असांजी तलिबार रुहानियत जी तलिबार आहे, जा खनु वहादण खां सदाई जीते थो ।

— सरोजनी नाइड

जेकदुहि कार्यं शुभु आहे त आत्मा दोषी कीन थीदी ।

वीरनि में वीर

को वि भारतवासी कदहिं वि, हिते या भारतवासियुनि जे कंहिं वि मजिलस में, महात्मा गांधीअ जो नालो ऊन्हे उमंग अैं गौरव खां सवाइ खणी न सधंदो । गांधीजीअ खां वधीक पवित्र, वधीक आला, वधीक वहादुर, वधीक ऊंच आत्मा कदहिं वि हिन पृथिवीअ ते कोन घुमी आहे । सादी अैं तपस्या जी जीवन व्यतीत कंदे, अैं सत्य, न्याय अैं आतीगण लाइ प्रेम धारण जे ऊंच आदर्शनि लाइ पंहिंजी जिंदगी अरिपनु कंदे, महात्मा देश जे गरीब अैं कमिजोर जनता जे नेणनि खे हिक जादूगर ज्यां आकृषित कयो आहे अैं हुननि लाइ हिन दिकु नओं कल्पना खेतखोले छदियो आहे । हू मनुष्यनि में मनुष्य आहे, वीरनि में वीर, देश भक्तनि में देश भक्त, अैं असीं बखूबी चई सधूं था त हिन जे शस्त्रियत में भारती मानवता ऊंचे में ऊंची शिखरि ते रसी आहे ।

— गोपाल कृष्ण गोकले

जदहिं हथ साडींदो

महात्मा गांधी जदहिं पहिरी भारत, जे राजिनीती खेत्र में कदमु धरियो तदहिं हुन अचां अंग्रेजन मां विश्वास कोन विचायो हो । लोकमान्य तिलक इन ते चयो :

“महात्मा गांधीअ अचां हिते भारत में अंग्रेजन सां संपर्क में अची पंहिंजा हथ न साडिया आहिनि । खेसि दखिण आफ्रीका जी ई जाण आहे । जदहिं महात्मा हिते दोखो खाईदो तदहिं गांधीजी सरकारि जो मूखां वि. वधीक विरोधी वणिजी पवंदो ।”

— लोकमान्य तिलक

लोकमान्य जी इहा अगकथी १०० सेकडो सही सावितु थी ।

वदे में वदी दैन

गांधीजीअ जी वदे में वदी दीन कहिदी हुई ? अवलि अवलि त हिन भारतवास्युनि में कांइरता खे हकाले वीरता आंदी; आत्मादीअ तलिविण जी जुरियत । पर सभ खां वदी वस्तु जा हिन न फकत भारत खे पर सारे संसार खे दिनी सा आहे अहिंसा जी सिख्या । आत्मादी महात्मा गांधीअ जे कारण ई आई । महात्मा जी अहिंसा कांइरनि जी अहिंसा न मगरि वीरनि जी अहिंसा हुई ।

— खासु अच्युताकार खान

महान शिक्षकु

को महान शिक्षकु युगनि में पैदा थींदो आहे । केतिरियूं सदियूं शायदि गुजिरी वचनि अैं अहिंजे उस्तादु शायदि न पहुचे । संदसि जीवन ई वस्तु आहे जंहिंजे जरीए हिनजी सुजाणप थिए थी । अहिंजे महा पुरुषु वियनि खे कुछु चवण खां अगु पाण उहो करे थो जीअं विया संदसि कदिमनि ते हली सघनि ।

गांधीजीअ जी जीवन भारत जे धार्मिक परम्परा ते वधल हुई, अैं उन में सत्य जे खोजना ते जोर दिनलु आहे, जीवन लाइ ऊन्हो सन्मानु, मोह-त्याग जो आदर्श अैं ईश्वर जे प्राप्तीअ लाई सभु कुछु कुरबानु करण लाइ त्याग रहणु । हिन पंहिंजी सजी जीवन सत्य जे अनादी खोज में व्यतीतु कई ।

— सर्वपली राधाकृष्ण

इन्साननि जे विचमें सुलितातु

जनिरल सिमिट्स जो दखिण आफ्रीका जी गोरी सरकारि जो प्रमुख हो अैं जहिंसां महात्मा गांधीअ शुरूआती चकिरी खाधी तंहिंखे महात्मा गांधीअ लाइ एदी भ्रधा हुई जो हुन खेसि इन्साननि जे विचमें सुलितातु कोठियो अैं हिन आत्मादीअ वइदि हिंदु सरकारि खे महात्मा गांधीअ जो चम्पलु भेट कयो जो महात्मा दखिण आफ्रीका जे जेल में पाईंदो हो अैं जो जनिरल सिमिट्स पंहिंजी अमुल्लु मिलिकियत करे सांडींदो हो । जनिरल सिमिट्स चयो, मां इन्हीअ चम्पल में पेर विज्ञां जे योग्य न आहियां ।

वियो कस्त

श्रीमति पर्लि ब्रिक हिक अमेरीकनि लेखिका महात्मा गांधीअ जे शाहदत ते श्रधांजली अरिपींदे चयो त हिक विए कस्त खे सलेत्र ते चादियो वियो आहे ।

समाजिक हथियार

गांधीजी इतहास में पहिरियो शास्त्र आहे जंहिं जीसज जे प्रेम जे नीतीअ खे व्यक्तगति परस्पर कृपा खेत्र मां मये खेचे शाही पैमाने ते शक्तिशाली अैं असिराइते समाजिक हथियार करे कतवि आंदो ।

— डा. मार्टेनि ल्यूथर किंग

आदर्श विना इन्सानु इणं आहे जीणं चंभ विना वेडो ।

(४) महात्मा के जीवन का के दिलचस्प घाटका

महात्मा गांधीजी के जीवन जो हिक अनेखो पहिलू हो संतुसि मन जो हलिके हुअण, बोझ या बार जे अहिंसास जी अठम मौजूदगी। जीअ जो गीता जे फर्मेदे मूखि ह हरिको कार्य ईसर निमित्त ई बंदो हो इनकरे संतुसि मनु सटा अनास्त रहंदो हो यानी त मोड़ जे बंधन खां आजे रहंदो हो। इनकरे ई ह सजे मारत जे ई ई किरो आदम जे चळ भलाई लाद पाण पतोईदे बिअ देश जे आजदीअ जे महान सय्य खे सिर ते हर्मवार करण मायजूद खिलमुख अं सुशिमिजाऊ रही सघंदो हो। इनकरे ह माजिकनि सां वालिकनि जहिदीअ मासूमियत सां गालिहू करे सघंदो हो अं अक्सरि पंहिजनि साधियुनि सा अंजीअ मरीय चर्चा करे पाण बि टहिक दीदो हो त खेनि बि टहिक दिपारीदो हो। पंहिजे चरिचाई स्वभाव जे बारे में, महात्मा गांधीअ पाण हीअ च्यो आहे :

“मूं में जेकदुहि मजाक जो गुण न हुजे हा त पोइ मूते जे हेतिरा हमिता थिया आहिनि, उन्हनि विषे दिन खां धणे अणु मरी बर्ना हा... मां उन्हनि खां बि खिली सघंदो आहिनां जे मूते खिलदा आहिनि। इहाई चीज आहे जा मूंखे जिदह रखंदो अचे थी। जदुहि जीवन संगीत ज्यां हलंदो हुजे तदुहि मुश्कल आसात आहे, पर लायकु इन्सात त उहो आहे जो उन पंदीअ बि मुश्की सघे जदुहि ससु कुज उखिलो हलंदो हुजे।”

सोरो वात्ति महात्मा इन्तकाम अं नियमित जीवन ते अहिंसे पुख्तो हो जो का थोरी गालिह हेठि भंघे थी वेई त हो इहा यदिदतजामो बर्दाशित करे न सघंदो हो।

सिंघु जे दौरै में सत्तर में जदुहि श्री चांदधराम बलेचा जे परि संदसि जैनक संदसि संतुलीअ ते दस्तरी जगह ते खेसि रखियल न मिली अं भारसां हिक दरीअ ता लभी वेई त महात्मा इन गालिह जी समुझाणी घुरी। हुन जे मन में इहो मूंखारो पैदा थियो त किये मूंखां त गमिजत कान थी आहे जो दस्तरी जगह ते न रखी हिक जो वे इंधि रखी छदियमि अं बरी बेसरि खां भुक्तिजी वेसुसि त किये रखी अपमि। आखिरि जदुहि हिक बालक

अन्ही बुधयो त जदुहि मां अक्काजो दर्शन करिण आयुमि एं अक्काखे निड में दिउमि तदुहि मां सुचाई करे इहा ऐनक राणो दरीअ ते रखी हुई, तदुहि महात्मा जे दिलि खे शक्ति आई एं मीखयाननि जी चित्ता मिटी।

महात्मा जे हिक अंग्रेज भगिन्याणीअ मौरा पेनि (वसुलि मिस् सिलेड - हिक अंग्रेजी बाता भाभीसर सामूंई, कोजी ऐजिमरल जी धीउ) दिउ वियो अहिसे मिमालु दिनो आहे। वे हिक लडा महात्मा जे पेनिसल जो टुकिरो गुमु थी वियो। दाई उन जी गोल्हा कयाभी पर लमेन। कंहि नई पेनिसल आणे दिनसि पर न बरिताई। वे मूखे पंहिजे नंदो टुकिरो घुरिजे। हिक पे मिन खेसि हिक वीअ पेनिसल जो टुकिरो आणे दिनो पर त बि महात्मा राखी न थियो। हुन चयो जेभदुहि हुहिजे बालक गुमु थी बने एं वो थियो बालक तोखे दिनो मये रं राखी थीई। इन ते बघीक सिछी तलाश करे पैई एं जदुहि संतुसि अणुको पेनिसल जो टुकिरो देखि आणे दिनाकं तदुहि मुदी इहो बरिताभी।

हिक लडा बस्तुरा साबरमती आश्रम में मिठाई बिरादे रही हुई। हुन पंहिजनि पोदनि छोट्टिन खे कुष्ट हिसे खां बघीक दिनी। गांधीअ पोइ खेमि इन लाइ टोकिरो त तो पंहिजनि एं खिपनि बारनि जे विच में बर्तं छे कयो।

हिक लडा गांधीजी हिक स्कूल में वियो। गालिहनि खेसि शादी आत्रिबान् दिनी। हुन जे शरीर ते रंगो मोदि हुई। हिक विद्यार्थि खंडसि पुधियो त तव्हां अयां बायुख रमीय छे कोन पाती आहे। च्याभीमि तव्हां हुकुम कयो त मां पंहिजे माता खां अक्काखे खमीस आणे दियो। बापूअ खेमि जवाब में चयो त मां त खमीय पाइय लाइ तैयाक आहिया पर मां अक्काखे थोरेई आहियां। मुंहिजा त ४० किरोड भावर आहिनि जिन दटि खमीस आहेई कान। मुंहिजी माउ असां सभिनी खे खमीय बठी देई सघंदी ?

गांधीजीअ हिक लडा पंहिजे पोटे कांतीलाल खां वज्र

मुंहिजे संगीननि जे ताकत में विश्वासु कोहे।

पुच्छियो। हुन जवाबु दिनो त ५ लगा आहिनि। महात्मा जी का संदुसि घड़ीअ ते नजर पड़जी वेई ई दिठई त अजा हिकु मिन्दु पियो हो। महात्मा पोटे खे चयो त जे वक्त्र जो तोखे कटु ६ कोन्हे त वाच छा लाइ रखी अयेई। जे भारत जी टीह किरोड़ जनता, सभु हिकिडे हिकिडे मिन्दु अजायो विजाईनि त पोइ त इलाही वक्तु वैरथु हलियो वेदो।

गांधीजीअ जा चर्चा निहायति खिलाईदइ अँ अक्सरि सिखयादायक वि हुंदा हुआ।

हिक दफे महात्मा गांधीअ जे जन्म दिन ते सरोजनी नाइह संदसि निरिड ते सिंधुर जो तिलकु लगलु दिसी चयो :
“गांधीजी तन्हीं त अजु घोट ज्यां था दिसिजो।”

गांधीजीअ झटि खेसि चई दिनी : “हाओ, तो जहिडोअ कुंवारि सां।”

१९३१ में गांधीजीअ खां हिक अइशर नवीस पुच्छियो :
“छा कांग्रेसि वजिरातुं कवलि कंदी।” महात्मा खेसि इएँ चई मुंझाए छुदियो त : “छो तू वजीर थियणु थो चाहौं छा।”

हिक लडा डाक्टर महात्मा खे चयो त मां तन्हांखे पेन्सिलीनि जी सुई थो हणां जिअ ३ वीहनि में चाकु थो पओ, वीअ हालत में ३ महीना लग्गी वेदा।

महात्मा चयुसि फिकरु नाहे, भली ३ महीना लग्गनि। मूखे का तकड़ि कान्हे।

डाक्टर चयुसि, “पर तन्हां मां को वियो फासी सघे थो।”

“महात्मा दाढी मासूमियत मां खेसि चयो : पोइ त उन्हनि खे पेन्सिलीनि जू सुयूं हणो न। मूखे छो?”

हिक लडा महात्मा फ्रांस में कस्टम आफिसर आदो पंहिजे माल जो पधिराई कंदे चयो :

“मां हिकु गरीबु घुमंदहु दरिवेश आहियां। मुंहिजी कुलु जाइदाद आहे हिकु चरिखो, जेल जू थालहयूं, वकिरीअ जे खोर जो हिकु द्यो, हथ जा उण्यल संगोट अँ डुवाल, अँ मुंहिजो नामसु जेहिजी का घणी कीमत कान्हे।”

साहितीअ जे हिक गोठ ठारुशाह में महात्मा गांधीअ

हिक कम कंदइ खे चयो त मूखे मधे खुद ते उसमें छो कीन था विहारियो। उन कम कंदइ खेसि चयो त मधे जालुनि लाइ वंदोवरतु कयलु आहे। गांधीजीअ गंभीरता सां चयो त मां वि त स्त्री ई आहियां।

महात्मा खे मधे विहारियाऊं त उते वि हुन जालुनि खां दाजु वरितो। पोई हेठि अची उन कम कंदइ खे चयाअ “दिसु मां कहिडे न पको वाण्यो आहियां, हीउ दिसु कीअ जेवर जालुनि खां फुरे आयो आहियां।”

महात्मा गांधी जदहि आगाखान महल मां रिहा कयो वियो तदहि पंडित मदन मोहन मालविया खेसि तार कई :

“आशा आहे त ईश्वर तन्हांखे १०० वरिह जिंदह रखंदो जीअ मातृभूमीअ अँ मनुष्य मात्र जी सेवा कंदा रहो।”

गांधीजी जो संदाई चवंदो हो त मूखे १२५ वरिह जियण जी आशा आहे सो मालवीजीअ खे तार कयाई :

“अन्हां हिक धक सां मुंहिजा २५ वरिह कटे छुदिया आहिनि। चबो इहे २५ वरिह पंहिजे हयातीअ में गुटे छुदिजो।”

महाराज विष्णू शर्मा पंहिजनि आजमूदनि में लिखियो आहे त मां जदहि महात्मा गांधीअ जे आश्रम में पहिरियो दफो वियुसि त थधि जे कारण वदो शाही विस्तिरो खणी वियो होसि। आश्रम में पंहुतुसि त हिकु गोदि बुधलु शखसु मित्यो जंहि मुंहिजो विस्तिरो खणी अंदरि आश्रम में पहुचायो। मां जदहि पुछा कई त महात्मा गांधी किये आहे त मूखे बुधायऊं त इहोई त महात्मा आहे जंहि तुंहिजो विस्तिरो खयो हो। तदहि, महाराजु चवे थो त मां दाढो लजी थियुसि अँ बापूअजे पेरनि ते किरा पियुसि अँ खांडसि साफी वरितमि।

कवि टैगोर खे महात्मा संदुसि ८० जन्म दिन ते तार कई :

“ईश्वर करे पूरियूं ५ कोरियूं सालनि जू साणी।”

रवी बाबूअ जवाब में लिखियुसि :

“४ कोरियूं साल जियणु वेअदिबी आहे, ५ कोरियूं त सहण खां बाहिरि थी पवंदो।”

जेको ईश्वर हजरनि शरणागत्युनि जी सहायता थो करे सो तोखे कीअ छटे दींदो।

(५) जीवन कक्षा

मूढनदास करमचन्द गांधीजी जो जनम २ अक्टोबर १८६६ ते काठियावार में गुजामापुरी (पोरबंदर) जे नगर में बियो। संजुस पिता राजस्थानिक कोरटि में दीवाल हो अ संजुस माता हिक निहायत ही धर्म पिरायत बित्त नेम धारण बारी देखी हुई।

महात्मा गांधीजी जो दादो उतमचंद गांधी पोरबंदर जे महाराजा बटि मुख्य दीवाल हो। पोइ दरिबारि जे जुगलखोरीअ करे खेसि ज्ञानगृह जी शरन बठिणी पेई। जदहि दरिबारि में बियो त उते जे नवाब खे सज्जाम खोने हय सां कयाओ। चवाई त सज्जो हय त मुंहजो पोरबंदर जे महाराजा खे भरिपियलु आहै।

गांधीजीअ स्कूली बिया पोरबंदर में हासल कइ, मैट्रिक राजकोट जे काठियावार हाइ स्कूल मा दिनाई अं कालेजी बिया लाइ सामलदास कालेज भावनगर में दाखिलि बियो पर जल्दुई पोइ छड़े आयो।

गांधीजी १८८३ में कस्तूरदा सां विवाह कयो अं हूअ सजी खिदगी सांजुस संजुस जीवन कार्य में साथिनि थी रही तां जो आग्राजान महिला में महारमा जे नजरबंदीअ बारी अरिसे में २२ फरवरी १८४४ ते हूअ स्वर्गवास थी।

गांधीजीअ जो पिता १८८५ में गुजारे बियो। मोहनदास जे भाउरनि जी खेसि बिलायत हाइ बैरस्टो पास करण लाइ मोकिलग ते मारिजी थी। संजुस माता तदुहि मोहनदास खे परिदेसि वजन जी इजाबन दिनी जदुहि हुन प्रतिज्ञा कइ त बिलायत में न मासु मदिरा बरिताईजुसि अं न पर स्त्रीअ जेई चेखो बेंजुसि।

गांधीजी १८८८ में लंडन में हिक होटेल में बजी लयो जो तमामु महांगो हो। हिक सिंथी मिनु जो लंडन में ईंदो बेंदो हो तंदि खेसि रहण लाइ हिक सस्तो कमिरो बढी दिने। गांधीजी १० जून १८९१ ते बैरिस्टर बणियो। लंडन में रहंदे पहिरी गांधीजीअ जी यूरोपी नमूने रहण करिण ते दाद्री दिलि थी पर जल्दु ई संजुस जीवन जो इहो दौर पुरो बियो अं पोइ संजुस मज धर्म दाहु

बधीक वजन लगो। दिन उते गीता एं बुद्ध चरित्र जो अभिवास कयो अं इस्लाम अं इस्त धर्म जो पिनि अभिवास कयो।

बिलायत मां मोदी गांधीजीअ राजकोट में अची बकालत जो घन्थो कालु कयो अं को वज्रु बम्पई हाइ कोरटि में बि बकालत करण जी बोराशि कयाई। अभा संजुसि पेर घन्थे में खुताई घेन त खेसि आम्नीका दाहु वजन लाइ नंतो मित्यो, जो पोरबंदर जे हिक बापारीअ दादा अमृल्लाह खेसि आम्नीका जे बकीलनि जे आदो संजुसि किस रसग लाइ खेनि ओदाहुं मोकिलगो कयो। हुन पंदिजे हिक अजीब हाजी दीवसां मजीद ते दावा कइ हुई।

गांधीजी आम्नीका में वहुतो त खेसि मालुम बियो त उते हिंदुस्तानियुनि सां तमामु बे इजनीअ जो बहिवार कयो थो बने। संजुसि लाइ उते मैदी कानून हुआ। तंदितां सबाइ उते जा गोरा हिंदुस्तानियुनि सां तमामु सुल्मी हलति हलंदा हुआ। खेनि फुद पाय तां हलण न दियनि। रेलवे गादियुनि में खेनि फर्स्ट क्लास में बिहयु थोन मिलंदो हो, होटिलनि में खेनि अचणु न दिने बेंदो हो घोरेइ। महारमा गांधीअ जी दिलि हमिबतियुनि ते इहे सुलम भीदा दिनी दुःखो बियण लगो अं हुन बैरिस्टो करे छदियो त दिन सुलम जो मुकाबिलो कयो बेंदो। इएं महारमा गांधीअ जे सार्वजनिक जीवन जो आरंभ बियो अं पोइ त दिन पंदिजी समूरी खिदगी बनता जे सेवा लाइ भरिपनि करे छदो।

गांधीजी आम्नीका में १८९३ में बयो। जदुहि फोरटि में बियो त जज खेसि पगिरी लाहण लाइ कयो का दिन पंदिजी बे इच्छो समुसी अं इनकरे फोरटि मां निकिरी आयो। इन गांदिजो जे इश्वाफनि में चढो चौबोलो थी बियो। इश्वाफनि गांधीजीअ खे कूली बरिस्टर करे टिरियो।

गांधीजी अमृल्लाह जे केम सां फर्स्ट क्लास जी टिकेट बढी प्रेयोरेया दाहुं रवानो बियो त ररते ते हिक स्टेशन ते हिक गोरे अची खेसि जोरीअ टिकेट हुई भी फर्स्ट क्लास गादो मां लाहे छदियो अं खेसि राति बिहू में स्टेशन ते गुजारिणी पेई। खेसि रेलवे अमलदानी बोअ गांधीअ में चादे रवानो कयो। चार्लिस टाउन तां लही खेसि फेच में

चढ़ाया हो। खेसि कोच में अंदर वेहणु न दिने वियो, 'चे कूली अंदरि वेही न सधंदा। खेसि पहिरी सइस सां गदु वेहण लाइ च्याऊं मगरि पोइ उतां वि उधण लाइ च्याऊंसि अं न मणिण ते मथिसि मारकुट कयाऊं। गांधीजी जहांस्वर्ग में पहुची ग्रांड नैशनल होटल में रहण लाइ धिरियो त खेसि गोरो न हुअण करे दाखिला न मिली।

महात्मा गांधीअ इन किसिम जे वे इज्जतीअ जे बंहवार खिलाफु तहिरक हलाइण लाइ हिंदुस्तानियुनि जी हिक ऐसोसीएशन ठाही।

गांधीजी जंहि मुकदिमे लाइ उते आयो हो तंहिमें दिन विन्ही धुरियुनि जो ठाहु करायो। हू वापसि भारत दाहुं मोटी अचग लाइ तैयारी करे रहियो हो त उते नेटाल सरकारि हिक्कु कानून पासि करिण जो सोचे रही हुई जंहि हेठि हिंदुस्तानियुनि खां चूड में वोट दियणजो हक्कु खसियो थे वियो। उन कानून जो मुकाविलो करिण लाइ गांधीजी उते तरिस्थो ऐं १८६४ में इन लाइ नेटाल में इन्डियन नेशनल कांग्रेसि जी स्थापना कई।

गांधीजी ३ साल इऐं आफ्रीका में रही सरकारि सां जंगि जोटी। १८६६ में महात्मा वारनि खे वठी वजण लाइ हिंदुस्तान में आयो ऐं वारनि खे वठी वापसि दुखण आफ्रीका में आगो।

एतिरे में अंग्रेजनि ऐं वोअरनि (डचनि) जे विचमें अची जंगि छिड़ी जंहि में गांधीजी १९०० हिंदुस्तानी वालन्टीअरनि जी डोली ठाहे जंगिजे मैदान ते फटियलनि जी सेवा करिण वियो। इन कार्य महात्मा जो ऐं हिंदुस्तान जो नालो रोशन कयो।

वोअर लड़ाई खतमु थी त सरकारि जंगि में उखिडियलनि खे वरी वसाइण लाइ अमलिदार मुकिरक कया। हिंदुस्तानी लोकनि खे वसाइण लाइ जेके अमलिदार मुकिरक थिया से सहायता करण वदिरां दशवत्तू वठी खीसनि भरिण खे लगी विया।

१६०६ ई. में ट्रेंस्वाल सरकारि एदया वासियुनि सां हिक्कु कानून लगाइणो कयो हो जंहि मूजिवु जालुनि तोड़े मरिदनि खे रिजिस्टर कराइणो थे पियो। पिणि खेनि आइठनि ना निशान दियणा हुआ ऐं रिजिस्टर न कराईदइ

खे दंड ऐं जेल जी सजा मिली सधी थे।

इहो कानून न फकति उते रहंदइ हिंदुस्तानियुनि जे लाइ वेइज्जतीअ वारो हो पर खुदि भारत लाइ वेहुरिमतीअ वारो वणिजिणो हो। इन करे गांधीजीअ इन कानून जो मुकाविलो करिण लाइ भारतवासियुनि खे तैयार कयो ऐं सत्याग्रह जो आंदोलनु शुरू कयो जंहि में हिक्कु सिंधी के. एन्. दादलाणी वि शरीकु थियो। १३ हजार भारतवासियुनि मां रूगो ५११ कानून जी पेरवी कई। सरिकारि गांधीजी ऐं संदुसि २२ साथियुनि खे गिरिफ्तार कयो। गांधीजीअ पंहिजे लाइ सख्त में सख्तु सजा घुरी पर कोरटि खेसि २ महीना कैदु दिने। माण्डु विना लेसन धंदो कंदा रहिया ऐं १६० खनु वधीक हिंदुस्तानी कैद थिया। गांधीजीअ खे वर वर पकिडे, खेसि अकेली कोठीअ में थे रखियो वियो। राजिनीती हकनि हाथुलि करिण लाइ महात्मा गांधीअ जो ही अनोखो रस्तो दिदी ऐं बुधी दुनिया हैरान थी वेई। योरप जे प्रसिध लेखक ऋषी टालिसिटाइ महात्मा खे आशीर्वाद मोकिली।

१९१० में गांधीजीअ खे भारत मां सरि रतन टाटा २५ हचार रुपया मोकिलिया जंहिमां गांधीजीअ टालिस्टाय फार्म स्थापन कई जिति सत्याग्रही तपस्या वारी जीवन गुजारीदा हुआ। सभु कम पंहिजे हथनि सां कंदा हुआ वंदे भंगीअ जो कम पिणि।

हिंदुस्तान जो मशहूर अगिवावु श्री गोपाल कृष्ण गोकले १९१२ में दुखण हिंदुस्तान में आयो ऐं सरिकारि जे वजीरनि जनरल स्मट्स ऐं जनरल बोथा सां गदियो ऐं गांधीजीअ खे बुधायार्ई त हिननि कबूल कयो आहे त एदयाटिक रिजिस्ट्रेशन वारो कानून रदि कयो वंदो अ हरिहिक हिंदुस्तानीअ खे जो सालियानो ३ पाऊंड डल दियणी हुई सा रदि कई वेन्दी। दुखिण आफ्रीका सरिकारि गोकले जी मरहवा त शानदार कई पर संदुसि मोटी वजण वादि हिक्कु वि सुखु कोन पाडियो। इनकरे गांधीजी १९१३ में टालिस्टाइ आश्रमु बंदि करे सत्याग्रह जी तैयारी कई।

वरी १९१३ में वियो मामिलो खडो थियो। मार्च १९१२ में सुप्रीम कोरटि फैसिलो दिने त हिंदुस्तान में कयल शादियूं बहाल न आहिनि यानी त हिंदुस्तानीअ जी जाल

कन्नन मूविजु संजुमि स्त्री करे न गुमिरो ए न यौसाद खे
पीड जे बरिमे जो हजु रहंरो। इनकरे गांधीजीभ आरुनि
खे वि ललितकार करे त सत्यग्रह में निरी पओ।

गांधीजीभ जो धर्मरत्नी कस्तूरबा ए न्यू वि केतिरियूं
त्रिपूं इन सत्यग्रह में निरी पेयूं। उन्हेनि मां ६ खे त
बार हुआ। सनिनी खे ३ महीना जेल जी सखा आरं।
हिक उमा नेग जेहिजे जेल में फानिकु बुधदर थी निरो
तंहिला गांधीजीभ पुद्धिने त अरिमाजु त कोन अथेदे त
चवाई मातृभूमीभ सदिके केव न मरगु चाहीरो। थोरनि
दोहनि बाद हजु गुजारे वेई। मेनरनि जे कैद में वषल
करे सबदर भविषी वधिया ए स्टादक करे अचो ईस्वाल
दोह वेदइ सत्यग्रहिनि सां निन्या।

६ नवम्बर १९१३ ते २ हजार मरिद, १२७
चतू ए १७ बार रोवलो २५ मेज पंथ जे अनेसी यात्रा
ते रवाना थिया। गांधीजी पाण मुदारी लणी सखाई करम
ए काकूद मेवण लाइ पि त्याव हंरो हुओ। अहिही यात्रा
भगु न दिडी न बुधी। हिकिरी स्त्री बाट ते थथि लगम
करे मरी वेई पर थियूं न पविषायूं, हसंदिपूं हलियूं। छी
हिक भोग जां शर बाट ते नांले में किरा पियो भैं मरी
बियो पर तदुहि वि हुनिनि यात्रा में रहणु चालू रहियो।

१ नवम्बर १९१३ ते महात्मा गांधी प्रिन्जारि क्यो
बियो ए यात्रा जो अगिवाजु हिक अंग्रेजु मिस्टर फेलक
बण्यो। गांधीजीभ खे ६ महीना कैद जी सखा भिनी।
सांजुमि गदु जेल में दिह ७५ बरिदमनि जो शुबिरिणु
सिबु सरिदाइ हरबन्सिधु वि हो जंदि जेल अंदरि भान
दिणुपु वधीक पसंदि क्यो, पर हयियो कीन। महात्मा हुन
खे घणो चयो त वूं बहिरि वजु पर हुन चयो त हिक दौडूं
मरिणो ई आहे, पीड रुप छाजो।

सत्याग्रहु चालू रहियो भैं आखिरि में सरिकारि १८
डिसंबर १९१३ ते महात्मा खे कैद मा आजाडु बयो भैं
जनरल स्मट्ति गांधीजीभ सां ठाहु क्यो जंदि मूजिषु ३
पांडंजनि वारी हल रदि थी भैं हिंदुस्तानियुनि जूं घादिपूं
वि वहालु कयूं वेयूं।

अहिहीअ तरह महात्मा गांधीभ जो पहिरियो सत्याग्रहु
सकनु थियो। जनरल स्मट्ति गांधीजीभ जो जेल में फांमि

आंजु पंगु सजे रही छुनिरो। चनई मां गांधीजीभ
जे जुईभ में घेर पारुन लपक त न आहिना पर
संजुमि जुयो संधिज मेम त आहिना।

भारत में यापसि।

१९१३ में महात्मा गांधी भारत में यापसि आयो।
त्रिवे थियो संजुमि आजीशान मरदाई करे वेई। हुन अचम
सां भारत जे उन सने जे अगिवाजनि सां मुताबाव कएिणु
शुरू कयूं एं खाति करे दिनि नेताजन सां हू गहिरो निरो
दादाभाई नौरोजी, लोकमान्य तिलक एं मोराल कृष्ण
गोखले। गोखले सेति डिन्डी में वधीक कसति करे एं
महात्मा हुनरो पंदिनी राजनीती शुरू करे कोडियो आहे।
गोखले गांधीजीभ खे सताइ दिनी त १२ महीना सजे
देस जो रजु करे हालतुनि जो अभिवाण करे पीर ई
पुणु विधान मां कुजिनि। महात्मा संजुमि प्रदिमाइश जो
पेरनी करे।

गांधीजीभ पहिरियो सार्वजनक बापुं जो हप में रोयो
सो हो हिंदुस्तानी मजदूरनि जे शरिफ दरतावेख हेडि देस
सां बाहिरि मोकिलिण ते बंदिनि विमणु। भारती राजदूर जे
दखन आफीका बोरह दौडूं मोकिस्का वेदा हुआ तिलसां
हिक दस्तावेसु राहो करायो वेदो हो त हू सुकिररि साल
सरह पंदिजे भालिक यहि नौकिरी कदा भैं जे हुन जे
इजाजत सां सबाइ सेति छडे वेदा त मथिनि हुंनु पवंदो
भैं जेलु भी अचो सपंदो। इन क्रिम जे दस्तावेस राहो
करण करे आपरीका में भारती मजदूरनि जो हालत गुनामनि
जोहो मजिजी पवंदो हुंरे जा इकीजन महात्मा दखन
आपरीका में दिटी हुंरे। इनकरे भारत में गोटिण सां
महात्मा पहिरियो बापुं हरो तिर से पंथो भैं इन क्रिम जे
दस्तू करे कानूनी बंदिनि विधान लाइ हलितोहि हलामाई भैं
इन बारे में कराचो, फलिकते भैं विमनि सुख सारनि भैं
बियो जिते आयु मेव करे इन तलप जे पुठिमराईभ में
ठहिराव दरायई। महात्मा अहिरे कानून पासि कराइण भैं
कामिपणु थियो।

१९१६ में सतिनऊ कांग्रेस इकलाव से महात्मा रो
मुषाये बियो त बिहार जे पम्पारन किले में भीर से रोतनि
आ यूपी मालिक कुजिमियुनि सां सजु गुम करे रदिम

वे याजिर्वा हडताल काम्याय न थी सपंदी आहे छाकाणि त उन सां जनता जी सदाभूतो
कान धौदी आहे।

आहिनि, महात्मा गांधी चम्पारनि में वियो। महात्मा भारत अंदरि चंपारनि में पहिरियो दफ्ती पंहिजे आपरीका में आज्ञामावल सत्याग्रह जे हथियार जो उपयोग क्यो। आचार्य जवाहराम कृपालानी जो बिहार में प्रोफेसर हो उहाँ सदुत्ति साथी बणियो। बाबू राजेंद्र प्रसाद वि तदुहि ई बापूअजे संपर्क में आयो एँ जीवन भरि लाइ बापूअ जो भक्त बणिजी वियो।

क्लेक्टर महात्मा गांधीअ खे नोटीस दिनो त चम्पारन छेद घब पर महात्मा उन हुकुम खे ठेकर हँई। मधिसि कोरटि में केषु हलायो वियो। महात्मा दोहु कबूल कंदे चयो त मां त हिते नीर जे गोरनि जमींदारनि जे जुल्म बावति जाच करिण आयो आहियाँ एँ इहो कार्यु छेद मां हलियो कोन वेदुसि। कोरटि भाल सजा दिए।

हीअ हिक नई गालिह हुई जो को शास्त्र बचाव न दिए एँ दोहु कबूल करे। मुक्त में इन करे विजुली कहिलिजी वेई। सरिकारि वि मुझी पेई। महात्मा खे सजा कोन दिनारु उटिलंदो सरिकारि पाण बाच कमेटी बिहारिण जी पधिराई कई एँ नतीजे रूप कुडिमियुनि तां आज्ञारु डिरो वियो। महात्मा गांधीअ जे नए तरीके जी पहिरीं सोभ थी।

चम्पारनि में ई महात्मा हुओ त गुजरात जे खेड़ा जिले मां खेसि सदु थियो जो उते बरिसाति न पवण करे फसलु न लथो हुओ पर अमलदार डल जी माफ़ी न पिया दियनि। गांधीजीअ सरिकारि खे अमीनु मुक्तिरु करिण लाइ चयो त वि सरिकारि कबूल न कयो। महात्मा इन ते पटेदारनि खे सत्याग्रह करिण जी सलाह दिनी एँ हुनिनि डल दियण खां इन्कार कयो। सरिकारि सख्ती कई, किनि पटेदारनि जा फसल खणो वेई एँ किनि खे जेल में वि मोकिल्यो पर हलिचलि खतम न थी एँ सरिकारि ठाहु कयो त जे सहंदाअ वारा पटेदार डल भरे दीदा त सरिकारि गरीबनि खां वसूली महमिलु कंदी।

१९१४ में योरप में अंग्रेजनि एँ जर्मनीअ जे विच में महाभारी लड़ाई लयी। अंग्रेजनि ऐलानु कयो त हू इहा जंगि नंदियुनि एँ गुलामु कोमुनि जे आज्ञादी धरिकरारि रखण लाइ लड़ी रहिया आहिनि। महात्मा भारतवासियुनि खे जंगि में अंग्रेजनि खे मदद करिण लाइ अपील कई एँ

पाण खुदि फौज में माण्डु भरिली करिण लाई देश जे दौरे ते निकरी पियो जेतोणीकि लोकमान्य तिलकु बिना शर्त शुरुत जे मदद करिण जे खिलाफ हो।

१९१८ में जदुहि जंगि बंदि थी तदुहि देश जे नेताउनि खे उमेद हुई त त्रितान्या सरिकारि हिंदुस्तान जे आज्ञादीअ जो ऐलानु कंदी मगरि अंग्रेजनि उटिलंदो रोलटि कानून पासि करिण जी तैयारी करे रही हुई जो निहायति थी हिक जुल्मी कानून हो। गांधीजीअ इन ते सजे देश में सत्याग्रह चालू करिण जो कैसिलो कयो। ३० मार्च १९१९ सजे हिंदुस्तान में हडिताल करिण एँ उपवास रखण जो दीह करे मुक्तिरु कयो वियो। पर पोइ तारीख बादलाए ६ अप्रैल कई वेई जंहि दीहु जिते किये हडिताल थी अँ लोकनि नदीअ जे किनारे प्रार्थना करे उपवास छोडियो। सरिकारि गांधीअ खे दहलीअ दांहु वेई गिरफ्तार कयो तंहिकरे अहिमदावाद अँ किनि चियनि हंधनि ते मिलि मजदूरनि कुछ हिसिके कारिबायूं कथूं जंहिकरे महात्मा १२ अप्रैल वारो सत्याग्रह महमिलु कयो।

१३ अप्रैल ते अमृतसर में जलियानवाला बाग में आम मेद लाइ कठे थियल माणिहुनि जे मथां गोली हलाई वेई जंहि में ४०० माण्डू शहीद थिया एँ हजार व फटिजी पिया। इहो वाकियो "जलियानवाला बाग जो कोसु" जे नाले सां प्रसिधि आवे अँ अंग्रेजनि जे राज ते हिकु कारो कलंकु आवे।

असहकार आंदोलन

१९१९ में अंग्रेज सरिकार सुधारा दिना जे मान्टेगु-चेम्सफोर्ड सुधारा करे प्रसिधि आहिनि। उन्ही सुधारनि हेठि प्रांतनि में विटो हुकूमत जो सिरस्तो (Diarchy) जारी कयो वियो जहि मुजिव प्रांतिक सरिकारियुनि में के खाता मिसलनि तालीम, मकानी खुद हुकूमत वगैरह आसु माण्डुनि जे चूडियल ऐविजियुनि जे हथ में दिना विया जिनि खे वजीर कोठियो वियो एँ के वधीक अहम खाता मिसलनि कायदो एँ अमन अमान अन्ना वि गौरी सरिकारि जे हथ ठोकियनि अमलदारनि जे हथ में ई रहिया जिनि खे कारोवारी कौंसलि जा मेम्बर करे कोठियो वियो। बाकी मरिक्ज यानी देहली सरिकारि में त ताकत बरी वि सरिकारि पंहिजे ई हथनि में रखिणी कई।

असांखे इन्सान जी शिकिलि ऐं बुधी हैवानियत खां वाहिरि निकिरण लाइ ई मिल्या आहिनि।

देश अगियां हिंदु अहम सवालु मायो त इहे सुपारा कइल कजनि या न कजनि । लोकमान्य बाल गंगाधर तिलक जो Responsive Co-operation जवाबो सहकार जे सिबात जो हामी हो उनजो बीचार हो त सुपारा कइल कजनि एँ जेको मिले उन जो उपयोग करे अंदरि बिरो कोर बनीक लाइ छुर कजे । महात्मा गांधी इन बीचार जो हो त जिएँ जो अंग्रेज सरकारी इंजाम शक्तिनी बड़े आहे जो जंगि पूरे धियग ते भी भारत जे आजादी न दिनी आहे, तंहिकरे सुपारा कइल न कजनि एँ सरकारी बिलाफ अहंसिक असहकार जो सहिरक जारी कजे । महात्मा गांधीअ सग्रे बक्त इहो बि सवालु खंडो त अंग्रेज सरकारी मुसलमाननि सां बि दोखो कयो आहे जो कइल इंजाम तां फिरो हुनिनि तरिकीअ के टुकर टुकर करे खिलाफन खे छतम करे छवियो आहे । इन करे मुसलिमाननि सां इमदरिदी देखारिण लाइ हिंदुस्तान खे चिन्ताकृत हलिचलि में वि मदद करिण छुरिजे ।

लोकमान्य तिलक एँ महात्मा गांधीअ जो कमिषि में भागद सहकार असहकार जे मुवात ते ठक्कु लगै हा । पर ईश्वर खे कुछ बियो मंत्र हो । लोकमान्य तिलक १ आगस्ट १९२० ते स्वर्गवास हो कयो जंहिकरे कमिषि एँ देश जो अगिवाणी कुली तोरि महात्मा गांधीअ जे हयनि में अन्वी वेड़े एँ चइजे खणी त महात्मा जे मृत्युअ ताई लगभग २७ साल संतुसिई हयनि में रहौ । छुदि लोकमान्य मरण बलि महात्मा खे एँ संतुसि असहकार सहिरक खे आशीर्वाद दिनी ।

सेप्टंबर १९२० में कलकत्ते में कमिषि के छासि इजलास में असहकार जो ठहिरावु बहाल कयो बियो जो बरी नागपुर जे दसूरी साल्याने इजलास में दुहिरायो बियो । महात्मा गांधी इन सहिरक जो मंहिदार बणियो एँ दिन सजे देश जो गदनु कयो । जिते किये शास्त्रि स्कूल एँ कालेज छड़े आया, बकीलनि बकालत छरी, बेतारिनि सरकारी नौकिरिनि नौकिरिनुं छडियु । जिते किये कोमी स्कूल बरिषा भी बिया । गुजरात में दिक शाही विद्यापीठ स्थापन कई वेड़े । बनारस बिद्व विद्यालय कोमी बगयो बियो । कौसलियुनि जे चूँखे धियू त माण्डुनि उन्निनि जो

बहिष्कार कयो । जिते के उमेदवार सिद्ध करे बड़े माण्डु धियग या सरकारी ना मुरगुरु धियग लाइ उमेदवार भी बीटा रहिया त जनता उन्निनि जे सगहूं भंगी एँ खेल्ती बीहारे उन्निनि खे निरस्त दिनी । देश जे बुदा बुदा पांतनि मां अटिकल २० इंचारे माण्डु जेलनि में बिया ।

महात्मा गांधीअ देश अगियां हिंदु प्रोग्राम रगियो । १ किंगड कमिषि जा मंवर करण, १ किंगड हयवा तिलक स्वराज पंड लाइ कठा करिण एँ १० सप्त वारिषा चालू करिण, जो प्रोग्राम वक्त अंदरि पूरो कयो बियो । विलापनी बपिरे जो बहिष्कार बियो मुख्य इमिग हो जंहि मुनिमु जिते किये विलापनी बपिरे जो होली कई वेड़े ।

१७ नवंबर १९२१ ते प्रिंति आन वेक्सि बंबड़े पढुतो । संतुसि बहिष्कार जे तिलसिले में प्रुष्टु दिशिक पाठआ धिया । सरकारी पं. मोतीलाल नेहरू, जवाहरलाल नेहरू, लाला लाजपतदास, श्री. चित्तरंजनदास खे बैद कयो । ठाढ़ जे माहिस्वु हजिये पर भाकामियासु पियू । अहिमदावाद में कमिषि अजिलासु धियो जिते सत्याग्रह शुरू करिण जो क्रैसिलो कयो बियो एँ गांधीजीअ खे उन जो मंहिदार सुकिर कयो बियो । जइदि उत्तरालु बोट ते पढुतो त ओचितो उत्तर प्रदेश जे बारी बारा गोट में हिंदु अगियो दिशिक काकिओ बियो जो माण्डुनिजो अंग्रेहो दिक कोबीष थाणे ते काहे बियो एँ दिक सप् ईस्पेक्टर एँ २१ सिगिडियुनि खे जलाए छादियाऊं । गांधीजी इन ते सत्याग्रह महमिनु करिण जो क्रैसिलो कयो जंहि क्रैसिले मुक्त में सल्लु निरासाई एँ नारावियो पैदा कयो । सरकारी बि गांधीजीअ खे बंदि करिण लाइ इहो मोकिओ यनोमत समुक्तियो । जेसि बसावन जे दोह हेठि १ माल नेदु दिनाऊं ।

महात्मा जे गिरफ्तारीअ चां पोइ हजिबलि माठी भी वेड़े । पर आमेरीका जे दिक पाद्री होमिअ अरल्लउ कयो त दिन युग जो छेपुड माण्डु आहे महात्मा गांधी, जो साख्यलु यमह मसौह जो स्वरुप आहे जंहि खे बहिदियनि सलेब ते चाडियो । मुदिनि सरकारी सामियो नारक भुनु महात्मा गांधीअ सां कयो आहे ।

अमल बिना भीचार बहिष्कार बि सुंदर कुजनि उगनि खे छोटा मोती समझण छुरिजे ।

आहिनि । महात्मा गांधी चम्पारनि में वियो । महात्मा भारत अंदरि चंपारनि में पहिरियो दफ्तो पंहिजे आफरीका में आज्ञामायल सत्याग्रह जे हथियार जो उपयोग कयो । आचार्य जीवतराम कृपालानी जो बिहार में प्रोफेसर हो उहों सदुसि साथी बणियो । बाबू राजेंद्र प्रसाद वि तदंहि ई बापूअजे संपर्क में आयो ऐ जीवन भरि लाइ बापूअ जो भक्तु बणिजी वियो ।

कलेक्टर महात्मा गांधीअ खे नोटीस दिनो त चम्पारन छेदे वखु पर महात्मा उन हुकुम खे ठोकर हई । मथिसि कोरटि में केसु हलायो वियो । महात्मा दोहु कबूल कंदे चयो त मां त हिते नीर जे गोरनि जमींदारनि जे जुलम बाबति जाच करिण आयो आहियां ऐ इहो कार्यु छेदे मां हलियो कोन वेंदुसि । कोरटि भाल सजा दिए ।

हीअ हिक नई गालिह हुई जो को शास्त्रु बचाउ न दिए ऐ दोहु कबूल करे । मुक्त में इन करे बिजुली फहिलिजी वेई । सरिकारि वि मुझी पेई । महात्मा खे सजा कोन दिनाऊं उटिलंदो सरिकारि पाण जाच कमेटी बिहारिण जी पधिराई कई ऐ नतीजे रूप कुडिमियुनि तां आज्ञारु डिरो थियो । महात्मा गांधीअ जे नए तरीके जी पहिरीं सोभ थी ।

चम्पारनि में ई महात्मा हुआ त गुजरात जे खेड़ा जिले मां खेसि सदु थियो जो उते बरिसाति न पवण करे फसुल न लथो हुआ पर अमलदार डल जी माफ्री न पिया दियनि । गांधीजीअ सरिकारि खे अमीनु मुक्तिरु करिण लाइ चयो त वि सरिकारि कबूल न कयो । महात्मा इन ते पटेदारनि खे सत्याग्रह करिण जी सलाह दिनी ऐ हुनिनि डल दियण खां इन्कार कयो । सरिकारि सख्ती कई, किनि पटेदारनि जा फसुल खणी वेई ऐ किनि खे जेल में वि मोकिल्यो पर हलिचलि खतम न थी ऐ सरिकारि ठाहु कयो त जे सहंदीअ वारा पटेदार डल भरे दीदा त सरिकारि गरीबनि खां वसूली महमिलु कंदी ।

१९१४ में योरप में अंग्रेजनि ऐ जरिमनीअ जे बिच में महाभारी लड़ाई लभी । अंग्रेजनि ऐलानु कयो त हू इहा जंगि नंदियुनि ऐ गुलामु कोमुनि जे आज्ञादी धरिकरारि रखण लाइ लडो रहिया आहिनि । महात्मा भारतवासियुनि खे जंगि में अंग्रेजनि खे मदद करिण लाइ अपील कई ऐ

पाण खुदि फौज में माण्डु भरिती करिण लाई देश जे दोरे ते निकिरी पियो जेतोणीकि लोकमान्य तिलकु बिना शर्त शुरुत जे मदद करिण जे खिलाफ हो ।

१९१८ में जदंहि जांगि बंदि थी तदंहि देश जे नेताउनि खे उमेद हुई त ब्रितान्या सरिकारि हिंदुस्तान जे आज्ञादीअ जो ऐलानु कंदी मगरि अंग्रेजनि उटिलंदो रोलटि कानून पासि करिण जी तैयारी करे रही हुई जो निहायति बी हिक्कु जुल्मी कानून हो । गांधीजीअ इन ते सजे देश में सत्याग्रह चालू करिण जो कैसिलो कयो । ३० मार्च १९१९ सजे हिंदुस्तान में हडिताल करिण ऐ उपवासु रखण जो दीह करे मुक्तिरु कयो वियो । पर पोइ तारीख बदिलाए ६ अप्रैल कई वेई जंहि दीहु जिते किये हडिताल थी ऐ लोकनि नदीअ जे किनारे प्रार्थना करे उपवासु छोड़ियो । सरिकारि गांधीअ खे दहलीअ दाहु वेंदे गिरफ्तार कयो तंहिकरे अहिमदावाद ऐ किनि बियनि हंधनि ते मिलि मजदूरनि कुझु हिसिकि कारिबायूं कयूं जंहिकरे महात्मा १२ अप्रैल वारो सत्याग्रहु महमिलु कयो ।

१३ अप्रैल ते अमृतसर में जलियानवाला बाग में आम मेड लाइ कठे थियल माणिहुनि जे मथां गोली हलाई वेई जंहि में ४०० माण्डू शहीद थिया ऐ हज्जार व फटिजी पिया । इहो वाकिओ "जलियानवाला बाग जो कोसु" जे नाते सां प्रसिधि आहे ऐ अंग्रेजनि जे राज ते हिक्कु कारो कलंकु आहे ।

असहकार आंदोलन

१९१९ में अंग्रेज सरिकार सुधारा दिना जे मान्टेगु-चेम्सफोरड सुधारा करे प्रसिधि आहिनि । उन्हनि सुधारनि हेठि प्रांतनि में बिटो हुक्मत जो सिरश्तो (Diarchy) जारी कयो वियो जहि मुजिब प्रांतिक सरिकारियुनि में के खाता मिसिलनि तालीम, मकानी खुद हुक्मत बगैरह आसु माण्डुनि जे चूडियल ऐविजियुनि जे हथ में दिना विया जिनि खे वजीर कोठियो वियो ऐ के वधीक अहम खाता मिसिलनि कायदे ऐ अमन अमान अजा वि गोरी सरिकारि जे हथ ठोकियनि अमलदारनि जे हथ में ई रहिया जिनि खे कारोवारी कौंसलि जा मेम्बर करे कोठियो वियो । बाकी मरिक्ज यानी देहली सरिकारि में त ताकत बरी बि सरिकारि पंहिजे ई हथनि में रखिणी कई ।

असाखे इन्सान जी शिकिलि ऐ बुधी हैवानियत खां बाहिरि निकिरण लाइ ई मिल्या आहिनि ।

देश अगियां हिंदू अहम सवालु आयो त इहे सुधार कल कर्जन या न कर्जन। लोकमान्य बाल गंगाधर तिलक जो Responsive Co-operation जबाबी सहकार जे सिधांत जो हमी हो उनजो बीचार हो त सुधार कल कर्जन ऐ जेकी मिले उन जो उपयोग करे अंदरि पिड़ी पोइ वधीक साइ धुर कजे। महात्मा गांधी इन बीचार जो हो त जिंऐ जो अंग्रेज सरकारी इंजाम शक्तिनी कई आहें जो जंग पूरे थियन ते भी भारत खे आशदी न दिनी आहें, तंहिकरे सुधार कल न कर्जन ऐ सरकारी खिलाफ अहंसिक असहकार जो तहिरक जारी कजे। महात्मा गांधीअ सामे वक्त हदो बि सवालु खंयो त अंग्रेज सरकारी मुसलिमाननि सां बि दोखो कयो आहें जो कल इंजाम तां फिरी हुनिनि तरिकीअ कं ठुकर ठुकर करे खिलाफन खे जतम करे छदियो आहें। इन करे मुसलिमाननि सां हमदरिदी देवारिण लाइ हिंदुस्तान खे खिलाफत हस्तिचलि में बि मदद करिण धुरिजे।

लोकमान्य तिलक ऐ महात्मा गांधीअ जो कमिषि में थायद सहकार असहकार जे सुचारू तें टक्कु लगे हा। पर ईश्वर खे कुछ थियो मंजूर हो। लोकमान्य तिलक १ आगस्ट १९२० तें स्वर्गवास्य थो कयो जंहिकरे कमिषि ऐ देश जो अगिवाणी कुली तोरि महात्मा गांधीअ जे हथनि में अची वेई ऐ बइजे खणी त महात्मा जे मृत्युअ तार्इ लगभग २७ साल संतुसिई हथनि में रही। खुदि लोकमान्य मरण बकि महात्मा खे ऐ संतुसि असहकार तहिरक खे आशीर्वाद दिनी।

सेप्टेंबर १९२० में कलकत्ते में कांग्रेस खे; छासि इजलास में असहकार जो ठहिरावु बहाल कयो वियो जो घरी नागपुर जे दस्तूरी साल्याने इजलास में ठहिरावो वियो। महात्मा गांधी इन तहिरक जो मंहिदार बणियो ऐ दिन सजे देश जो गश्त कयो। जिते किये साम्प्रद स्कूल ऐ कालेज छड़े आया, वकीलनि बहालत छरी, बेतारनि सरकारी नौकिरनि नौकिरियूं छदियू। जिते किये बोमी स्कूल बरिपा थो विया। गुजरात में हिक गाही वियापीठ स्थापन कई वेई। बनारस विरव विद्यालय बोमी पणायो वियो। कौसतिवुनि जूं चूंडे थियूं त माण्डुनि उन्हिनि जो

बहिष्कार कयो। जिते के उमेदवार हिंदू करे बड़े माण्डु थियन या सरकारी सां मुररुक थियन लाइ उमेदवार भी बीठा रहिया त जनता उन्हिनि जे साम्प्रद भंगी ऐ कोल्ही बीहारे उन्हिनि खे सिकरत दिनी। देश जे जुदा जुदा घातनि मां अधिकत २० हजार माण्डू जेलनि में विया।

महात्मा गांधीअ देश अगियां हिंदू प्रोग्राम रसियो। १ क्रिकेट कमिषि ना मेंबर करण, १ क्रिकेट स्पर्सा तिलक स्वराज पंथ लाइ कठा करिण ऐ १० सख परिखा चालू करिण, जो प्रोग्राम वक्त अंदरि पूरो कयो वियो। वितायती कपिजे जो बहिष्कार वियो मुख्य इस्मि हो जंहि मुन्धिय जिते किये वितायती कपिजे जो होतो कई वेई।

१७ नवंबर १९२१ तें प्रिंस आन चेक्स बंधे पड़तो। संजुम बहिष्कार जे सिलसिले में मुमु हिंसक फलआ थिया। सरकारी पं, मोतीलाल नेहरू, जवाहरलाल नेहरू, लाला लाजपतसय, श्री. चितरंजनदास खे बैद कयो। ठाह जे गाहिल्यू हनिंयु पर नाकामियासु थियूं। अहिमदावाद में कांग्रेस भजिलास थियो जिते सत्याग्रह शुरू करिण जो प्रेसिडो कयो वियो ऐ गांधीजीअ खे उन जो मंहिदार सुकिर कयो वियो। जदुई जसराहु पोइ ते पड़तो त ओचितो उत्तर प्रदेश जे चोरी चोरा गेठ में हिक उगिरो हिंमिकि काचिओ थियो जो माण्डुनिजो अंग्रेहु हिक पोतीध याणे ते काहे वियो ऐ हिक सप् ईस्पेक्टर ऐ २१ सियादियुनि खे जलाए छादियाजं। गांधीजी इन ते सत्याग्रहु महमिलु करिण जो कैसिलो कयो जंहि फेमले मुक्त में सधु निरासई ऐ नारासियो पैदा कयो। सरकारी बि गांधीजीअ खे बंदि करिण लाइ इहो मोकिओ यमीमत मुमुशियूं। खेसि बगावत जे दोह देडि १ साल बैद दिनाके।

महात्मा जे मिश्रतारीअ खां पोइ हस्तिचलि माठी थी वेई। पर आमेरीका जे हिक पाद्री होमिस अश्लानु कयो त दिन युग जो छेप्टु माण्डू आहें महात्मा गांधी, जो साख्यानु दम्ह मसौइ जो स्वरुप आहें जंहि खे यहुदिदिनि सलेख ते चाडिजे। ब्रिटिश सरकारी सामियो नाहक अनु महात्मा गांधीअ सां कयो आहें।

अमल दिना बीचार कहिड़ा बि सुंदर दुजनि उन्हिनि खे छोटा मोती समिभण धुरिजे।

निमक सत्याग्रह

महात्मा गांधीय खे ६ सालनि जे सजा मिलण वैदि असहिकार तहिरक जो ज़ोर दुटी पियो। महात्मा खे कुकु अरिसे खां पोइ जेल में बीमार पवण करे आजादु कयो वियो। महात्मा अहिमदावाद में सावरमती आश्रम में अची देरो कयो। कांग्रेस में हिक नयी स्वराज पार्टी टही जंहि कौंसलनि अंदरि पिडी करे माण्डुनि में उत्साह। पूकिण ऐ सरिकारि खे तंगि करिण जो तरीको अखितियार कयो।

१९२८ में साइमनि कमीशनि हिंदुस्तान में आई, जाच करिण लाइ त १९१९ में जे सुधा। हिंदुस्तान खे दिना विया से केतिरे कदुर सफल थिया आहिनि ऐ बी कहिदी किस्ति भारतवासियुनि खे दिनी ववे। सजे हिंदुस्तान इन कमीशनि जो बहिदकार करिण जो फ़ैसिलो कयो जो उन कमीशनि ते हिकिसे वि हिंदुस्तानी कोन रसियो वियो हुयो। लाहोर में जो साइमन वाइकाट जलूस निकितो उनजी महिदारी लाला लजिपतराय कई जंहिते पोलीस लठियुनि जी बरिसाति वसाई जंहि में लाला लजिपतराय खे सफ़्त जखम रसिया जिनि जे करे लालाजी स्वर्गवास थी वियो। लालाजीय जे कुर्बानीय करे सजे देस में नई जागिरिता अची वेई।

महात्मा गांधीय लाला लजिपतराय जे स्मार्क स्थापन करिण लाजि सजे देश जो भ्रमण कयो ऐ पैसा कटा कया। डिसेंबर १९२९ में लाहोर में कांग्रेस जो अधीवेशन थियो जिते पूरण त्वराज हाइलि करण लाइ ठहिराज पासि कयो वियो। २६ जनवरी १९३० सजे देश में आजादी दीहु करे मल्हायो वियो ऐ जिते किये आजादीय जो प्रतिशा पत्र पदियो वियो। महात्मा गांधीय सत्याग्रह तहिरकु नारी करिण जो ऐलानु कयो।

१२ मार्च १९३० ते महात्मा गांधीय पंदिजी इतहासिक डांडी मार्च जो आरंभ कयो। सजे देश में बिजुली फहिलिजी वेई। महात्मा ऐलानु कयो "मां या त स्वराज बठी वापसि मोटुसि या मुंहिजे महु समुंड में लुबंदो दिसदा।"

६ अप्रैल ते महात्मा गांधीय समुंड जे पाणीय मां

लूण ठहे लूण जो काइदो टोदियो। देश में जिते किये माण्डु लूण जो काइदो टोदिये खे लगी विया। सिंधु में १३ अप्रैल ते काइदो टोदियो वियो। १६ अप्रैल अगिवाननि ते कोरटि में केस हली रहियो हुयो त किनि माण्डुनि पोलीस ते पत्थर उड्डिलाया जंहि ते पोलीस गोली बाजी कई जंहि में २ स्वराज जा नव जवान सिपाही शहीद थी विया — दत्ताराम बै मंगिराज, बै श्री जयरामदास खे गोली लगी।

सत्याग्रह तहिरकु बधीक ज़ोर पकिडीयो वियो। श्रीमती सरोजनी नायडू २००० वलंटीयरि बठी धारासना जे लूण गुदाम ते चढ़ाई कई।

४ मई ते महात्मा गांधी ग्रिफ़तार कयो वियो। संदुसि पकिडिजण खां पोइ वि हलिचलि वेई तेज थीदी। लख खां बधीक माण्डु सजे हिंदुस्तान में पकिडिया विया। जवित्यू, लठी बाजी बै गोली बाजीय जो दौर शुरू थी वियो मगरि देश न हटियो। लूण जे सत्याग्रह सां गदु शराब ऐ विदेशी कपड़े जे बहिदकार जा वि तहिरक हलाया विया।

सरिकारि डिजी वेई। २५ जनवरी १९३१ ते सरिकारि महात्मा गांधीय खे जेल मां आजादु कयो। ४ मार्च ते सरिकारि कांग्रेस सां ठाहु कयो ऐ उन दीहु गांधी अरिबिनि उहिदनामे ते सही विधी वेई। मार्च में कराचीय में खुशीय बै राम जे वायू मंडल में कांग्रेसि अजिलास थियो। कांग्रेसि बी गोलु मेज कांग्रेसि में महात्मा गांधीय खे कांग्रेसि जो अकेलो एवजी करे मोकिलण जो फ़ैसिलो कयो। राम जो कारण हो सरिकारि जो भगतसिंह जी फ़ांसी रदि करिण खां इन्कार।

महात्मा गांधी बी गोल मेज कांग्रेसि तां निरास थी मोटियो जो उते हिन दिठो त अंग्रेज हिंदुस्तान खे आजादी दियण लाइ तैयार न आहिनि उदिलंदो हिंदुनि बै मुसलमाननि खे हिक वे सां वेडाइण था चाहीनि।

महात्मा गांधी मोटे ई मोटे तंहि खां अगुई हिंदु सरिकारि पंडित जवाहरलाल नेहरू, खां अब्दुल ग़फ़ार खां खे ग्रिफ़तार करे छुदियो। महात्मा हिंदुस्तान में पहुंचण सां महिसूस कयो त सरिकारि ठाहु टोदिये थी घुरे।

सत्य जे मुकाबले में काबि चीज रखदा त सत्य ई बधीक वजनदार साबितु थीदी।

महात्मा एलासु क्यो त जंगि में क्रोधि भारतवासी मदद न दिए ।

महात्मा गांधीअ चयो त जेहि हालत में अंग्रेज सरकारि हिंदुस्तान जे मजिता खां सबाइ हिंदुस्तान खे जंगि में फासायो आहे इन करे हिंदुस्तानु जंगि में मदद न कंदो । महात्मा अबलि शास्त्री सत्याग्रह शुरू क्यो जेहि मूजिबु सजे हिंदुस्तान जे चूड कांग्रेस सेविकनि खे जंगि में मदद खिलाफ प्रचार करण सां सत्याग्रह करणो हो । इन यादास्त में पहिरियो नंबर दिनाई श्री विनोबा भावे खे अँ वियो नंबर दिनाई पंडित जवाहरलाल नेहरूअ खे । पंडितजीअ खे ४ साल जेल जी सजा दिनी वेई अँ विनोबा खे ३ महीना ।

जंगि वधंदी हली । जपानु वि जंगि में जरिमनीअ सां शरीकु थियो । जपानी फौज सीगापुर वठी बरिमा ते काहे आई, अंग्रेज विना मुकाबिले जे हटंदा विवा । भारत लाइ वदो खतिरो पैदा थी वियो हो । महात्मा गांधीअ अँ देश जे वियनि मुद्विरनि महसुस क्यो त भारती जनता खामोश थी वेही दिसंदी त देश लाइ खतिरो आहे । ६ आगस्ट १९४२ ते बम्बईअ जे गवाल्या टैंक मैदान ते कांग्रेसि Quit India-भारत छोड़ो वयो जो ठहिराउ पासि क्यो । राति जो ई महात्मा गांधीअ खे सरकारि गिरफ्तार क्यो अँ सजे देश जे कांयसि नेताउनि खे हिक ई वज्जित जेल में उमाण्यो वियो ।

पर भारत छोड़ो वयो जो तहिरकु सारे देश में चाहि वांगुस पखिडिजी वियो । करंगे या मरंगे जो मन्तर महात्मा लोकनि खे दिनी अँ अनता करे वि देवारियो अँ मरी वि देवारियो ।

महात्मा लोकनि खे आदेशु क्यो त अगिबाननि जे गिरफ्तार थियण वादि हरिको पहिजो अगिबानु पाण थी कजे । थियो वि इएँ । केतिरनि हंधनि ते माण्डुनि पोलीस थाणनि ते या सरकारि जे कारोवारी आफूसुनि ते वनो कज्जो क्यो । अंग्रेज सरकारि महसुस क्यो त राज् हलाइणु मुदिकलि थीदो पियो वये । सरकारि हद खां बधीक दवाउ क्यो पर माण्डुनि मां दूर निकिरी वियो हो । जेल, लाठियूं, गोलीयूं इहे रोजाना कारिनामा थी पिया । इन हलिचलि में सिंधु जे हिक नौजवान शहीद हेमू कालाणी पिणु पहिजी जीवन

आहूती दिनी । हु फौजी गादीअ जे अचण खां अगु रेल जा पटा विगाडीदे पकिडियो वियो अँ मिलीटरी कोर्ट खेसि फासीअ जी सजा दिनी । इन सजा खिलाफु घणियूं अपीलूं कयूं वयूं मगरि सभु कोशिशूं निष्फल वयूं ।

इहो समूरो अरिसो महात्मा गांधी आगाखान जे महिलात में नज़रबंदी हो । हुन इन लंजे अरिसे में पहिजा व बिलिकुल प्यारा साथी विचाया, संदुसि प्यारो मंत्री महादेव देसाई अँ जीवन साथिणि कस्तूरबा गांधी ।

६ मै १९४४ ते सरकारि सारे देश जी तलिव करण ते महात्मा गांधीअ खे संदुसि बीमारीअ कारण आजाद क्यो । ४ जून १९४४ ते कांग्रेस वकिंगि कामेटीअ जे मेवरानि खे रिहा कयाऊँ । मै १९४६ में जरिमनीअ जंगि में हार कबूलु कई । अंग्रेज सरकारि ऐलासु क्यो त हु हिंदुस्तान छोड़े हलिया वेंदा जीअ भलि भारतवासी पहिजो राजु पाण संभालीनि । १५ आगस्ट १९४७ ते ब्रितान्या सरकारि विनि आजादु हुकुमनुनि जी स्थापना कई — हिंदुस्तानु अँ पाकिस्तानु । इएँ देश जी लंबी आजादीअ जी लडाई कामियादु थी ।

आजादी त मिली पर वेंदे वेंदे अंग्रेजु देश खे आगि लगाए वियो । यके अँ अखंड हिंदुस्तान खे भनो व टुकिरा कयाई । हिंदुस्तान जे नेताउनि इन आशा में देश जो विरहाखे कबूल क्यो त मुसलिमू लीग जी किटि फिटि हमेशाह लाइ छुटी वेंदी अँ भारत देश पोइ थकिमनो थी विकास कार्य खे लगो वेंदो । महात्मा गांधी पाण विरहाखे जे खिलाफ हो । हुन खे खातिरी कान हुई त को विरहाखे सां फरिक्वार मिसैलो हलि थी वेंदो । पर महात्मा दिठो त समिनी मुख्यु नेताउनि जी राइ विरहाखे कबूलु करण जे फाइदे में आहे सो हुन पहिजे एतराज ते घणो जोर न लगायो ।

नतीजो आशाउनि जे उवतदि निकितो । पाकिस्तानु अथां वण्यो ई कोन हो त हिंदू मुलसमान फसाद शुरू थी विया, खासि तोर पंजाब अँ बंगाल में । लाखें माण्डु पहिजा घर वथाण छोड़े परिदेसि भज्जण लगा । पाकिस्तान जा हिंदुस्तान दाहूं अँ हिंदुस्तान जा पाकिस्तान दाहूं ।

आत्म रक्ष्या करणु हरिकंहिजो जनमु सिंधु हकु आहे । मां हिंदुस्तान में हिकिडो वि कांश्ररि दिसणु न थो शुरां ।

अंतिम शहादत

चपनि या महात्मा गांधीजी के कहें जोतिशोध वृत्तियों को तत्त्वज्ञान जो मृत्यु दिक् सुरिमे जो मृत्यु पियण बरो आहो । मिन खा पुष्टिवाई त सुग्मिमे जो मृत्यु कहिसे भी सपे थो ।

“परासी त लउकणु” संतुति भिन्न चये ।

“न” गांधीजीजी बराणिये । “सुरिमे जो मृत्यु आहो कहिने गोलीजी जो निशानो बणिणु ।”

१६ जनवरी १९४८ त दिहिलीजी में महात्मा जी प्रार्थना वारे मेह में कहें दिक् वसु उखिलाए महात्मा जी दयाली वरुण थे घुरी । महात्मा विण दीहुं प्रार्थना में बयो:

“वम छुटण ते मां अचल रहियुति तंहि लाइ मूखे बाधागुनि जूं तालूं आयूं आहिन । पर मां बाखाणि योग्य न आहिया । बाखाणि लाइकु मां तदुहि धीदुसि जदुहि वम लगण करे किरौ पवां त वि मुख ते शुरिक रहे अं वम उखिलाइए लाइ दिलि में देसु न रहे ।”

२८ जनवरीजी त राजकुमारी अमृत कौर महात्मा गांधीजी खां शोक भरियल दिलि सा पुष्टियो: शूए अजु प्रार्थना समा में गोदु थियो हो छा? महात्मा खेसि बयो:

“न । पर मूं मुंहिजे लाइ गुण्ती भी करी छा, जे मूखे कहें पागल जे गोलीजी सा मारणो आहो त मूखे मुरिकंदे मरणु घुरिजे, अंदर में को गुमो न हुआउ घुरिजे । ईश्वर जो नालो ई मुंहिजे चपनि ते हुआउ घुरिजे ।”

शहादत खां दिक् दीहुं अगु महात्मा दिक् साथीजी के चयो: “जे मुंहिजे मृत्यु सुग्मदे चौकंदे थिए, न न, खणी फुरिजीजी या मोहीअडे करे बि मौतु थिए त तूं ऐलाउ करे दुनिया के वृषाडांज त गांधी जीजी कां चवंदे हुयो मो हू ईश्वर भगनु न हो, मली त माण्ड तोते दुमर कनि: ईए चवंदे त मुंहिजे अरमा के शांति मिलंदी, अं ही बि लिखी छटि त जेकदुहि को गोनी हणी मुंहिजे जीवति के खनसु करिण घुरे जिण तंहि दीहुं वम गोले सां मूखे मारिण जो कोलांग कई वेदे अं मां इहा गोली बिना किराण जे हमचार करे वनां अं ईश्वर जो नालो खणंदे प्राण दिवां त पोइ मनिजे त मां ईश्वर भगनु साबितु थियुनि ।”

महात्मा जी भविष्य वाणी सची निकली । ३० जनवरी

१९४८ त हुन दिक् करिकेपरसन इन्मीअ जे हया गोनी गोइ मुख मां “हू राम” उवांगेदे पंदिजा प्राण ह्यागिया अं ईए अजीम शहादत जो पदु प्राप्त बयो ।

महात्मा पंदिजा जीवन देस जे आजादीजी हदल करण में गरिख कई अं मृत्यु करिकेवार एवता कारमु करण लाइ यतन कंदे प्राप्त बयो ।

जदुहि देस जा अगियान दिहिलीजी में १६ मार्च १९४८ त आजादीजी जा जशन मल्लाए राइया हुआ तदुहि महात्मा गांधी कलिकते में हिन्दू मुसलिम साको आण्णि में मधगुड हुआ ।

देस जे बिरहते सा तुरितु अगु अं तुरितु पोइ जा देस में करिकेवारि बाह्र भंमदु करे वरी उनखे वशाइन जा बाएअ लंकलपु बयो । ओलह बगल जे नौखालीअ में मुगनिमाननि जे कथल कदिरनि जूं वहागियूं महात्मा मुंथियूं तदुहि दिन प्रोदुइ उखिहदे चयो: मां हरि दुनी इंसान जे गुलान जा गेस धकारणु थो बाहिया ।

महात्मा कलिकते अं नौखालीअ में जेकी वसु करे देखागियो सो संतुति जीवन जो बिमो मौखिजो हो, पहिरियो हो भिनि हयिपार अहिसिक सत्याग्रह जे खरीए उन शहनशाहित खां आजादी हासिल करिण जंदि मयां सूर्य कदुहि अस्तित्व न थीरो हो ।

कलिकते में हिंदू मुसलिम क्रमादनि के रोकिण लाइ महात्मा उते बनी उपवास रविमो आइ थी विवो । हजारादि दिहुनि अं मुसलमाननि पंदिजा पंदिजा हयिपार अची महात्मा जे चारननि में रविमा अं कलिकते हिंदू मुसलिम इतहाद जो दिक् आटशीं निजारे पेसि करिण लग्यो । १६ मार्च आजादीजी जे दीहं हजारे हिन्दू अं मुसलमान गदुनी लुबिय मनाए रहिया हुआ ।

गांधीजीअ जे करामत जो लाइ मांकिटिगेडि भारत जे आखरीनि बरिसराय दिननि शब्दन में चारणतु बयो आहो:

“पंजाब में पंजाह हजार लश्किक मोकिखो अयाम तदुहि बि उते प्रत्याद लग्य पिपा आहिन अं संगत में अकेले गांधीजी जे करे अमृत अमालु बरिपा थी विवो आहो ।”

कलिकते जे हुन मौजिये खां अगु महात्मा गांधी नवंबर १९४६ में नौखालीअ दुइ विवो । उते बि दिन

करामत करे देवारी । मुसलमान जिनि में महात्मा गांधीअ लाइ मुसलिम लोग पंहिजे जहिलीले प्रचार जरीए धिकार पैदा कइ हुई अँ जे महात्मा जे ओदो अचण खां छिरिक्या ये, से थोरे थोरें संदुसि भाषण अँ संदुसि वर्ताउ दिसी संदुसि अथालू वणिजण लगा ।

महात्मा गांधीअ जी प्रबलु इछा हुई त बंगाल खां पोइ मां ओलह पाकिस्तान में वचां । हु कलिकते मां पंजाब दुां वचण लाइ रवानो थियो मगर दिहिली स्टेशन ते पहुतो त खेसि बुधायो वियो त दिहिली फ़रिक्के परस्तीअ जो शिक्कर थी रही आहे अँ मुसलमान पाणखे सलामति न था समुझनि । हु दिहिलीअ में रहिजी पियो इन लाइ त दिहिलीअ में ठापरि आणे पोइ पंजाब दुां वचां पर महात्मा जी इहा इवाहिदा पूरी थी न मघी । दिहिलीअ में रही हुन राजधानीअ खे फ़रिक्केवार बाहि खां बचाइण लाइ हिक दफ़ो वरी पंहिजे जानि जी बाजी लगाई एँ प्रान त्याग उपवास रखियो एँ सर्जी दुनिया में इन्तजारी फ़हिलिजी वेई । पंडित जवाहरलाल नेहरूअ चयो : "गांधी विजयोमं त देश जो रुहु वेन्दो हलियो ।"

१८ जनवरीअ ते जुदा जुदा संस्थाउनि जा नेताऊं महात्मा सां गदिया एँ खेसि लिखी दिनारू त समेई जातियूं हिते हिक त्रिए सां मुहवत में रहदियूं । हिंदु सरकारि वि पाकिस्तान खे ५५ किरौड रुपया संदुनि हिसो दियण कइलु कयो । तदुहि महात्मा पंहिजे उपवास टोड़ियो ।

१८ जनवरीअ ते इहो समुझोतो थियो त १९ जनवरीअ ते कंहि धर्मो जनून में वरितल शास्स महात्मा गांधीअ जे प्रार्थना सभा ते वमु फ़िरो कयो । खुशिनसीवा वमु महात्मा खे न लगो । महात्मा बिलिकुल ही अचल रहियो एँ माणहुनि खे पाण इस्तदुआ कयाई त शांति करे विहो ।

महात्मा दिहिलीअ में बाकी रहियल कार्य पूरा करे

पंजाब, सिंधु एँ सरहद प्रांत दुां वचण जो सोचे ई रहियो हो त हिक धर्मो जनून में वरितल शास्स ३० जनवरीअ ते जिएं वापू प्रार्थना मेड में धिड़ी रहियो हो त ३ गोळियूं हलाए महात्मा जी जीवन ज्योति बुझाए छदी ।

३० जनवरी अंतिम दिन महात्मा जे रवशि मां इएं पे लगो जणु खेसि पंहिजे अंत जा पिरूं पइजी रहिया आहिनि ।

उन दीहुं काठियावार जा व मित्र सांणुसि गदिजण आया । खेनि चवाए मोकिलियाई त मां अब्दां सां प्रार्थना खां पोइ गदियुसि जेकदुहिं हयातु हंडुसि ।

उन दीहुं किशोरीलाल मशिरुवाला खे लिखी मोकिलियाई त हाणे हिते मुंहिजे रहण जो जरूर कोन थीदो, इनजो फैसिलो सुभाणे थीदो अँ इहा सुभां आई ई कान ।

इन्हीअ दीहं ते सिंधियुनि जी हिक सिकारत महात्मा सां गदी हुई ।

उन दीहुं पंडित जवाहरलाल नेहरू, सरिदार वल्लभ भाई पटेल अँ मौलाना आज़ाद वि साणुसि गदिजण आया हुआ जणु साणुसि आखिरीनि मुलाकात करिणी हुयनि ।

राति जो पंडित जवाहरलाल नेहरूअ घुटिजंदद गले सां संसार खे आकाशवाणीअ तां बुधायो :

"असांजे जीवन मां रोशिनी हली वेई एँ चौधारी ऊंदह अधिकार आहे ।"

दुनिया भरि जे राजनीति मुदवरनि, हाकिमनि, फ़ैल्सूफ़नि, राज्य कर्मचारियुनि एँ महा पुरिपनि जे अथा जा फूल महात्मा गांधीअ खे मेट कया तिनि जो संसार जे इतहास में सानी मिलणु मुशिकलि आहे ।

महात्मा गांधीअ जो जहिदो सन्मानु संदुसि हयातीअ जे दौरान में थियो एँ जे अथाजल्युं संदुसि मृत्यूअ ते खेसि अरिपनि कयूं वेयूं, अहिदो को थियो मिसालु दुनिया में कीन थियो आहे ।

चुक करिण खराबु गाल्हि आहे, उन लाइ शर्मु थियणु घुरिजे एँ न भुल लाइ माफी घुरण में ।

यादिगार

वापूअ दरि !

१

दितां भो मां
राक्षषाट
बै उनजू संगमरमर जे चार दीवारियूं
उनजे विच में
विशाल अर्धो
विराट जिस्मो
ओह !

दरि सन्दुर तोषा इहाई भो विनां फावर विना,
राह बुँद्विजीअ ते रहां राखो अटल करिबारे विना।

२

हौउ यादिगार
उनजे मयां
कुछु गुलाब जा गुल
हिक तेज इष्टि
हे राम !

सनु सत्पा सौने सन्दुमि अन्दरा को शल अहिरो उये,
बाघ भारत में टिहा जिअं पुष्टु धी अहमर विना।

३

न, कहुहि न
गोया ! कुछु धियो आहे
हा, आयो यादि आयो
हिक तेजस्वी
हिक तपस्वी आत्मा जी
न, न
हिक महात्मा जी
पवित्र अर्थो
या
पवित्र समाधी।

सौ हजाराणि तेष तलवारनि, दितां मां बौह धी,
बाग सा हरिदसु हुजे, दिहु अहितां-शस्त्रु विना।

४

अमो-दुनिया को ककर किधि कंहि ककर लाइये दिनां,
एन बुद्धीअ मां मेघु, धी मित्र-सी क्या हमसह विना।

५

सनु मुहम्मद मन संतां, अहिरो उये जिअं को दिष्टे,
दोषु या दुश्मनु हुजे, तेहिजो टरे हृदय विना।

६

इश्वर में भी कौन चौडसि प्रग पंदिजे सां परे,
अलु अची बौहे मयां तोरे करे मद्दुराद विना।

— परसराम भागवंदानी (पिया)

— कृष्णलाल यन्नाज ('प्रदीप')

काह्ल जा दुश्मन अजु दोस्त धी सधनि धा जे पंदिजी गलिती महिस्सु फनि।

महात्मा गान्धी

१

आजादीअ जे शम्भ मथां तो पंढिजी जानि जलाई,
सूर अँ सखितयूं सहंदे बापू चिल तो अगिते वधाई।

२

कुर्बानीअ जो मन्तु फूके सुतलनि खे आगायो तो,
मुहिव - वतन सत्याग्रह जी कई तो शुरू लड़ाई।

३

सागर में तूफान उथियो, छा लहरनि शोक मचायो,
देश जे आजादीअ जी कदती तो ई पारि पुजाई।

४

राजनीती रुहानी रहकर हुए तूं हिन्दुस्तान जो,
सत्य प्रेम अहिंसा जी बापू तो ई राह बताई।

५

कृष्ण ज्यां तूं कर्मयोगी थी कर्म जो पाठ पढ़ायो,
गीता - शास्त्र देई हिन्दुयानि खे तो रोशन राह बताई।

६

देश - पिता गांधीजी तोखे बारि बारि प्रणाम,
अपे पंढिजी तबु, मनु, धनु तो मात जी प्यास बुझाई।

७

जुग जुग रहंदो जिनदह तुंहिजी गांधी नांउ सदाई,
जलन्दी रहन्दी 'आशा' वारी तो जा जोति जगाई।

— दयाल 'आशा'

तोखे प्रणाम बापू

१

हरि दिलि में चाहु तो लइ, आदर अथाहु तो लइ,
भारत जे हरि वशर जो, तड़िफे थो साहु तो लइ,
तो लइ सिकनि था नंदिदा, बुढिदा जवान बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणाम बापू।

२

तुंहिजी वतन - परस्ती, ससीं सभिनि खां ससीं,
तो बटि रही न का शह, जा देश लइ न अपीं,
दिलि अँ दिमागु तुंहिजो, पुणि जिनदु अँ जानि बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणाम बापू।

३

दुनिया सजी दुखी थी, पड़े जोर सां पुकारे,
तुंहिजे ई नकश कदिमनि, दाहं गोर सां निहारे,
समुझे थी हाणि पंढिजो, इन में कल्याण बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणाम बापू।

४

तुंहिजो सदा जनमदिनु, इन रीति शल मल्हायूं,
जा राह तो बताई, तंहिते कदमु बढायूं,
शल 'दास' आणियूं इन में, पूरो ईमान बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणाम बापू।

— दौलतराम 'दास'

गुसो अचे त खामोश रहणु पें रामु नामु चई उनखे कटी छदियु घुरिजे।

गान्धी

(१)

सदियुनि बाद दुनिया जी बदली ही सुरत,
नसीबनि सां इन्सानु पैदा भियो हो।
मिती बियो मुफ्तसौअ छे इज्जत ओ दर्जो,
घरीबनि ओ भगवानु पैदा भियो हो ॥

दिलियूं जिनि जूं बंजर कयूं हूं जमाने,
उन्हनि में बि भरिमानु पैदा भियो हो।
भरियल हा मुदोम्वत सां जहिजा भण्डारा,
अनोखो सो मुन्तानु पैदा भियो हो ॥

फदूरत जा फख - एन उदाए छदिया जहिं,
सो बेमिस्ति लूफानु पैदा भियो हो।
निगाहुनि में जहिजे समिनि लइ ही ममता,
निरालो निगहवानु पैदा भियो हो ॥

युगनि ताई तंहिते बंदी प्रकृष्ट दुनिया,
असां बटि उहो दानु पैदा भियो हो।
उदो जहिं मां इन्सानियत वारी लुशबू,
हिजे सो मुन्तानु पैदा भियो हो ॥

(२)

छुटियूं छोड़ मां के जे फिटल मां मोलियूं,
उन्हीअ छुन जू खेदियूं गांधीअ सां होलियूं।
अहिंसा जे सीने में सोराख थी पिया,
दाहीदीअ जा गुलशन जिजा में टिकी पिया ॥

बकनि या खणी राम जो नांउ गांधीअ,
बसायो बनी राम जो नांउ गांधीअ।
सकर पंहिजे हू दान सां तइ करे बियो,
जमाने छे मातम सां लंकिन मरे बियो ॥

कहिं छे कूड़ गाल्हाइण जो मोको दियणु में कूड़ बचाइणु दिसा आटे।

(२४)

भारतवासी

धे धरितीअ रुनो आस्मान दे निहारे,
रुनो धे दिशाजनि वि सौ गोदा गारे -
जो संसार में हो सो इन्सान हलियो वियो,
अहिंसा संदो जुणकि अवतारु हलियो वियो ॥

सजीअ दुनिया रोई मनायो धे मातसु,
दुखनि अ दुखियनि खे वि दाढो हुयो गसु ।
त हाणे दुखियुनि लइ दुखा केरु थींदो,
अयोझनि खे सिक प्यारु हुव केरु दींदो ॥

हुआ सभई हेरान त हालत ही थी कीअ -
त हिक पल में हीअं खूनी प्रलय मर्ता कीअं ?
टिडियलु हो जो चेहरो सो मुरझाईजी वियो,
कंवलु ओचितो कीअं कुमाईजी वियो ।

छदे वियो हु भारत खे कंहिजे हवाले ?
किये आ सा माता संदुसि वार पाले ?

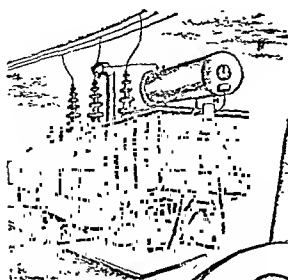
— मनोहर आजीवा (वेदी)

राम जी मर्यादा तो में कृष्ण जो हो करम योग,
तो खंयो भगवान बुद्ध खां हो अहिंसा जो प्रयोग ।
बसि विधाता जे खजाने में रहियो कुछ वियो न भोग,
सरिसु तंहि सीरत बगाइण लइ कयो तिन जो संजोग ।

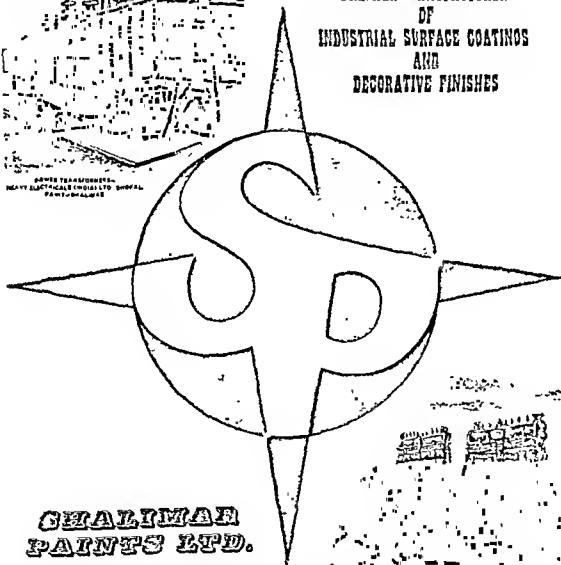
— गुमनामु

ने गनाह माण्डुनि जी मुसीबत सहण सा ई दुनिया बहिरि वणिजदी आहे ।

INDIA'S
PREMIER MANUFACTURER
OF
INDUSTRIAL SURFACE COATINGS
AND
DECORATIVE FINISHES

POWER TRANSFORMERS,
HEAVY ELECTRICAL ENGINE LTO. SHOFAL
PANTS-REPAIRS

**GEALIMAR
PAINTS LTD.**

A MEMBER OF THE COURTAULDS GROUP

Self-government depends entirely upon
our own internal strength.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by:

HARIRAM KESHAVDAS & CO.
BANKERS

35, Shankarshet Smarti, 383, J. Shankarshet Road,
BOMBAY-2.

Phone Office: 311543

Phone Resi. 452446

Space Donated By

Ishwardas H. Bhatia

Commerce House, Meadows Street,
FORT, BOMBAY-1.

Phone: 2 5 0 0 2 2

**I do not believe in the doctrine of the
greatest good for the greatest numbers.**

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

N. VIRWANI

Commerce House, Meadows Street,
FORT, BOMBAY-1.

Phone: 256372 & 298656

With Best Compliments From

KAMLESH ENGINEERING WORKS

Block No. 207, 2nd Floor, Vadala Udyog Bhavan,
(Formerly Hind Rajasthan Industrial Estate),
Naigaum Cross Road, Vadala,
BOMBAY-31.

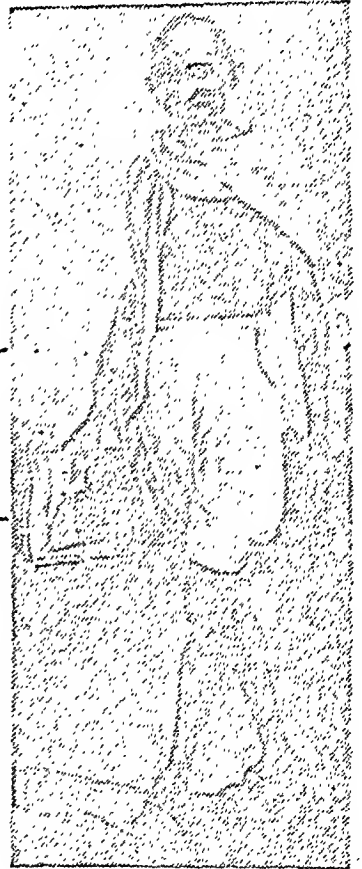
Phone : 445918

Manufacturers of :

1. Precision turned components on Centre lathes, Capstan lathes & Automatic lathes.
2. Centreless grinding and milling of above components.
3. Components made from woollen felt sheets.
4. Components moulded from plastic material including nylon.
5. Components manufactured from ferrous & non-ferrous sheets on press machines.
6. Shafts, Spindles, rolls etc.,
turned on our shaft turning lathe.
Capacity 3" dia in ferrous metals and length 15".

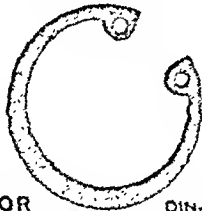
The state represents violence in a
concentrated and organized form.

— Mahatma Gandhi

For Circlips — All Types & All Sizes

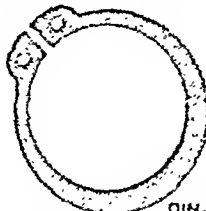
INTERNAL

FOR
BORES & HOUSINGS

DIN-471

EXTERNAL

FOR SHAFTS

DIN-471

Please Contact :

PRECISION COMPONENTS

Block No. 1, First Floor,
7/10, Botawala Bldg., Horniman Circle,
BOMBAY-1.

Phone : 290207

CENTRAL BANK OF INDIA

(Largest of the Nationalised Banks)

As per our Branch Expansion Programme

We have the pleasure to announce that our "ULHASNAGAR" Branch has been opened on 14th November 1969 at Main Road, Ulhasnagar No. 3.

Safe Deposit Lockers are available at the Branch

CURRENT - SAVINGS - RECURRING FIXED DEPOSITS

Advances For Agriculture, Small Scale Industries available.

Please enquire about our

"Personal Loan" Scheme & "Pension Benefit Scheme"

Mahatma Gandhi Road,
Fort, BOMBAY-1.

V. C. PATEL,
Custodian.

Difference of opinion should never
mean hostility.

- Mahatma Gandhi

Space Donated by

Hemraj Devji Dedeya

Kirana Merchant

SHAHAD, ULHASNAGAR-1.

Space Donated by

AARAM STEEL FURNITURE WORKS

Manufacturers & Dealer

111-A, Furniture Bazar

ULHASNAGAR

Phone No. : 543

Phone Shop : 157

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

CANARA BANK

Head Office: BANGALORE.

OVER:- 360 BRANCHES }
THROUGHOUT INDIA } { CORRESPONDENTS
 } { WORLD WIDE

SERVING TO GROW
GROWING TO SERVE

Space Donated by

M/s. K. K. RAMCHANDANI

Government Contractors

89, NEHRU CHOWK,
ULHASNAGAR-2.
(KALYAN)

Phone : 1 5 4

A leader is useless when he acts against
the promptings of his own conscience.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SANGAM ART EMBROIDERS

Best Specialists In :
Embroidery on Baba Suits, Frocks,
Kashmiri Coats etc.

New Shop No. 51, 25 Section,
ULHASNAGAR-4,
BOMBAY.

Space Donated by

M/s. HARESH INDUSTRIES

Manufacturers of
all kinds of Tin Containers Plain & Printed.

FIRST TIN FACTORY IN ULHASNAGAR

38, Industrial Area, ULHASNAGAR-4.
(Bombay).

True democracy or swaraj can never
come through untruthful and
violent means.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

A WELL WISHER

1025 Trough P T R

The true source of rights is duty. If we all discharge our
duties, rights will not be far to seek.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by:

The Sind Model High School

Kennedy Bridge, BOMBAY-7.

(3 5 2 9 8 6)

&

The Girls Model High School

opposite Dadar Station, Western Rly., BOMBAY-28.

(4 5 4 3 3 8)

 the secret of his attraction...

dark sleek hair a clean healthy
hair a well groomed all day a and
the secret a a a because they have
been set with PEARLINE LAVENDER
BRILLIANTINE—the ideal hair
dressing a a a

PEARLINE

LAVENDER

BRILLIANTINE

ALSO AVAILABLE IN HANDY DECORATIVE TIN PACKING

LIVE AND LET LIVE

SINDHI CHAMBER OF COMMERCE & INDUSTRY

DAYADYAR GARIBGHAR SHEWA NIKETAN, TOP FLOOR, PINJARI STREET, BOMBAY-3 (INDIA)

What BAPUJI said about Tyranny & Injustice

Leaders' views communicated to

SHRI DAYARAM H GARIBDAS

(Then President Sindhi Evacuee Merchants Association, Bombay)

President

The International Sindhi Chamber of Commerce & Industry

SHRI DAYARAM H GARIBDAS
SINDEE SOCIETY
SINDEE SOCIETY
SINDEE SOCIETY

SINDEE SOCIETY, BOMBAY

April 22, 1946.

No. D-1077/46

20, Akbar Road,
New Delhi, May 1, 1946.

Dear Shri Dayaramji,

Yours of 24th April I very much thank for the very kind way in which you have referred to me. You wish me to state to you my views on the opinion expressed by Bapu on the question of 'tyranny'. I think it would be presumptuous and impertinent on my part to express any opinion of what Bapu has said. You can easily appreciate my position. I can only say what I think about it.

I think tyranny and injustice are the products of the social system. Unfortunately, in our society you find injustice and suppression at every stage. Even in a family the father, for example, hardly realises that his wife and children always feel suppressed and barely get any justice. I do not mean to say that the father has no desire to do justice, but he is unconscious. What you find in the family, you also find in society in the various relations between men and men.

As a result people are accustomed to submit to whatever happens attributing everything to fate, or to something done by time or the past-birth. In such an atmosphere it is very difficult to get rid of tyranny and injustice. What Bapu says about the person who suffers and treats tyranny in silence is perfectly true, but I am not prepared to hold the sufferer more guilty. His guilt to my mind is much less than that of those who commit tyranny and injustice, because of the peculiar circumstances of our social structure as set out by us. Instead of holding the sufferer guilty, I should prefer to sympathise with him and give him all strength I can to encourage him to resist tyranny and injustice. The difficulty really is that most of us are not prepared to suffer for justice or maintenance of our liberties. Our task is very heavy and I believe it is

2

therefore upto every one of us to so conduct ourselves that, whatever others do we at least, are not guilty of tyranny or injustice.

With best wishes,

Yours sincerely,

Dayaram H. Garibdas
(Dr. Havaladar)

Dear Sir,

I have your letter of April 21st for which I thank you. You mention therein a statement by a former and present member of the Sindhi Evacuee Merchants Association, Bombay.

Thanking you for the letter, I am sorry to hear that you are not writing to me, I regret I do not know the name of the person who has written to you. I am sure the statement is correct. It would be in the hands of the person who has written to me something more. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

The only difficulty in this world, however, is that whatever is done in the world is not directly fit in the eyes of the people.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct. I am sure you will find what you have quoted is absolutely correct.

Shri Dayaram H. Garibdas
17, Sindhi Evacuee Merchants Association,
Bombay, India, S-2,
New Radio Club, Arthur Road
Bombay, India

VICE-PRESIDENT'S SECRETARIAT
NEW DELHI

7th May, 1964.

Dear Sir,

Thank you for your letter of the 5th inst.

What he means is that when there is corruption or tyranny both parties are equally responsible.

Yours faithfully,

N. R. Redhakrishnan
(S. Redhakrishnan)

Shri Dayaram H. Garibdas,
C/O The Sindhi Evacuee
Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2,
Near Radio Club,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

New Delhi,
25th April 1964,

Dear Dayaramji,

I am in receipt of your letter dated the 22nd instant. Revered Bapuji, like our Rishis of old, expressed for our benefit many great truths. Their exposition without reference, to what I may call the context, may be a hazardous undertaking and we must know the facts before the task of application is to be discharged.

Yours sincerely,

K. K. K. K.

Shri Dayaram H. Garibdas,
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2,
Colaba,
Bombay-5.

CHIEF MINISTER
HYDERABAD

Camp: Colaba and,
May 12, 1964.

No 1614/140 P/64
PUNJAB GOVT
New Delhi
June 12, 1964

Dear Shri Dayaram,

Your letter of 5th May, 1964.

You have quoted from Bapu's writings. What views can I have except those which have been so aptly expressed by Bapu?

Yours sincerely,

K. K. K. K.
(K. K. K. K.)

Shri Dayaram H. Garibdas,
President, Sindhi Evacuee
Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

My dear Shri Dayaram,

You wrote to me on the 5th April. I am grateful to you for your kind reference to my association with Bapu. You also asked me about my interpretation of Bapu's views on 'Tyranny' as quoted by you. I am afraid, I am not in a position to take on that responsibility. Bapu's teachings are the heritage of the whole nation and are available to everyone in the country to be put to the best use.

Yours sincerely,

K. K. K. K.
(K. K. K. K.)

Shri Dayaram H. Garibdas,
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
Near Radio Club,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

Let $\mathbf{y}_1, \mathbf{y}_2, \mathbf{y}_3$

Dear Mr. Lawrence,

Your letter dated 1st May 1964 has been received and beyond expression. I had the privilege of meeting Mamaji several times, but in contact with him was not so intimate as to entitle me to give you an authoritative interpretation of his sayings. However, from the extract that you have given in your letter, I find the sentence quoted as perfectly consistent with his well-known views about SAHAMANA. Apart from the context in which he spoke to you, it was his belief that a person who neither suffers injustice and is not capable of expressing equal indignation or, to use another metaphor, who is not capable of SAHAMANA, is more guilty than the tyrant who commits the injustice. What you have expressed in the context of the injustice in SAHAMANA as a moral weapon for fighting against and injustice, it seems, according to Mamaji, was the correct feel indignant at injustice and tyranny and we are all deeply indebted to it without fighting, "is more guilty" than the tyrant himself. I do not think it requires any greater explanation. Mamaji felt that at the moment of his death while under a sad recall of his past life, he was a victim of injustice in the manner of a person who is a victim of a spiritual strength. He was not a victim of a spiritual strength, but it was the ideal of Mamaji that all his followers should accumulate that spiritual strength in their

I am happy that you are so interested in the
77. about the various ways of thinking. I think that the
I have often heard that the views of different people will
hold, but I am not sure that they are all correct. I
risk to these feelings. I do not think that the
addressing it is better to be, but I think that you were
prompted by the sincerest of motives to wish to help the under-
standing the views of others.

with a red pencil.

Yours sincerely,

1. Linearly independent
(2. Linearly dependent)

```

url = "http://www.irs.gov"
from urllib2 import urlopen
headers = {"User-Agent": "Mozilla/5.0"}
req = urllib2.Request(url, headers=headers)
response = urlopen(req)
print response.read()

```

EDMUND BYRON, JR. 1947-1950
CONGRESS 1947-1950
BELL ROAD B. 417 770

24th May 1934.
"24th"

See 291281

I am sorry for the delay in replying to
your letter of 12/10/53.

Who will disagree with Epou's views when they be on tyranny and injustice or on any other subject? The best indication of his view is a sign of weakness. Therefore it is wrong if what is injured is left and proper. The most one must do is to injury, he should immediately take steps to correct the wrong. Of course, in some cases, this will be governed by the circumstances.

Yours sincerely,

Infant
(S. K. FETTL.)

207-10000
 207-10000
 207-10000

Test 2 Fund

[illegible]

1. Explain the importance of the following factors in the development of a country:
 (a) Geographical location (b) Climate (c) Resources (d) Population (e) Government

© 2004 Blackwell Publishing Ltd *Journal of Internal Medicine* 255: 105–112

10510 01/25/96 0

Billable Interview

Small Payment 1 withheld
 27th 1947
 The Small Payment for Little Girl is \$1.00
 Amount due to me is \$1.00
 Amount paid to me is \$1.00

NEW DELHI
ENCLURE
APRIL 26, 1954.

No. 1 14/18-11/17
MINISTER OF HEALTH
INDIA
New Delhi.
27th April, 1954.

Dear Bhai' Gandhidas,

My dear Bhai,

I have received your letter of the 23rd April. Who is to interpret Bhai's views? The person who can correctly interpret and explain what is Bhai's (Bhai's) view.

Yours sincerely,

Chandrasekhar Vaidya

(Chandrasekhar Vaidya)

Dr. Bhai's letter, written
on 14/18-11/17, at the Executive Committee's office,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2.

I have your letter. Please remember that when Gandhi wrote to you we were all engaged in the freedom struggle which was a struggle for human liberty. Gandhi looked upon foreign domination as tyranny and injustice and his intention in writing as he did was that those who were not aware of this kind of tyranny or injustice without raising their voice against it were really not doing it in any way. What Gandhi always stood for was non-cooperation with evil and in his mind those who did not non-cooperate with evil when that evil was in front of them were guilty of untruth. I do not know what you wrote to him and in what context this reply was sent to you. But the meaning is absolutely clear and I do not know what further light you would like to throw on it. If you have any difficulty in understanding please let us know and I shall try my humble best to enlighten you so far as I am capable of doing so.

*James Michael
Cairns*

Dr. Bhai's letter, written.

Secretariat, Bombay 1.
23rd February 1954.

CHIEF MINISTER
GOVT. OF INDIA

DELHI

22. 12.50 P.M.

20th April, 1954

Dear Mr. Bhai,

Please refer to your letter dated the 23rd February 1954.

I have some recollection of what Bhai had said about "tyranny and injustice" that one who suffers tyranny or injustice in silence helps to perpetuate it. I do not see why you went on view about it.

Yours sincerely

Chandrasekhar Vaidya
(Chandrasekhar Vaidya)

Dr. Bhai's letter, written,
President,
Rajni Executive Committee Association,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2.

Dear Sir,

Your letter of 20th April.

I think the quotation of Gandhi (aptly) expresses his view on non-violence. If the sufferer tyrants to exist, the tyrant becomes an act of violence to personal liberty. On the other hand, if you use violence to remove the tyrant violence involves in tyranny, you should increase the violence.

Yours truly,

B. C.

Dr. Bhai's letter, written
President, The Rajni Executive Committee Association,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2,
Rajni, New Delhi, 1-2.

N.C. 12/5/48
 12/5/48
 12/5/48

13, Anand Road,
 New Delhi 110 014.

12/5/48
 12/5/48
 12/5/48

My dear Dayaram ji,

I was very glad of you to have done me the honour of writing for an interpretation of one of Mahatma's statements to the people. I am rather surprised how one of the thousands of things that Mahatma said and did in his long life you have chosen this particular statement for interpretation. I could not attempt to follow you further unless it was clear that they are good or bad, because only in the latter case, I could say to you with any confidence that they are valuable or otherwise of any use. There are many metropolitan people who live by his name, because they like their selfish interest and would something and Mahatma's name elsewhere. I am in doubt your intention may be the subject, all the same, if the present course of things in India, some should not be very cautious in respect to this particular matter of Mahatma, if, however, a person remembers all the benefits and comforts of life, and is able to fight for any oppressed people or against any tyrant, then I am sure Mahatma would be very glad to be fully adopted. But I accept the idea of using Mahatma's name against the advice of Mahatma's name and the sentence from Mahatma's name. This would not be too far from the spirit of Mahatma, I believe.

I am sure that Mahatma would be very glad to be adopted in the same way as you are.

Yours sincerely,

12/5/48
 12/5/48

12/5/48
 12/5/48
 12/5/48

12/5/48

The statement has been made after the death of Mahatma, and it is not clear whether it is a statement of Mahatma or a statement of someone else.

12/5/48

12/5/48

12/5/48

12/5/48
 12/5/48
 12/5/48

12/5/48
 12/5/48

12/5/48

My dear Sir,

I have received your letter, and have read about my personal view regarding the opinion expressed by Gandhiji about tyranny. No thinking person can differ from that interpretation Mahatmaji put on this word 'tyranny'. Tyranny is one of the worst enemies of the noble character of humanity. To tolerate it in silence is to accept it, and therefore it becomes a sin.

I am glad to know that you have been taking good deal of interest in the resettlement of refugees.

Yours sincerely,

12/5/48

12/5/48
 12/5/48
 12/5/48

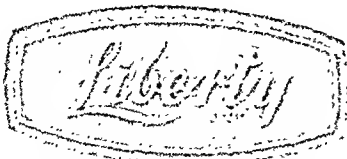
India's salvation depends on the
sacrifice and enlightenment
of her women

Mahatma Gandhi

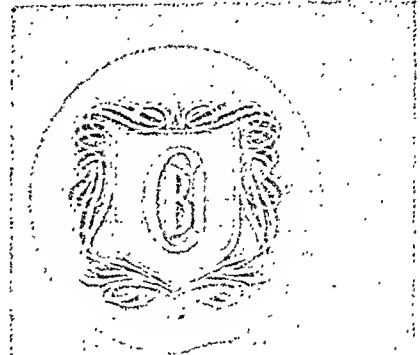
WITH COMPLIMENTS AND
BEST WISHES FROM

ASSOCIATED APPAREL PVT. LTD.

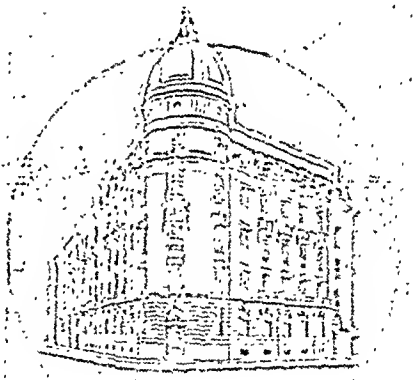
MAKERS OF

INDIA'S FINEST LINE OF MEN'S WEAR

هو قس جي ٻڌڻي
سيرا لاءِ

سينٽرل بئنڪ آف انڊيا

رجسٽرڊ آفيس:

مهاڻا گانڌي روڊ، بمبئي - ۱.

وي. سي. ٿيل - چيمبرس

We can all become messengers of
God if we cease to fear.

Mahatma Gandhi

Space Donated by

HARCHANDRAI SONS

Agents

"FAG" & "DURKOPP" German, "SRO" Swiss,
"SEALMASTER" U.S.A., "R & M" England and "OVR" Italian Bearings

21, N° 26 - 1st -
R. 1 - R.

Phone - 320321 (2 lines)

The forms are many but the
informing spirit is one.
— Mahatma Gandhi

Space Donated by

HUNDALDAS NARAINDAS
SILK MERCHANTS

OFFICE:
35-41, 3RD FLOOR, CHANDRA GALLI,
BOMBAY-2.

Phone: 31456

SHOP:
54 CHANDRA GALLI, M. J. MARKET,
BOMBAY-2.

Branch: CHANROOP

Phone: 315506

To me political power is not an end but one of the
means of enobling people to better their
condition in every department of life.

— Mahatma Gandhi

For
Delicious Cooking
Use
MALTI VANASPATI

Manufactured By
MALWA VANASPATI & CHEMICAL CO. LTD.
MOHATTA NAGAR,
INDORE.

Space Donated By

Metalloy Corporation

133, North Brook Street, BOMBAY-4.

Dealers in :

NON-FERROUS, TUBES, SOLIDS,
SECTIONS, SHEET AND STRIPS

Phone : 33719

The millions who have to go without two
meals a day, To them God can only
appear as bread and butter.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by :

SHAMA FIREWORKS INDUSTRIES

Manufacturers of

Fancy Fireworks Which BEAT THE BEST
Our Brands: SWAN, SHAMA, BABA, ETC., ETC.

Always Use
SHAMA'S FIREWORKS FOR
JOYOUS FESTIVITY

H. O.:

Acharya Kripalani Road,
P. O. Box No: 59; Jaldaan (M.S.)

Phone: 193 & 569
Tele Gram: "SHALMA."

B. O.:

142-Samuel Street,
Bombay-9 (BR)

Phone: 325521
Tele Gram: "PHULJHARI".

Space Donated by

General Spares Industries Pvt. Limited

ALL INDIA ROAD, BOMBAY

God created man to work for his food
and said that those who eat
without work were thieves.

Work hard, Gain life

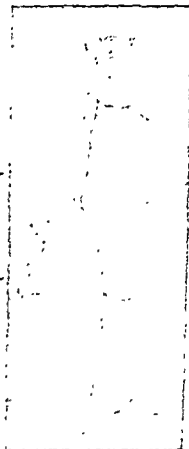
Space Donated by

SAI INDUSTRIES

Manufacturers of
COPPER BRASS, ALUMINIUM
TUBES SOLID & SECTIONS
By Cold Drawing Process

2-4, Archer Mulla Road, B. Nagar, Andheri East,
BOMBAY-39

PHONE 51-541

Space Donated by

Shoorjee Vallabhdas

Darabshaw House, Ballard Estate,
BOMBAY-I.

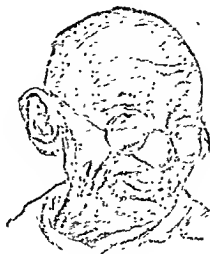
Phones: 262625 & 263443

Capital as such is not evil, it is its
wrong use that is evil.

— Mahatma Gandhi

Space Donated By

A WELL WISHER

In God's house there are many mansions
and they are all holy.

- Mahatma Gandhi

Spots Devised by

General & Timber Products

Manufacturers of
G T P PLYWOOD

239, Frere Road, Fort, BOMBAY-1

Telephone 26614, 267612-3 3732

Telegram 'GETIF 00'

Politics bereft of religion are absolute
dust, ever to be shunned.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by :

BALL BEARING & MACHINERY CORPORATION

Specialists:

Ball, Roller and Taper Roller Bearings.

11-74, MAGDE STREET,
MUMBAI 3-DE.

Phone : 320321 (2 lines)

That economics is untrue which ignores
or disregards moral values

— Mahatma Gandhi.

FLATS
with unrivalled modern amenities
Ideal Investment & Self Occupation

"JALDARSHAN"

at May-b

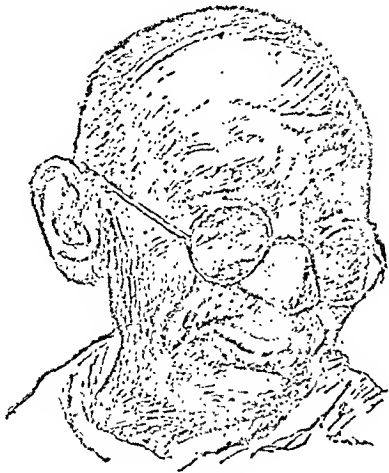
For further details contact:

R. & G. Adoani & Co.

ESTATE AGENTS

Singhu House
35, Nanabhai Lane,
Flora Fountain BOMBAY-
Phone. 251521

"EVEN"
25-C.C.
CALCUTTA
P.O. 44428

Religions are different roads
converging to the same point.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by 1

ATUR INDIA PRIVATE LIMITED

CIVIL ENGINEERS

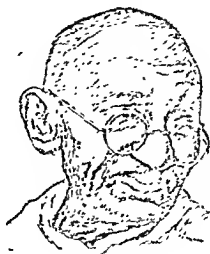
BUILDING DESIGNS & CONSTRUCTION

Atur House, Wellesley Road,
POONA-1.

Phone: 22555

H.O. 311, Mirabelle,
New Marine Lines, BOMBAY-1.

Phone: 291656

There is an indefinable mysterious power
that pervades everything I feel it though I do not see it.

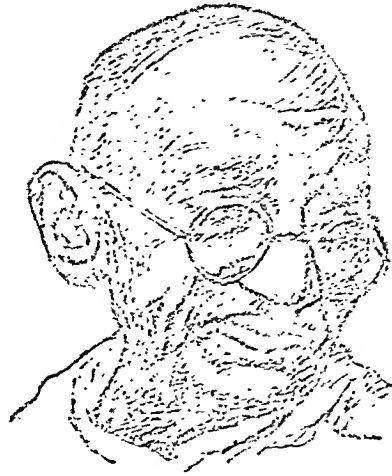
-- Mahatma Gandhi

Space Donated by

THE EAST INDIA PAPER CO. LTD.

5A 5B, Court Chambers, 35, New Marine Lines,

BOMBAY-20

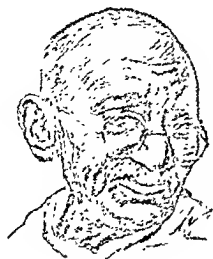
Divine knowledge is not to be borrowed from books.
It has to be realized in oneself.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by :

Dr. Laxmichand Panjwani

206, Jawahar Marg, INDORE-2. (M.P.)

I am endeavouring to see God
through service of humanity.

-- Mahatma Gandhi

In Sacred Memory of

Late Shri Ram B Molwani

whose humanitarian work at Larkana Sind
Gandhiji saw and appreciated

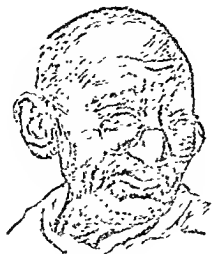

I have nothing new to teach the
world. Truth & Non-violence are
as old as the hills.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

GANDHI SEVA MANDAL
BOMBAY

It is my certain conviction that no man loses his
freedom except through his own weakness

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

Tolani Private Limited

ENGINEERS, CONTRACTORS, SHIPOWNERS

Registered Office -

75 ALFA LANT ROAD SINGAPORE

Grams :
"COTOLANI"

Telex
"TOLANI" B 400

Telephones :
4222 (TOLANI) 4223 (COTOLANI)

There is no bravery greater than a resolute refusal
to bend the knee to an earthly power.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

VIJAY BAKELITE TRADING CO.

Manufacturers of

CAPS AND STOPPERS PLASTIC BAKELITE RUBBER

Office :

B, Chakla Street, BOMBAY-3.

Factory :

Industrial Area, ULHASNAGAR-4.

Phone Office: 323149

Cable: "BESTCAP"

Phone Factory: 165

As food is indispensable for body so is
prayer indispensable for soul

— Mahatma Gandhi

Stock Owned by

EXPRESS INDUSTRIES

Manufacturers, Importers & Exporters of
Electric Appliances and Self-Adhesive Tapes

17th
3173, Abdul Rehman Street,
BOMBAY-3

Factory,
Pawai Chowk,
ULHASNAGAR 3

Phone 226 34

Phone 122

Phones: { Office 320601
582932
Resi. 581675

FATEH INDUSTRIES & STORES

MANUFACTURERS, IMPORTERS, EXPORTERS,
OF QUALITY CANDLES & WAX PRODUCTS
AND PETROLEUM JELLY.

175, Samuel Street, Khoja Galli,
BOMBAY 9-BR.

In matter of conscience the law of
majority has no place.

— Mahatma Gandhi

FOR YOUR REQUIREMENTS OF
CARD & CORRUGATED BOARD BOXES OF ALL TYPES

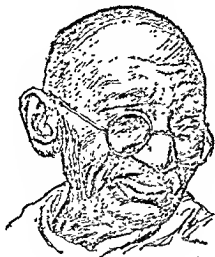
PLEASE CONTACT

Paradise Paper Products

Office:
78-A, Princess Street.
BOMBAY-2.

Phone: 310016

Factory:
Mahendra Industrial Estate,
Road No. 23, Plot No. 109-D,
Gion East, BOMBAY-22.
Phone: 471165-47889-

Democracy disciplined and enlightened
is the finest thing in the world.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

MASAND RUBBER MFG. CO.

Manufacturers of:

Rubber Bushing Kits, Steering Seal Racks, Universal
Joint Coupling Break Washers Etc, For Automobiles

Plot No. A-2, Chemical Zone,

AMBERNATH (C. Rly.)

Phone: 58 Ambernath.

Gram: MASAND BROS.

مسند ربر مانیو فٹکچرنگ کمپنی
پلاٹ نمبر ای - ۲، کیمیکل زون، امبرناتھ (سنٹرل ریلوے)

Space Donated By

BHAGSON TRADING COMPANY

76, Mahomeali Road,
BOMBAY-3.

Phone: 3 2 4 4 8 1

No man ever loses his freedom
except through his own weakness.

— Mahatma Gandhi

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

Pahlajrai Radhakishin

CLOTH MERCHANT

9, Madhavji Cloth Market,
Kalbadevi Road,
BOMBAY-2.

Phone: 3 1 3 3 9 3

Space Donated by

J. B. TRADING CORPORATION

32, Silk House, 630, Girgaum Road,
P.O. Box 2465, BOMBAY-2, [India]

Exporters of:

Handicrafts, Jewellery, Silk Piece Goods
and Scarves

Office Tel: 313659

Cable: SOCIAL'

Branches

Mian Sahib Gall,
MORADABAD

5A/23, Ansari Road,
Daryaganj, DELHI-6.

Space Donated by

VAPS LABORATORIES

MANUFACTURING CHEMISTS

20, Lokmanya Tilak Marg,
BOMBAY-3.

Factory:

9, ULHASNAGAR-1, (Bombay)

Telephone: 232

I would risk violence a thousand times
than the emasculation of a whole race

~ Mahatma Gandhi

Space Donated by

SWASTIK Art Printers

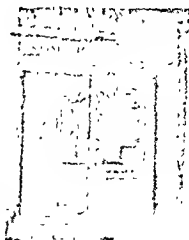
A TO Z, PRINTERS & BOOK BINDERS

Manufacturers of

'SWASTIK DIARY'

Shop No. 563, Press Bazar,
Ulhasnagar-3 (Bombay)

Prop. Sukhdev C. Kishinchandani
Manager Deepchand M. Thakur

The Jai Hind Co-operative Bank Ltd.

108, Meadows Street, Fort, BOMBAY.

The first and the only Bank started by Sindhis in Bombay.

Every kind of Banking business transacted.

Deposits for 3 to 12 months received at attractive rate of interest. Loans are being granted preferably for Small Industries, Business, Housing, Domestic appliances and furniture etc.

SAVINGS BANK

Rate of interest on Savings account is FOUR percent per annum

BOARD OF DIRECTORS

Shri Hotchand G. Advani	Chairman	Shri P. D. Aswani
Shri Kundandas Rewachand	Vice-Chairman	Shri H. P. Hira
Shri Mathradas Topandas		Shri T. M. Jagtiani
Shri Lachiram J. Kripalani		
Shri S. C. Israni M.L.A. J. P.	Managing Director	

Shri Sajandas K. Advaney
Manager.

A born democrat is a disciplinarian.

— Mahatma Gandhi

Shakuntala Publishing House

PRINTERS & PUBLISHERS

10, Garden Homes, 1st Road, Khar, Bombay-52.

(in Collaboration with Horst Erdmann Verlag, West Germany)
take great pleasure in offering you the following interesting books:—

MAHATMA GANDHI AS GERMANS SEE HIM

Contributions by famous German Indologists for the Gandhi Year Celebration. Edited by Dr. Heimo Rau, Director of the Max Mueller Bhavan, Bombay. 196 Pages, Hard bound Rs. 15 00

CLASSICAL READINGS FROM GERMAN LITERATURE

(From the Middle Ages to the Present Day)
This 400 page volume comprises texts by Lessing, Herder, Goethe, Schiller, Kleist, Heine, Storm, Hauptmann, Kafka, Brech and Mann. A very interesting and instructive collection. Rs. 21 00

GERMAN INDOLOGY (Past and Present)

A survey of German Indology through the ages. Very informative. 56 Pages Rs. 2 00

IN LOVE WITH THE NEWSPAPER

(Random Thoughts on Journalism) Edited by Hermann Ziock
A very interesting Book for young and old Journalists, written by Journalists for Journalists. Rs. 4 00

MEMSAHIB IN SUNDERNAGAR (German)

Die Erinnerungen einer deutschen Frau an ihre ersten Jahre in Indien. A very suitable Reader for advanced students of the German Language. 160 pages Beautifully illustrated. Rs. 12 00

Space Donated By

Trade & Traders

108, Lokmanya Tilak Marg
R No. 11, First Floor,
BOMBAY-2

Service can have no meaning unless
one takes pleasure in it.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SONI THAKUR

104-107, Green House, Green Street,
Opp. Old Customs House,
Fort, BOMBAY-1

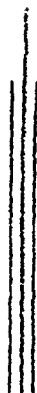
ne: 256987

Grams WEDCARDS

We must content to die if we can
not live as free men and women.

-- Mahatma Gandhi

Space Donated by

AKAY INDUSTRIES

Shiv Sagar Estate, A Block, 8th Floor,
Dr. Annie Besant Road, Worli,
B O M B A Y - 1 6.

Manufacturers of :

Centrifugal Pumps, Valves etc. in Corrossion Resistant Metals
for Chemical Industries.

Space Donated By

Trade & Traders

193, Lokmanya Tilak Marg
R. No. 17, First Floor,
BOMBAY-2.

**Service can have no meaning unless
one takes pleasure in it.**

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SONI THAKUR

104-107, Green House, Green Street,
Opp. Old Customs House,
Fort, BOMBAY-1

Phone: 256987

Grams WEDCARDS

Space Donated by

THE WEST END HOTEL

45, Marine Lines, BOMBAY-1.

Phone : 299121

Political life must be an echo of private
life and there cannot be any divorce
between the two.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

HARILELAS

Harilela House, Mint Road, P. O. Box 583, Fort,
BOMBAY-1.

Head Office :
KOWLOON (HONG KONG).

Branches :
LONDON—YOKOHAMA—FRANKFURT—OKINAWA—BANGKOK
INDIA'S FOREMOST EXPORTERS OF HANDICRAFTS & HANDLOOMS

SUCH AS
BRASSWARE CARPETS RAWSILKS TUSSAR SILKS
BANARAS SCARVES STOLES SAREES
ZARI EMBROIDERIES IVORY & WOOD C VINGS

My goal is friendship with the whole world.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

Beekay
Enterprise

Gram: BEEKAYSARI

MANUFACTURERS OF SAREES

103/105, OLD HANUMAN LANE, 1st FLOOR, KALBADEVI ROAD, BOMBAY-2.

For Everything in Civil and Steel Structural Construction

Remember

Madhavdas S. Khurana

ENGINEERS & CONTRACTORS

Head Office :

304/A, NEEL KANTH, 98, MARINE DRIVE,
BOMBAY-2.

Phone : 244129

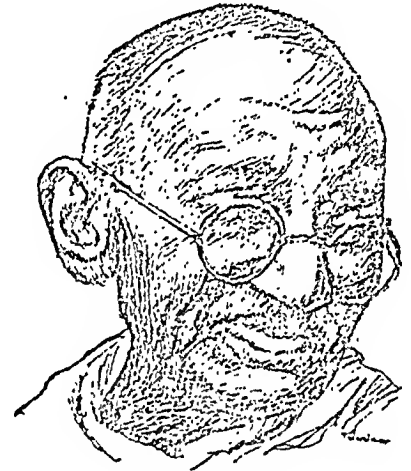
Phone : 3314
17, Sindhi Colony,
Bhopal.

Phone : 621372
D 62, N D.S.E.I.
New Delhi-3.

Phone : 71972
14/8, Shrenik Society,
Naranpura, Ahmedabad-13

Ahimsa and Truth are so intertwined that
it is practically impossible to
disentangle and separate them

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

Vishindas Assardas

Importers & Exporters

Hosiery, Sundries & General Merchants
79, CHAKLA STREET,
BOMBAY-3.

Phone : 322982

Telegram : "VISHINASAR"

Space Donated by

DEEPAK TRADING CO.

Manufacturers of :

READYMADE GARMENTS

Specialists in :

BABY FROCKS & BABA SUITS

49, CHAKLA STREET,
BOMBAY-3.

Phone : 322982

Gram : VISHINASAR

ٻاڻو وڃندڙ

دشواندن کي اڃ گانڌيءَ جي سڳيائڻ تي عمل
ڪرڻ کڻي ۽ ٻاڻو جي آدرشي حمون مان ڪڍڻ
ٻوائڻن کڻي .

آسڻ: ۱۶۶۸-۶۳۱۶
نڪتري ۽ ڪارو - ڦٽاڪي والا
۵۱۲۹ مڪرن
۶۸۲۶ نواس

اسانجي ڪارڪنالي حمون راجو ۽ اشوڪ دهنڊ
نريڊ مارڪ ڦٽڪڙن ۽ غالبان ڦٽاڪا اڃ ساري يارڻ
منڊور آڻڻ.

کيما انڊسٽريز

۴۱ دولت گنج، گلي نمبر ۲-۲ انڊور-۲

In the unity of my concep
there is perfect unity in the pluralit
of desiq

- Mahatma Gana

ڏهن درجنس، سا مل اوڻوس
اڻسو سڏمڻن (الھاس نگر)

اسن گانڌي گروٽ لاءِ شب اپانسون
طاهر ڪنڊي بهيڻي سيني گراڊڪن، قرب
وان - ون، ڏهن درجنس کي هن شب
موقعي تي واڌائون لا ڏيون .

شوا

دوار ڪاڊاس پتاج (پرو پڊلت)
شري وسيل (سڳو پٽري)

S. A. Mahmood Present

A Story of a Virgin Mother
Film Field Production's

"Aaja Sanam"

★ing ★Feroz Khan ★Tanuja ★Shabnam ★Muk
★Jal Kajaria ★S. N. Bannerjee ★Sulochana Chatter
★Jenious ★Shiv Raj ★Meenakshi ★Sushma
★S. A. Baker & ★Deven Verma

Written & Directed By Produced By
Tusuf Naqvi S. A. Mahmood Usha Khanna

Photography Lyrics By
S. A. Saeed Indiver - M. K. Javed & Kafeel Az

Edited By Art P. R. O
I. M. Kunnur Abdul Rahim Deep Sagar

مہاتما جی شہادت جی ڈیہن شل بابوء جی وچنن جی
پالنا کري اسين صحيح معنيٰ پر کيس شرذابلي ادين کریون.

نبو سنت ویونگ فڈکٹري

الھاس نگر-۴

ٹرسٹی یا رکیک کی سوئیل ڈن جو بقتورین ایبوت
کرتا گھر جی .
- بابو

گھنشاہداس نانکرام
ایسنس ڈیلرس

نئون روڈ، دکان نمبر ۱۷، لہرو چوک،
الھاس نگر ۲.
هميشه واپرايو "ٹري برنڈ" ٹرنڈ ایسنس انڈ
کارس "بسکوت، کنٹیکشري، مٹائی، سوڈا
لیمن ۽ آئسکندی واپی .
اسان وٹان (پرفیوم) راجا ۽ میاراجا ۽ سوپ کمپانوں
بڑا ملی سگیندا.

Ghanshamdas Nanikram

Neel Road, Nahru Chowk, ULHASNAGAR-2 (Phone 2991)

Always Use
Maharaja & Raja Brand Perfumes, Three Birds Brand
Essence & Colours, Motor Brand Sachhrin,
Asian Makes Good Flavours,
Asian Makes Good Perfumes.

ڪوڙهي آهي ڪهڙي نظر ۾ گندئي آهي ؟
 هو ايترو هي ڀڄن هي شروڻ ڪرڻ بدراڻ دشمن
 - ٻاٻو - جو انباس ٿو ٻڏي .

سڄي هندستان ۾ سدو نگر وڌي ۾ وڏو سندن جو شهر آهي

گجائنڊ بلڊرس ڪمپنيءَ وارن

گجائنڊ مارڪيٽ ڪپڙي ملندڙ ايمرالي سنڌي جو سان اوڇو ڪيو آهي

۽ سوين سوين پڻ وڌائي آهي

• پهرين هاري ۾ سنڌي اسڪول

• ٻي هاري ۾ شاددار گجڙن لاءِ جڳهون

• عدنان ڪپڙي جو شاهي گجائنڊ مارڪيٽ

گجائنڊ مارڪيٽ

پاڻسوارن جا سا

۱- شرڪ هڙائيند ۽ اندر لعل سينگ ڪڪو هل آهو جا

۲- شرڪ ٿورو هل پر بداس واڌو آهي

۳- شرڪ ناشارام جهڙا درهه ڦاٽي

۴- شرڪ هو ٿيند ۽ شرڪ پر سرام

پنهنجو هڪ هڪ منت، ايشور لاءِ، ايشور جي ڪار
لاءِ، سڀوا لاءِ محفوظ ڪرڻ ڪيرجي. - ٻاٻو

شري ڪاچومل بدلداس اڇريه

(اڄيون پريزيڊنٽ ميونسپالٽي الهاسنگر ۽ آنرري ميجسٽريٽ)

گاندھي گرفت جي ادڳھائڻ جي موقع تي ڀارتواسي ۽ جي
ڀانڱن کي، نگرواسي ڀائرن کي، مٿرن ۽ قرب وارن همدر
دوستن کي ۽ سڀني سنڌين کي لک لک
واڌايون ٿو ڏئي.

سال
۱۹۳۲

آسنداس گروپ

پوڊا
ٽيل

اي - داس ۽ ڪمپني

دهلي: 74 صدر ٿراڙ، دهلي - 6

فون: 581423, 582708, 226583

جلندر سٽي: ٿراڙ سڪان، فون 3727, 5521

الله آباد: 308، شاھ گنج، فون 5355

لشڪر (گوالڊار): فون 2269

الور: خوب سرڪس

اوگلبوازي: (ڏکڻ هندستان) ڪلائي بلڊنگ

آڊبپور (گانڊهام - ڪج): DAZ-37 فون 6100

اي - داس ۽ ڪمپني (1940)

ڪانڊور: مولگنج ڪراسنگ، فون 63910, 64721

لڪنو: ٽي، امس آباد پارڪ، فون 24583

روٽڪ (ڊسٽريڪٽس):

۱. سرو شري جي. بي. هنگوارام ۽ ڪمپني

۲. اوگلي ڪلاس ورڪس لميٽيڊ

۳. ڪمپن پرائيوٽ لميٽيڊ

۴. ڪنڊري فراء (انڊيا) پرائيوٽ لميٽيڊ

۵. ايٽن ڪمپنل ورڪس

۶. جي. سي. فوٽ پورولنگ لئڪٽري

۷. ڪارٽيلڊ انڊسٽري

۸. راجستان غني لئبارٽري.

آسنداس گروپ

دهلي آلو هندستان جي
واپار جو دن آهي. اوڙا وڏا
دهليءَ جي واپار ۾ ڌار پنڃ
به آهن. دهليءَ جا واپاري
اڪثر ڪارخاندارن کي
جڪر ۾ ويهيو ڇڏين. دهلي
مارڪيٽ تي صاحبزادي معدي
سڄي آلو هندستان (او. بي.)
پنڪا، راجستان، مڌيا
پروڊيش، ڪشمير، حماجل
پروڊيش ۽ عرباناما) جي
مارڪيٽن تي لڏ ساهڻو.
ڏورانهين ڪارخاندار لاءِ
دهلي مارڪيٽ وڏو مٿي
جو سوڙو آهي. حروي ڪو
ڪارخاندار هن مارڪيٽ
کي صاحبزادي ڀڙڪي ٿو سڳي.
اسان ۲۱ - سال هن
مارڪيٽ جي دن ۾ گذاريا
آهن ۽ رڳو رڳو جي حاڻ اٿئون.
پهتلي اڄپنهن جا مال
خوب پڪڙيا، غلابا ۽ مشهور
ڪا اٿئون، نئين ڪري هن
مارڪيٽ کي صاحبزادي ۾ خلا ٿي
اسان لاءِ ڪو مسئلو نٿو آهي.
اسانجي شالدار آفيس
(۱۴۰۰) فوٽ ايراضي) لوڪ
واپار جي مکي ٿئي صدر
۾ آهي. نئين ڪمپنن ۾
دهلي ۵۵ کي ڪو مڃاري آهن.
سنڌي ڪارخاندار اسان
جي دوستا ۽ آزمودن جو
ٿاڻو وٺي سگهن ٿا. انجني
لاءِ لکڙهه اسانجي موڪري
آفس دهليءَ سان ڪرڻ
ٿئي ٿي.

۳۰ جنوري ۱۹۷۰

ڀارت جي انوکي

موان آتما گانڌيجيءَ جي شهادت جي دن تي

سندس چرڻن ۾ هڪ سو وار اسانجا پرڻام

سنڌين لاءِ وطن

اسان سنڌين سان نه آڳي قدم ڀري
جيڪو اڳڪار ڪيو اٿس سو قيام ڪين
ڀلباسين. جڏهن ديس جي ورهاڱي اسان
سنڌين کي لاوطن بڻايو تڏهن تڪال
۱۵۵۲۹ ايڪڙ زمين ڪنڊلا بندر تي سڀني
سنڌين لاءِ نئون وطن ۽ ڪراچيءَ جهڙو
بندر آڏو لاءِ، ڪڇ جي مهاراءِ کان مٿس
(گرائنٽ) وٺي سرگواسي ڀائي پرتاب کي سپرد
ڪيائين. ۳۰ جنوري ۱۹۴۸، جنهن ڏينهن
سندس هتيا ڪانڊ دهلِيءَ ۾ ٿيو ان ساڳئي
ڏينهن صبح جو ڪڇ جي ديوان وٽان تار
پهتي هئي ته زمين ڀائي صاحب کي گرائنٽ
ڪمي ويئي آهي. ان زمين تي اڄ سندس
امر نالي سان گانڌيڊام، هر ٻي ماڻهون
جو روپ وٺي رهيو آهي ۽ سندس ٽولن
سان رميڪ سماڏي نه رڳو اسان سنڌين
لاءِ پر سڄيءَ ڪجرات لاءِ نيرو آستان بڻجي
پيو آهي.

ڀارت جي آزادي

صدين جي غلام ڀارت جي آزاديءَ ۽
سڄي جڳت جي صلح ۽ شانتيءَ لاءِ اسان
کي اهڙا ۽ سٺا جا انوکا ڀاڻا ويهي
پڙهايا آهن ۽ انهن جي ٻل پويوڪ سان اڃو
سلطنتشاهي جي چنبن مان ڀارت آزاد
ڪرائي ڏنائين، پنهنجي هٿن واري لڪ به
ڪڏهن اڀري نه ڪيائين. اڄ سڄو جڳت
صلح ۽ شانتيءَ لاءِ تيز ٿي رهيو آهي ۽
مهالماچيءَ جو سندس اپنائو لاءِ جاڳي
اٿيو آهي، جو سندس شتابدي ديسان ديسان
ملهائي پيئي وڃي.

شيوا ۾ - شو نائي خوشحال ٿرست

ڀاڙو وجهندڙ چيئرمين

آسنداس خوشحال داس

سرگواسي ڊاڪٽر چوڻهار گدوالي

جڏهن عمر آزاديءَ جي تحرڪ ۾ سنڌين جي بيمناري ڪئي.

سرڳواسي ارڃن هيارام

ديھانت

۵ جنوري ۱۹۵۸

جنم

۱۴ آڪٽوبر ۱۹۴۱

Full many a gem of purest ray serene,
The dark unfathomed caves of ocean bear,
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweatness on the desert air.

سمند جي اونھي عمق ۾ لعل موتي بيشمار
بن ٿي رهجي وڃن

۽ ڀاڄاڻن ۾ سڀڻا ڦول پُر - خوشبو هزار
بن ڏئي مڙجي وڃن

کشماداس واجال
گھر میں کچھ نہ ہو سکا
سواران گشت شکار ہوں

شڪارپور جو لکر ٺاڻڪ سر ڳواسي
سيٺ لطيف دستگهه ايجاج

جنهن وقت گهڻو تڙو سيميئي ڪالگريسي
ليتا اچي مهمان ٿيندا هئا ۽ جوهر
قومي ۽ سماجڪ ڪاري به ساڻ
ٿي بندو هو.

هڪ قوم: هڪ جزا

6

ساڳئي راجهه ۾، ساڳئي هندي
هيٺ ۽ ان ڏانهن يڪمشت فرمايو ڏاڍي
هڪڙي ۾ ماڻهن جي وچ ۾ ٻنهي
سمات آهي... جو چيو پيارت ۾
هڪ قوم جي روپ ۾ دشواس
آهي انهن لاءِ توڙي ٻيا گهڻا
جو سوال نه، تنهنڪري سڀني
هڪجهڙن فائدن، هڪجهڙي
حلت جا خدائون آهن...
اسان جي وچ ۾ ٻن جو راجهه
سيڪيولي، لوڪس آهي راج
نن گهري جي جھن ۾ انگ انگ
فرقن ۾ پوري ميل ميل پهاهي.

مهاٽما گانڌي

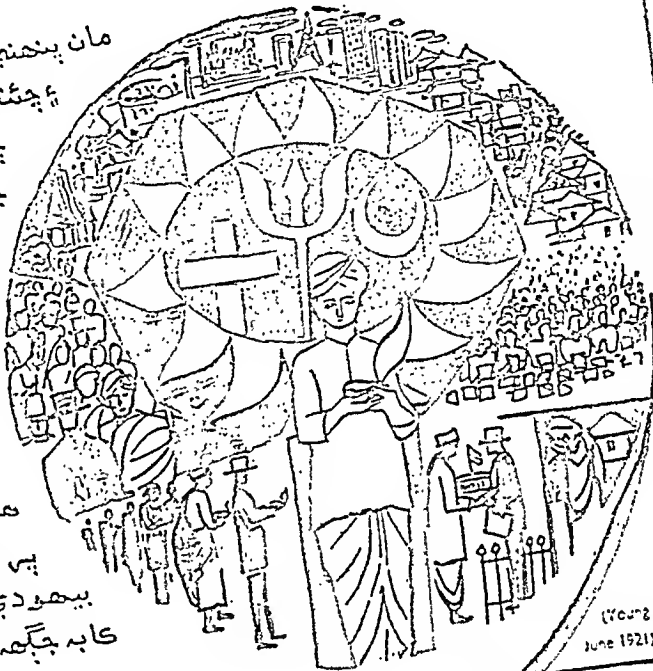
MAHATMA
GANDHI
BIRTH CENTENARY
OCT 2, 1869 TO
FEB 22, 1948
महात्मा
गांधी
जन्म शताब्दी
ऑक्टोबर 2 1869 ते
फेब्रुवारी 22 1948

کلیل مکان

مان پنهنجو گهر پوسائيل دريښ

په چيني طر ف ن کات پښتې ۾ چکړيل نټو
چاغيان، مان چاغيان توتو سپيني ملکن
جون سپينا نون منهنجي گهر چي
چوډري چيني قدر ممکن ٿي
سگهي اوسري آزادي سان ٿي.
په کيس منهنجي پيرن کي ٿيښي
اچلائي اهو قبول نه کندس.
منهنجو ډر ۾ قيد خاني چوډر ۾
کوڅي هن ۾ ايشور جي خلقي
هر پراڻي لاءِ جگه آهي،
په جاتي، ډر ۾ يا رنگ چي
بيهودي گمنه لاءِ هن ۾
کابه جگه کانهي.

(Young India,
June 1921)

مهاتما گانڌي

MAHATMA
GANDHI
BIRTH CENTENARY
OCT 2, 1968 TO
FEB 22, 1970
महात्मा
गांधी
जन्म शताब्दी
ऑक्टोबर २, १९६८ ते
फेब्रुवारी २२, १९७०

1970-1971

— ساڌو واسواڻي

ءو. ڳانڍڻي ۽ ڳانڍڻيءَ جي ذريع ٻارن
سنار هي صون ۾ ميان ٿيو.

[١٩٣٠ ۾ جڏهن مهاڻا ڳانڍي سنڌ ۾ آيو
ٿڌن ڪراچيءَ جي مٿي ۾ ساڌو واسواڻي
سڀاڻي هو ۽ هن مهاڻا ڳانڍيءَ هي اسڪار
هي ٺهرايو هي زوردار اٿيڊ ڪري عمر
مخالفت باوجود ٺهراءَ پاس ڪرائي ڏنو.]

— ٻول ڪو

اڻپنڊي چيو ته ڪو ٻئي ڪو سڀ ڪي
عجب ئي چاڙهو ويو آهي.

— ڊاڪٽر مارٽن ليئر ڪنڪ

ڪنڊي شاعري ٻڌائي ئي شڪست شاعري
اڻاڻندو سماڱ ڪٿار ڪري ڪتب آندو.
— آلبرٽ ايسٽن

ماس وارو شخص ڪڏهن ڏهن ٻوليءَ تي
گهڻو ٻولي ٿو ٿو.

دنا جو اوتار

مهاڻا ڳانڍي بگوان ٻڌ حيات ڏيا جو
اوتار جو، آڻڪ اڻڪ جو پيمبر هو.
لوڪ سکره ۽ بڪر اچي ٻه ٻار ٺاهڻ مهاڻا
هي صون مان پڪن ٿيون. ڳانڍي وڳو ڪو
راڄپوتي هتي نه هو، هو آسرو واد هي
آدرش هو حامي هو. سندس دل هي
اوليائيءَ ۾ انادي ڪال جو دوار ڪيل
ٻيو ڪرست

شربت ٻول ڪو ڪو آڻ ڪن لڪا
مهاڻا ڳانڍيءَ هي شادمان ئي شرفاڻي
سماڱڪ هٿيار

ڳانڍي اڻاس ۾ ٻيو ٻون شخص آهي
هنن چيو هي ٻيو ٻيو هي ٻيو ڪي
واڪي ڪو ٻيو ڪو ٻيو ڪو ٻيو ڪو
اعتبار ڪونه ڪندون

”اڻڌڙ ٻيو ٻيو شايد ئي ان ٻاهر ئي
اعتبار ڪندون ته اهو ڪو ٻيو ۽

گرو ٻو ٽڪور ۽ مهاڻا ڳانڍي

ٻڌندو ڪو ڪو ملٽ، ايشور لاءِ، ايشور جي ڪارن لاءِ، سبوا لاءِ

محتوظ ڪرڻ گهرجي.

— ٻيو

جڏهن هٿ ساڙيندو

مهائما گانڌي جڏهن پهرين پارٽ جي راجنيتي ڪيتر ۾ قدم ڌريو تڏهن هن اڃا انگريزن مان وشواس ڪين وڃايو هو. لوڪماليه تلڪ رٿي چيو: ”مهائما گانڌيءَ اڃا هتي پارٽ ۾ انگريزن سان سمجھ ۾ اچي پنهنجا هٿ

ويرون ۾ وير

ڪوبه پارٽوآسي ڪڏهن به هتي يا پارٽوآسين جي ڪنهن به مجلس ۾ مهائما گانڌيءَ جو نالو اولهي اُمنگ ۽ ڳورو ڪان سواءِ ڪٿي نه سگهندو. گانڌيجيءَ کان وڌيڪ پوتر، وڌيڪ اعلائي، وڌيڪ بهادر، وڌيڪ اوچ آئما ڪڏهن به هن پرتويءَ تي ڪو نه گهميو آهي. سادي ۽ نپسيا جي جيون وڻيم ڪندي، ۽ ستيه، نياڻ ۽ پراڻي ڳڻ لاءِ پريم ڌارڻ جي اوچ آدرشن لاءِ پنهنجي

وڌيڪ ۾ وڌيڪ دين

گانڌيجيءَ جي وڌيڪ ۾ وڌيڪ دين ڪهڙي هئي؟ اول اول نه هن پارٽوآسين ۾ ڪانفرنس کي هڪالي ويرا آڏي، آزادي طلبين جي جريٽ، پر سڀ کان وڌيڪ وستو جا هن نه فقط پارٽي کي پر ساري سنسار کي

انسانن جي وچ ۾ سلطان

جنرل سمٽس جو ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار جو پرمڪ هو ۽ جنهن سان مهائما گانڌيءَ شروعاتي چڪري کاڌي تنهنڪي مهائما گانڌيءَ لاءِ ايڏي شرڏا هئي جو هن کيس انسانن جي وچ ۾ سلطان ڪوٺيو ۽ هن آزاديءَ بعد هند سرڪار کي مهائما

— لوڪماليه تلڪ

نه ساڙيا آهن. کيس ڏکڻ آفريڪا جي ئي ڄاڻ آهي. جڏهن مهائما هتي دوکو کائيندو تڏهن گانڌيجي سرڪار جو مولڪان به وڌيڪ وروڙي بڻجي پوندو.

لوڪماليه جي اها اڳڪٿي ۱۰۰ سيڪڙو صحيح ثابت ٿي.

— گوبال ڪرشن گوڪلي

زندگي ارپڻ ڪندي، مهائما ديش جي غريب ڪمزور چنٽا جي ليٽن کي هڪ جادوگر جيان آڪرشت ڪيو آهي، ۽ هنن لاءِ هڪ نئون ڪلپنا ڪيتر ڪولي ڇڏيو آهي. هو منشين ۾ منش آهي، ويرون ۾ وير، ديش ڀڳتن ۾ ديش ڀڳت، ۽ اسين انهي ڇٽي سگهون ٿا ته هنجي شخصيت ۾ پارٽي مانوٽا اوچي ۾ اوچي شڪر ٿي رهي آهي.

— خان عبدالغفار خان

ڏسي سگهجي ٿو ته مهائما گانڌيءَ جي ڪارڻ ٿي آئي. مهائما جي اهڙا ڪارڻ جي اهڙا ڪارڻ ۾ مگر ويرون جي اهڙا هئي.

— جنرل سمٽس

گانڌيءَ جو ڇمپل پيمٽ ڪيو هو مهائما ڏکڻ آفريڪا جي جيل ۾ پائيندو هو ۽ جو جنرل سمٽس پنهنجي اصلهه ملڪيت ڪري سائيندو هو. جنرل سمٽس چيو مان انهيءَ ڇمپل ۾ پير وڃڻ جي يوڪيه نه آهيان، پر گهٽ ۾ گهٽ ٻار وٽ رکي نه سگهان ٿو.

بي گناهه ماڻهن جي مصيبتن سهڻ سان ئي دنيا پوتر بڻجندي آهي.

— پانڊو

— ڪري ٿيگور

ستم اچي ڪڙو ٿيو

آهي جو مهاڻا حيان پارس جي جدا جدا ماڻهن کي پهتو ۽ ٻڌو ۽ ماس ڪري سمجهي لو! ستيه جي چاه سان ئي آيا جي اندر دٻايل شڪستن جو سڃاڻ ٿيو پوي. جيئن ئي ستم اچي پارس جي دروازي تي پهتو تڏهن ئي دروازو کلي پيو، هڪ ۽ ڪجهه ٻيو ٻهڻ ڪر ٿي ويا ۽ ستم ستم ڪي ڇڏيو.

مهاڻا ٿاڏي آيو ۽ پارس جي ڪروڙها ڪنگال عشا جي ٻوڙين باغران اچي ڪڙو ٿيو، ساڻن جهان اڌ الڳ اوڀر ڀل ۽ سندن پاشا ۽ ساڻن ڳالهائڻا لڳو. ساڪام سج اچي پرڳهت ٿيو ۽ ٻوڙي ڪنهن ڪرنت مان محض عوالو. کيس جو مهاڻا جو ٻڌ عطا ڪيو ويو آهي سو ئي سندس سڄو نالو آهي. ٻيو ڪم

— سروي جي ٿي

شڪتيءَ جو راز

هئي. هڪي جيون جي انهن آدرشن جي پرواهه هئي ۽ هنن ٻوڙي ٿي ڪم. هئا ۽ ماڻهن جي لوب جي ڪارڻ ٿيل ٻهڻن جي وچ ۾ هڏن سسار جي ڏر آيو جو ڇڻ مڙهه پٺن جهان يا هنگي مٿان ٿي مڙهه ٿيل گنن سان ڏسڻ مٿان ڏسڻ ڪري ٻڌو ٿو وڃي، ڪڏهن ر مهاڻا جو اهو ٻيو وڙو ٿي ٿيو. هڪو غشيدو هو ۽ ٻيو سڄو سسار کڻي پهتو لعل ڪري ۽ ٻئي سڄي دنيا جو خون وڃايو وڃي، اهو ئي لاشن سندس ٿي ۽ جو بهاد ٿي رهندي ۽ سندس اهو ٻيو غشيدو هو ۽ هو پهتو جي حياتي طلبندو هو سو حياتي کوهمندو ۽ هو پهتو جيون قربان ڪندو سو زندگي حاصل ڪندو. اسن مهاڻا جي زاده نشاني آهيون. اسن سندس سولير آهيون. اسن هڪ جهڙو سسار لاءِ سندس جهنڊو کڻي هلندڙ آهيون. ستم اسان جو جهنڊو آهي ۽ اهو اسانجي ڏرڻ. اسانجي تلوار روحانيست جي تلوار آهي، ها خون وڃائڻ کانسواءِ جيتي ٿي.

بدن ۾ ڇڏو، ڏيڏو، جنهن وقت هڪ ڪوڏي ڪوڏ هئي، جنهن کي شير ٻوڙي لاءِ ٻوڙو ڪڍڻو ٻوڙو ڪرڻو هو، جو ستيه جي لور ڪجهه ٻوڙي ٻوڙي ڪوڏو هئو ۽ اهو ٻوڙي ۽ مهاڻا ڪڍڻي، رهنم هڪ شڪستن کان وڌيڪ ٻوڙي، سلطنتن کان وڌيڪ طاقتور، ۽ دنيا جي هنگي سونهن کان وڌيڪ شڪتي خالي ٻوڙي ڪڍڻي ڪارڻ هئي ٿيڏو شير ڏاري، هيءُ ٿڌو ٻوڙي هڪ ٻالڪ جي مٿان واري بدن جو مالڪ، ٿيا جي جيون گذاريندڙ، جو چاڻي وائي ڌري ڪم ٻڪ ٿي گذران ڪندو هو، ان لاءِ نه جيئن عربن سان زندگي سر ڪري، اهو شخص ڪنهن دنيا ٿي، کيس عرب ڏيندڙ يا کيس ڏڪاريندڙ ٻيئي ٿي، اهو شڪتي خلائي سگهو ٻوڙي شهنشاهه ٻوڙي خلائي سگهو؟

اهو اڪري ٿي سگهو هو هڪي ٻوڙي، جو پاهه ٻوڙي ۽ ٿي ٿي ٻوڙي هئي. هڪي ٻوڙي ۽ انصاف جي پرواهه

استرڪيءَ جو ڏرم آهي ماما جو ٻڌ ڌارڻ ڪرڻ. ماما ٻالڪ کان ڊڄندي

هڪي ته ٻوڙي ٿي پتيءَ کان ڊڄي.

— ٻوڙي

شرڌا جا قول

نرالي جوت

— جواهر لعل نير و

سندس مرتبوءَ ۾ به جڳ ميانا ۽ اتي ڪلا سميل
هئي. هر درستي بندوءَ کان اهو مرتبوءَ هن
مجان ڀرڻ ۽ سندس زندگيءَ جو جڳ ڇت
هئو. سچ ته ان مرتبوءَ سندس سکيا کي جڳ
وڌيڪ روشن بڻايو.

هنجي سر ڳواس ڦيٽ وقت سندس سڀيئي
شڪتيون سالر هيون ۽ سندس مرتبوءَ اهڙيءَ
ريٽ آيو جيئن هو شايد چاهي هئا، يعني
پراڻا جي ڳڙهيءَ ۾. هو ايڪتا جي اُدڀ
لاءِ ئي شهيد ڪيو ويو. هنجي سڄي زندگي
ان اُدڀ لاءِ اڀڻ ڪيل هئي ۽ ان اُدڀ
جي حاصلت لاءِ هو سڄي جيون پاڻ
پتوڙ بندو رهيو خاص طور تي پنهنجي حياتيءَ
جا پويان سال. سندس باري ۾ اسان چوڻ
ياد ڪريون ٿينديون هڪ ڳروءَ جون جنهن
جا قدر پڇاڙيءَ تائين هڪڪا هئا، جنهنجي
مشڪ وچر ٽڙ هئي ۽ جنهن جا نيٺ سدائين
هسيءَ سان پور هئا.

— سر ويلي راڌاڪرشن

کانڌي جي جيون ڀارڻ جي ڌارمڪ
برمڀرا تي ٻڌل هئي ۽ ان ۾ سٺيءَ جي کوجنا
تي زور ڏنل آهي، جيون لاءِ اولهيو سمنان
موهه — تياگ جو آدرش ۽ ايشور جي براهمني
لاءِ هر ڪنهن کي سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ
لاءِ تيار رهڻ. هن پنهنجي سڄي جيون سٺيءَ
جي انادي کوچ ۾ ويٺيت ڪئي.

هيءَ ماڻها کانڌيءَ جي مرتبوءَ تي آڪاش
واڻيءَ تان پندت جواهر لعل نيروءَ درد ڀريءَ
دل مان هيٺيان شبد چيا:
اڄ اسانجي جيون مان روشني هلي ويئي
آهي ۽ ڇوڏاري اونداهه اندڪار آهي. پر
نه مان ڀليو هوس.

هن ديش ۾ جا جوت جڳندي رهي آهي
سا ڪا رواجي جوت ڪانڌيءَ. هزار ورهين
کانپوءِ به اها جوت هن ديش ۾ جڳندي
ڏسبي. دنيا اها جوت ڏسندي رهندي
۽ اها جوت هزارن آتماڻن کي سنشوش
ڏيندي رهندي.

جيئن ڀاڻو ٻڌ ٿيندو ٿي ويو، سندس
شري، سندس اندر جا مڃاڻ شڪتيءَ واري آتما
هئي اُنڀرو واهڻ وڃي رهي، هنکي ٻڌندي
يا هن ڏانهن نڀاريندي هنجي شري کي نه
ڀلجي وڃيو هئو. انڪري جتي هو ويٺو ٿي
اها جڳهه مندر بڻجي ٿي ٻيئي ۽ جنهن هنڌ
تان هو هليو ٿي اهو تيرت آستان ٿي پيو.

مجان شڪشڪ

ڪو مڃاڻ شڪشڪ ڀڳن ۾ پيدا ٿيندو آهي.
ڪيتريون صديون شايد گذري وڃن ۽ اهڙو
استاد شايد نه پهچي. سندس جيون ئي
وستو آهي جنهنجي ذريعي هنجي سڃاڻپ
ٿئي ٿي. اهڙو مهاڀرڻ ٻين کي ڪجهه چوڻ
کان اڳ پاڻ اهو ڪري ٿو جيئن ٻيا سندس
قدم تي هلي سگهن.

ڀڳوان جو درشن ڪڍي هلندوسين. پنهنجو فرض ڀڳيم سمجهي پورو
ڪريون ته ايشور جي ستاڻا ٿي ويندي.

— ڀاڻو

شري ليوندارام ۽ بيا

ڊاڪٽر ڪشچند بولچنداڻي
ڊاڪٽر ڪشچند بولچنداڻي جنهن
شڪار پور ۾ بهترين هاري جي ڪارولي لهرائي
۽ شڪار پور ۾ ٻين سنگهه جو ڪيترا سال
پريزڊنٽ ٿي رهيو تنهن جو به ڪانڊاڻي
سان به دفع سمجھ ڪيو هو.

هن ٻڌايو شڪار پور ۾ جڏهن ۱۹۲۱ هـ
دوري ۾ مهاڻا آيو هئا تڏهن هو شڪار پور
۾ سمورو وقت ساڻس گذارڻو. مڙ ۾ ٻاٻوءَ کي
ٿار آڻي جنهن ۾ سندس ڪيون باڪل ويهي
عزير ٻاڪ جي مرنوءَ جي غير درج ٿيل
هئي. ڇهائين مهاڻا ٿي ان جو ڪجهه اٿر
ڪوٺ ٿيو. هن ماڻھو مٿس ۾ ٿار پڙهي رکي
جڏي ۽ پنهنجو ڪار به ڇڏي رکيو.
ڊاڪٽر ڪشچند ٻڌايو ته سنڌ ۾ ڪهڙي -
الھ بخش وزارت واري رڳڙي نيسٽ به هو
دهليءَ ۾ مهاڻا ڪانڊيءَ سان ڳالهيون ڪرڻ
ويو هو.

۱۹۴۱ جي زماني ۾ جڏهن شخصي
ستياگره شروع ٿيو ۽ سنڌ کي شخصي ستياگره
ڪرڻ جي اجازت هاءِ ڪمانڊ ڪانه ڏني
تڏهن سنڌ مان هڪ پنجن چئن جي سفارت
مهاڻا ڪانڊيءَ سان گڏجڻ لاءِ سيواڪرام
چڙهي وئي. ان ۾ شري ليوندارام ۽ غنڊاس
شري پڻ سرار ٺهرايائين، سوامي ڪرشنانند
پروفيسر ڪنڀاشيام ۽ سرگواسي آر. ڪي. سڌوا هئا.
مهاڻا ڪانڊيءَ کين چيو ته سنڌ جي
باري ۾ نه مولانا آزاد کي ٿي فيصلو ڪرڻو
آهي. مان ان ۾ داخل ٿيڻ ڪونه چاهيندس.
پر کين ڇهائين ۾ منهنجو شري جتوامداس
جي ٻڌيءَ ۾ پورن دشواس آهي ۽ اوهن
ان سان وڃي صلاح ڪريو ۽ جئين هو چيو
ليئن ڪريو.
شري جتوامداس ان وقت ناچاڪ هو ۽
ڪراچيءَ ۾ رهيو پيو هو.

ڪراچيءَ ۾ شهيد دتارام جي شري ياترا

هو پاڻکي ٻين کان اونچو ٿو سمجهي سو پنهنجو پٽن ٿو ڪري. جو پاڻ
کي سڀني کان چو ٿو ٿو سمجهي سو پاڻکي مٿي ٿو ڪٽي - ٻار

ٻاٻوءَ چيو:

”مذهبي راجيه هيٺ هندو نه نه پر مسلمان به يا ٻيا به ڪير ڇو رهن؟ مذهبي راج پر پاڻي ٿي ڇو ڏجي؟ پاڪستان جي مالڪ اُتانجي جنتا آهي. هندن ۽ مسلمانن کي گڏجي اُتي مذهبي راج ڪري ٿي جو وروڌ ڪرڻ گهرجي.“

مان: ”پر سنڌ جي هندن ۾ ايتري طاقت ڪانهي. مورچو ئي اُتي اسانکي ذليل زندگي گذارڻي پوندي.“

کانڌيجي:

”ڪانتر تي ذليل زندگي گذارڻ يا گونڊاگري سهندو رهڻ کان نه لڏي اچڻ بهتر آهي. مونکي ڏک اهو ڪونه ٿو ٿئي ته اوهين هندستان ۾ ٿا اچو، ٻلي اچو. توهان جو وطن آهي. پر ڏک اهو ٿو ٿين ته ڇا سنڌو ديش ۽ سنڌوءَ جو ڪنڌو هندن کان بلڪل خالي رهندو؟ سنڌ ڀارت جي پراچين سڀيتا جي اوائلي سڻان ۾، هندو عدم پيدا هوندا؟“
ڊاڪٽر چوڻي ٿي ته سنڌ جا ٻيا اڳواڻ به وقت به وقت کانڌيجي سان گڏجندا رهندا هئا ۽ هنن به کيس ٻڌايو هو ته سنڌ جي هندن لاءِ سنڌ ۾ رهڻ ناممڪن آهي ۽ طلب ڪئي هئي ته سرڪاري سطح تي ۽ سرڪار جي بندوبست هيٺ ئي سنڌ مان هندن کي لڏائڻ جو پروڙ ڪيو وڃي. ان ڪري ئي ٻاٻوءَ جي هدايت هيٺ هند سرڪار سنڌ جي هاءِ ڪمشنر شري سري ٻرڪاش کي سنڌ مان لڏيندڙ هندن کي سرڪاري سطح تي سنڌ مان لڏڻ لاءِ ضروري سڃاڻپون وٺي ڏيڻ جي هدايت ڪئي هئي.

خوش ٿي چيائين ته اُڻ به پاڻ نه. مونکي ته گرنجوتيت ڪوڙي گهرجي. تون گرنجوتيت آهين ۽ سنڌي به. سنڌي شوقين ٿيندا آهن سو تون ڪوڙي ٿي.

اُتي چار مهينا رهي ڪجهه ٿاڻڻ، پڇڻ، ڪٽڻ ۽ اُڻڻ جو ڪم سکيس. ٻاٻوءَ تڏهن آڳيا ڪئي ته هاڻي سنڌ ۾ وڃي منهنجو دوت ٿي ڪم ڪر. کانڌي پمدانش ۽ پرچار رچنامڪ ڪاري ۽ هرڀڄن اُڌار لاءِ ڪاريه پنهنجي خاص جوابداري سمجهڻ.

ٻاٻوءَ سان سميرڪ جو ٻيو خاص موقع جو درج ڪرڻ يوگيه آهي سو هو دهليءَ ۾ ۳ يا ۴ جنوري ۱۹۴۸ ۾ جڏهن مون کيس پنهنجو انگريزيءَ ۾ لکيل پستڪ سنڌ مان لڏڻ (Why the Exodus from Sind) وڃي ڏنو. مون کيس چيو ته جت ڪت جوابدار ماڻهو ٻيا اسان کان پڇن ته اوهين سنڌ مان ڇو ٿا اچو. ڇا اوهانجو به اهو خيال آهي ۽ ائين چوڻدي منهنجي اکين مان بي اختيار ڳوڙها ڳولڻ لڳا.

کانڌيجيءَ چيو:

”تون روئين ٿو، روئڻ ڪمزوريءَ جي نشاني آهي.“

ٻوڙ چيائين:

”دش جي ورهائي جي وهه سمان ڪوڙهي ڳيتيسون ته هاڻي هيءَ آدم جي اٿاهه اٿل پتل ٿي اچي. ڪشت ضرور ٿي ٿي اهو سوچيندي ته ڇا پاڪستان جي ڪنهن به پرڳڻي ۾ هندو ڪين رهندا.“
مون چيو: ”پر هڪ مذهبي راجيه هيٺ هندو ڇو رهن؟“

اهنسا ۾ ڪڏهن پل نه ٿيندي آهي. ناڪاميابيءَ جي حالت ۾ اهنسا جي اپيوي ڪندڙ کي پاڻ ۾ چوڪ ڳولڻ گهرجي. — ٻاٻو

(۲۲) شري پوسرام ٽهلواڙاڻي

شري پوسرام لکي ٿو:

اٺين ل گانڌيجيءَ سان مان گهڻي دفع سمورڪ ۾ آيس. سندس گهڻو ويجهو به هوس پو به ٿي موقعا خاص اهميت وارا آهن جي هتي. درج ڪريان ٿو.

۱۹۱۵ ۽ ۱۹۱۶ ۾ جڏهن نوگوسن ڪاليج ٻولي ۾ بي. اي. ڪلاس ۾ پڙهندو هوس تڏهن وٽڪيشن ٿاڻي سنڌ ڏانهن موٽندي ۽ وري ٻولي ڏانهن ويندي وقت ٿي احمدآباد ۾ ٿيئي گانڌيجيءَ سان سندس متباڪره آشرم ۾ ٿي پرا گڏيو هوس ۽ ٻيڙي ٻيڙي سان پئي ايراد وڪر ٿي مان پنهنجي جيون کيس اڏين ڪندس.

۱۹۲۱ جي شروعات ۾ قطع تعلقات هليلج شروع ٿي تڏهن مان بنارس ۾ ورميس لشنل ڪاليج ۾ پروفيسر هوس. ۱۵-۱۶ نمبر وريءَ ٿي گانڌيجي بنارس هندو يونيورسٽي جي آئو لاءِ آئي ٻڌايو ته مون ساڻس گڏجي پنهنجي ابلڪا ٻوڪٽ ڪئي. ٻاٻوءَ پئي ۽ ٻيڙي موٽي پنهنجي آشرم ۾ گهجه. دفعه لاءِ رهي رچنائڪ ڪارڊ سڪڻ لاهو ٿو ڏنو.

۲۱ مارچ ۱۹۲۱ تي مون ڪاليج مان استيفا ڏني. اپريل ۾ پنهنجي پٽيءَ سميت وڃي گانڌيجيءَ وٽ پهتس ۽ ٻاٻوءَ پنهنجي ٿي ڪٿا لاکيتو اسانکي رهايو. مان ۽ منهنجي استري تڏهن ئي ڊيسي ڪوڙا پائيندا هئاسون پو پوءِ ٻاٻوءَ کي چمر ل اسين اچي گاڏي پهرينداسون ۽ سا به پنهنجي هٿ جي ڪٽيل سٽ مان ۽ سال ۾ ڊڳو چئن وڳن مان گذران ڪنداسون.

باد ڪرڻ گهرجي. عو جتي ويو ”شراب غلاب هليلج چاري رکجو ۽ پيئي پاڻون کي مدد ڪندا رنجو. هن کان وڌيڪ سندو سندس ڪپڙو ٿيندو؟ اسان جيڪڏهن شراب کي بند ڪري سگهياسون ۽ پيئي ۽ چو درجو وڌائي پاڻ جيڙو کس ٻڌايو سو جو به آهي گهٽ ٿي. ل سوراج کي سولو ٿينداسون.

سنڌ سرڪار نه پنهنجو دماغ وڃائي ويٺي آهي. حڪم ڪيو ويو آهي ل ڪپڙن رستن تان نه لنگهو يا لنگهو. تعجب ڪونهي ته يورپي لوڪ به مع وڃائي ويٺا آهن ڇو هو ٿورا آهن پو پروفيسر واسواڻيءَ ان واقعي تي دڪ ڇو خط مسٽر برائيس کي لکيو آهي. پو مسٽر برائيس اڃا چڙ ۾ آهي. پروفيسر واسواڻيءَ جو خط Calm & Dignified يعني لهر وارو ۽ شانائتو آهي ۽ هڪ اسپيڪي ۽ جي عشيدي جو بخري اڻڀار ٿو ڪري.

باد رهي ل سوامي ڪرشناوند اصل هڪ انقلابي هو ۽ آمريڪا به ويو هو. هن جو ڪيترن انقلابي جوانن سان گهڻو سمورڪ هو. هو پوليس کي ڪرهي ڏيئي ڇڏي وڃي لڪو. مٿس مڃاڻا گانڌيءَ جو گهرو اثر ٿيو. پهرين جڏهن ۱۹۱۶ ۾ مڃاڻا گانڌي سنڌ ۾ آيو تڏهن سواميءَ ان جي باري ۾ ٻڌو. پوءِ ۱۹۱۷ ۾ هن سامعتي آشرم ۾ پنهنجو درشن ڪيو. آخر ۱۹۱۹ ۾ اميرس ڪالنگريس ۾ مٿس وڌ ۾ وڌ بڙهه پيو ۽ هو ڪالنگريس ۾ شريڪ ٿيو ۽ آخرين طور عسا جي واٽ جي ويچار جو سرڪ ڪري احمدڪ متباڪره جي واٽ اختيار ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين.

هر ديش ۾ سکيا اهڙي ڏحي حا ديش کي ترقيءَ جي راهه تي وٺي هلي.

(۲۲) سوامي ڪرشناڻند

پوري لوڪن تي حملو ڪرڻ هڪ ئي سمجهي جو قدم آهي. اهڙا واقع ستيا گره جو جاري رکڻ ناممڪن نه آهن. مسئل ضرور بڻائين ٿا. ڪراچيءَ ۾ جنهن خلق ائين غلط ڪارروائي ڪئي تنهن کي سوامي ڪرشناڻند جي عزت ڪرڻي آهي ته اهو لائني ڪپڙي جي بهسڪار ڪرڻ ۽ چرخي ڪٽڻ ۽ ڪپڙي اٽڻ جي رستي ڪرڻ گهرجي.

۲۵ آگسٽ تي مهاڻا کانڌيءَ A Mock Trial ”فارس جهرو ڪيس“ جي سري سان ”ينگ انڊيا“ ۾ لکيو:

”سوامي ڪرشناڻند ماڻهن جو پيارو پرچارڪ، سماج سڌارڪ ۽ پڪيٽنگ هلاچل جو روح رواڻ تنهن کي گرفتار ڪري مٿس مقدمو هلائي ۽ ٻارهن مهينا قيد جي سزا ڏيڻ جو ڪيل ٿي. ڪلاڪن ۾ سرڪار پورو ڪيو. ڪورٽ ٻاهران چوڌاري ملٽري کڙي ڪيل هئي ۽ دروازا بند ڪري ڪورٽ اندر درٻار درٻار ۾ مقدمو هلايو ويو. سواميءَ کي ۲۰ تاريخ گرفتار ڪيو ويو هئو پر ڪلاڪ بعد ڪيس ڇڏيو ويو. وري ۲۵ تاريخ ڪيس ساڳيءَ اهميت هيت گرفتار ڪيو ويو. هن کي پوليس واري جي ڊيوٽي ۾ داخل ڏيڻ جي ذريعي هيت گرفتار ڪيو ويو.

پروفيسر واسواڻيءَ (پوءِ ساڌو واسواڻي) ۽ ٻين پختن ڪاري ڪرائن لوڪن جي جوش کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ڪيئي قدر ڪامياب ٿيا ... جيسين لوڪ سنير واري سپاه وانگر هلت ڪرڻ نه سکندا تيسين ستياگره ڪري نه سگهيو.

سواميءَ جو موڪلائڻ وقت ڏال سندس

سوامي ڪرشناڻند سنڌ جو هڪ نهايت ئي لوڪ پريسيو هڪ هو جو هن وقت هماچل پرڏيس ۾ پنهنجي اصلوڪي شهر منڊيءَ ۾ وڃي گهر ڪري ويٺو آهي. جولاءِ ۱۹۲۱ ۾ سوامي ڪرشناڻند کي ڪراچيءَ جي پوليس گرفتار ڪري مٿس ڪيس هلايو ۽ ڪيس جيل جي سزا ڏني. ان تي ۴ آگسٽ ۱۹۲۱ تي مهاڻا کانڌيءَ پنهنجي ينگ انڊيا ۾ Bad Of Karachi جي سري سان هيٺيون ليک لکيو:

”سوامي ڪرشناڻند کي قيد جي سزا ڏني وئي ان تي ماڻهو ڏاڍو اچي چڙيا ۽ ڪن ماڻهن پورو پيس تي ڪراچي ۾ پٿر اڇلايا، ان بابت جيڪي اخبارن ۾ آيو آهي سو مون ڪين پڙهيو آهي پر جيڪي ڪجهه سنڌ جي مٿرن کان ان باري ۾ ٻڌو آيم تنهن مان ائين قبول ڪرڻو پوندو ته پٿر اڇلائڻ سان جنهن ڪاري سان لوڪن کي پيار آهي انکي ئي ڏک هنيو اٿس.

اهڙا جي پرڳيا ٽوڙڻ سان ماڻهن سوامي ڪرشناڻند جي عزت ڪانه ڪئي آهي. سوامي بيشڪ هڪ ئي ڏٺو ۽ خلق جو پيارو ڪاري ڪرنا آهي. هن شراب جي پڪيٽنگ اهڙيءَ ۾ هلائي جو شراب وڪڻندڙن جو نفعو گهٽجڻ لڳو. هن نسي ڪوڙي اهميت به هئي ويئي ته حملو ڪيو اٿس. انهن سڀني ڳالهين باوجود جنتا جو فرض آهي ته پاڻ تي پورو پورو ضابطو رکي. پوليس غلط طور مقدمو داخل ڪيو يا مڃسٽريٽ سزا ڏيڻ ۾ غلطي ڪئي تنهن ڪري به ڏوهي

منهنجي سرڌا مريادا کان مٿي آهي، مان سمجهان ٿو ته گهٽ وڌ سڀ ايشور ٿو ڪرائي.

(۲۰) شري پيسومل چالدرائي

شري پيسومل چالدرائي، جو ترست وار
ورمين ۽ چلدرين جمر پير وڃيندڙ آهي
سواصل واري پر وڙي آيسريءَ جي ٻند
ٿي هو. پيشن وٺ بعد هو آل الڊا ڪانگريس
ڪاميٽيءَ جي آيس پر اچي آچار ڪرپالائيءَ
وت هڪ سويسر سروسڪ بڻجي ڪم ڪرڻ
لڳو. ڪجهه وقت بعد پوءِ ميانا ڪالڊيءَ جي
سوا پر وڃي پاڻ اڀريائين.

شري چالدرائيءَ جو چوڻ آهي ته ميانا
سمر ۽ انتظام حسر ڏاند ڪڙڪ هو، هڪ
لڳا ميانا ڪالڊيءَ شري چالدرائيءَ ٿي ڪم
ڏکيو نه اعشارون پڙهي مکيه مکيه ضرورتن
مختصر طور کيس ٻڌائي.

الڊو پاڪستان ليگ جون خبرون ڪنهن
ٺايل پر لاهي وڃڻ لاءِ ڪالڊيءَ کيس چيو.
ڪجهه ڏينهن بعد مولانا ابوالڪلام آزاد
ڪالڊيءَ سان ملڻ آيو، ان وقت اهو ٺايل
آئي لاءِ ڪالڊيءَ شري چالدرائي کي چيو.
جيشن نه مهينن پيشي وسير اڪري
سامهون ڪمري مان ٺايل ڪٽڻ لاءِ پسان
ڪين وار پر انسان ٿي پئي ڪري پريان
ڪڍهڪي سڏي ٺايل ڪٽڻي اچڻ لاءِ چيائين.
ڪالڊيءَ ۽ مولانا اڳيان ٺايل رکي
ويو آهي ڪاٺي رکيل ضرورتن ٿرڻ لڳا، پر
ضرورتن ٿي ڪن. ڏانهن ته مار، ٺايل
هڪ جو پيو اچي ويو آهي. پوءِ ته پاڻ وڃي
دوسر ٺايل ڪٽڻي آيو پر ميانا کي ڏاندو
ٺاڙاڻو ٿيو جنهن کيس چيو ته مولانا جا ۵
مست اڃا باضام ڪري ڇڏين.

شري چالدرائيءَ معافي وٺندي چيو ته

سرڪاري نوڪريءَ جي ٽيهن سالن واري
عادم ڪاغذ ٺايل کان ٻاهر منجهيل ڇڏي
ڏيڻ آهي، هينن ٿوري وقت پر ڪيئن سڌوندي؟
شري پيسومل ورن کيو آهي ته جڏهن
ڪالڊيءَ وٽ پهچيون ته دهر آيس ته ٻاڻوءَ
پڇو هندي ايندي آهي؟ جڏهن مسون
کيس چيو ته هندي ڪا ايندي آهي ته ڏهن
چيائين ته مان توکي سيکاري ڏيس ۽ روز
هنديءَ جو ٻاٺ ڏيندو هو؛ لکن پر چوڪون
پاڻ درس ڪندو هو.

ٻاڻوءَ چيو ته مان توکي نيون ڊگهون
سيکاري ڏيس منهن پئجي ٿڳڻ ۽ نيون مون
سان سيرا گرام هلاچ، پر انوس ته سواڪرام
هلاڻ کان اڳ ئي ٻاڻو شهيد ٿي وڃي سندس
ٿي اکين آڏو

(۲۱) شري ڊيو ٺاڻائي

شري ڊيو ٺاڻائي لکي ٿو ته ۱۹۴۵-۴۶
پر جڏهن هو ڊي. جي. سنڌ ڪاليج، ٻرڙو هوندو
هو ڏهن بمبئي پر هڪ مهيني جي شاگردن
جي هڪ ڪئمپ لڳائي وئي هئي جنهن
پر انهن کي اوتو هو هن آزاديءَ جي ٻڌ پر
پاڳ ورتو هو. ڪئمپ پورو ٿيڻ بعد هو
۽ هڪ ٻيو سندس سالي بچي ڪي ۽ پر ميانا
جو روشن ڪرڻ ويا. اتي شري چترامڊاس
جي مدد سان کيس ڪالڊيءَ سان ملاقات
ملي ۽ ٻاڻوءَ سان ڪڏهن ڪوٺڻ ويا جتي
ميان ڪائس سنڌ پر شاگردن جي اڪثر
وغیرہ باضم ٿالهيون پڇيون، پر ڏينهن
اٿي وڃيا ۽ شام جي ٻارڻا هو لطف به
ورنائون ۽ ٻاڻوءَ جي ڏٺڪ حصون جو به
ايترو حاصل ڪيائون.

آتم واد کان سواءِ يوٽڪ واد هرتيو آهي ۽ يوٽڪ واد کان سواءِ آتم واد چري
نٿو سگهي.

(۱۹) پروفيسر رام پنڄواڻي

پروفيسر رام پنڄواڻي پنهنجو سمورو ڪم پاڻ
هيٺين شين ۾ قلم بند ڪيو آهي جو
سندس ئي شين ۾ ڏجي ٿو:

مهاتما سان منهن جي ٻه دفعا ملاقات
ٿي. ياد آهن اهي گڏ ڄاڻيون: ۱- عمر ياد
رهنديون. ۲- راڳ ٻڌائي آڻوگراف گهر يومانس.
آڻوگراف لاءِ گيت ڪافي نه هو. کانڌي پاڻ
جي پرنکيا ڪرايائين. چاليهه سال ٿيا ته
سائس ڪيل سوڳند پاڙيندو اچان. انهيءَ لاءِ
خوشي اٿس ته فخر به.

ٻيو دفعو به سندس حضوري ۾ اچڻ جو
موقعو مليو: هڪ راڳيءَ جي حيثيت ۾.
وڏي ڀاڱي اهي هن کي هن يگ جي اوتار
اوڏو اچڻ جو اوسر پوڻ ٿيو. وڏي ڀاڱي
اهي هن ترپتا ۾ شري رامچندر جو درشن
ڪيو. نه اڀر ۾ شري ڪرشن کي ڏٺو ۽
ڪلچر ۾ موهن کانڌيءَ جو ديدار ڪيو.
راڳ ٻڌايو مانس، ڪرتار ٿي ويس.

”آيو آهيان تو اڳيان ساڄن ڳاڻڻ راڳ
جاء ملڻ جو ڀاڱو سڀا ۾ ٺهجي ٿيو.“
ڏاڍي محنت سان هندستانيءَ ۾ گيت تيار
ڪري هن جي ڪچهريءَ ۾ آيس. ٻه سئون
ڳاير نه هڪ سان اشارو ڪيائين. مون راڳ
بند ڪيو. مرڪي پڇيائين ”توڪي سنڌي
راڳ ڪونه ايندو آهي؟“

مان اڃا ڪجهه جوان تنهن کان اڳ چيائين
”توڪي ياد نه هجي ته مان ٻڌايان.“
واٽڙن وانگر سندس منهن ۾ تهارير. هن
چيو ”ڳاء، جنم ڪم وسين به تون.“
اهو گيت سندس چوڻي ۾ لکيل هو ۽ عجب

جي حد نه رهي جڏهن گنگنائيندي صحيح سر
۾ ست ٻڌايائين. مون اهو راڳ وڏي شوق
۽ شوق سان ڳايو ۽ اڄ ڏينهن تائين ٻاڻو ڪي
ياد ڪري ڳائيندو آهيان. جڏهن به ڳائيندو
آهيان تڏهن سندس موهيندڙ لفظ به ياد ايندا آهن:
”راڳ اڻيئي رام کي رڳهائڻ جو وسيلو.
پوءِ رام راضي ٿيڻ جڏهن انهيءَ راڳ
سان پوڄا ڪي رڳهائي سنگيت جو پورو
اڀو ڪندڙ.“

تنهن ڏينهن اهو ڇهن ڀارتيه وڏي ڀاڱي
ڳاير نه ڊاڪٽر سشيل ناتر جي اکين ۾ آنئون
ڏٺو. گيت پورو ڪيو ته هو ٻيهر مان اچي
مون سان ملي. اکيون اڳئين چيائين:
”ٻاڻو اکين آڏو اچي بيٺو جڏهن ته اهو
راڳ ڳايو. گرد پال ملڪ به اهو گيت ڏاڍي
امنگ مان اچاڙيندو آهي. مٿي تي نه
موج مٽي ويئي. ٻاڻو ڪي اهو راڳ ڏاڍو
وڻندو هو.“

سشيل جو ٻيهر ۽ شوق ڏسي منهن جو
من پري آيو. ڏيئي آواز ۾ وڏيءَ عزت
سان منهنجي منهن مان اکر لکتا: ”جڏهن
ڳائيندو آهيان اهو راڳ، مون کي به ياد ايندو
آهي مهاتما.“

سنڌي ٻوليءَ لاءِ چاهه حقيقت ۾ انهيءَ
ڏينهن کان پوءِ وڌيڪ. ڪافيون، بيم،
ڏوهيڙا، اوليون، اوراڻا ۽ لاڙا انهيءَ
ملاقات کان پوءِ ڪنڪ ڪير. سائين ”بيوس“
جا وڏا احسان جنهن سنڌي ٻوليءَ لاءِ ٻيهر
جو ٻيو منهنجي اندر ۾ پيو پراڻو ٿي احسان
مهاتما کانڌيءَ جو جنهن جي پراڻا ۽ امڪ
سان سنڌي ٻوليءَ لاءِ شوق ۽ جنون بيد ٿيو.

جو شخص ڪو هڪڙو ڪاريه پختي ارادي سان ڪري ٿو تنهن ۾
هر ڪاريه ڪرڻ جي شڪتي اچي وڃي ٿي — ٻاڻو

(۱۷) سري سيوڪرام ڪرمچند
مهاڻا ڪالڙي ۾ ۱۹۳۴ع ۾ قيد مان

(۱۸) شري جي. جي. ماڳڄاڻي
شري جي. جي. ماڳڄاڻي ۾

شردا جو ايو لکي موڪلو آهي. جو
هي غلطي وٽس ميل مان آزاد ٿيڻ بعد
۾ سڄي لکڻ ڪري ڪراچي اسپتال ۾ د
هو. سندس ڏندو ڪباب پڇاڻو ۾ د

لن ٽي بهين مهاڻا ڪالڙي ۾ رهن سهايتا ۾ د
دوري جي سلسلي ۾ ڪراچي ۾ آيو. سندس
دل هتي ۾ مهاڻا ڪالڙي ۾ د

پو پٽ جي آيو پٽن وارو بيمار اسپتال مان
ٻاهر ڪڍڻ لکي ۾ آيو. سندس
اسپتال جي بيمارن ۾ د چلي لکي ۾ د

موڪلي جهڙن ۾ لکيل هو ۾ اسانڪي اسپتال
۾ دوشن ڏيو ۾ د اسن اڻواس وڪنداسون.
هيئن صحيح ڪيائون: ”آپو پٽن وارو دوشن
جا اها لکي.“

چلي اها لکي ناهي جي هت ۾ د وڃي
پهتي ۾ مهاڻا ڪالڙي ۾ د شهر اندر ڪهڙي
مبتڪون رکيل هون ٿيون ڪري ڪالڙي
اڻندو يا ۾ ساڳ ڪالهه هئا. ۾ د هو او سڙو
ڪري رهيا هئا.

ايتري ۾ اوچتو هڪ ٿرس آواز ڪو ۾ د
مهاڻا ڪالڙي اچي رهيو آهي. ڪيئن کيس
لکيو هو؟ ڪالڙي ۾ دڙو آيو پٽن وارو وارن
وٽ ريو پو اسپتال جي سيني وارن ۾ د
جي بيمارن کان پڇيائين. هڪڙو ٿڌو
۾ د مهاڻا چيو ۾ د هاڻي ۾ د موڪلي سڌ ڪيو
۾ اسپتال ۾ د چڪر ڏيئي وري اچي هڪي
ڏيائين.

ايترو هو ٻاڙو جو بيمارن سان قرب!

الي ڪالڙي ۾ سان سوال جواب ۾ د ٿيا.
سيوڪرام خود ٻاڙو کان هڪ سوال ڪيو
هنجو رولن هن ٻاڙو هن طرح ڪيو آهي.
سوال: ”ٻاڙو جي، هي اوهين ٻاڙو ۾ د
ڪٿو ٿو ٿو ٿو جا پٽن ڪيڪو پٽي
مٿو ٿو ٿو جيڪر اوهين ڪم ڪڙي ٿو ٿو
۾ شروع ڪر ٿو؟“

ٻاڙو ٿو ٿو جواب ڏنو ”مان ۾ د جيڪر
ٻاڙو ڪي وساري ڇڏيان (ٽيڪڙو). مان
هڪ ٿو ٿو ڪي جيڪر ڪٿان ۾ د رالن ۾ د
ٻارن لاءِ موڪر شروع ڪر ٿو. ان موڪر
ڪي آدرشي بڻايان. ٻو ٻاڙي ۾ د هڪ
موڪر جي خوشبوءِ ساري ٻاڙو ۾ د ٿيڻ
وڻدي ۾ د سڄي ٻاڙو ۾ د ڪر زور وٺندو
منڊ ۾ د ڪم جيڪر لوڙو شروع ڪر ٿو ٿو
ٿو ٿو ٿو طرح شروع ڪر ٿو. ٻو ٻاڙي
ٿيڻو وڻندو.“

شري سيوڪرام ٻو ٿو ٿو: اڄ ۾ د سندس
هو جواب مون کي ياد آهي. ان ۾ د ڪڙي
معنيٰ ٿو ٿو آهي. جوڙجي ڪم ڪندڙن
ان مان سڄي ڪم ڪي.

(سري سيوڪرام هن وقت دعلي ۾ د
اهتراءِ جي شروع ڪيل لوڪ سيوڪ
۾ د جيڪر پٽي آهي.)

ضابطو انسانيت جو قانون آهي. اونچي ۾ اونچي ڪماليت ۾ اونچي
۾ اونچي ضابطي ڪانسواءِ ناممڪن.

(۱۶) ڊاڪٽر چمنڊاس

جدا جدا ناراضن تي صحيحون وڌيون.

ڊاڪٽر چمنڊاس اسپيوگس جي هلچل وقت نوڪري ڇڏي آيو ته گانڌيجي ۽ چيس ته سنڌ ۾ رهي ست ڪٽڻ جي ڪم ڪي لڳي وڃن.

ڊاڪٽر چمنڊاس جڏهن سرڪاري نوڪري ڇڏي تڏهن ساڻس گڏ ڪن ڊاڪٽري ڪاليج جي شاگردن به نوڪري ڇڏي جن ۾ هڪڙو هو لاڙڪاڻو جو ڊاڪٽر (سرگواسي) عالمچند چيمنداڻي جنهنجي پوئين سال جي امتحان ۾ مس ڪي مهيينا باقي هئا. هن مٿين ڪادي پائڻ جي پوئگيا تي به صحيح وڌي.

مهاڻا گانڌيءَ تي جڏهن ۱۹۲۲ ۾ بغاوت جي قلم هيٺ مئدم-و هليو تڏهن ڊاڪٽر چمنڊاس احمدآباد وڃي پهتو ۽ ڪورٽ ۾ حاضر هو. ماستريٽ ۶ سالن جي سزا جي فتويٰ ڏني تڏهن حاضرين جي اڪيڻ ۾ لڙڪاڻي ويا پر گانڌيجي مرڪندو ٿي رهيو. ڊاڪٽر چمنڊاس نمڪار ڪيس نه ٻاڙيو چيس: ”تون ۽ پر سار سنڌ ۾ ڪدر جي ڪارانهه ڪي لڳا رهجو.“

ڊاڪٽر چمنڊاس جي دل ۾ ٻاڙيو لاءِ جا شرڙا قائم آهي تنهن ڪيس ”ٻاڙيو“ پستڪ لکڻ لاءِ پري نا ڪئي جنهن ۾ گانڌيءَ جي جيون جا واقعا ڊاڪٽر لاهوري ڊرڇ ڪيل آهن. پاڻس وشني جڳتياڻي ۽ وري ”گانڌي سوتر“ پستڪ جو سنڌي ۽ ۾ انوار ڪيو آهي جنهن ۾ گانڌيجي جا جدا جدا وشين تي ويچار قلم بند ڪيل آهن. گانڌي سوتر اصل سنسڪرت شلوڪن ۾ گانڌيءَ جي جيون جا سڌالمت ورتل ڪن ٿا.

مهاڻا گانڌيءَ کي ڪاديءَ جي پرچار جو وڏو اولو هو. انڪري ۱۹۲۰ ۾ جڏهن ڊاڪٽر چمنڊاس بمبئي ۾ مهاڻا گانڌي سان گڏجي آيو ته گانڌيجي ۽ ڪيس هڪ جي ڪٽيل ست جو هڪ جي آڏاڻي تي اڻيل ڪپڙو ورتائڻ جي پوئگيا ڪرڻ لاءِ چيو.

”مان حياتي پر ڪادي واپرائڻ جو وڃن ڪيئن ڏيان؟ ڪادي هزار ۾ گهرج ويل ملندي آهي نه“ ڊاڪٽر چمنڊاس پنهنجي من جي دٻديا ٻاڙيو کي ٻڌائي.

گانڌيجي ۽ ڪيس چيو: جڏهن به تون طلب ڪندڙن تڏهن آءٌ توکي پوڄائيندس.

ڊاڪٽر چمنڊاس تنهن تي چيو: ولايت وڃان ته اتي ڪادي ڪٿان ايندي؟

”ڇڏو تون شرط وجهي ڪادي پائڻ جي پوئگيا لکي ڏي“ ٻاڙيو چيو.

”پر جوراب ته ڪاديءَ جا ملي ٿي ڪونه سگهندا ۽ مونکي ته ڪاديءَ جي ٽوپي به ڪين ٿسي وڻي“ ڊاڪٽر نئون اعتراض آڏاڻيو.

پر گانڌيجيءَ کي به ڊاڪٽر کي ڇڏڻو ڪونه هو. انڪري هن پنهنجي هٿن سان انگريزي ۽ هنديءَ ۾ پوئگيا لکي:

”مان اڄ کان پوئگيا ٿو ڪريان ته مان حياتي پر هڪ جي ڪٽيل ست مان هڪ سان اڻيل ڪدر جو ڪپڙو پهريندس پر ٽوپي ۽ چورابن سان اهو بندن نه لڳندو.“

گانڌيجيءَ جي ان پوئگيا پتري تي ۳۱ آگسٽ ۱۹۲۰ تي ڊاڪٽر چمنڊاس پنهنجي صحيح وڌي ۽ هن سان گڏ ٻين ڇهن ڀائرن ۽ ٻين

ترقي ڪرڻ چاهيون ته اسانکي اتهاڻس دهرائڻ نه گهرجي پر اتهاڻس جوڙڻ گهرجي.

پروفيسر لعليڪهه اجواڻي ۽ ڪي پنهنجي شاگرد ٻئي جي سمي ۾ مهالما سان سميرڪ جو هڪ ۾ پوسنگ ياد آهن. ۱۹۱۶ ۾ هڏن مهالما کانڊي پهرين دورڪي تي سنڌ ۾ آيو هڏن شاگردن سان سندس خاص گڏحاطي ٿي. ان گڏحاطي ۽ ڪي دوران ۾ پروفيسر اجواڻي ۽ مهالما کانڊي ڪان پڇيو: ”اوهين سوديسي ڇاڪي ٿا چئو اهو کولي ٻڌايو.“

ان تي کانڊي ۽ جواب ۾ چيو: ”مان احمدآباد ۾ ٿو رهان. مولڪي عتي ۽ وٺي عي ضرور ۾ ٻڌي ٿي. مينڇر سوديسي ٿور مولڪي ائين ٿو چئي ٿو آءُ احمدآباد جي لپل حتي ورايان. پنهنجي نڪر، پنهنجي ڀرالم ۽ پنهنجي ديس جون ٽيل جيزون واپرائڻ ۽ ڌاريون اصل ٿي، ائين ۽ ۾ آهي مينڇر سوديسي ٿو.“

پروفيسر اجواڻي ۲۱-۱۹۲۰ ۾ احمدآباد جي سرڪاري ڪاليج ۾ اسسٽنٽ پروفيسر جو. هڪ لڳا کانڊي ۽ جي سٽياگرڊ آئرم ۾ پڻيچي متر شري لعليڪهه آڏواڻي ۽ سان گڏيڻ وڌو. مهالما ان وقت آڏواڻي ۽ ڪي هڪ ليڪ لکرائي رڃو هو جنهن ۾ هڪ انگريزي شد انگريزي ڪم آندائين. کانڊي ۽ ڪي ڪمان ٿيو ٿو اهو شد آڏواڻي ۽ اڃي دوست ليکيو آهي الاهي غلط آڏواڻي ۽ کان پيو وٺي پاڻ پڙهائين. ڏنائين ٿو آڏواڻي ۽ ان Uncanny لفظ لکڻ ۾ هڪ ڪئي عتي چو پئي ائين جي بدران وڻو هڪري ائين لکي هٽائين. کانڊي ۽ ڪي صحيح عتي لکڻ جو آخر اولو هوندو جو.

شري ماذوداس شوالو هل ۱۹۴۵ سال جي ٻاڏ ۾ ڪري هڏن کانڊي ٻيئي ۾ ٻو لا هاوس ۾ لٽل هئو. لوجوان ماذوداس کائس سنڌي لوجوانن لاءِ سندس گهر لاءِ وڏو دور. کانڊي ۽ جي ليم اوسار سندس جي طلب سان گڏ هر ڀڃڻ سهاڻا ڦند لاءِ بست ۾ لٽائي ۾ رڃي ڪئي وڏو هئو.

مهالما کانڊي هن نئين سئل ڪاڏي ۽ جي وڏي ۽ جواهر چشمت ارڏيل ماذوڪي جوان ڏانهن اهاڙي سندس لڪي لٽائي ۾ ويهي ڪيس ڏنو. ماذوداس لکي ٿو: ”سندس عئو ان لٽان ۾:“

”عميد ڪانا ڪرو. ٻاڏ.“
 ۾ اهو سندس ڪيس آڙيو ڪيس.
 کانڊي ۽ مڏن مان پوکي ٽڪس سون ڪيو:

”ها ٿيو؟ سندس ڏکيو ٿو لڳي؟“
 ماذوداس لهر ٿا سان حرات ڏنو: ”ٻاڏ جو ٿو. هڪڙو مولڪان سڪو ڪي ٿيندو؟
 ان تي چوڻ پاڻ: ”ڏاڪ ڏڪر.“
 کانڊي ۽ هڪدم چئي ڏنو:

”مون ٿو سنڌي لوجوان لاءِ سندس ڏنو. هن سندس ڪي حتر ڪيائين ۽ سان سوچيندڙن اوکوئي من ۾ ڪو سنڌي ٻا ڪيائين ڪيس رهند.“

شري ماذوداس لکي ٿو ٿو پڻي عتي ۾ سون پنهنجي شڪلا جو سمانان ٻائو. سوچيندي سمجه ٿو مولڪي جوت وڏي هڪر جي لهر تي ڪو وڏي مست ڪئي جو مٿي ڏو وڏو آهي.

ٻارم جي سون ڇهندي جي ٻارم هڪر ۾ کانڊي ۽ چرست هڪڙو ٻارم. جرحو ۱ ساهل آهي.

(۱۲) شري مينارام ڪلناڻي

مهاتما ڪانڊي ۱۹۲۸ ۾ سنڌ جو جيڪو پنجون دورو لالا ڇهتراءِ يادگار فنڊ ڪئي ڪرڻ لاءِ ڪيو تنهن ۾ ساعتيءَ جي ايراضيءَ ۾ شري مينارام هرومل ڪلناڻي ساڻس هوندو هو. هن کي دلچسپ ڏسڻ ان دوري بابت لکيا آهن.

شري مينارام ان دوري ۾ ڪجهه ڏنگائي ڪئي جو موٽر ڪار جيئن پريس شهر کي ويجهو پهتي تيئن سڌو مهاتما لاءِ مقرر ڪيل رهڻ جي جاءِ تي اٽڪي وئي. وڃڻ بدران ڊرائيور کي اشارو ڏيئي ڇڏيائين ته بزار اندران هلج. سندن من ۾ اڀلا ڪا هئي ته شهر جون پيٽرون ڪهڙن ۾ مٿان بهي پايو جو درشن ڪن. مهاتما ڊرائيور تي تمام ناراض ٿي پيو ته توکي ڪنهن چيو ته بازار مان هل، پر جواب ۾ جهڙو ڊرائيور ڪڇي ٽهڙو مينارام. اهي بت. مينارام ته هو مست نعرن هڻڻ ۽ هڻائڻ ۾.

وري جڏهن ڪانڊي اچي ڪي جڳهه تي وئي آيا ته مهاتما ڏٺو ته سندس رهڻ واري ڪمري ۾ هيٺ غاليجا ۽ مٿان وري ڪرسيون ۽ پلنگ رکيا هئا. ڪانڊي اچي اهو ڏسي چيو: ”مان ڪو راجا آهيان ڇا جو مون لاءِ اهڙا ٽڪسٽ ڪيا اٿو؟ مون کي ڪٿي اُس ۾ ٿڌو وجهي ڏيو ته لڪ پڙه به ڪريان ۽ اُس به جهوپان.“

مينارام چوي ٿو ته مقرر وقت تي مهاتما ڪانڊيءَ شهر جي ماڻهن کي نٿو ڏسڻ ڪنهن ۾ هڪڙو جملو هن اهڙو بوليو جو حياتيءَ ۾ وسرڻ جو نه آهي.

”جيئن سوراج نه مليو آهي تيئن آءٌ بي چئن ٿي رهندس ۽ ٻين کي به بي چئن بڻائيندس.“

”اهي لفظ ٻڌي“ مينارام چوي ٿو ”منهنجي اکين مان لڙڪ وڃي آيا.“

مينارام لکي ٿو ته مهاتما ڪانڊيءَ جي چرچن جي به ڪهڙي ڳالهه ڪجي. نارو شاه ۾ نارنگين جو ٿو ڪرو وٽس ڪٿي آيا. مهاتما هڪڙي پار ورتائي باقي ويندن ۾ وراهيون ويون. انهي ڪانڊي جي ڪلي چيو:

نارو شاه جا ماڻهو ڏاڍا ڪي سياڻا ٿا ڏسجن. مون کي هڪڙي نارنگي ڏيئي چوندا ته ڪانڊي جي ڪي ٿو ڪرو ڏاڍو سو، ڪاڻسي ويندا پار.

(۱۳) ڊاڪٽر گوپندرام دادلاڻي

ڊاڪٽر گوپندرام دادلاڻي لکي ٿو ته هو سمي ۾ پنهنجي چاچي وٽ لٿل هو ته مهاتما ڪانڊي اتي وائسراءِ سان راتو ٻڌ ٿيل ڪاشمرس تي وڃڻ بابت ڪنهن ڳالهين ڪرڻ لاءِ آيل هئو. شام جي پراڻا اُنڊو ۾ شري دادلاڻي به وڃي پئسو. پراڻا بعد مهاتما ڪانڊي وينو اخبار نويس سان ڳالهيون ڪرڻ ۽ ساڻي وقت چرخو ڪٽڻ. ڪانڊي اچي ڳوڙهن سوالن جا جواب ڏيندي هڪ پرديسي اخبار نويس ڏانهن اشارو ڪري هندستاني نينگرين کان پڇيو ته هن کي ڪير سڃاڻي ٿو؟ ڪنهن چيو ته جرمن جوان آهي ڪنهن چيو ته انگريز آهي. آخر هڪ چيو ته ڪوڙا مڙداڻا اٿس پر آهي ته ڪا چوڪري!

”تو صحيح سڃاڻو.“

ڪانڊي ائين چئي ٽيڪ ڏنا ۽ ٻيا به سڀني ڪلڻ ۾ چٽڪيا.

بدترين ۾ بدترين ڪوڙهه آهي فرقيوار نفرت.

(II) شري آند هنگورائي

مهانا کانڊيءَ ڏانڊي مارچ تي پاڻ سان
هي ۷۹ سياڻگهي سان ڪيان هئا تن ۾ هڪڙو
سنڌي مٽر هو آند هنگورائي. شري
هنگورائيءَ هو کانڊيجيءَ سان چڱو گهاٽو
ٺاٺو ٿي ويو ۽ هن مهانا جا ڪيترا واکي
جدا جدا وڻين تي الڳ الڳ ڪري، ڪٺا
ڪري سوڌي شايع ڪيا آهن.

هڪ لڳا شري مهاديو ڊسائي ۽ شري
بياري لعل پٽي مهانا کانڊيءَ سان گڏ ڪوٺ
هئا، تنهن ڪري کانڊيجيءَ آند کان
سيڪريٽريءَ جو ڪم وٺي رهيو هئو. شري
هنگورائي ڪجهه نوان ٺاٺل بزار مان خريد
ڪري ڪاغذ جدا جدا ٺاٺلن ۾ ورهائي
وڃي رهيو هو. پالنائين ٽي ٻاٻو شاهس ڏيندو.
پر کانڊيجي پاڻ ساڻس ٺاٺاڻو ڏيکاريو ته
تون ٺاٺلن جي خريد ڪرڻ تي پئسا ڇو
پئسو ڇو نه پئساد ڪيو؟ ٺاٺل نه پرائين
اخبارن جي پٺن مان لاهي سگهجن ٿا.
اسان آڻيڪا ۾ به ائين ڪندا هئاسون.

کانڊيجي عام پلي جي ڪاربه لاءِ لڪ ڪڍ
ڪيا، پر خرچ ٿي ائين ايترو ضابطو رکندو هو!
شري هنگورائيءَ جي ڌرم پٽيءَ جو
سرگراس ٿيو ته مهانا کانڊي ٻه سال ساندھ
ورڙ کيس شائبي ڏيڻ لاءِ ڪجهه وڃڻ لکي
موڪليندو هو، ايترو ساڻس قرب هوس.
شري هنگورائي اهي وڃڻ سانڍيندو ويو ۽
جڏهن ڇپاڻڻ لاءِ مهانا کان اجازت گهربائين
تڏهن مهانا کيس ٺاڪار ڪئي. ڇي:
”اها ڪٿا ڪنهن جي ڇيري نه ڇپائڻ
آهن. مرڻ بعد ئي ائين ڪري سگهجي ٿو

پر سو به ان شرط تي نه جنهنجا وڃڻ آهن سو
پنهجي جيوس ۾ ٿورڙ ٺاٺن انهن جي اڪرڻ
وهڻي رهيو ڇي.“

مهانا کانڊي نوڪاليءَ کان ٿي جڏهن
دهليءَ ۾ واليسراءِ سان گڏجڻ آيو ته الله آباد
۾ آند ۽ سندس ڌرم پٽي پٽي ساڻس
سڻين تي گڏجڻ آيا. آند پڇيس:
”طبع ڪيئن آئو؟“

کانڊيجيءَ ورهائي ويل هندو مسلم سندن
۾ خولن ڏانهن اشارو ڪندي چيو:

”جنهنجي پڙڻ سان هٿڙي ويدن ٿي
هولدي تنهن ماءُ جو ڪهڙو حال هوندو؟
ڪهڙي نه ٽڪري ۾ ڪي رهيا هئا هجن،
پر آهن ته منهنجا پٽا ٻار. هاڻ اڪس ۾ لڙڪ
نه رهيا آهن. ليڻ خون ڳاري رهيا آهن.“
اهڙي هئي مهانا کانڊيءَ جي من جي
ٻڙ!

آند جڏهن پوڙاڻ جي علاج ڪرڻ لاءِ
آمريڪا وڃڻ جو ويچار ڪري رهيو هئو
ته کانڊيجيءَ چيس ته جڏهن ٻين سون هزارن
کي آمريڪا وڃي علاج ڪرائڻ جي طاقت
نه آهي تڏهن توکي به نه وڃڻ گهرجي.
ايترو جو ڏنسل ڪشم ڪشم ڪري ٻوڙ.
پاڻ ان کي ايترو جي مهر ڪري سمجهه.
منهنجا ٽي گرو (ٽن بالڊرن جون مورون)
ڏنن اٿي جي سڀا ڏين ٿا ”پاپ نه
بول، پاپ نه ڏس، پاپ نه ٻڌ.“ تون اڃائي
ڪيتري بڪواس ٻڌڻ کان بچين. ڪا
ضروري ۽ ڪارائتي ڳالهه هوندي ته پاڻهي
مٽر ڪئن به ڪري وڌي واکي توکي ٻڌائي
سگهندا.

ستيم کلپڻ نه هڪڙي ڌرم جي هڪ هئي نه آهي.

کانڊي گهر

(۱۰) شري سچانند ڦيرو مل

جي اسٽيشن ماسٽر سان سٽل ڪيو ته ميل
ڊرائيور ريل کي ڏهه منٽ اول آڻي ۽
وري ڏهه منٽ پوءِ ئي روانو ٿئي. ميانما
جو گاڏو انجنيٽ کان ٽيون نمبر هئو. انگري
بنه گاڏي جي پوسان پلٽيوار تي ساري
خلق کي وڃايو ويو هئو. ريل آڻي ۽ گاڏو
به مقرر جاءِ تي اچي بيٺو ۽ لوڪن ميانما
کانڊيءَ جي جه جه ڪار جا نعرا بلند ڪيا.
پاڻي سچانند کانڊيءَ کي ويٺي ڪئي ته
لوڪن کي درشن ڏيئي به چار وچن چئو.
کانڊيءَ ورائيو:

”مان وائيو آهيان. پڪو وائيو. اول
هرينجن فٽ لاه ڪجهه وٺان پوءِ واپس مان
ڪجهه چوان!“
سچانند لڏهن چيو:

”زر ٽئين ئي زر خون سر مانگو تو حاضر خون“
پر کانڊيءَ ورائيو:

”سر تو ديتا ئي ته ليڪن زر پي چاهين“
اٺين سيمي ماڻهو کانڊيءَ کي ڪجهه
نه ڪجهه ٺاڻو ڏيڻ لڳا. آخر پر پاڻي سچانند
پنهنجي ڪٽيل ست جي مالها کانڊيءَ
جي گلي پر وڌي. ٺهاري کانڊيءَ چيس
ته تون خانيچند جو سهر و نه آئين؟ ڇا نه
کانڊيءَ جي ياد ڪيري!

کانڊيءَ جي وڃڻ کانپوءِ سچانند چيو:

هر نر ٿئي رهه ڪئي

وو مڪرائي چلدي پئي

پاڻي سچانند جو ڪٽنب چئجي ته سنڌ جو
نير و ڪٽنب هئو جيئن پر پاڻ سچانند ۽ سندس
پٽ، نير وٺڻ، ڏيهر، ڄاڻا به آزاديءَ جي
خليل پر قيد پر ويا.

شري سچانند ڦيرو مل پهرين کانڊيءَ
جي اڏيت ڪاريءَ جي پرشنا لالچي پٿراءِ
کان وياڪيان پر ٻڌي جو هو ۱۹۱۳ واري
انڊين نيشنل ڪانگريس جي ڪراچي اجلاس
تي آيو هو ۽ حيدرآباد پر پنهنجي شيرن
واري گرجنا ڪندي ٻڌايائين ته ڪيئن
کانڊيءَ ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار
کي نوائي ڏيکاريو آهي. ميانما کانڊي سنڌ
پر آيو ته پاڻي سچانند حيدرآباد جي ٻين
مٿرن، ڊاڪٽر چوٿرام گدواڻي ۽ درگداس
آڏواڻيءَ سان اسٽيشن تي اچي بمبئي ميل
پر فرسٽ ڪلاس گاڏي پر پيو کانڊيءَ کي
گولي. پر کيس جبريت لڳي جڏهن ڏٺائين
ته ميانما ته ڪانڊيا واري پٽ کي ۽ انگري
(جامي) پر ٿرڊ ڪلاس گاڏي مان لٿو!

اسٽيوڪ هلچل بعد سچانند جو ٺاڻي
خانيچند رام ڪيائي سارمئي آشرم پر رنگ جو
ڪم سڪو ويو لڏهن پاڻي سچانند مون وٺي
ستيگرهه آشرم جو درشن ڪرڻ آيو. اُتي
سچانند چرخو ڪٽي ست جي ڏيهر
کانڊيءَ کي پيت ڪئي.
کانڊيءَ چيس:

”چرخي پر هٿ وڌو اٿئي ته جيوت
ٽائين ان کي پاڻ کان پري نه ڪج.“

ان آگيا موجب پاڻي سچانند اڄ تائين
نير سان ست ڪٽيندو رهي ٿو.

سال ۱۹۳۴ع ۾ ميانما کانڊي جڏهن
هرينجن دوري تي سنڌ ۾ آيو لڏهن سچانند
بنيالپور ۾ دٻه نواب ۾ هيو. کانڊيءَ
لاهور وڃڻو هئو پر پاڻي سچانند دٻه نواب

جنهن صاحبٽ ۾ اپورٽا هڪسوس ٿئي اُتان به پورٽا حاصل ڪرڻ جي
ڪوشش ڪرڻ پنهنجو ڌرم آهي. — بابو

سزا ڏيڻ ۾ پل ڪئي آهي.
شوب درگداس جي لاء ڪاڏ پڇي ۽
لکيو:

”مهنجو حق نه ڪم ڪندڙن سان
هو پاڻي ٻڌو آهي تن ۾ درگداس آڏواڻي
هڪ بهترين ڪم ڪندڙ آهي. جيئن ئي ما
۱۹۱۵ع ۾ موٽي ٻارڻ ورت ۾ آيس تڏهن
کان ئي مولان سندس لکڙهه چالو رهي
آهي. ڪس ٻارئين مهنن جي سزا ڏيڻي
ٿي ڪيو ويو آهي. ڪورٽ جي فتوا لپڪ
نه آهي. ”لوڪال“ ڇو لکڙي کي راجدروهي
لکي ڪري شمار ڪرڻ ۾ ڪورٽ غلطي
ڪئي آهي. مون کي معلوم ٿيو آهي ته
الهيءَ مڏهي ۾ پڇاڻي ۱۵ هزار رپيه خرچ
اچي ويو. اها رقم ڪنهن ڪارائتي ڪار نه
ٿي لڳائڻ گهرجي هئي.“

(۸) درگداس آڏواڻي ۽ (۹) هاڙيوالا

سربراسي شري درگداس آڏواڻي شري
آلٽي بسنس جي اڏين هوم رول ليگ جو
مڪي سرڪڻو هو ۽ هن ڪراچيءَ ۾ ليگ
جي ڪار به لاءِ ٻه ڏسب مرڪز کڙو ڪيو.
سائس شري هروڙ ماڙيوالا سالي هو. آڏواڻيءَ
جي ڪاڏ پڇي سان لکڙهه چالو هئي. ۱۹۱۶ ۾
جڏهن مهاڻا ڪاڏي پٿر پالين سنڌ ۾ آيو
تڏهن شري درگداس حيدرآباد ۾ اچي
کيس ڪراچيءَ وٺي ويو ۽ ڪراچيءَ ۾
سندس مرچا جو بزنس ڪيائين.

ڪاڏ پڇي وري ۱۹۱۷ ۾ ڪراچيءَ ۾ آيو
هو ڪرمتيا مزدورن جي قانون خلاف آندڙن
خلافت لاءِ. ان مڙ جو بزنس به شري درگداس
آڏواڻيءَ جي ڪوشش سان ڪيو ويو.

۱۹۱۹ ۾ جڏهن رولٽ انڪٽ ڪاري
نانون خلاف مهاڻا ڪاڏي ستباگرهه چالو ڪيو
ته ان جا ڪراچيءَ ۾ شري درگداس آڏواڻي
۽ شري هروڙ ماڙيوالا ۽ مندار هئا. شري
ماڙيوالا هڪ ڇو لکڙي ”لوڪال“ شري آڏواڻيءَ
جي پوئس مان ڇپائي هين ۾ رولٽ انڪٽ
خلاف ۽ ڪاڏ پڇي هئي ستباگرهه جي
پليزائي ۾ مضمون لکيل هئا. ٻنهي کي
سرڪار بغاوت جي قلم هڪ ڪس هلايو.
جيتوڻيڪ بچاء لاءِ بمبئي کان بهترين پريسترو
ٿورا ويا ته به ڪورٽ شري ماڙيوالا کي
ٻه سال ۽ شري درگداس کي ۱۳ مهينا
پيل جي سزا ڏني.

شري ماڙيوالا جي باري ۾ هڪ ٻي
دلچسپ ٻانهه هتي لکي ڇڏجي. ۱۹۳۰
جي لوڻ ستباگرهه جي دور ۾ شري ماڙيوالا
سنڌي ستباگرهه جي هڪ ٽولي ڏاراسا
واري سرڪاري لوڻ جي ديهو ۽ تي ستباگرهه
ڪرڻ لاءِ وٺي ويو هو. پڻ ان زماني ۾ ئي
هو ڪراچيءَ جي ستباگرهه ڪائونسل جو
بزنس ڊپٽي هو ۽ ان حيثيت ۾ پڪيٽنگ
جي باري ۾ هو مهاڻا ڪاڏي جي هدايتن
جي آڱر ۾ اکر پيو ڪندو هو اسپتالين
جو والٽيشن ناراض به ٿي ويندا هئا. هو چوندو
هو ته والٽيشن کي اعتسا جي سڏاس جي
پوري پوري پيروي ڪرڻي آهي ۽ رڳو
هڪ ڇوڙي ويٺي ڪرڻي آهي ۽ ڪا به
دور زبردستي ڪانه ڪرڻي آهي.

ماڙيوالا ڪاڏي ۳ ڊسمبر ۱۹۱۹ جي پڪ.
۾ لکيو ته ”لوڪال“ ڇو لکڙي ۾
۾ هڙو ڪجهه به لکيل نه آهي ۽ ڪورٽ

زان امرت پيٽن ايترو نه لڳندو آهي جيترو زهر جي پيال ۾ سٺو
ڪالو ۽ امرت جون ٻه بوندون.

(۱۰) شري سچانند ڦيرو مل

جي اسٽيشن ماسٽر سان سٽل ڪيو ته ميل ڊرائيور ريل کي ڏهه منٽ اول آڻي ۽ وري ڏهه منٽ پوءِ ٽي رٽائرڊ ٿي. مهاڻا جو گاڏو انجڻ کان ٽيون نمبر هئو. الڪري ٻه گاڏي جي ڀرسان پلٽيڻ لڳا. ساري خلق کي وهاريو ويو هئو. ريل آڻي ۽ گاڏو به مقرر جاءِ تي اچي بيٺو ۽ لوڪن مهاڻا کانڌيءَ جي ڄڻ ڄڻ ڪار جا نعرا بلند ڪيا. ڀائي سچانند کانڌي جي ڪي ويٺي ڪئي ته لوڪن کي درشن ڏيئي به چار وڃن چئو. کانڌي جي وراڻيو:

”مان واڻيو آهيان. ڀڪو واڻيو. اول هر ڀڄن فنڊ لاءِ ڪجهه وٺان پوءِ واپس مان ڪجهه چوان!“

سچانند ٻڌهن چيو:

”زر ٺهين ٻي زر هون سر مانگو ٿو حاضر هون“

پر کانڌي جي وراڻيو:

”سر ٿو ڏيئي ٿو ليڪن زر ٻي چاهيئي“

اٺين سهيئي ماڻهو کانڌي جي ڪجهه نه ڪجهه ماڻهو ڏيڻ لڳا. آخر ٻه ڀائي سچانند پنهنجي ڪتيل ست جي مالها کانڌي جي جي گلي ۾ وڌي. ٺهاري کانڌي جي چيس ته تون خالچند جو سهرو نه آهين؟ ڇا نه کانڌي جي يادگيري!

کانڌي جي وڃڻ کانپوءِ سچانند چيو:

هر ٽڙ ڦٽي رهه ڪئي

وو مسڪرائي چلڊيئي

ڀائي سچانند جو ڪٽنب چڻجي نه سڏجو ٺهرو ڪٽنب هئو جنهن ۾ پاڻ سچانند ۽ سندس پٽ ٺهرون، ڏيهر، ڄاڻا به آزاديءَ جي هلچل ۾ قيد ٿيا.

شري سچانند ڦيرو مل پهرين کانڌي جي اڏيت ڪاريءَ جي پرشنسا لالچيتراءِ کان وياڪيان ۾ ٻڌي جو هو ۱۹۱۳ واري الڊين نيشنل ڪانگريس جي ڪراچي اجلاس تي آيو هو ۽ حيدرآباد ۾ پنهنجي شيرن واري گرجنا ڪندي ٻڌايائين ته ڪيئن کانڌي جي ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار کي نوائي ڏيکاريو آهي. مهاڻا کانڌي سنڌ ۾ آيو ته ڀائي سچانند هيرآباد جي پين مٽرن، ڊاڪٽر چوڻيڙام گدواڻي ۽ درگداس آڏواڻيءَ سان اسٽيشن تي اچي بمبئي ميل ۾ فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ پيو کانڌي جي ڪي ڳولي. پر کيس جيت لڳي جڏهن ڏٺائين ته مهاڻا ته ڪالياواڙي پٽڪي ۽ انگريزي (جامي) ۾ ٿرڊ ڪلاس گاڏي مان لٿو!

اسهيوڪ هلچل بعد سچانند جو نائي خالچند رام ڪيڙي سابرمتي آشرم ۾ رنگ جو ڪم سکڻ ويو تڏهن ڀائي سچانند مون وٺي ستياگرهه آشرم جو درشن ڪرڻ آيو. اُتي سچانند چرخو ڪتي سٺ جي ڏيهر کانڌي جي ڪي پيت ڪئي.

کانڌيءَ چيس:

”چرخي ۾ هٿ وڌو اٿئي ته جيوت

ٿاين ان کي پاڻ کان پري نه ڪج.“

ان آڳيا موجب ڀائي سچانند اڄ تائين

نير سان ست ڪتندو رهي ٿو.

سال ۱۹۳۴ع ۾ مهاڻا کانڌي جڏهن هر ڀڄن دوري تي سنڌ ۾ آيو تڏهن سچانند بهاولپور ۾ ڊيره نواب ۾ هيو. کانڌي جي لاهور وڃڻو هئو پر ڀائي سچانند ڊيره نواب

جنهن صحبت ۾ اپورٽا هڪسوس ٿئي اُتان به پورٽا حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ پنهنجو ذمرو آهي.

(۸) درگداس آڌواڻي ۽ (۹) هاڙيالا

سزا ڏيڻ ۾ ڀل ڪئي آهي. شري درگداس جي لاءِ گالڙ پڇي ۽ هٿين لکيو:

”منهنجو جن ۾ ڪم ڪندڙن سان ملڻ جو پاڳ به ڀڄو آهي تن ۾ درگداس آڌواڻي هڪ بهترين ڪم ڪندڙ آهي. جيئن ئي مان ۱۹۱۵ع ۾ موٽي ڀارت ورت ۾ آيس تڏهن کان ئي مولان سندس لکڙهه چالو رهي آهي. کيس ڀارتين مهينن جي سزا ڏني هئي ڪيو ويو آهي. ڪورٽ جي نتواري لاءِ آهي. ”لوڪال“ جو لکڙي کي راجدروهي لکڻي ڪري شمار ڪرڻ ۾ ڪورٽ غلطي ڪئي آهي. مون کي معلوم ٿيو آهي ته انهيءَ مقدمي ۾ بچاڻي ۱۵ هزار رپيا خرچ اچي ويو. اها رقم ڪنهن ڪارائتي ڪار ۾ ئي لڳائڻ گهرجي هئي.“

شري ماڙيالا جي باري ۾ هڪ ٻي دلچسپ ڳالهه هئي لکي ڇڏجي. ۱۹۳۰ جي اوڻ ستاگرهه جي دور ۾ شري ماڙيالا سنڌي ستاگرهه جي هڪ ٽولي ڏاراسا راري سرڪاري لوڻ جي دٻو ۽ ٽي ستاگرهه ڪرڻ لاءِ وٺي ويو هو. پڻ ان زماني ۾ ئي هو ڪراچيءَ جي ستاگرهه ڪائونسل جو پوزيڊنٽ هو ۽ ان حبش ۾ پڪيٽنگ جي باري ۾ هو مهالما گانڌيءَ جي هدايتن جي آڇ ۾ اکر ۾ اکر پهريو ڪندو هو ايسيتائين جو والٽيري ناراض به ٿي ويندا هئا. هو چوندو هو ته والٽيريئن کي اهنس جي سڌاس جي پوري پوري پوري ڪرڻي آهي ۽ رڳو هڪ چوڙي ويٺي ڪرڻي آهي ۽ ڪا به زور زبردستي ڪانه ڪرڻي آهي.

سڄي شري درگداس آڌواڻي شريعتي اُتني حساسيت جي اندهن هوم رول ليگ جو مک سر ڪندو هو ۽ هن ڪراچيءَ ۾ ليگ جي ڪار ۾ لاءِ زبردست مرڪز ڪڙو ڪيو. ساڻس شري هريهار ماڙيالا سالي هو. آڌواڻيءَ جي گالڙ پڇي سان لکڙهه چالو هئي. ۱۹۱۶ع ۾ جڏهن مهالما گانڌي ٻيهر پاڻين سنڌ ۾ آيو تڏهن شري درگداس حيدرآباد ۾ اچي کيس ڪراچيءَ وٺي ويو ۽ ڪراچيءَ ۾ سندس مرحا جو پهرين ڪيائين.

گانڌي جي وري ۱۹۱۷ع ۾ ڪراچيءَ ۾ آيو هو ته مٿا مزدورن جي قانون خلاف آندولن هلائڻ لاءِ. ان مڙ جو پهرين به شري درگداس آڌواڻيءَ جي ڪوشش سان ڪيو ويو.

۱۹۱۹ع ۾ جڏهن رولٽ انڪٽ ڪاري قانون خلاف مهالما گانڌيءَ ستاگرهه چالو ڪيو ته ان جا ڪراچيءَ ۾ شري درگداس آڌواڻي ۽ شري هريهار ماڙيالا منهنجا هئا. شري ماڙيالا هڪ چوڙي ”لوڪال“ شري آڌواڻيءَ جي پوئس مان ڇپائي جنهن ۾ رولٽ انڪٽ خلاف ۽ گانڌي پڇي جي ستاگرهه جي بلهرائي ۾ مضمون لکيل هئا. ٻنهي ئي سرڪار بغاوت جي قلم هيٺ ڪيس هلايو. جيتوڻيڪ ٻنهي لاءِ بمبئي کان بهترين بئريسٽر گهرايا ويا ته به ڪورٽ شري ماڙيالا کي ٽيهه سال ۽ شري درگداس کي ۱۲ مهينا جيل جي سزا ڏني.

مهالما گانڌيءَ ۳ ڊسمبر ۱۹۱۹ع جي بئڪ اپ ۾ لکيو ته ”لوڪال“ چوڙي ۾ ڪانه جهڙو ڪجهه به لکيل نه آهي ۽ ڪورٽ

روزانه امرت پيٽن ايترو نه لڳندو آهي جيترو زهر جي پيالي پيئڻ کانپوءِ امرت جون به بوندون.

(۷) شري جينمل پرسرام

ان تي مهاڻا کانڌي ۽ ٻنگ انڊيا ۾ هڪ ليکڪ ۾ طالب ڪمي ته جينمل جي سزا وڌ ڪمي وڃي ڇاڪاڻ ته ستياگرهه جي معنيٰ ئي آهي اهنسا تي ثابت قدم رهي سول نافرمانِي ڪرڻ.

هڪ مزددار ڳالهه ان اوائلي زماني جي ۽ ۱۹۲۱ کان اڳ واري زماني جي هيءَ آهي ته انهن ڏينهن ۾ ڪيسن ۾ بچاءُ ڏنو ويندو هو. مثلاً مقيم ڪيس ۾ ڪيتري دليلبازي ڪمي وئي ته ڪسٽ ۽ ڪوٺ جي معنيٰ ڇا آهي.

کانڌي جي ۱۹۱۶ ۾ سنڌ جي دوري تي آيو ۽ وري ۱۹۱۷ ۾ ڪراچي ۽ ۾ آيو. ان موقع تي شري جينمل جي مهاڻا کانڌي سان هوم رول ليگ آفيس ۾ چڱي چوڪي واد واد ٿي ۽ کانڌي ۽ آفريڪا جي اُٺڙ جا مثال ڏيئي ستياگرهه جي ڪاربه جي ڏاڻو کان شري جينمل کي واقف ڪيو.

مهاڻا جڏهن خلافت جي سوال تي هاجل هلائڻي تڏهن شري جينمل کانولس ڪيترا سوال پڇيا جن جا کانڌي ڪيس جواب ڏنا.

کانڌي جي ۲۵ مئي ۱۹۲۱ جي ٻنگ انڊيا ۾ لکيو:

”سنڌ مان ڪو به اڪت چيني ڪري نه اها ڳالهه مون کي خوشي ڏيندي آهي. شري جينمل ته منهنجو ستياگرهه جو اوائلي ۾ اوائلي ساٿي هئو ۽ مون کي خبر آهي ته جن جو ڪو اوهي واعِي ڪونهي تن جي مدد لاءِ آواز اٿارڻ وارو جينمل آهي.“

سر ڳواسي شري جينمل پرسرام پنهنجي شڪتي شالي قلم سان ”هندواسي“ اخبار ذريعي ۽ پنهنجي پرنسپل وياڪيانن دواڙا شريمتي انٽي بيسنس جو هوم رول جو سندس سنڌ ۾ پهچايو ۽ ستل سنڌ کي جاڳرت ڪيو. رولٽ ائڪٽ خلاف کانڌي جي ستياگرهه شروع ڪيو ته ان ۾ به اُتساه سان ٿي پيو. کانڌي جي ان ستياگرهه جي سلسلي ۾ هڪ ڏينهن هر نال ڪرڻ ۽ اڀواس رکڻ جو آدش ڏنو.

مهاڻا کانڌي جي حڪم موجب هر نال تمام ڪامياب ٿي. سوامي شردانند دعلي ۽ ۾ بندوق باز پوليس جي ٽوليءَ کي پي ٽوڙ ڪي چئي ڏنو:

گولي چلائو، هر سينا ڪرل ڪي ڪڙي هٿن ۽ هر گز نه هٿينگي.

شري جينمل ان بنسبت هڪ زبردست ليک لکيو ته ڪيئن ماڻهو قربان ٿيڻ لاءِ تيار آهن. ان ليک ۾ شاهه جو هڪ بيت لکيائين: اڳيان اڏن وٽ، پويون سر سنباهيا ڪلال ڪي هٿ، ڪسٽ جو ڪوٺ وڃي. انگريز سرڪار شري جينمل پرسرام تي انهيءَ ليک لاءِ بغاوت جي ڏوهه هيت ڪيس هلايو ۽ ڪيس ڏيڍ سال ملي. مئجسٽريٽ فتويٰ ۾ لکيو ته ستياگرهه خبر نه آهي ته ڪهڙي هاجل آهي. ان تي ٻوني جي مرهٽا اخبار لکيو ته مئجسٽريٽ کي سزا ڏيڻ کان اڳ پڇا ڪرڻ ڪيندي هئي ته ستياگرهه ڇا آهي ۽ قانون هيت ڏوهه آهي ڇا؟ کانڌي جي ڪيس سمجهائي.

ستياگرهه کي ڪليءَ طرح سوچڻ گهرجي. سندس من ۾ ڇا آهي اُنجي دنيا کي ڄاڻ هجڻ ضروري آهي.

(۶) آچار به گدوائی

آچار به آسودمل ٽيڪچند گدوائی مڃائما
گالڏيءَ جي اهڙو ريتو هو جو کيس مڃائما
پنهجي گجرات قومي وديا ٻيٽ هو مکيه
آچار به ۽ بر لسٽال ڪري رکيو هو.

مڃائما گالڏي ۱۹۱۹ع ۾ رولٽ ائڪٽ
بر خلاف متباڪر هڻي سلسلي ۾ ۸ اپريل
تي بمبئيءَ مان دهليءَ وائو ٿيو جو سوانهي
شر ذالند کيس ڪوٽ ڪئي هئي. انهن
مٿرا جي اسٽيشن پار ڪهاڻون ٽنهن آچار به
گدوائیءَ مڃائما کي ٻڌايو ته سرڪار توهان کي
دهلي وڃڻ ڪن ڏيندي اول ٽي اڪر تار
ڪري ڇڏيندي. ٿو به ائين. سرڪار گالڏي
کي پالوال اسٽيشن تي پنجاب ۾ نه ڪهڙو
جو حڪم ڏنو ۽ کيس آخر زوريءَ ريل
کاڌي ۽ مان لاهي واپس بمبئي ڏي واپس
کاڌي ۾ ڇڏي وئي هليا.

مڃائما گالڏيءَ جڏهن ۱۹۲۰ع ۾ ائڪٽ
اسڪار جي هلچل شروع ڪئي تڏهن
آچار به گدوائی اچي مڃائما گالڏيءَ سان
گڏو ۽ مڃائما کيس گجرات وديا ٻيٽ جي
بر لسٽال جو ڪاريه سپرد ڪيو. گجرات
وديا ٻيٽ جي ساڻا سوراڄ جي ٻڌ ۾ هڪ
مهتر پورو قدر چاڻي ان جي مهورت جي
ڏينهن ۱۵ نومبر ۱۹۲۰ تي گالڏي هڪ
اهاميت ڪنهن لٽريچر جي دوران ۾ چيو ته
آچار به جي ولالت مان حاصل ڪيل وڏين
دڙين کي نه ڏسو پر سندس سرشت آچار
جو موروثي متسوس ڪريو.

”سند مان، مهاراشتر مان ۽ گجرات مان
سو اهل ادرشي جنهن وارا آچار به هن

ڪاليج ۾ اچي گڏ ٿيا آهن. اهيءَ سکر
ڪري هي اسٽان هڪ ٽوٽ سٿان پيو آهي.“...
مڃائما گالڏيءَ جي آشا سٿي ٿي ۽
شالدار حد تائين. آچار به گدوائی ٻارن،
سندس ڌرميتي گنگا ديوي، سندس
ڀاءُ شري عالم گدوائی ۽ سندس ڀيڻ ڪماري
ٻارن جي گدوائی سڀني سوراڄ جي لڙت جا
بالڪا ساهي ٿي رهيا ۽ قيد ڪاٺاڻون.
۱۵ جون ۱۹۲۱ تي گالڏي ۽ ٻيڪر الڊيا
۾ آچار به گدوائیءَ جي باري ۾ هيٺين
دستور لکيو:

”برطانيه سرڪار جي راج جو سرشتو ڪپڙو
نه ٻيڻو ۽ نه شائانتو dishonourable آهي
تنهن باهه مثال ڏيان ٿو. گجرات وديا
ٻيٽ جي وائيس چانسلر آچار به گدوائیءَ
کي مدراس مان ڪورٽ جو سمن آيو آهي
ته راجدروءَ جي قلم هيٺ مقدمي جي
شعنائیءَ تي اچي حاضر ٿو، جو نرواڙا ۾ نه
مهنا اڳ ڪيل ٿيڻ ۾ باهه توهان مٿان
ڪس ڪيو آيو آهي.

هاڻ خود چارج مان ٽي ڏسجي ٿو ته
هسا لاءِ چڙ چاڙ جو هم اشارو نه ڪونهي.
سرڪار لاءِ شرمت disaffection جيڪا آچار به
جي لٽريچر اڀاري ٿي ساهه علي پائر هرورز
اٿاري رهيا آهن. هن سرڪار خلاف جيڪا
لٽريچر مان چاڳاڻي زهر آهيان تنهن ۾ مون کان
ڪو گوءَ ڪڍڻ وارو ڪونهي. پر هاڻ جڏهن
سرڪار اها لٽريچر قبول ڪئي آهي ته هسا
لاءِ چڙ چاڙ نه هوندي ته سرڪار لٽريچر لاءِ
راجدروءَ لاءِ ملهڻون نه هلائيندي ته ڀوءِ
چاڪاڻ اچي مقدمي ڪندا نه ٿا وڃن؟“

آرٽيڪل ۾ رڪيڪ کي بلڪل ساواڏن ٿيڻو آهي. سونپيل سميتيءَ جو جڳي ۽
طرح اپوي ڪرڻ گورجي.

(۵) سوامي گونداند

سوامي گوندانداند جڏهن اڃا چوهرمل طوطيرام منسڪاڻي نالي سان ڪاليج ۾ اڏياڀڪ هئو تڏهن ئي هو آزاديءَ جو هڪ لڙاڪو هئو. ”ڪوماگنڌا مارو“ نالي وارو هڪ جهاز بابا گورد سنگھ پاڙي ڪيو ۽ ان ۾ هندستاني محب وطن چاڙهي ڪئمپيدا وڃي رهيو هئو. سرڪار کين ڪئمپيدا ۾ اچڻ نه ڏنو ۽ جهاز هندستان موٽايو ويو. ان جهاز جي مسافرن ۾ پروفيسر چوهرمل به هئو. جهاز لنگر هنيو ته سرڪار اڳواڻن کي گرفتار ڪرڻ شروع ڪيو. بابا گورد سنگھ ڀڄي عسڪر پندا ٿي ويو. سوامي گوندانداند گرفتار ڪيو ويو ۽ جنگي وقت جي چالو ڊفينس انڪٽ هيٺ قيد ۾ بند رکيو ويو. جنگ ختم ٿيڻ کان ڪيترو وقت پوءِ کيس آزاد ڪيو ويو ۽ ڳچ وقت پوءِ به نظر بند رکيو ويو. جڏهن مهاڻا گاندھي اسپروڪ جي هلچل چالو ڪئي تڏهن سوامي گوندانداند پنهنجي ٿرپرن سان سنڌ ۾ آڳ ٻاري ڇڏي ڇو نه خود ئي باهه جو آلو هئو. سرڪار هن کي راجڳڙهه واري ۱۲۴ الف قلم هيٺ پنج سال قيد جي سزا ڏني. سنڌ ۾ ايڏي وڏي سزا يعني ۵ سال اڳ ۱۹۰۹ع ۾ ۱۲۴ الف قلم هيٺ ئي شڪارپور جي مهرڇاڙ گورڊن شرما کي سود پيشي ڪندڙ جي فائدي ۾ ڪتاب لکڻ لاءِ ڏني وئي هئي ۽ ان ڪتاب جي پڌري ڪرڻ لاءِ سميت ڇپيو مل ڪي ئي سال ۽ ڪتاب ڇاپڻ لاءِ شري ويرومل بيگراج کي به ٽي سال قيد جي سزا ڏني وئي هئي.

مهاڻا گاندھيءَ سوامي گوندانداند جي

پوشنسا ۾ هيٺين ريت لکيو:

”سوامي گوندانداند کي پنج سال قيد ۽ ديش نيڪالي جي سزا ڏني وئي آهي. اڳ ۾ سواميءَ ڪيترا دفع بنا مقدمي جي سزائون سنيون آهن ۽ ڪيترن ئي قيد خانن ۾ ساڻس عئوتون ڪيون ويون آهن.

سندس ٿرپور ۾ هئسا جي ڇيڙ ڇاڙ ڪاٺي. سرڪار لاءِ ڌڪار سا آهي پر ان لاءِ مان به اهڙو ئي ڏوهاري آهيان، جهڙو گوندانداند.“ (پنگ انڊيا ۱۱ مئي ۱۹۲۱)

”نوجيون“ اخبار ۾ ۵ جنوري ۱۹۲۵ تي مياڊيو ڊيساني هڪ دلچسپ گفتگو لکيو آهي: بيلگار ڪانگريس اجلاس جي وشي ويچارڻي ڪاميٽيءَ ۾ جڏهن قومي اسڪولن ۾ چرخو ڪٽڻ وديارئين لاءِ لازمي ڪرڻ جي سوال تي ويچار ٿي رهيو هئو تڏهن سوامي گوندانداند چڙ مان اٿي چيو ته ”مان آهيان ته برخلاف پر تڏهن به چرخو نه ڪٽيندو ئي رهندس.“

تنهنجي گاندھيجيءَ ڪائس ڀڄيو:

”ڪٽيندين ته پوءِ ست ڪنهن کي ڏيندين؟“

سوامي گوندانداند ٿڌو ٿي چيو:

”دان ڪندس.“

”مونکي ئي ته دان ڪندين؟“

گاندھيجيءَ جواهو سوال ٻڌي سيميئي کڻي ۾ پئجي ويا.

سواميءَ چيو:

”ها توهان کي ئي دان ڪندس.“

”اهو سمجهو ته مونکي منظور آهي.“

گاندھيجيءَ چيو ”پلي ورت نه ڏجو، ست

مونکي ڏجو.“

اهنسڪ هئڻ ڪري دڪ ڏسي ٻڌي مان روئڻ جي عادت ڇڏي دل کي ڪنور بڻائڻ جي عادت حاصل ڪئي آهي جيئن دڪن جو مقابلو ڪري سگهان. — ٻارو

(۴) پروفيسر اين. آر. ملڪاڻي

پروفيسر نارائنداس رتمل ملڪاڻي هڪ
 پيو پوسٽ سنڌي ڪانگريسيسي ليٽا آهي جنهن
 جو گاندھيجي سان تمام گهرو سمجھڪه بڻيو.
 چئجي ته هڪڙي ئي گفٽي سان گاندھيجي ۽
 پروفيسر ملڪاڻي کي گھائي وڌو. ۱۹۲۰ع
 دسمبر ۾ گاندھيجي مظفرپور بهار ۾ آيو ۽ ه
 بجي شام جي ميٽنگ لاءِ آڪٽو ٽڪڙو پنڌ
 وڃي رهيو هئو ته پروفيسر ملڪاڻي کي
 سامهون ڏنائين. ملڪاڻي ۽ ٻيو ته ميٽنگ ۾
 اوهان کي پنڌ آيو آهيان. گاندھيجي مرڪي
 چيس:

“Professor, what next?”

”وڌيڪ ڇا ڪندين؟“

ميٽنگ تان موٽيو ته ملڪاڻي کي لنڊ
 نه آئي. پرياس جو لوڪريءَ جي استيفاءِ لکي
 وڃي پرنسپال ڪوسلا کي هٿ ۾ ڏنائين.
 هن گھڻوئي سمجهائين ته ائين نه ڪر
 پراونشل سروس ٽن سون روپين جي پگهار
 واري پڪي نوڪري ابهر ۾ نه ڇڏ. پر
 ملڪاڻي نه ٻڌو.

عشق ائين ڪري

جن جا روڄا ڄام ڪاٺي ڪيو.

پروفيسر ملڪاڻي پوءِ گاندھيجي جي
 پٺ ورتي. پاڻ ۾ وڌيا پيمت ڪليو، ڪاشيءَ
 ۾ وڌيا پيمت ڪليو ۽ آخر بمبئي ۾ قومي
 مهاوڌياليه ڪليو جتي پروفيسر ملڪاڻي
 وائيس پرنسپال ڪري رکيو ويو. هڪ لڳا
 پروفيسر ملڪاڻي ۽ گاندھيجي کان ڪاليج جي
 وڌياري لاءِ ۶ اڙيل قومي ڏينهن ملهائڻ لاءِ
 سنڌيش گهر يو. مهاڻا چئي ٽڪري لي

سنڌ جي ڪانگريس نيتائن جو ويچار هو ته
 سنڌ ۾ لوڻ جو ستياگرهه نه ڪجي ۽ سنڌ
 مان والنتيئر ڪجرات ڏانهن موڪلجن جتي
 وڃي هو ستياگرهه ڪن. اهو سنڌيه ان
 ڪري پيدا ٿيو هو جو ڪجهه وقت اڳ سنڌ
 ۾ فرقيوار فساد ٿيا هئا ان ڪري ٻي هو
 ته منان وڌيڪ فساد پڙڪو کائي اٿن. هڪ
 سنڌين جي سفارت ڊاڪٽر چوٿرام جي
 اڳواڻيءَ هيٺ مهاڻا گاندھيءَ سان ٻروچ ۾
 ملڻ وئي. گاندھيجي کي سنڌ جي حالتن کان
 واقف ڪيائون ۽ پنهنجو گمان کيس ٻڌيائون.

گاندھيجي ۽ هڪدم چئي ڏنو ”ڊاڪٽر
 صاحب ميرا تو ويچار هن ڪ سنڌ ستياگرهه
 ڪي ليمي ٿيار هن، سارا ڏينس ٿيار هن
 اور سنڌي ٿيار هن. آپ جاڪي ستياگرهه
 چالو ڪرو.“

مهاڻا جي گفٽي ۾ ڪا ايتري پختائي ۽
 وشواس پوريل هو جو شڪ مٽي ويو ۽ ڊاڪٽر
 چوٿرام سنڌ ۾ اچي ستياگرهه جاري ڪرايو ۽
 ڏنو ته واقعي سنڌ ٿيار هئي.

پاڪستان ٿيڻ کانپوءِ ڊاڪٽر چوٿرام
 مهاڻا گاندھيءَ سان سنڌ ۽ سنڌين جي باري
 ۾ اڪثر چرچا ڪندو هو ۽ مهاڻا جي
 شهادت جي ڏينهن به ڊاڪٽر مهاڻا وٽ
 ويو هو ۽ سنڌين جي مسئلن جي باري ۾
 سائنس ڳالهائون ڪيون هيون.

مهاڻا ڊاڪٽر لاءِ هڪ لڳا چيو:

”مان ڊاڪٽر چوٿرام کي زميدار ماطهو
 سمجهندو آهيان. هن جي ڪاٺي ۾ دير گھ.
 ڪال جي اڪند ڏينس سيوا جمع آهي. هن
 ڏينس لاءِ فقيري اختيار ڪئي آهي.“

جو اُپواس ٿو رکي سو ايشور جو عيوضي آهي ۽ ايشور جي عيوضي

کي هن ۾ مٿل رکڻو نه آهي.

(۳) ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار گدوالي

سرگواسي ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار پرتاپوراءِ گدوالي، جڏهن ڪي لوڪن شرڙا منجهان 'سندو ٻئي' جو خطاب عطا ڪيو، سو اصل اڻڻائي وڃيڙن جو هو مگر مهاڻا گانڌيءَ جي جادوءَ کيس سندس پگم بڻائي ڇڏيو. هيئن جيئن مهاڻا گانڌي ڀارت ورش جي راجسڀتي مڌان ۾ اڳرو ايندو ويو ٿيڻ گانڌيءَ جي جدا جدا ٽڪرن ۾ ڊاڪٽر گدواليءَ پورو پورو ڀاڳ وٺندو رهيو. رولٽ اڪٽ خلاف ۱۹۱۹ جي ستياگرهه کان وٺي هندستان ڇڏي وڃو جي ٽڪر ڪاٺين هن سڀني ٽڪرن ۾ نه رڳو بلڪل تيز بهرو ورتو پر سحر نه سنڌ ۾ انهن سڀني ٽڪرن جو سرڪندو ۽ مهيندار ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار هو. ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار نه بلڪل اوائلي قومي ٽڪر ڪن جي زماني ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ترهر چاريءَ آخري سڀني ڪيو جو پوري معنيٰ ۾ ڀارت جي آزادي سنگرام ۾ اڳواڻي ٻوڏن جو اڏو هو.

مهاڻا گانڌي جيئن ئي آمريڪا مان واپس هندستان ۾ آيو ٿيڻ ئي ڊاڪٽر گدوالي جي من ۾ ساڻس ملڻ لاءِ پورل اڀلا ڪا پيدا ٿي. ڊاڪٽر صاحب ڀاڻ لکيو آهي:

”ورهين کان ئي وڃيائين ته ڪڏهن اڃا وٺل ايندي ڇڏهن ملڪ جي مٿن ۽ محبوبن لوڪناليه. تلڪ ۽ مهاڻا گانڌيءَ جي درشن ۽ ديدار جو ڪو موقعو ملندو. آخر سندس آس سالن پڄاڻان ۱-وري ٿي. سنه ۱۹۱۵ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪن سالن سان گڏهي سنڌ جا وٺ ڇڏي مارواڙ جي

پڪستان مان مسوري ڪندي اچي احمدآباد ۾ منزل ڪئي سون. احمدآباد لائين سفر ڪندي اندر ۾ اڇڙي اڪو هٿ ڇوڙي ڪڏهن شرڙالو ٿيڻ ڀاڙيءَ کي لهرت سٺان هي بيت ڪرڻ جي يا ڪڏهن عاچيءَ کي حج جي زيارت ڪرڻ تي ٿيندي آهي.“ ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار اها رات احمدآباد ۾ مهاڻا گانڌيءَ جي آخري ۾ گذاري ۽ ٻئي ڏينهن بمبئيءَ طرف روانو ٿيو جو گانڌيءَ بمبئي انڊين نيشنل ڪانگريس اجلاس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ روانو ٿي ويو هو. گانڌي ٻي بمبئيءَ ۾ ٻين اڳواڻن هيان ڪڏهن هوٽل ۾ لٿل ڪن هئو، پر ...

”هيءُ مسڪين ۽ مٿس جو مددگار ۽ هٿن جو همدرود ۽ حامي، مارواڙي وڌياليه حال ۾ پنهنجن همدرودن سميت، ٺهرون چيان فراس ٿي آسن لڳايو ويٺو هو. سندس چوڻن ۾ سڀس لوائي پنهنجي پياس بچايو. پوءِ نه منهنجي لاءِ مارواڙي وڌياليه مندر ٿي پيو. جيڪي ڏينهن آئي هوس سي ڏينهن ڏهاڙي آئي ويٺو هوس. منجهس ڪڙڙي مٿيا هئي تنهن جي پروڙ آئي پير.“

آخر ۾ ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار لکي ٿو: ”مون ڪڏهن اڳواڻن سان ڪم ڪيو آهي ڪنهن سمع ۽ ڌرم ڪروڙا ٻڌا اٿم پر هي پنهنجو مت ڀاڻ آهي.“ مهاڻا گانڌيءَ جو ڊاڪٽر چوڻي ٿرمار ٽي ڪيترو حادثي اٿو هو تنهن ڀاري ۾ هڪ پروپونگر ملي ٿو. ۱۹۳۰ ۾ جڏهن مهاڻا گانڌيءَ لوڻ جو ستاگرهه جاري ڪيو تڏهن

آخري رڪيا ڪرڻ هرڪنهن جو حليم ست حق آهي. مان هندستان ۾ هڪڙو به ڪانٽر ڏسڻ نه ٿو گهران

موتني ڪو ٻيو ٻو جو ڪونهي.

آچار به وڌيڪ گانڌيجي ڪي چيو ته جيڪڏهن آفريڪا وارا ستياگرهه جا طريقا اوهين هتي ڪتب آڻيندا ته نرم نرم وارا ته اوهان جو وروڌ ڪندا باقي اوهانڪي جيڪڏهن ڪي ستياگرهي ملندا ته اهي لوڪمانه تلڪ جا پوئلڳ ٿي هوندا ۽ واقعي سنڌ مان جيڪي ڪاريه ڪرنا مهاڻا ڪي مليا سي لوڪمانه تلڪ جا ئي پوئلڳ هئا جهڙوڪ ڊاڪٽر چوڻرام گدواڻي، ڀائي سچاند قيرومل، مهاراج لوڪرام ۽ مهاراج وشو نهارام شرما.

مهاڻا گانڌيءَ ترست ئي پروفيسر ڪرپالاڻيءَ کي سبوا لاءِ سڏ ڪيو. ڇمپارن ۾ نيل جي ڪيمپ جي ڪڙمين تي گورن زميندارن جي ظلم برخلاف چاچ ۾ ڪرپالاڻي اچي سندس ساٿي بڻجي بيٺو. ايتري قدر جو پروفيسر پاڻ به گانڌيجيءَ جي سادي رهڻي اختيار ڪري ڇڏي ۽ روڻي به پاڻ هٿن سان تيار ڪرڻ لڳو جا گانڌيجيءَ سان گڏجي کائيندو هو. ائين ڏيڍ سال کن پروفيسر ڇمپارن ۾ ڪاريه ڪيو. هن ئي ئي پورهئيءَ سان گهوڙي سواري ڪرڻ جي ڪوڙي ڏوهه هيٺ سرڪار ڪيس ڪيو. گانڌيجيءَ پاڻ لکيو آهي ته سرڪار اهو مقدمو الهيءَ مراد سان ڪيو جنهن گانڌيجيءَ جي ڇمپارن ۾ هلايل هلچل اتي جي ڪڙمين جي اڪين اڳيان بدنام ٿئي. مهاڻا چيو ته منهنجي ساٿيءَ کي ستائڻ سان سرڪار گورن زميندارن کي راضي ڪرڻ تي گهريو، تنهن ڪري ضروري هئو ته پروفيسر ثابت ڪري ته هو ڪهڙيءَ ڪانئيءَ جو بڻيل آهي. ڪڙمي ته قيد جا ٻل ٿي

هئا. ڪين بي ٻو بڻائڻ جو موقع ملي ويو سو وري ڪنهن وڃائجي! پروفيسر ڪي ان منگي سونهري ساعت ملي ويئي سا وڃائي ته مور ڪٿا چئي. ستياگرهه جي معنيٰ به ته اهاڻي آهي ته، اتياءَ جي آڏو مقابلو ڪجي. ڪورٽ جو فيصلو باڪل بي انصافيءَ جو هئو. پروفيسر مرڪنڊي سزا قبول ڪري ميد ۾ وڃڻ سان هي ستياگرهه ڪيو. ستياگرهي اڀيل ڇا جي لاءِ ڪندو؟

جڏهن ڊسمبر ۱۹۲۱ ۾ پروفيسر ڪرپالاڻيءَ کي اسهڪار هلچل ڪري گرفتار ڪيو ويو تڏهن مهاڻا گانڌيءَ هن طرح لکيو:

”پروفيسر ڪرپالاڻي ۽ سندس آشرم جي ٻين ڪيترن ساٿين کي سرڪار گرفتار ڪيو آهي. بي گناهين جي قرباني (پيٽا) وڌندي رهي آهي... آچار به ڪرپالاڻي پاڻ کي فقير ٿي بڻائي ڇڏيو آهي. گهوڙون گهٽائي وڃي چن مائر ڪري پنهنجي وڏيارين سان گڏ رهي شيوا ڪندو رهي ٿو. اهڙين پوتر دلين وارا شيوڪ ٿين ۽ قيد پوين.“

۲۹ ڊسمبر ۱۹۲۱ جي ”بنگه انڊيا“ ۾ گانڌيجيءَ لکيو ته پروفيسر ڪرپالاڻي ۽ سندس ساٿين کي هر ڏينهن ڪرائڻ جي ڏوهه هيٺ گرفتار ڪري، پوليس ٽائٽ ٿي ڪيس هلائي، جيل جي سزا ڏيئي، رسي سان ٻڏي جيل ڏانهن اماڻيو ۽ قيد ۾ به ردي ڪاڌو وغيره ڏيڻ ۽ خراب هلس هلي ٿي وڃي. ۱۹ جنوري ۱۹۲۴ع جي ”بنگه انڊيا“ ۾ گانڌيجي آچار به ڪرپالاڻي لاءِ لکيو ته ڪيس اها عجيب شڪتي آهي جو وڏيارين کي پنهنجو ڪري ٿو ڇڏي.

عمل بنا ويچار ڪهڙا به سندس رهجن انهن کي کوٽا موتي سهڻو ڳڻجي.

(۳) آچار به ڪرڻ لائي

آچار به جيوت رام پڳوانداس ڪرڻ لائي مهائما ڪانڌيءَ سان گڏهن ملاقات ڪرڻ وٺي هڏهن هو دکن آمريڪا مان هندستان ۾ پهتو هو ۽ ڪوئي رابندر نات ٽيگور جي انٽرميڊيٽ ڪرڻ لائي، ڪوئيءَ سان ملاقات ڪرڻ وٺي هو. آچار به ڪرڻ لائي ٿيئي کان ئي هڪ اٽلائي وڃيڻ جو اوجھان هو ۽ هن جو اٽلائين سان چڱو چوڪو سمجھو هو. پر آچار به ان سعي هڪ نراساني ۽ ناامنديءَ جي مالڪ ٿي پيو. پر هڪ ڇاڪاڻ ته سرڪار ڪيترن ئي اٽلائين کي گرفتار ڪري ڇڏيو هو ۽ آچار به سوچ ۾ هو ته ڪيڙي دستور ديش کي آزاد ڪرائڻ لاءِ ڪوششون ڪامياب ٿي سگھنديون. ان مالڪ ٿي پيو. پر هن جڏهن مهائما ڪانڌيءَ جي هندستان ۾ اچڻ جو ٻڌو تڏهن سندس من ۾ آيو ته ان نئين ليئا کي وڃي ڏسان ۽ معلوم ڪريان ته هن دکن آمريڪا ۾ ڪيڙي دستور ڪوڙي سرڪار سان چڪري کائي پيو کڻي ۽ اهو سڃاڻو ته ڪيڙو ڪيڙو نئون شڪار ڪانڌيءَ ڪيڙو آهي.

آچار به جي دل ۾ اها به هڪ شڪا هئي ته ڪيئن اناس جي شاهديءَ خلاف مهائما ڪانڌي دعويٰ ڪري ته قومي هلچل اسڪ ڪمپني ئي هلائي سگھي ٿي ۽ ڪيڙي بيمار ئي هو چوي ٿو ته راجسٿيءَ جو آڌار اخلاقي آهي. ڪانڌيءَ کي دلاو ته (ڪاڪا ڪالڪر) جو بدليل نالي هيمٿ شائينڪسٽن ۾ رهيل هو) اول ئي ٻڌايو ته آچار به ڪرڻ لائي هڪ ٽپي

۽ ڏوي ديش ۾ بهي جوان هو.

آچار به جي مهائما ڪانڌيءَ سان اها ملاقات مارچ ۱۹۱۵ ۾ ٿي. آچار به هڪ هفتو مهائما سان گڏ رهيو ۽ ان عرصي اندر هن جون مهائما ڪانڌيءَ سان قومي تحريڪ جي ان نئين طريقي جي باري ۾ ڳالهون هلون. مهائما کيس پنهنجو سٽ ۽ اها جو طريقي سمجھايو ۽ ڏکڻ آمريڪا جا ڪي اٽل به ٻڌايا.

آچار به ڪرڻ لائي ۽ ٻيهر ڪي چيو ته مون کي هن انگريزي واپاري قوم تي ڪو شڪ وٺڻ ڪونهي. ڇاڪاڻ ته مان سمجهان ٿو ته هندستان کي آزاد ڪرڻ لاءِ هسا جو سهارو وٺڻو ئي ٿيندو، يا فوج بارس ڪري يا باغوان ڪا فوجي مدد اچي جڏهن بهن ملڪن ۾ ٿو آهي.

آچار به ڪرڻ لائي ۽ انهن ڏينهن ۾ مهائما ڪانڌيءَ جو اٽل وٺي، ڪنهن گهٽ ٿي ٿو ته هو ڪيئن ڪوڙ ۽ جوار کائي مشڪندو ٿو رهي. هن اعتراف ڪيو ته ڪو نه ٿو هو. پوءِ ڪرڻ لائي ۽ جي من ئي هن ٻنهن ملاقات جو جهڪو اٿس ٿيو سو آچار به پاڻ هن ريت طاهر ڪيو آهي ۽

”ٻنهن ئي ڏينهن ۾ منهنجي من تي اٿو ويٺو ته هو هڪ سچا واکي آهي.“ مهائما ڪانڌيءَ جي سڱ جو اٿس اعتراف اٿو ٿيو جو موڪلائي کان اڳ کيس ڇڏائين: ”راجسٿي ڪاريه بلي يا دکن جي ڪاريه بلي يا ڪو به ٻيو ڪاريه جنهن لاءِ اوهين واجب سمجهيو منهنجون شروعاتون ڪتب آڻي سگھو ٿا. مان سمجهن آهيان ۽

ورت ڌاريءَ لاءِ سٽيم تي هلڻ رڳو ڪا اٽڪل نه آهي. سٽيم - چرن ته هنجو اٿين انگ ٿي ويندو آهي جنهن شري سان ڪا لڳل وسٽو. — باهر

اڳيان حشام ماڻهن جا اچي مڙندا ئي آهن. اختيارِي وارن کي صلح سانت سچ بچ کهي ته کين ڪنهن چترائيءَ سان هلڻ گھوڙجي. ڪراچيءَ ۾ عملدارن ڏانو پري هلڻ ڪار ورتي. خلق ئي کولي مار ڪرڻ انڪري به غير واجب هئو جو عملدارن کي سڌ هئي ته جئرامداس ۽ ملڪاڻي والنتيئرن جي جتي ساڻ اتي اچي لوڪن کي سانت ڪرائڻ جي پوري پوري ڪوشش ڪري رهيا هئا.

شري جئرامداس لکي ٿو: ماڻهو پٿر اچلي رهيا هئا. جيڪي ماڻهو رستي جي هن طرف بيٺل هئا تن وٽان نه پر جيڪي رستي جي پوئين پاسي کان بيٺل هئا تن وٽان ئي پٿر آيا. سو مون هنن وٽ وڃي کين پٿر اچلائڻ کان جهٻاڻ پئي چاهيو. مان اڃا دروازي کان چار پنج قدم مس اڳتي وڌيس ته بنا چٽاڻ ڏيڻ جي گوليون هلايون ويون. هاڻ ڪجهه به ڪري ڪين ٿي سگهياسون. سو آءٌ موٽڻ لڳس ۽ ان مڙل مونکي کولي لڳي. اڳيان والنتيئر بيٺا هئا. انهن ۾ هئا ڏاتر به ۽ مينگهراج جن شائي رکڻ خاطر جان ڏني.

والنتيئر ۽ اڳوان ائين اڳيان هئا. اهو ڏسي عملدارن کي کين شانت ڪرائڻ جو موقعو ڏيڻ کپندو هئو پر ڏسجي ٿو ته عملدارن هلڻ اهڙي ورتي جو چٽ هٿس ابتدا ڪرڻ سندن مراد هئي.

... هنن هلچل اڳئين ۱۹۲۱ واري هلچل کان ٿريل روپ ورتو آهي. اڄ بيهادر والنتيئر پنهنجي تر-بالين ڏيڻ ۽ ستر سٽن سان اڻياس جو نئون ورق ورائي رهيا آهن.

اڳوانن کي ايذا رسندا تڏهن ئي نه موڪليندو. قربانيءَ جو قانون دنيا ۾ ساڳيو ئي قائم آهي. سڀ کان سرپشت، نرمل، پوٽو ۽ بيهادرن جي قرباني ئي اثر ڪري ٿي. جئرامداس سڀني ۾ وڌيڪ بيهادر ۽ صاف cleanest آهي تنهن ڪري جئرامداس کي رسيل گهاٽ جو ٻڌي مان تار ڪرڻ کان پاڻکي روڪي ڪين سگهيس ته ستر ۾ (پاسيري) جو گهاٽ قيد وڃڻ کان بهتر آهي پر دل ۾ گهاٽ ان کان گھڻو سرس آهي.

مان بن بيهادر جوانن جي عزت سان همدردي ڪريان ٿو پر منهنجي دل چوي ٿي ته کين سندن نيگرن جي لائساني شهيديءَ لاءِ مبارڪون ڏيان جي قبول ڪن. لڙاڪ يون جو موت ڪڏهن به نه ڪرڻ جو موقع نه آهي ۽ وري ستياگريهه يونڌي جو موت نه چاهجي! آزاديءَ جي سياسي قوم کي هڪ سبق جيڪو اول سڪو آهي سو آهي جدا جدا ڊپ ڪڍي ڇڏڻ - لقب (عزت) وڃائڻ جو خوف، دولت وڃائڻ جو ڏر، قيد جو پڻ، شريز کي ايڏائڻ جو ڏر ۽ ٻڻ موت جو پڻ.

پارت ورش مان آيل احوال ماڻهن ۾ بي ڊپائي جي وڌڻ جون خبرون ڏيئي رهيا آهن.

۱۴ اپريل ۱۹۳۰ جي ”بنگ انڊيا“ ۾ مهاديو ڏيڻ تي نوت لکيو:

”ڪراچيءَ ۾ خلق ئي کولي هلائڻ لاءِ ڪوبه سبب ڪونه هئو. سڀ ڪنهن هنڌ جڏهن اڳوان گرفتار ڪيا وڃن ٿا يا انهن کي مدمو هلايو وڃي ٿو تڏهن ڪورٽ جي

چترامداس ڪڏهن به هٿس جو ويچار ڪرڻ وارو نه آهي ۽ ان کي همٿائڻ وارو آهي. هو نه سدائين ديس جا قانون مڃيندو رهيو آهي ۽ تنهن ڪري کيس سول نافر مالي جي معافي جي ڄاڻ آهي. پر سرڪار چترامداس جيڙي ماڻهو ڪسان ڪم اهڙو ئي ٿي وئي سگهي يعني کيس قيد ۾ رکڻ. اهڙي ڪم جي قيد هائسوا تي سوراڄ کي سڄي ڌرم اڪول معافي ۾ واپس وٺي آئي.

۱۹۳۰ ۾ مهاڻا ڪانڊي ۽ جيڪو اوڻ جو سٽياگرهه چالو ڪيو تنهن سلسلي ۾ ڪراچي ۾ اڳواڻن تي ڪيس هلندي هٿس ماڻهن جا ڪراچي ۽ جي ڪورٽ باهريان اچي ڪٽا ٿيا. اتي پوليس گولي هلائي جنهن ۾ ٻه نوجوان شري داتار ۽ شري مينگهراج لالا شهيد ٿيا. ان موقع تي پوليس جي هڪ گولي شري چترامداس کي به لڳي ۽ سندس ستر مان آڙهار لڪري وئي. مهاڻا ڪانڊي کي جڏهن اڃا خبر ملي ته هن بڪدم شري چترامداس ڏانهن هڪ ٽار موڪلي جنهن جو ذڪر مهاڻا پنهنجي ۲۴ اپريل ۱۹۳۰ جي ”هنگ انڊيا“ جي ليک ۾ ڪيو آهي. مهاڻا لکيو:

”ڊر نوجوان داتار ۽ مالي بواندر Athlete ڪيڊٽي جو اتي ماڻهن کي شام ڪرائڻ جو جوڙو ٽيٽن کي گولي لڳي. مينگهراج ڊيوڄند ۱۶ سالن جو ليکڪ به گوليءَ جي ڳٽاءُ تان مري ويو. اهڙيءَ طرح سڄا ڄڻ ۾ شري چترامداس به آهي تن کي گولن جا ڳٽاءُ ڇڏيا. چترامداس کي ڳٽاءُ ڇڏيو ائين ۽ خبر موڪلي لڄ unmixed خوشي ڏني.

پيش ڪيو جو پيشي کي قبول ٿيو ۽ ڊليڪٽن لوڙي حاضرين ۾ اهو ٻڌي اي عدويشيءَ جي لهر اچي ويئي. ٿانڊي ۽ الله ۽ سمجهولي لاءِ جس شري چترامداس کي ڏٺو. مهاڻا ڪانڊي ۱۹۲۱ع ۾ اسيمبلي جي خيالي هلائي و شري چترامداس ڊاڪٽر چوتنوار سان گڏجي پوري ڌرم سان ان ۾ ڪافي ٻيو. ڊسمبر ۱۹۲۱ ۾ شري چترامداس کي سرڪار بدامني جي ذريعي هٽ ڪرڻو ڪيو. شري چترامداس ڪرڻو ڪرڻو ٿي. مهاڻا ڪانڊي کي ٽار ڪٽي جا مهاڻا پڏهنجي هنگ انڊيا ۾ شايع ڪئي ۽ ان تي پڏهنجي آڙهڻا ڪئي. ۲۲ ڊسمبر ۱۹۲۱ جي هنگ انڊيا ۾ مهاڻا شري چترامداس جي ٽار جا لٽا ڏعرا ۽

”پوليس موٽڪي هينئر ۱۲۴ الٽ ٿر هٽ ڪرڻو ڪيو آهي. ديس لاءِ هن لمائي سوا لاءِ ايترو ها شڪو آيا. بدامني جي آزادي خاطر سڃاڻي ۽ بڪي نشي سان پڏهنجو فرض ٻارن جي ٻارن ڌاري قيد ڏانهن وڃان ٿو ۽ دل ۾ ڏوٻس ٻا ٻي ڪا پاوا ڪار آهي.“

ان وقت تائين سنڌ مان ڏهه مڪه ڪم ڪندڙن کي سرڪار ڪرڻو ڪري چڪي هئي. ٿانڊي ۽ لکيو: ”چترامداس جي قرباني بوٽو (بي داغ: specks) آهي. موٽڪي ڄڻ آهي نه جس کي خيال ۾ به غير (نوش) ٻارن (ٻارن) نه آهي. ٻيٽن لاءِ آهي نه جس ڪيو. چترامداس ڊيڪل-ٽوٽائي سان ڪم ڪيو. سنڌ ڪو ۽ آخر تائين ڪم ڪيو ۽ ٽي جي وڃو آهي. سرڪار تي خبر هئي ٿي ۽

جي شخص رشوت ٿا وٺن سي ڀاڄ سان توڙين ديش سان ناحق ٿا ڪن.
— ٻار

(ب) سنڌ جي برک شخصيتن سان سمپرڪ

(۱) شري جئرامداس دولترام

اهو چوڻ تمام مشڪل آهي ته سنڌي ڪانگريسي نيتائن ۽ ساروجنڪ سيموڪن ۾ ڪير ٻاڻوءَ کي سڀني کان وڌيڪ ويجهو هو. آڇاريه ڪرپالائي پٿريون ساروجنڪ سنڌي سيموڪ آهي جنهنجو مهاڻا گانڌيءَ سان اوائلي سمپرڪ ٿيو. آڇاريه جو ڪاريه ڪيترن سنڌ کان وڌيڪ سنڌ کان ٻاهر رهيو ۽ سندس جيون جو چڱو حصو جوڙجڪي ڪاريه ۾ رهيو خاص طور تي کاڌي اڇڻ ڪاريه ۾. راجپوتي سنگهڙش ۾ سنڌي نيتائن ۾ چنڊو ڪاريه ڪيترن سنڌ ۾ ئي بڻيو رهيو تنهن ۾ شري جئرامداس سان شايد ٻاڻوءَ جو گهاٽي ۾ گهاٽو سڀڻد رهيو.

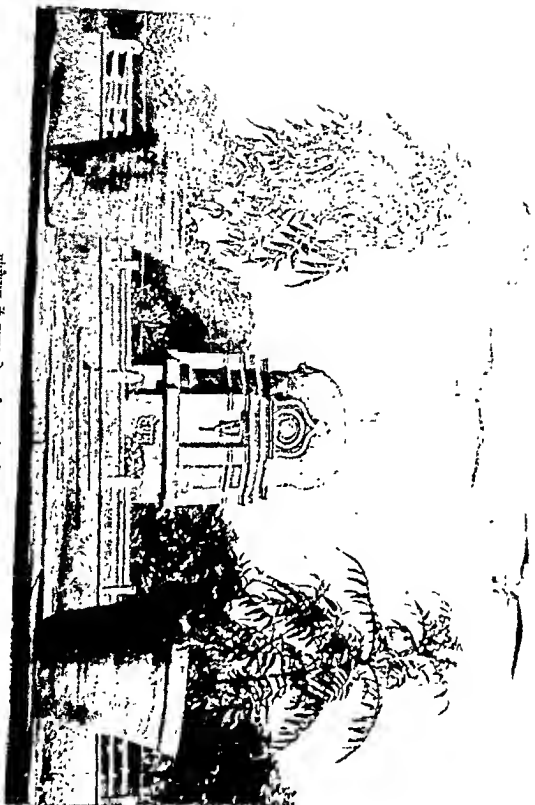
۲۱ فبروري ۱۹۲۹ تي گانڌيجي ۽ شري جئرامداس جي باري ۾ هيٺيان لفظ لکيا :
 ”جئرامداس سو اڄ سون جيان ڏيس جو لائق سيموڪ آهي.“

شري جئرامداس به ٻاڻوءَ سان جيان تيان شروعاتي عرصي ۾ ئي سمپرڪ ۾ آيو ۽ سندن وچ ۾ گهاٽو سڀڻد ٿي ويو. ايتري قدر جو ۲ مئي ۱۹۱۹ تي گانڌيجي رولٽ انڪٽ واري ڪاري قانون پر خلاف ستياگرهه جي جي وستار بابت صلاح ڪرڻ لاءِ جيڪو ميٽر ڪورٽ ۾ ڪيو هو تنهن لاءِ پنهنجي پنهنجي پرائنٽ مان عيوضي موڪلڻ لاءِ گانڌيجي

جن کي خط موڪليا سي هئا سواءِ شري ڏانڊن حسن امام، سندر لعل، ڪستوري رنگا اينگر، جئرامداس دولترام ۽ ولپ ڀائي پٽيل. سنڌ ۾ رڳو رولٽ انڪٽ پر خلاف ستياگرهه ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ڪيو ويو هئو جنهن ۾ جئرامداس مکيه پارٽ ورتو هو.

شري جئرامداس کي سندس قابليت ۽ قربانين ڪري الڊين نيشنل ڪانگريس جي ورڪنگ ڪاميٽيءَ تي ڪيو ويو. شري جئرامداس ڪو عرصو آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو جنرل سيڪريٽري ٿي به رهيو ۽ رڳو وڏي ڪپڙي بيشڪار ڪاميٽيءَ جو سيڪريٽري هو. الڪري سندس گانڌيجي سان ڪپڙي ۾ ڪپڙو سمپرڪ ٿيو. ۱۹۱۹ع جي پڇاڙيءَ ۾ جليانوالا باغ جي شاعري کانپوءِ بعد جيڪو الڊين نيشنل ڪانگريس اجلاس آمريڪا ۾ ٿيو اتي مائتيگو چيمسٽورڊ سڌارن جي رٿ باري ۾ رٿيل ٺهراءَ تي وڏي ڇڪري لڳي. هڪ طرف هئا لوڪمانيه بال ڪنگڙ ٿلڪ ۽ ڊيش بندو چترنچنداس نه ٻئي طرف هئا پنڊت مدن موهن مالوي ۽ گانڌيجي. لوڪمانيه چوي ته سڌارا نااميديءَ جيڙا آهن، گانڌيجي چوي ته سڌارا ٿڌڻ لائق ناهن. انهيءَ ڇڪريءَ حاضرين ۾ وڏي انتظار ۾ سڌا ڪئي پر شري جئرامداس اتي هڪ مسودو لکي

اسانکي انسان جي شڪل ۽ ٻڌي حيوانيت کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ ئي مليا آهن .
 — ٻاڻو

गोविन्दगढ़ में बग़्गल के अन्दर में बनी अद्वैतगढ़ गढ़ी का दृश्य

غروا جب لکتیجی ڪري ان ڪري الھي
 ڌرم جي حاجي ڪانہ ٿيڻي آھي. ڌرم جي
 نہ لڏھن حاجي ٿئي ٿي جڏھن ان جا پوئلڳ
 ڌرم کان ئي پراڻا يا گمراھ ٿا ٿين.“
 ۲۶ آڪٽوبر ۱۹۴۱

(ب) ڦڙڪا

۲۳ اپريل ۱۹۳۲ تي ڪراچي جيل ۾
 ستياگريه قيدين کي نئون ھٿ لاء ڦڙڪا
 لڳايا ويا. ان تي شري مھاديو ديسائي ۲۴
 اپريل ۱۹۳۲ تي ھلسن دستور لکيو:

”ڪالھ ڪراچي جيل جي ستياگريه
 قيدين کي حو راشتر بہ ڌرتي نرا ھٿ ڪري
 ڦڙڪا لڳايا ويا، تنھن جي بچاء ۾ ڪراچيءَ
 جي ضلع مئجسٽريٽ جي ڪڍيل بيان پڙھڻ
 تي مھالما گانڌيءَ کي شڪ دڪ ٿيو.“

(ج) ھڪ ديويءَ سان سختي

۳۱-۳۰-۱۹۳۲ تي مھاديو ديسائيءَ جي
 دائريءَ ۾ ھيءَ داخلا آھي :

ڪراچيءَ ۾ ھڪ اسي ورھين جي ديويءَ
 کي گرفتار ڪري کيس ’سي‘ ڪلاس ۾
 رکيو ويو ھو ۽ پوءِ بدلي ڪري کيس ’اي‘
 ڪلاس ۾ موڪليو ويو. ان ئي مھالما
 گانڌيءَ مھاديو ديسائي کي چيو تہ ھند
 سيڪريٽري سر ستموئل ھور لاءِ لندن جي
 خاطرو ليڊر اخبار کي جيڪي لکيو آھي
 سو ڊرامو ٿو لڳي تہ جڏھن ھندستان ۾ ھي
 (انڌ ڌنڌ) جو راھ ھلي رھيو آھي تڏھن
 سر ستموئل ھور اسڪيٽنگ (Skating)
 پھچي پرف تي چڪر مارڻ جي رالسد ۾
 مس آھي.

کان وڌيڪ سختيءَ وارو آھي. اڳئين حڪم
 موجب ۱۴ سلسل سمس گرتھ جي چاٻڻ ۽
 ٻڌري ڪرڻ تي بندش ھئي؛ نئون بندش
 ھو حڪم ستياگت پر ڪاش پاڻ وقت رکڻ
 ڏوھ لو ٿوري. ھي ڪم ئي ٿئي ھو آھي
 ۽ دنيا جي آريہ سماجن ھي پائونڊن کي
 ڏکونيندڙ آھي. چاليد لک آريہ سماجن
 وقت ستياگت پر ڪاش جو قدر ايترو ئي
 آھي ھيترو مسلمانن ۾ قرآن لاءِ ڪرستان ۾
 الجھل لاءِ. چالو معاملن تي لکتیجی ٿي
 بندش وھڻ جي ڳالھ سمجھي سگھجي ٿي
 پر ھن زماني ۾ لوڪ سرڪاريون اعزاز قدم
 کڻڻ کان پڻ ھچڪن ٿيون. پر ڌرمي ڪوشش
 تي بندش وھڻ ڏيکائي جو قدم آھي.
 مان ان ڪري سنڌ سرڪار کي چونڊس
 تہ وڌل بندش واپس وٺي. ستياگت پر ڪاش
 ھو سنڌيءَ ۾ ٿر ھمو چيائڻ پڻ ڪا نئين
 ڳالھ نہ آھي. جنھن بستڪ جا ڪمڀن چاڻا
 ھن وقت ٿاڻن اڳئيني ٻڌرا ٿيا آھن ۽ دنيا
 جي ڳڻڻ تي اولين ۾ ٿر ھما ڪيا ويا آھن
 ان ڪتاب ۾ اعزي لکئي آھي ھا خدا خدا
 قومن ۾ شرف ۽ دشمني جو پاڻ پندا ڪري
 سگھي ٿي سوغاڻ چوڻ عت آھي. ھڪ ٻئي
 ڏاڍين سھڻيتا ھو گڻ بلڪل ضروري
 آھي خاص ڪري ڌرمي معاملن ۾. ڌرم
 باھس ويچارن ۾ الڳ الڳ ڌارائون نہ دنيا
 جي امت ٿاڻن رھندڙون ايندڙون ٿيھڪري
 سھڻيتا جي ڳڻ سان ئي لوڪ خدا خدا
 ڌرم ۽ ورڻن ھا ھوندي بہ ھڪ ٻئي سان
 متر ۽ پائيچاري وارا پاڙيسري ٿي رھي
 سگھندا. ڪنھن بہ ڌرم تي ڪو راءي ھا

اسانکي پونجي پتي ورڻ ختم ڪرڻو آھي پر ان لاءِ ڪين مارڻ
 ضروري نہ آھي. سندن ڌن ۽ شڪتي جو جتنا لاءِ اڀيوڻ ڪرڻو آھي. — ٻاٻو

مان پنهنجو پاڻ لوڪن جي ستاري ڇڏي
ڏيندس. جن به هندن ۽ سڪن کي پاڪستان
مان لڏايو ويو آهي تنکي عزت ۽ شان سان
وٺي پنهنجي گهر وڃي وهاريان نيسين
آرام نه ڪندس.

مون سدائين لڙائيءَ جي مخالفت ٿي
ڪئي آهي پر جيڪڏهن پاڪستان کان
انصاف حاصل ڪرڻ جو پيو ڪو بلو نه آهي
۽ پاڪستان سرڪار پنهنجي غلطي محسوس
ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي ته هندن سرڪار کي
پاڪستان سان لڙائي ڪرڻي ٿي پوندي.
لڙائي ڪا مستحڪم ۽ جي ڳالهه نه آهي. ان به
بربادي آهي پر بي انصافي سڀي ڪري
وهڻ جي آءٌ صلاح ڪين ڏيئي سگهندس.

مظفر ٿر - (الف) ستيارت پرڪاش

سند سرڪار سنڌي ستيارت پرڪاش
تي بندش وڌي هئي. سڄي هندستان به
آريه سماجين ان بندش خلاف آواز اٿاريو هئو
۽ بندش لاهڻ لاءِ طلب ڪئي هئي. پهرين
بندش ڪجهه مقرر عرصي لاءِ هئي ۽ اهو
عرصو پورو ٿيو ته سرڪار وري نئون حڪم
بندش جو جاري ڪيو. ائين کان وڌيڪ
سخت ۽ وڌيڪ وسيع.

مهاتما ڪانڊيءَ ان بندش جي حڪم جي
باري ۾ هر ڀڃن جي 3 نومبر 1946ع جي
پرچي ۾ هيٺين دستور لکيو:

”ائين پتي سمجهيو ويو ته ستيارت پرڪاش
تي بندش جو مدو پورو ٿيو ته وري ان کي
وڌايو نه ويندو. پر اميد غلط لکتي جو
وري بندش دهرائي وئي آهي.

سند سرڪار جو تازو حڪم ائين حڪم

1948 تي ڪراچيءَ ۾ هندن جا سوين گهر
ڦر يا ويا.

پاڪستان جي انهن حالتن تي مهاتما
ڪانڊيءَ دهليءَ ۾ پراڻا جي ميڙ ۾ به ٿي
دعا لاءِ اشارو ڪيو.

15 سيپٽمبر 1947 تي دهليءَ ۾ ڪانڊيءَ
چيو:

”جيڪڏهن پاڪستان غلط ڪارروايون
ڪندو رهندو ته اوس هندستان ۽ پاڪستان
جي وچ ۾ لڙائي ڇڙي پوندي. پاڪستان به
رهي هندن ۽ سڪن جي سلامتيءَ جو
بار هندن سرڪار تي آهي. ڇو نه ٿا پاڪستان
وارا اتي جي هندن ۽ سڪن کي سمجهائين
ته لڙي نه وڃو ۽ سندن سلامتيءَ جو
ليڪ پر بند رکن ۽ ساڳيءَ طرح هندستان
سرڪار هر هڪ مسلمان لاءِ ائين ئي ڪري؟“

وري 17 سيپٽمبر 1947ع تي چيائين:
”واجب نه ائين آهي ته هندستان ۽ پاڪستان
پاڻ ۾ ويهي کليل دل سان ڳالهيون ڪن ۽
فيصلا ڪن. جنهن ڳالهه ۾ هڪ راءِ نه ٿين ان
جو آئين هٿان فيصلو ڪرائين. ٻيو هڪ جو
جهنگلي رستو آهي سو آهي لڙائي ڪرڻ جو.
مولڪي ته ان جو خيال نٿو وٺي پر لڙائيءَ بنا
چارو ڪونهي. شل اهو ڏينهن نه ڏسڻو پوي.“

وري 26 سيپٽمبر 1947ع تي به مهاتما چيو:
”دهليءَ ۾ سڄو امن آسان ٿي ويو ته مان
اولهه پاڪستان ويندس. لاهور، راولپنڊي
شيخوپورا ويندس ۽ اتر اولهه سرحدي
پرڳڻي ۾ به سنڌ ۾ ويندس. مان سڀني جو
شيوڪ آهيان؛ مولڪي ڪوبه اڇڻ جي روڪ
نه ڪندو. مان لشڪري پهرو سان نه ڪندس

ٿرستيشپ ڪا عارضي وستو ڪانه آهي. اها خود ئي آدرش آهي.

د سگهندا. وږو سبب هي به آهي نه ان
 مان ثابت ٿيندو ته اسيمبلي رستي بغاوت
 کي بند ڪري ڪين سگهيو. ڀل نه ٻين
 کسي وجهه مسلسل جسي اسيمبليءَ ؟
 وزير جي طرفي بغاوت بند ڪري ڏيکارڻ
 چاهين ٿا. استيڻائون عام لوڪن تي سڌو
 اثر ڇڏيندڙون. سندن قربانيءَ ۽ دليري ٻين
 ڏانهن وڃڻ لڏي ۽ ٻيا به اچي ساڻن شامل
 ٿيندا. سيڪ سيٽلڊاس جو خون ٿيو ان مان ٻين
 ميمبرن کي اساهه اچڻ گهرجي جو خون
 جي وچ ۾ رهي ڪين سون ۽ وحشائي
 ڏوهارو ڪاربن کان باز آڻڻ جي ڪوشش
 ڪندي خون ٿيڻ لاء پاڻ پست ڪن.“
 وارڊا ڏانهن ويندي ۱۸-۱۹ مئي ۱۹۴۲

پاڪستان کانپوءِ

۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ تي هندستان جو ورهاڻو
 ٿيو ۽ پاڪستان هڪ الڳ ڊيس الڳ حڪومت
 سان سٺاين ڪيو ويو. جيتوڻيڪ وڏو ائين
 ويو هو ته پاڪستان ۾ رهندڙ هندو پاڪستان ۾ ئي
 رهندا ۽ هندستان ۾ رهندڙ مسلمان هندستان
 ۾ رهندا ۽ آدم جي مٿا سٺا ڪانه ڪئي
 ويندي ته به حالتن جي مجبوريءَ هيٺ
 شاهي پٺاڻي تي مٿا سٺا ٿي ٿي وئي.
 سنڌ ۾ حالتون اڳ ئي تمام خراب هيون.
 پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ ڪري حالتون
 وڌيڪ بگڙي ويون ۽ هندو پاڻيڪي وڌيڪ
 بي سلامت سمجهڻ لڳا. هندن لاءِ ڊيل ۾
 ستر ڪروڙ ڏيکيو ٿي پيو ۽ ڪيترا واقعا هندو
 مسلمانن کي ريسل مان ڦٽي ڪرڻ جا
 پيا ٿيندا هئا. نواب شاهه پٺيان هڪ مسلمان
 جي ڪاڙي ٿئي وئي هئي ۽ ۶ جنوري

نئين ۾ چٽي نه سرڪاري راج مٿس ٿي
 ويو آهي.....

سرڪار ڪولي حرن کي يا لڪي ويل
 حرن مهندارن کي نه ڀڳڙي ٿي سگهي ۽ نه
 ڀولي ٿي سگهي.....“
 مڃاڻا ڪانڊي ان تي لکيو:

”سرڪاري بندوبست نه طاهر آهي ته اصل
 نئي پير آهي. ان جو پورو پورو real
 علاج هيءُ آهي ته ڪانگريس ميمبر اسيمبليءَ
 مان لڪري اچن ۽ شان بنادر الله بخش
 ۽ سندس وزير وزارت مان استيڻا ڏين ۽ پوءِ
 حور شائني چئو ٿا اچي وڃي حرن جي وچ ۾
 واسو ڪن ۽ اهڙيءَ طرح پنهنجي پبل
 ڊپٽاسين کي گناهه جي ڪمن کان پري
 رکن جي سکيا ڏين.“

پس پاڙي جي واقف ڪار سڄڻ جي
 هڪ ٽولي پير پاڙي سان گڏجي ڪرائس
 بيان ڪندڙائي هيئن ۾ حورن کي صاف
 صاف هدايت ڪئي ته حورن پاڙي جي
 ڪمن کان باز اچن. اهڙي هدايت ڪندڙا
 پير کي قيد مان آزاد ڪرڻ حور شرط نه
 ٻڌائڻ گهرجي. پير کي ڪا شڪايت آهي ته ان
 جي جان ٿيڻ گهرجي. سرڪار کي گهرجي
 ته عام جنتا کي اچي ڳالهائون ڪولي ٻڌائي.
 هي چيو وڃي ته اچي ڳالهائون ته ڪانگريس
 ميمبرن جي لڪڙي اچڻ کان سواءِ ۽ وزيرن
 جي استيڻا ڏيڻ کان سواءِ به ڪري سگهجن
 ٿيون ته منهن جو جواب آهي ته ميمبرن ۽
 وزيرن جي استيڻا ڏيڻ سندن طرح لاءِ
 اڻلاڪا جي ٿاڻي ٿيندي. اسيمبليءَ ۾ رهندا
 ايندا ته هن ڪم کي شخصي ڏيڻا ڏيئي

مرتبوءَ بعد سندر ڀوش ۽ استري به چڱا نه لڳندا آهن، انڪري شريڻ
 سان موهر نه رکڻ گھرجي

گالڙي ڪرڻ

لهندا آهو ڇو تو سوال آهي.

تي پڪي طرح ۽ بيهاريءَ سان عمل ڪن. سنڌ جي جوابدار مسلمان اڳواڻن کي به چولڊس نه توهان جي عزت reputation خطري ۾ آهي. جي هن طرح بي گناه ماڻهن جي بي سمجهيءَ جي خون خواري بند نه ڪري سگهندا ته ڪير اوهان تي اعتبار ڪندو ته توهين پاڻ لاچار آهيو ۽ هن پدمعاشيءَ mischief کي بند نه ٿا ڪري سگهو. خولي جنهن جاتيءَ جا آهن انهن جي مائٽ پري مڃتا ۽ واهڻ بسا هيءَ خولي ڪاروائي ڪرڻ مشڪل Impossible آهي.

وفاق ۾ ڏيو ته لڳندي. پر سنڌي نه enterprising ۾ پڪڙ يا پيا آهن. انهن کي وفاق لاءِ جتنا جي بچاءَ جي صدي اختيار ڪيل غريبيءَ مان به خوشي آندو ايندو آهي. پر اڃا اٽل جي ڪوشش ڪري رهيا آهن ۽ ماڻهن کي گالڙو لڌا نه پوندا.

۲۸ سептемبر ۱۹۴۰

حرن جو مسئلو

مٿين سري سان مهاڻا گالڙيءَ ۲۴ مئي ۱۹۴۲ جي هريجن پري ۾ عينيون ليک لکيو:

”پروفيسر گهڻشيام، هڪ ٿر پار ڪر جي ڪاري ڪرڻا شري آنداس جي مدد سان، جن ايراضين تي حرن جي وڌروھ (بغاوت) جو اثر پيو آهي سي گهڻي هڪ رپورٽ تيار ڪئي آهي ۽ اڃي ڪافي مولڪي موڪلي آهي. حرن آڻن پير پاڳاري جا مريد. پير پاڳاري کي سرڪار قيد ڪيو آهي ۽ سندس مريدن سان هن کي ملاقات ڪرڻ نه ڏين. پير جي سانگهه واري بنگلي جي تلاش ڪئي ويئي ۽ پر واريون جهوپڙيون جن ۾ مريد اچي رهندا هئا تن کي پوليس جلائي ڇڏيو. تنهن ڪري پير جي مريدن يعني حرن سرڪار سان بغاوت ڪئي آهي. هو پوليس آفيسرن کي خون ڪن ٿا ۽ پوليس کي سمرون پهچائڻ وارن کي به خون ٿا ڪن. ڪيترن

۶ آڪٽوبر ۱۹۴۰ جي ”هريجن“ ۾ شري شامداس گدواڻي جو خط چاڀي ان هينيان گالڙي ۽ هينين دستور لکيو:

”شري شامداس گدواڻيءَ جي خط اچڻ جي هڪ ڳوٺ ۾ پڇڻ هئو جي پنهنجي روايتي ڪارڪرد ۾ لڳا پيا هئا تن کي ڪيڏو ڪٿن ڏوهيءَ کي گرفتار ڪين ڪيو آهي. ڇا هيءَ رڳو موجب تجويز بڻائي ويئي آهي جنهن هندن کي سنڌ مان لوڏيو ۽ ڪڍيو وڃي ۽“

وڌيڪ لکيائين: ”شامداس گدواڻيءَ کي گهرجي ته جنهن رستي ۾ کيسين وڃواس آهي يعني هڪس ۾ ان جي سکيا ٻارڻ وٺي ۽ انڪري پڻ سنڌ جي هندن کي به اها سيکاري. سنڌ جا هندو ٻاهر پڻ ڏي واهر ۽ نه ٺهاريون. لکڻ بند ڪري پوري ڌيان ان پنهنجي لاءِ عمل جو سٺاءُ ڳوڙين ۽ هڪس ۾ ٻڌل جيڪي فيصلو ڪن ۽ ان

۽ ڇڙ جو پوتر ۽ اُچت موقع ٿي ٿي اڀوڳ ڪرڻ گهرجي.

سلامت ٿا سمجهن ته پوءِ جن ڳولن ۾ رعب
مخال آهن سي ڇڏي اچن.

سيگالو ۲۸ نومبر ۱۹۴۹ء

۶ جنوري ۱۹۴۰ جي هريجن اخبار ۾
گالڊيئيءَ ”سنڌ جي درڪهڻا“ Sindh
Tragedy جي سري سان ليک لکيو:

”سکر ۽ شڪار پور ۾ ڳيٽائي ڪانگريس
جوان آهن پر اهيڪه نموني منتظر ليل
non-violently organized آهن. اهو سنڌ
ٿو وڃي ته ان جي بزرگ نه آهن.
مون وڏو ڪري پئي چيو آهي ته اسان
جي اهيڪه وڏو واري اهيڪه ڪمزور
ماڻهو اڇو وڏو شڪتي ڪم ٿيڪاري
سگهندو. ان لاءِ ڪا دوا جي پڙي مون
وٺ ڪانهي. مون وٺ جيڪو لشڪر آهي
سولائي توکان ڪي ٿيڪاڻ ٿو ته وري وري
اهيڪه ٿي هارو. چيسين ڪامياب ٿيڪيسين.
ڪوشش ڪندا رهو. پر سچي بهادري لاءِ دل
۾ نه ڏوڃ (لشڪر) نه ڇڙ نه بي وشواسي
۽ نه شوبه ڪي اهڙا رسڻ يا موم جو ڪو
ڏو هڻڻ ڪونهي. جن پر اهيڪه ڳوٺ آهن انهن
لاءِ اهيڪه جو رستو لاهي. اهيڪه وڏو جهڙو
هولنا اتي هڻڻ ڪي بهڙي ڪهندا هي
هو سندن آسرو ڏيندا.

هيئن ماڻهن کي نهن جي هٿاڙن تي
ٻاڙ نه ڪونهي. ان مان ٻاڙ وڌيڪ ڪمزور
ٿيندا. جي اهيڪه ٿيڪي جي ڪن قوم
ڪانهي ته ڪن بهڙي ٻڌا. ڪرڻ جو هر
سکر ڪونهي. ان لاءِ سگهاري سندن جي
ضرورت نه آهي پر مضبوط دل جي ضرورت
آهي. جن کي بهڙي ٻڌا ڪرڻ جي ٿرڪي

سڪي آهي تن لاءِ بهڙيون سبق آهي ته اهڙا
اچي وڃي يا موم ان جو خوف نه ورتو
آهي...

... مون جي ڪوشش ۾ ڪانگرا جو لفظ
تي نه هڻڻ ڪونهي. لاچار بهڙي ڪونهي
ان ۾ اهو ڪونهي ته ڪا ٿيڪي آهي ته
ڪانگرا. ٻيڪه وڏو وڏو ڏس آهي.
غور ڪرڻ آهي ته ڪن به ڪا ٿيڪي جا ماڻهو
ٿيڪي ۾ وڃي وڃي سگهن ٿا خاص ڪري
هو ٿيڪا بهڙي ۽ ايمالدار لوڪ. سکر شڪار پور
جي ماڻهن ۾ اهيڪه ٿيڪي ڳوٺ آهن ٿي. سنڌ
سکر کان امن امان رکڻ جي طلب ڪن،
ٿو ٿيڪا هندو مسلمان مدد ڪڏجي واٽ ڪڏهن.
پر هيڪڏهن جو ڪو رستو نه ٿي سگهن ۽
ٻاڙ نه بهڙيڪي. ملڪيه ۽ ڄاڻ جو اهيڪه يا
هيڪه ڪنهن به وسيلي بهڙيڪي نه ٿي سگهي
ڪنهن به بلا شڪر ڪانه هالي ڪري اچس
جتي ڪن سڌاڻن ڄاڻ ۽ اميرن جي عزت
وڃي جي ڪيڪي ۾ وڏو ٿو ٿو ٿو.
سيگالو ۱ جنوري ۱۹۴۰

وري ته بهڙيڪي بهڙيڪي بهڙيڪي بهڙيڪي
لکيو:

”مون سنڌي هندن کي ائين ٿي ڪي
آهي ته ٿوري هوليڪي به هيڪڏهن ڪن
بهڙيڪي بهڙيڪي ٻڌا. ڪرڻ جي هڪ آهي ته جي
وسا وڏا آهن ان کان مان نه ڪون. پر
جيڪي ٿيڪي سڀ ٿيڪا ڪون ۽ ساڳي
وٽ بهڙيڪي لاءِ اهيڪه اختيار ڪرڻ يا هڪ
ٿيڪي ٿيڪي جو ٿيڪي ٿيڪي ٿيڪي ٿيڪي
سارن تن لاءِ کان ڇڏڻ جي واٽ ٿي آهي.
هڪي ڪاڻ ڇڏيڪي ڪڏهن ڪڏهن ڪڏهن

ڌرم ڪرم ڪانڊ ۾ سڀايل ڪيڪي مڱر اونچي ۾ اونچي ورتين موجب
هلت هڻڻ ۾...
— ٻاڙ —

سند جا فساد

فساد، ڦر مار، باهيون، سکر ضلع جي ڪانون جي هندن کي بي قياسي سان قتل ڪيو ويو آهي. زالن ۽ ڪنڀائن سان بلائڪار ڪيو ويو ۽ پڇاڙيون ويون آهن. هندن جي ملڪيت سلامت ناهي، حالت نهايت خطرناڪ آهي، سرڪار جي نيتي مضبوط ڪين آهي. ڪرپا ڪري اوهين پاڻ ڏسو يا ڇاڇ ڪرڻ لاء ڪنهنڪي موڪليو.

پوزيٽن هندن جنرل پنهتاج، ٻه تارون اڳ به آيون آهن. حالت کي منهن ڏيڻ لاء ڪهڙو اپاء وٺجي ان تي وڃي رهيو آهي. ڪانگريس اڃا اهنسا جي پرچو ڇو ايتري شڪتي حاصل ڪين ڪئي آهي جو فسادن وغيره کي پنڇو ڏيئي سگهي. ڪانگريس کي پنهنجي ڪاروبار رکڻي آهي ته اهڙي شڪتي پيدا ڪرڻ گهرجي.

.... سند سرڪار کي لوڪن جي جان ۽ ملڪيت بچائڻ جو بلو ڪرڻ تي گهروجي. پر ڏسجي ٿو ته حالتون سند سرڪار جي قبضي کان ٻاهر نڪري ويون آهن....

... آءُ جنهن ڪارگر نموني به سنڌين کي مدد ڪري سگهان ٿو سو به آهي اهنسا جو. سو به هڪ ڏينهن به نه ڪين سگهي سگهيو. ٻيو رستو اهو ئي آهي جيڪو سنڌ به سڳو هن وقت تائين وٺندو آيو آهي يعني جان ۽ ملڪيت جي بچاء لاء هٿيارن جو اپورو.

ايشور اهن کي مدد ڪندو آهي جي پنهنجي پاڻ کي مدد ڪن ٿا. سنڌي نيار نه ڪين آهن. ڪين ٿورن، ڏاڙهن وغيره کان پنهنجي بچاء جو هنر سکڻو ئي آهي. پر جيڪڏهن انهيءَ ڪرڻ کان به نبل آهن ۽ اتي رهڻ

در حقيقت ۱۹۳۹ کان ۱۹۴۲ وارو عرصو سنڌ جي هندن لاء وڏو حبيب جو عرصو هو. ان عرصي اندر ئي سکر منزل گاهه جا فساد ٿيا، سکر تعلقو اندر هندن جا شاهي پنهاني تي خون ٿيا، رڳو هڪ گوسرجي ڳوٺ ۾ اٽڪل ٽيهارو هندن ڳوٺاڻا يا قتل ڪيا ويا هئا يا باهه ۾ جلايا ويا هئا. منزل گاهه سکر ساڌ پيلي جي سامهون هڪ شاهي ميدان هئو جنهن لاء مسلمانن جي دعويٰ هئي ته اتي اصل هڪ مسجد هئي ۽ الڪري اهو ميدان مسلمانن کي ڏنو وڃي، هوڏانهن هندن جو چوڻ هو ته منزل گاهه ۾ ڪابه مسجد ڪانه هئي، اهو رڳو فوج جي ڊرل جو ميدان هئو ۽ اهو مسلمانن کي نه ڏيڻ گهرجي ڇو هندن جي تيرت آستان ساڌ پيلي جي سامهون هئڻ ڪري امن امان ۾ خطري پوڻ جو امڪان آهي. مسلم ليگ ان منزل گاهه جي هڪ ڪرڻ لاء شاهي ستياگرهه ڪيو ۽ ان بدولت فرقيوار فساد سڄي اڀر سنڌ ۽ خاص طور سکر ضلع اندر ٿيا جنهن ۾ ڪيترا هندو قتل ڪيا ويا. سنڌ جي سنڌ پگهه ڪنور رام جن جي شهادت به ان عرصي ۾ ئي ٿي هئي. ۲ ڊسمبر ۱۹۳۹ واري هر راجن ۾ مهاتما گاندھي اهن فسادن جي باري ۾ هيٺين دستور لکيو:

”سنڌ ۾ فسادن جو احوال ڏک سان پڙهيو اٿم.... منهنجو مکيه ڪار به آهي لوڪن کي پاڻ ئي پنهنجي راهر ڪرڻ جي وات سيکاريان. شڪار پور جي پنهتاج هيٺين تار ڪئي آهي:

چرخو ستيم جو جزو آهي انگري مان انکي ايشور جو روپ ڪري سمجهندو آهيان.

پرويسر ڳڻپڻامر شوداساڻيءَ سان گڏ
ڪيا آهن.

حيدرآباد ۽ ۴۲ ڳولن مان ۱۷
ڳوٺ اهڙي حالت ۾ آهن جن ۾ خان هڪ
۽ هندو ڪٽنب ٿو رهي. سڀ لڏي ويا
آهن. ٻين ڳولن مان اڌ جيترا هندو ڪٽنب
ڇڏي ويا آهن. ڪنهن ڪنهن ڳوٺ ۾ مالي
ماتر بمبئي هڪ اڌ هندو رهيل آهي.

خط لکندڙ ان ڏي رمارڪ لکيو آهي ته
پڙهندڙن کي بهاد ڪرڻ گهرجي ته سنڌ ۾
حيدرآباد وچ ۾ آهي ۽ ۱۸۴۰ جا ڳوٺ ضلع
هيڊ ڪوارٽر کي ٿر ڏيڪ آهن. پورب جو
رڻ ۽ پشچر جي پٽڙي حد بلڪل پري
آهن. پرائم جي اهڙي سلامت ٺڪري ۾
هڪڙيءَ اها حالت آهي ته باقي دادو،
جيڪب آباد، لاڙڪاڻو ۽ سکر ضلع ۾ حالتون
ڪيڙيون خواريون؟ سکر ضلع ۾ ته تازو
عثورتون ٿي گذريون آهن.

مهاڻا کانڏي پوءِ لکي ٿو:

”مٿس خطن مان وڌيڪ مضمون هڪ
ڇاپڻ جو ضرور نه آهي. اتي هنن ٽي جا
آتم calamity پري آئي آهي ان جو
dignified and dispassionate
واو ۽ واسڪ ورنن ڪيو ويو آهي. وڌيڪ
المن نه لکيو ويو آهي ته انهن حالتن جو اثر
مسلمانن تي نه پوڻ شروع ٿيو آهي. سنڌ
جا هندو سامع وارا enterprising آهن ۽
مسلمان ڪسان جون گهرجون کين ميسر
ڪري ڏين ٿا جنهن ڪري پئي هڪ ٻئي ۾
سوڙعا ڳنڍايا آهن. طوفاني لٿاڻي جي
هوا ته عالمي غلبو لکي آهي. بدامني ڳڻڻ

سمن وارو پوٽ آهي ۽ سڀني کي کائي ٿو،
آزادي ٿو، جيڪي پوٽ اٿارٽن ٿا ٽنڪي پٽ.
خط لکندڙن جي گهڻو برابر آهي ته سنڌين
ٽي آيل آتم سڄي ديس جو سوال آهي.
هن حالت کي ليڪ لاهولي منهن ڏيڻ لاءِ
ڪانگريس جو اهڙو ئي فرض آهي ڇڙو
مسلم ليگ جو ۽ هندو مها سڀا جو. سنڌ
جي سرڪار جي سرڪر به ان ۾ ئي آهي
ته ڪيئن ٿي هنن حالتن جو مقابلو ڪري.
سرڪاري سرڪار کي به لاپرواهيءَ سان
ڊگهو ٻئي ڏسڻ نه آهي ته ڀل هندستان جو
هڪ ڀاڱو، اهو ڀاڱو جنهن مان سنڌو درياھ
وهي وهڻو آهي، جنهن ۾ ديش جي گورنر
پريل ٻاچن اٿاس جون تعليمون آهن سو
اٽلن بدامنيءَ ڪري آڇ ٿيندو رهي. اها
بدامني روڪي نه وئي ته اوس ئي سنڌ
حد کمان پري وڃي ويندي. چڱو لڳو
جيڪي هندستان جي هڪ ڀاڱي ۾ ٿئي ٿو
سو ٻئي ساري ديش تي اثر ڇڏي ٿو.
بمبئي ڏانهن ويندي

دبل کانڏي ۽ ۱۹۳۰-۹-۱۱

مٿين مسئلن جي باري ۾ پرويسر ٽاراچند
ڪاجرا هڪ دفع روبرو نه وارڻا ۾ وڃي مهاڻا
ڪانڏيءَ سان مليو. مهاڻا کانڏي بلڪل
عرب سان ساڻس گڏيو ۽ سندس ڳالهيون
بلڪل ڌيان سان ٻڌائين. ان بدامنيءَ کي
مولهن ڏيڻ لاءِ مهاڻا جو طريقو هڪڙو ئي
هئو: اهنسڪ مقابلو ۽ جي اهنسا سان مقابلو
نه ٿي سگهي ته هنسا ذريعي خود بچاءُ.
ان باري ۾ مهاڻا ڪيترن موقعن تي وري
وري لکيو.

اسانجو ديش ڪروڙ ٻتين جو نه مگر غريبن جو آهي.

مليو هوندو. هن گڏ ٻيو هڪ پترو
- سنڌ ۾ بدامنيءَ ڪري آرٽڪل بر باد ي -
اوهان ڏانهن موڪليون ٿا. هيءَ دڪ پري
ڪهاڙي آهي انهن جي خاموش بيٺا جي،
جي سرڪار يا بيلڪ جي ڪڏهن به سڃاڻتا
بنا ڳوٺن مان لڏي رهيا آهن. ٻئي ڪنهن
ٽڪري ۾ اهڙي حالت بچي ها ته ساري
ديس مان ائين ڪي سهارو ۽ ناڻي جي مدد
ڏني وڃي ها. آشا ائين ته اوهين اسان
جي پرائٽ جي حالت ۾ ڇاهه وٺندا؟
انهيءَ خط ۾ سنڌ جي حالتن بابت عيثن
لکيل آهي:

”سنڌ ۾ هن بدامنيءَ ڪري آرٽڪل
سرشتي کي وڏو دهرور رسي رهيو آهي.
کانون ۾ رهڻ ته لڳ ڀڳ ختم ٿي ٿيڻ تي
آهي. مال جي چوري بي حد وڌي وئي
آهي جنهن ڪري ڪڙمي جن جي ملڪيت
ٿي آهي رڳو ڏاند ۽ ڪير ڏيندڙ جاور ٿي
جا ڏيڳسا ۽ ڍور چور چورايو پيا وڃن.
ڪڙميءَ ويڃاري جو حال اهو وڃي رهيو
آهي جو سندس ڏينهن سخت پورهي ۾
ٿو گذري ۽ رات اوجاڳي ۾ He passes the
day of toil followed by a night of vigil.

ڳوٺن ۾ رهندڙ هندو ته چورن ۽ ڌاڙيلن
جي مٿاڀلي ڪرڻ جي سمورائي ٿي رکن.
ان ڪري هندو ننڊن ڳوٺن مان نڪري
وڏن ڳوٺن ۾ وڃي رهڻ لڳا آهن ۽ وڏن
ڳوٺن جا هندو اتان نڪري شهرن ڏي ٿا
وڃن. پڙهندڙ کي لڏ پلاڻ جي اندازي ٿيڻ
لاءِ سنڌ جي ۶۱ تعلقن مان هڪ تعلق
حيدرآباد سنڌ جي ڪانگريسي ايم. ايل.

اڳواڻن ڏانهن ۽ اخبارن ڏانهن موڪليندا هئا
جيئن انهن کي سنڌ جي حالتن جي باري ۾
صحيح تصوير ملي.

انهن نوڻن جي آڌار تي ڪيتريون اخبارون
سنڌ جي حالتن تي آڻوچنا ڪندڙون هيون
۽ سنڌ ۾ هندن جي سلامتيءَ جي باري ۾
انتظاري ڏيکارينديون هيون. انهن نوڻن جو
ايترو ته اثر ٿيو جو حالتن جي بگڙي
وڃڻ ڪري، جڏهن مرحوم خان بهادر الله بخش
مکيه وزير ٿيو ۽ هن به سکر ۾ اڀر
سنڌ جي اٽڪل ۱۰۰ کن چونڊ هندن کي
گهرائي انهن کي چيو ته سنڌ جي هندن کي
مان صلاح ڏيندس ته ننڍن ننڍن واعظن مان
نڪري اچي وڏن ٻڪن ڳوٺن يا شهرن ۾
رهڻ ته سندس ان بيان تي هندستان پڻ جي
اخبارن آڻوچنا ڪئي ۽ ڪن اخبارن
ته ائين به لکيو ته جيڪڏهن خان بهادر
الله بخش هندن جو بچاءُ ٿو ڪري سگهي
ته بهتر آهي ته وزارت جي استيڻا ڏئي ڇڏي.
پر اهڙي استيڻي پيدا ڪرڻ لاءِ سچ ته
ڪائونسل اڳ واري مسلم ليگ وزارت جوابدار
هئي جن جو مسلم گورنڊن کي چيڪ ڇڏي
ڏنو هو ۽ ڳوٺن ۾ ذري گهٽ انڌ ڏنڊ پيدا
ٿي ويو هو.

انهن نوڻن جي سلسلي ۾ مڃاڻا گاندھيءَ
۱۵ سيپٽمبر ۱۹۴۰ تي هريجن ۾ هينينون
مضمون لکيو:

”شري ناراجند گاجرا ۽ شري سي. ٽي.
وليچا هينينون سرڪيولر موڪليو آهي:
”اُميد ته اسان جو اڳيون پترو سنڌ جي
هاڻر کي بدامنيءَ جي استيڻيءَ تي اوهان کي

ايشور اسانجي شبن يا پوڄا جي وڌيڪ ڏانهن نه ٿو نڀاري، هو اسان
جي ڪرمن ڏانهن ٿو نڀاري.
- نابو

پوي ۽ رولڻو ڇوڪري کي ڇوڪاڻو...
 لاڏو روڊ لڳ جي خوشماري ۽ الهڻيءَ ۾ ٿي
 وئي جو پنجاهه جو (ٻڌ) نام سڀ عملدار مستر
 لاس ٿيڻ کي اصافو ٿو اٿس ۽ اصافو قبول
 ڪرڻ جي هن مهر بالي ٿي ٻڪاري آهي. سر
 چارج لائڊ سم ٻار روڊو چاچ ڪئي آهي
 اتي هو ٿو سان مڙي ڇڙي هليو پئي آهي.
 لاڏو ريڊنگ وري پيسا لرمي ۽ جا رسا
 pallatives وٺي ڄاڻي. پر سنڌ جو ڪم
 چوي ٿو ته مان اهي جي ڳولڻو ڇڏي وڃي
 آهيان تنهن ڪري سر لائڊ چارج استعفا
 ڪين ٿو ڏيندو. ملڪ جا عملدار وائسراءِ جي
 انصاف تي غلطي ڪئي آهي ڪي رعا
 آهن. ان ڪري لاڏو ريڊنگ استعفا ڏيو
 نه ٿو ڏيندو. ٻئي ائين لا ايمانداري سان سمجهن
 نه هي نه هجن ها نه حالتون پاڻ وڌيڪ
 خراب ٿين ها. اسپروڪ مان هيڪي ڄاڻن
 ٿا ته ڪي ڄاڻ ٻولندي نه پر اتي سان سم
 ٿيڻي بهه مان جڳائي پيدا ڪين ٿيندي
 آهي. جڏهن بساد ٿي پاپ ٿي آهي ته ان
 مٿان هيڪي ڪتبه چڱو ڏرو سو به پاپ
 ڪي ٿي پختو ڪندو ويندو. انهن عملدارن
 کي ڪامياب نه ٿيڻ ڪري ڏوهه ٿيڻو اڃا به
 آهي جو نه سندن چڱن ڀاڻائين هڻندي به
 هڻندي ٿا. پر. اسانتي اسپروڪ سان
 سندن اڪيڙن ڪلڊيون نه ڪيتري اولهي
 خبر ٿي هئي سرشتي ۾ ٻول آهي. پراڻو
 تڏهن ٿيندو جڏهن اسين سرشتي ۽ عملدارن
 جي مڃڻ ۾ سمجهه ڪنداسون ڇو
 ڪي ٿي نه سڀني عملدار نه خراب ڪين
 آهن.

سنڌ جي ستان کي سرڪاري سرشتي
 پاپ جي اڪيڙن ڪلڊيون نه ڪيتري اولهي
 خبر ٿي هئي سرشتي ۾ ٻول آهي. پراڻو
 تڏهن ٿيندو جڏهن اسين سرشتي ۽ عملدارن
 جي مڃڻ ۾ سمجهه ڪنداسون ڇو
 ڪي ٿي نه سڀني عملدار نه خراب ڪين
 آهن.

۴. بي سلامتيءَ جو دور
 سنڌ جي جدا ٿيڻ کانپوءِ ۽ خاص طور
 تي سنڌ ۾ مسلم ليگ وڌيڪه جي ٻه ٻه ٿيڻ
 کانپوءِ سنڌ جي هندن لاءِ هڪ ئي سلامتيءَ
 جو دور شروع ٿيو هو ۽ سنڌ جا هندن
 ٻولين مان لڏي شهرن ۾ اچي رهيا لڳا.
 نتيجي روپ سڄو آڙڪو سرشتو ٿيڻ لڳو.
 شڪارپور منجهان ٿي مٽر، پير ولسر
 ناراجند ڪاٺيا، شري چورنگرام وٺي ۽ شري
 بلديو ڪاٺيا ان زماني ۾ بدامنيءَ جي باري
 ۾ خيشتون ۽ انگ اکر ٿڌ ڪري انگريزيءَ
 ۾ پترا تيار ڪري سڄي هندستان جي مکيه

جو سسٽم ڪوٺيو ڪاروبار ايڪائونٽن سان ڪري ٿو تنهن ۾ ڪاروبار ڪرڻ جي
 شڪتي ٺهي وڃي ٿي. — ٻيو

مارڪٽ ڪنداسون. پنهنجا شري وليجا کي وٺي ڪڍي نه هئڻ حالتن ۾ بهتر آهي ته توهين ڳوٺ مان روانا ٿي وڃو پر شري وليجا وراڻي ڏئي نه جنهن ڪاربه لاءِ آءٌ آيسو آهيان سو پورو ڪرڻ بعد ئي واپس ويندس. شري وليجا کي اهڙو پختي ارادي وارو ڏسي پنهنجا انهن مسلمانن کي هڻي وڃڻ لاءِ چيو پر هو پنهنجا ئي خنده ڪرڻ لڳا ۽ ميڙ مان نڪري وڃڻ کان انڪار ڪيائون.

اهڙيءَ طرح پنهنجا ڪلاڪ ڀريو ٿري ٿري ٻيو ڪو رستو نه ڏسي شري وليجا کي چيو ته توهين ئي مڙو. چاليهارو هئندو پوءِ شري وليجا کي استعيفيٰ ڏيڻ ويا.

ڪانگريس جو سندن ڳولڻ ۾ پڇاڻ ڪي روڪڻ لاءِ هنن هن طرح ڏاڍو زبردستي ۽ دڙڪا ڏيڻ جا رستا ورتا آهن تن جي برخلاف بالا عملدارن اڃا تائين نه ڪجهه به ڪين ڪيو آهي. ڇا اهي رستا وٺي (وائسراءِ) لارڊ ريڊلنگ ۽ (بمبئيءَ جو گورنر) سر جارج لائڊ هن حلچل کي منهن ڏيندا؟

نالڌ بچي ان تي لکي ٿو:

”ٻيون جملو مون ڏانهن اشارو آهي جو مون لارڊ ريڊلنگ ۽ سر جارج لائڊ جي ڪجهه پڙهڻا ڪئي آهي. انهن ڳالهين جي اوڳهڙ ٿيڻ بعد به مان هنن جي ڪيل واکاڻ قائم ٿو رکان. انهيءَ مان پاڻ ثابت ٿو ٿئي ته سرڪار جو سرشتو ئي اهڙو جڏو آهي جو بهترين حاڪم به چڱائي ڪرڻ ۾ اسمرڪ ٿيو ٿو. سر جارج جي شايد سنڌ جي ڪمشنر ٿي ايتري هلندي مس آهي جيتري ڪنهن رولو ٻار تي، هن کي ڪمشنر کان ئي چوڪو ٿو

سرڪاري عملدارن جي هزار هيلن ڪندي به ماڻهو صلح ۾ رهيا. (محمد چٽل مکيه ڪر ڪندڙ هئو جنهن ڪانفرنس ڪامياب ڪئي). مونڻ لاءِ به گهوڙي گاڏيءَ وارن سوراجين کي چاڙهڻ کان انڪار ڪيو. سوراجي موٽندي ميرپور ماٿيلي اسٽيشن تي لڏا ۽ اتي ميڙ ۾ تقريرون ڪيائون. اتي به پوليس عملدار مولوي تاج محمد جي تقرير ۾ وڳهن وڌا ۽ کيس گهٽ وڌ ڳالهايو. پر ماڻهن صبر قائم رکيو. ڪانفرنس ٿيڻ کان پوءِ مختيارڪار اُتي ڪليو ڪلايو هندن کي به پڇاري رهيا آهن ته اسهيو ڪهڙو حلچل کي ساڻ ڏيندا ته مسلمان توهانجي گهرن جون چورايون ڪندا.

هڪ گاڏو ۾ ڪانگريسي ٽولي اتي جي مڙهي (مندرو) ۾ وڃي رهي. ٿرست ئي قريب ٽيهه مسلمان لئين ۽ لوڙهين سان مڙهيءَ کي چوڌاري ويڙهي ويا ۽ چوڻ لڳا ته وياڪيان ڪندڙن کي مارينداسون. آخر مڙهيءَ وارن سوراجي ٽوليءَ کي ٻي در کان ٻاهر روالو ڪيو. سکر صلح ڪانگريس ڪاميٽي جو اوجوان سيڪريٽري شري چونڊرام وليجا گهوڙيءَ ۾ جڏهن آيو ته ٽيهه چاليهه مسلمان لئين سان کيس گهيرو ڪري ويا. شري وليجا لئين سهڻ لاءِ صبر ساڄي بيٺو رهيو. ان تي ڳوٺ جا ڪي هندو لڪري اچي شري وليجا جي پير ۾ ساڻس گڏ ويهي رهيا. آخر شهر جي پنهنجا پنهنجا ماڻهو شري وليجا ۽ سندس ساٿين ڏانهن موڪليا. شري وليجا پنهنجا جي سڏ تي ساٿين سميت ويو ۽ اُهي ٽيهه چاليهه لئين وارا مسلمان به سندن پٺيان ويا ۽ چيائون ته اسين وليجا آهي

اندر ۾ واسو ڪندڙ ايشور کي جاڳائڻ لاءِ يمن ۽ نيمن جي تلوار جي ڌار تي هلڻو پوندو.

Young India جي پرچمي Afflicted
Sind "سندھي سندا" جي سرڪي هينڪ هينڪون
مضمون لکيو:

"سندھي سرڪاري آزاد حو هينڪون شش
ليل graphic ورڙين عڪ متر لکيو آهي.
سندھي ڪميشن هڪ ٻڌيو سرڪيوار
مختيارڪارن کي موڪليو آهي ته اسپرڪ هليل
جي برخلاف نو هينڪ پڻيٽو پر چار ڪريو.
ڪن هينڪن اسي مختيار ڪار قطع لغنام
جي هليل کي روڪڻ لاء عجيب و غريب
رستا ولي رعا آهن. لليل برخلافي نه
ڪن لا پر ڪن هينڪ اتي جي پڻيٽائن کي
مختيارڪار چون ٿا ته اسپرڪ ۽ سوراخ لاء
پر چار ڪندڙن کي پاڻ وٽ رڻڻ نه ڏيو ۽
ماڻهن کي سندن واپاڪياڻ ٻڌڻ لاء وڃڻ تي
روڪ ڪريو. بددين پر عڪ راءو ٿيو ته عڪ
شخص وٽ سوراخ جو ڪو ڪارڊ ڪرنا رڻڻ
لڳو پر پوء لاچار هن کي ٿڳر مان علمو وڃڻ
لاء چوڻو پيس. ٿر پار ڪو پر ڪهرو شهر ڏي
اهندڙ سوراخي ڪارڊ ڪرنا کي ڪجهن سڃن
ٻه ڪيل ماڻهو اوچتو هيلو ڪري آت ٿا
ڪراڻي وڌو ۽ لئين سان مارو ڪٽ ڪئي.
هن ٿان نومي چيندو به ڪسو ويو. باقي
واچ ۽ ٿالو لئين کي عڪ ڪن لڳايائين.
اهو سوراخي اسي هملو عڪ سرڪاري
عملدار هي چوچ سان ٿيو، پر چئن ته بوليس
جو چوڌاري عڪ واس پندا ڪري ڇڏيو
آهي، تنهن ڪري ڪو عملدار هو ٿالو کڻو
ڪٿاڻو نه آو ٿئي. سکر ضلع پر نه ان کان به
بدتر حالت آهي. ٽي عڪا ڪن ٿا ته سکر
ضلع ڪائونسل اهاڙي پر لسي جو دٻاري

استيشن کان ڏهه ميل پري آهي. اتي هي
ٻڌي ڪليڪٽر حڪم ڪري گهوڙي گاڏيءَ
وارن کي گانڊي ٽوپي پائيندڙن کي گهوڙي
گاڏيءَ پر چاڙهڻ ڪسان منع ڪري ڇڏي.
ٻڌي ڪليڪٽر جي خوف کان گاڏيءَ وارا
چرڪي ويسا. شري ويرومل بيگراج
سميلن جو پر پر بدلت، ديوان مولچند قطع
لغنام ڪيل وڪيل ۽ ٻيا سکر مان ساڻي
جڏهن استيشن تي ٿا ته گهوڙي گاڏيءَ
وارا ڪن نه چاڙهين. آخر هڪ ڏاند
گاڏيءَ واري پر پر بدلت ۽ سندس ساڻين کي
چاڙهي وٺي هليل ٺهول ڪيو، پر بوليس
ڏاند گاڏيءَ واري تي مارڪٽ ڪئي سو
هرو به بوليو ويو. مي جون هي لٽڻ اس پر
منتچند هي مهل شري ويرومل ۽ سندس
ٻيا ساڻي شڪ تي پهرين پندا پيسا. آخر
ميل کن پري ٿو هتي هي پڻيٽن سوار ٿي
ڪري شري ويرومل ۽ سن پورگن کي اهاڙي
پڇيائو. اهاڙي پر دري اتي هي دهواسن
کي ڏڙڪو ڏنو ويو هئو ته ڪائونسل پر ماڻهو
ويٺا ته پر پٽ سندن گهرن جي ٿر ڪئي
ويٺي. ان ڪري ڪائونسل وارن شهر پر
پٿر ٽپڻ لاء پڇيڻا والتيشن شوا ڌاري
موڪلا حبشن شهر واسي ڪائونسل پر اچي
سگهن. ڪائونسل چالو ٿي ته عڪ مسلمان
سي. آء. ڏي. بوليس جي عشيءَ تي
ڪائونسل جي ڪارڊ خزانن کي ڪڍيون ۽
ڪميون گاديون ٽپڻ لڳو، حتن ڪر جهڙو
مچي پوي. وري پيو سرڪاري چاڙو بنا
ڪجهن ڪارڻ جي ويٺل ماڻهن تي لٽي
مار ڪرڻ لڳو. ماڻهن صبر سان ٿي سٺو.

اهاجن جي سوا ڪرڻ هڪ ڌرم آهي. ايشور اسانکي اهاجن جي
روپا پر ٿي درشن ڏئي ٿو.

مارڪٽ ڪنداسون. پنهنجا شري وليڇا کي ويٺي ڪئي ته هنن حالتن ۾ بهتر آهي ته توهين ڳوٺ مان روانا ٿي وڃو پر شري وليڇا وراڻي ڏني ته جنهن ڪاربه لاء آء آيسو آهيان سو پورو ڪرڻ بعد ئي واپس ويندس. شري وليڇا کي اهڙو پختي ارادي وارو ڏسي پنهنجا انهن مسلمانن کي هڻي وڃڻ لاء چيو پر هو پنهنجا ئي خنده ڪرڻ لڳا ۽ ميڙ مان نڪري وڃڻ کان انڪار ڪيائون.

اهڙيء طرح پنهنجا ڪلاڪ ڀريو ٿري ٿري پيو ڪو رستو نه ڏسي شري وليڇا کي چيو ته توهين ئي مڙو. چاليهارو هندو پوء شري وليڇا کي اسٽيشن تي ڇڏڻ ويا.

ڪانگريس جو سندن ڳولڻ ۾ پهچائڻ کي روڪڻ لاء هنن هن طرح ڏاڍو زبردستي ۽ دڙڪا ڏيڻ جا رستا ورتا آهن تن جي برخلاف بالا عملدارن اڃا تائين نه ڪجهه به ڪين ڪيو آهي. ڇا اهي رستا وٺي (وائسراء) لارڊ ريڊنگ ۽ (ميجر) ڇو گورلر) سر جارج لائڊ هن هلچل کي منهن ڏيندا؟

ٿاڌو پڇي ان تي لکي ٿو:

”ٻيون جملو مون ڏانهن اشارو آهي جو مون لارڊ ريڊنگ ۽ سر جارج لائڊ جي ڪجهه پرشسا ڪئي آهي. انهن ڳالهين جي اوڳهڙ ٿيڻ بعد به مان هنن جي ڪيل واکاڻ قائم ٿو رکان. انهيء مان پاڻ ثابت ٿو ٿئي ته سرڪار جو سرشتو ئي اهڙو جذو آهي جو بهترين حاڪم به چڱائي ڪرڻ ۾ اسمرت ٿيو پون. سر جارج جي شايد سنڌ جي ڪمشنر لي ايتري هلندي مس آهي جيتري ڪنهن دٻو ٻار تي هن کي ڪمشنر کان ئي چرڪڻو ٿو

سرڪاري عملدارن جي هزار حيلن ڪندي به ماڻهو صلح ۾ رهيا. (محمد چٽل مکيه ڪر ڪندڙ هئو جنهن ڪانفرنس ڪامياب ڪئي). مونڻ لاء به گهوڙي گاڏيء وارن سوراجين کي ڇاڙهڻ کان انڪار ڪيو. سوراجي موٽندي ميرپور ماٿيلي اسٽيشن تي لٿا ۽ اتي ميڙ ۾ تقريرون ڪيائون. اتي به پوليس عملدار مولوي تاج محمد جي تقرير ۾ وڳهن وڌا ۽ کيس گهٽ وڌ ڳالهايو. پر ماڻهن صبر قائم رکيو. ڪانفرنس ٿيڻ کان پوء مختيارڪار اتي ڪليو ڪلايو هندن کي ڊيڄاري رهيا آهن ته اسهيو ڳهه هلچل کي ساٿ ڏيندا ته مسلمان توهانجي گهرن جون چوريون ڪندا.

هڪ گاڏو ۾ ڪانگريس ٿوري اتي جي مڙهي (مندر) ۾ وڃي رهي. ٿرست ئي قريب ٿيڻ سان مسلمان لٽين ۽ لوڙهين سان مڙهيء کي ڇوڏاري وڙهي ويا ۽ ڇوڙ لڳا ته وياڪيان ڪندڙن کي مارينداسون. آخر مڙهيء وارن سوراجي ٿوليء کي پي در کان ٻاهر روانو ڪيو. سکر ضلع ڪانگريس ڪاميٽي جو اوجوان سيڪريٽري شري چونڊرام وليڇا گهوڙي ۾ جڏهن آيو ته ٿيڻ چاليهه مسلمان لٽين سان کيس گهرو ڪري ويا. شري وليڇا لٽين سهڻ لاء صبر ساهي پيو رهيو. ان تي ڳوٺ جا ڪي هندو لڪري اچي شري وليڇا جي پير ۾ ساڻس گڏ ويهي رهيا. آخر شهر جي پنهنجا پنهنجا ماڻهو شري وليڇا ۽ سندس ساٿين ڏانهن موڪليا. شري وليڇا پنهنجا جي سڏ تي ساٿين سميت ويو ۽ اهي ٿيڻ چاليهه لٽين وارا مسلمان به سندن پٺيان ويا ۽ چيائون ته اسين وليڇا اسي

اندر ۾ واسو ڪندڙ ايشور کي جاڳائڻ لاء يمن ۽ نيمن جي تلوار جي ڌار تي هلڻو پوندو.

Young India هي پر جيءَ Afflicted
Sind "سندھ سنڌ" هي سرڀ هيٺ ھنڊون
مضمون لکيو:

"سنڌ ۾ سرڪاري آڌار حو ھيلون شش
لڊل graphic ورطن ھڪ مٽر لکيو آھي.

سنڌ هي ڪمشنر ھڪ ڳڙو سرڪولو
مختيارڪارن کي موڪليو آھي تہ اسھوڪ ھلڻل
هي پر خلاف توھن پھنجو پو چار ڪرار.
ڪن ھنڌن اسي مختيار ڪار قطع ٺھڻام
هي ھلڻل کي روڪڻ لاءِ عھب و غريب
رستا ولي وھيا آھن. لکيل ترخاڻي تہ
ڪن ٿا پر ڪن عھد اتي جي. پھنجائڻ کي
مختيارڪار چون ٿا تہ اسھوڪ ۽ سوراڄ لاءِ
پر چار ڪندڙن کي پاڻ وٽ رھڻ تہ ڏيو ۽
ماڻھن کي سندن واپاڪياڻ ٻڌڻ لاءِ وڃڻ تي
روڪ ڪرار. بدن ۾ ھڪ واعدو ٿيو تہ ھڪ
شخص وٽ سوراڄ حو ڪو ڪارڊ ڪرنا رھڻ
لڳو پر پوءِ لاچار ھن کي ڪير مان ھليو وڃڻ
لاءِ چوڻو پيس. تر پار ڪر ۾ ڪرو شھر ڏي
اھڻڙ سوراڄي ڪارڊ ڪرنا کي ڪيھن منھن
تہ ڪيل ماڻھو اوچتو ھملو ڪري اُت سان
ڪمائي وڌو ۽ لنس سان مار ڪت ڪئي.
ھن کان نومي ھيندو تہ ڪتو وڃو. باھي
واڇ ۽ ماڻھو ٺھڻ کي ھڪ ڪن لڳايائڻ.
اھو سوراڄي تي حملو ھڪ سرڪاري
عملدار هي چرچ سان ٿيو، پر چئن تہ پوليس
جو چوڌاري ھو اس پندا ڪري ڇڏيو
آھي، ٺھڻ ڪري ڪو عملدار حو ٺالو کڻو
کلاو تہ لو ٺڻي. مڪر صلح ۾ تہ ان کان تہ
بدتر حالت آھي. ٺي ڏٺا ڪن ٿا تہ سڪر
صلح ڪائونسل اٺاڙڙي ۾ ٺي جو ويلو ٿي

استھن کان ڏھ ميل پري آھي. اتي هي
دھتي ڪليڪٽر ھڪم ڪري ڳوڙڙي گاڏيءَ
وارن کي گانڊي ٽوپي پائيندڙن کي ڳوڙڙي
گاڏيءَ ۾ چاڙھڻ ڪان منع ڪري ڇڏي.
دھتي ڪليڪٽر هي خوف کان گاڏيءَ وارا
چرڪي ويا. شري وڃو مل ٻيڪراج
سملن جو پري ٻڌلت، ديوان مولچند قطع
ٺھڻام ڪيل وڪيل ۽ ٻيا سڪر مان ساڻي
جڏھن استھن تي ٺٽا تہ ڳوڙڙي گاڏيءَ
وارا ڪن تہ چاڙھڻ. آخر ھڪ ڏاند
گاڏيءَ واري پري ٻڌلت ۽ سندس ساڻس کي
چاڙھي وئي ھلڻ قبول ڪيو، پر پوليس
ڏاند گاڏيءَ واري تي مارڪت ڪئي. سو
ھو تہ ھليو وڃو. مي جون جي ٺھڻ اس ۾
مچھند هي ٺھڻ شري وڃو مل ۽ سندس
ٻا ساڻي سڱ ٺي پھرين پندا پيا. آخر
ميل کن پري ٺھڻ هي پھنچڻ سواڙي ھت
ڪري شري وڃو مل ۽ ٻين تر رڱن کي اٺاڙڙي
پنچايو. اٺاڙڙي ۾ روڊ اتي هي وھواسن
کي ڏڱو ڏڱو وڃو تہ ڪائونسل ۾ ماڻھو
وڃندا تہ پر ٺھڻ سندن ڳھون هي ٿو ڪئي
وھدي. ان ڪري ڪائونسل وارن شھر ۾
ٻيڙي ڏيڻ لاءِ پھنچا والٽيئر شھو ڌاري
ھو ڪليا چھڻ شھرواسي ڪائونسل ۾ اچي
سگھن. ڪائونسل چالو ٺي تہ ھڪ مسلمان
سي. آءِ. ڊي. پوليس جي ھشي ٺي
ڪائونسل هي ڪارڊ ڪرناڻن کي ڪڍيون ۽
ڪيھن ڪارڊون ڏيڻ لڳو، ھن ڪو ھيڙو
مچي پوي. وري ٻيو سرڪاري چاڙو بنا
ڪيھن ڪارڊ هي وڃڻ ماڻھن تي ٺٽي
مار ڪرڻ لڳو. ماڻھن صر سان ٺي سٺو.

ابھتن جي سڀوا ڪرڻ ھڪ ڌرم آھي. ايشور اسانکي اڀاھڻن جي
روپ ۾ ٺي درشن ڏئي ٿو.

— بابو

مٿس ۲۰ پائونڊ ڏنڊ وڌو. اڀيل ۾ دڪاندار ڪٽيو مگر هنجو ڪيترو سارو خرچ اچي ويو. مٿان کانڌيءَ سندس سوال پڇيڻجي اخبار انڊين اوپينين (Indian Opinion) جي ۸ آڪٽوبر ۽ ۲۵ نومبر ۱۹۰۴ جي پوڄن ۾ ڪميون ۽ انڊين نيشنل ڪانگريس کان هوندا مل ڪي ۵۰ پائونڊ امدادي وٺي ڏني. پر ڏکڻ آفريڪا سرڪار خاموش نه رهي. هنن هيٺين ۽ ڪورٽ جي فيصلي خلاف اڀيل ڪئي ۽ فتويٰ هوندي مل جي خلاف وٺي.

مٿان کانڌيءَ ان تي ۱۱ فيبروري ۱۹۰۵ جي انڊين اوپينين ۾ لکيو ته هي پارٽي سوال بطبي پيو آهي ۽ ان سوال تي اسانڪي جيري جنگ ڪرڻ گهرجي؛ نه ڪنداسون ته پوءِ پڇتائينداسون. وري ۲۳ سيپٽمبر ۱۹۰۵ جي پوڄي ۾ لکيائين ته هن سوال تي برطانيه سرڪار جي انڊيا آفيس کي ڪوشش وٺي ڏکڻ آفريڪا سرڪار کان انصاف ڪرائڻ گهرجي. آخر انڊيا آفيس ان باري ۾ نيشنل سرڪار کي لکيو ۽ نيشنل سرڪار لائسنس اختيارِيءَ وارن کي لکيو ته قانون همدردِيءَ سان عمل ۾ آندو وڃي نه ٿو. قانون ۾ سڌل سڌل ڪئي ويندي. انهن کانڌيجيءَ ان سوال کي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو.

۳- پوليس جي ظلم خلاف آواز

۱۹۲۱ واري تحرڪ ۾ سنڌ ۾ ڪيترن هنڌن تي پوليس جي ڪالگريس سڏوڪن سان ظلم ۽ ڏاڍ ڪيا تن جو احوال اڄ به ٻڌي ۽ پڙهي لنگه ٿا ڪانڊارجن. مٿان کانڌيءَ ۱۵ جون ۱۹۲۱ع جي بنگ انڊيا

تقي ڏنو. مٿان کانڌيءَ سندن سوال اعلائي سطح تي ڪميون. هو مڪاني اختياري وارن سان گڏيو، گورنر سان گڏيو ۽ آخر ۲۲ فيبروريءَ تي هن ڪلونل سيڪريٽريءَ کي لنڊن ۾ تار موڪلي ته هڪ سنڌي غرم سي. لچرام وارن جا ست چٽا هندستان مان روانا ٿيا آهن جن مان ٻه سندن دربان واري ڪوٺيءَ تي ۽ ۵ ڪيمپ ٿائون جي ڪوٺيءَ تي رهڻا آهن. اهي ست ئي چٽا ديلاڳار ۾ روڪيا ويا آهن جو جهاز جون ڪمپنيون کين ڇاڙهڻ کان انڪار ٿيون ڪن. انڪري اوهين دخل ڏيئي جهازران ڪمپنيءَ کي هدايت ڪريو ته کين جهاز ۾ کڻن ۽ کين خاطري ڏيو ته هنن جي جهاز تي هٿ ڪري جهاز ڪوارٽائين ۾ روڪيو ڪونه ويندو.

۱۹۰۱ ۾ مٿان کانڌيءَ وٽ هڪ ٻئي سنڌي ڀاءُ ڪي. هوندا مل جو سوال آيو جنهن کي هڪ طرف سرڪار ليسان ڏيڻ کان گس گس ڪيو ۽ ٻئي طرف وري مٿس ليسان نه وٺڻ لاءِ مقدمو ڪيو. حقيقت هيءَ هئي ته ڪي هوندا مل وارن جو دربان جي شاهي بازار گري سٽريٽ ۾ سلڪ جو دڪان هو. اها بزار گورن دڪاندارن لاءِ محفوظ رکڻ لاءِ سرڪار کيس اتان دڪان کڻي وڃڻ لاءِ حڪم ڪيو. هن نهن ڪري پيءُ هڪ هزار ويست اسٽريٽ ۾ دڪان ورتو ۽ ليسان لاءِ درخواست ڪئي ۽ جيسين ليسان مليس تيسين اصلوڪو دڪان هلائيندو رهيو. ليسان آفيسر ضد ڪيو ته اهو اڳيون دڪان بند ڪر نه توکي ليسان ملي ۽ آخر مٿس بنا ليسان دڪان هلائڻ لاءِ ڪيس ٿيو جنهن ۾ ڪورٽ

اپواس جو ڌمڪيءَ جي روپ ۾ اڀيو گم ڪرڻ غلط ڳالهه آهي.

سنڌين سان سمپرڪ

(الف) سنڌين جا مسئلا

مٿان ڳانڍي ۽ جو سنڌين سان ڏام ڳيٽو ٿيو هو. ڳانڍجيءَ پاڻ ان سمپرڪ جو هنن شبن ۾ ورتن ڪيو آهي:

”جڏهن مان ٻيڙيون دفعو سنڌ ۾ ويس تڏهن کان سنڌين ۽ منهنجي وچ ۾ هڪ اٽوٽ ٻڌجي وئي.“ (بنگ انڊيا ۲۱-۲-۱۹۲۹).

۱- جهلڪ

ايتري قدر جو ڇهه پارن ستياگرهه ۾ آڇاڙهه ڪرڻ لائي ٻيڙيون پار تي هو جنهن جي باري ۾ مٿان ڳانڍي ڪورٽ اڳيان پڙهڻو ٿيو. دستور آزمائو يعني بچاءَ نه ڏيڻ، وڪيل نه ڪرڻ، پرڏوهه کان انڪار ڪندي نه سزا خوشيءَ سان هموار ڪرڻ. ۱۹۲۱، ۱۹۳۰، ۱۹۳۲، ۱۹۴۲ سڀني آزاديءَ جي تحريڪن ۾ سنڌين وڏيءَ دل سان ڀاڳ ورتو ۽ هر هڪ تحريڪ جي دوران ۾ ڪي نه ڪي سنڌي سيوڪ مٿان سان ڳيٽي ۽ لڙ وڃڻ ۾ آيا.

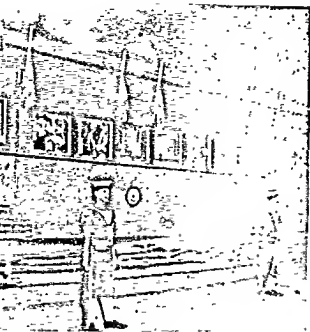
مٿان ڳانڍيءَ سنڌ ۾ ست دورا ڪيا ۽ سنڌ جا ڪيترائي لنڊا ۽ وڏا شهر ڏٺا ۽ ڪم ڪندڙن جي همٿ ۽ ڪار به ڪي ڏسي ڪين مبارڪون ڏنيون.

مٿان جي شهادت جي ڏينهن ۳۰ جنوري ۱۹۴۸ تي هڪ سٽارڊ ڊاڪٽر چونڊرام جي اڳواڻي هيٺ مٿان سان گڏي ۽ سنڌ ۾ رحيل سنڌين جي باري ۾ ڪائونسل صلاح ورتي. سنڌ جي حالتن تي مٿان ڳانڍيءَ وقت به وقت پڙهڻين اخبارن ۾ ليک لکيا. ۱۹۳۱

مٿان ڳانڍيءَ سان جڏهن سنڌين جي سمپرڪ جو ٿيو سوچجي ته هڪ عجيب، حيرت انگيز ۽ دل اٿاريندڙ ڳيٽن ان جي مالها اچيو من جي لپٽن اڳيان کڙي ٿي. مٿان ڳانڍي جڏهن لنڊن ۾ بئريسٽريءَ لاءِ پڙهڻ ويو تڏهن هڪ سنڌيءَ کيس جاءِ وٺي ڏني ۽ جڏهن دڪن آفريڪا ۾ هو پهرين ٻيلڪ جيون ۾ ڳيٽو تڏهن به هڪ سنڌي مٽر سائس ان ستياگرهه ۾ شريڪ ٿيو ۽ سزا کاڌي، ست سنڌي واپاري جي دڪن آفريڪا ۾ واپار لاءِ آيا هوا ۽ سرڪار انهن کي داخلا نه ڏني ۽ مٿان ئي سندن لاءِ لڙي ڪين ڏيس اندر داخلا وٺي ڏني ۽ هن نيتال ۾ ڪالگريس پڙيا ڪئي ته ان ۾ هڪ سنڌي شريڪ ٿيو هو جڏهن هندستان ۾ آيو ۽ ڪوي ٽنگور جي شائينڪيٽن ۾ ڪويءَ سان ملاقات ڪرڻ ويو ته اسانجو سنڌي ليتا آڇاڙهه جيونرام ڪرڻ لائي ان اوائليءَ ۾ اوائلي زماني ۾ سائس گڏيو ۽ گهرو ٽائير کڻي موٽيو.

بي واجبي هڙتال ڪامياب نه ٿي سگهندي آهي ڇاڪاڻ ته ان سان جنتا جي سڀاڻيوتو ڪانه ٿيندي آهي.

گاندی جیء حاسک اللہ آباد ۾ ٿر وٺیء ۾ پرواہ لاء آڻڻ

بارہ حاسک لٽائون انٽار ۾ کڙا، ساهي کان سو لٽس شري جٿرامداس دولٽرام،
ساحي کان شري گووند ولب بٽي، شري جٿرامداس، سردار ولب ڀائي پٽيل، مولانا آزاد،
سرميتي سروهي لٽو، بٽي حواغر لٽو، شري رڻي احمد قدوائ، مني پٽيء بيا.

سنڌين سان سمپرڪ

(الف) سنڌين جا مسئلا

مهاڻا گانڌيءَ جو سنڌين سان تمام گهاٽو ناتو هو. گانڌيجيءَ پاڻ ان سمپرڪ جو هنن شبن ۾ ورتل ڪيو آهي:

”جڏهن مان ٻهريون دفعو سنڌ ۾ ويس تڏهن کان سنڌين ۽ منهنجي وچ ۾ هڪ اٽل گنڊ پڌري وئي.“ (ينگ الڊيا ۲۱-۲-۱۹۲۹).

۱- جهلڪ

ايتري قدر جو ڇهه ڀارن ستياگرهه ۾ آڇاري ڪري لالائي پهرين ڀيري ڀار تي هو جنهن جي باري ۾ مهاڻا گانڌي ڪورٽ اڳيان پڇڻو ڪيو ته ته دستور آزمايو يعني بچاءُ نه ڏيڻ وڪيل نه ڪرڻ پر ڏوهه کان انڪار ڪندي نه سزا خوشيءَ سان هٿ ڪرڻ. ۱۹۲۱، ۱۹۳۰، ۱۹۳۲، ۱۹۴۲ سڀني آزاديءَ جي تحريڪن ۾ سنڌين وڏيءَ دل سان ڀاڱو ورتو ۽ هر هڪ تحريڪ جي دوران ۾ ڪي به ڪي سنڌي سيوڪ مهاڻا سان گهاٽيءَ لهه وچڙ ۾ آيا.

مهاڻا گانڌيءَ سنڌ ۾ سڌ دورا ڪيا ۽ سنڌ جا ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا شهر ڏٺا ۽ ڪم ڪندڙن جي همٿ ۽ ڪاريءَ کي ڏسي ڪين مبارڪون ڏنيون.

مهاڻا جي شهادت جي ڏينهن ۳۰ جنوري ۱۹۴۸ تي هڪ سٺا سٺا ڊاڪٽر چونڊرام جي اڳواڻي هيٺ مهاڻا سان گڏي ۽ سنڌ ۾ رحيل سنڌين جي باري ۾ ڪائونسل صلاح ڏرڻي. سنڌ جي حالتن تي مهاڻا گانڌيءَ وقت به وقت پڇڻين اخبارن ۾ ليک لکيا. ۱۹۲۱

مهاڻا گانڌيءَ سان جڏهن سنڌين جي سمپرڪ جو ٿو سوچجي ته هڪ عجيب، حيرت انگيز ۽ دل اٿاريندڙ گهٽتائي جي مالها اچيو من جي ليک ۾ اڳيان ڪڙي ٿي. مهاڻا گانڌي جڏهن لندن ۾ رهي ٿي ته لاء پڙهڻ ويو تڏهن هڪ سنڌيءَ کيس جاءِ وٺي ڏني ۽ جڏهن دڪان آفريڪا ۾ هو پهرين ڀيري جيون ۾ گهڙيو تڏهن به هڪ سنڌي مٿي ساڻس ان ستياگرهه ۾ شريڪ ٿيو ۽ سزا کڏي سڌ سنڌي واپاري جي دڪان آفريڪا ۾ واپار لاءِ آيا هوا ۽ سرڪار انهن کي داخلا نه ڏني ته مهاڻا ٿي سندن لاءِ لڙي ڪين ڏيس اندر داخلا وٺي ڏني ۽ هن نيتال ۾ ڪالگريس پڙها ڪئي ته ان ۾ هڪ سنڌي شريڪ ٿيو هو جڏهن هندستان ۾ آيو ۽ ڪوي ٿڳور جي شائين ڪيٽن ۾ ڪويءَ سان ملاقات ڪرڻ ويو ته اسانجو سنڌي ليٽا آڇاريه جيوٿرام ڪري لالائي ان اوائليءَ ۾ اوائلي زماني ۾ ساڻس گڏو ۽ گهرو تاثير ڪئي موٽيو.

بي واجبي هڙتال ڪامياب نه ٿي سگهندي آهي ڇاڪاڻ ته ان سان جنتا جي سهانپوئي ڪانه ٿيندي آهي.

گاंधी !

(پرو. موٽيلال جوتواڻي)

تُڙهينجي اڪاڻي

تڙيل تڙيل جڙيا

نيتو پاڻهه نڙي ڪندي رهي ٿي

اڻ ڀولي هر ڏهاڙي جي ڀڙهندڙ وڙهندڙ جي

نڙي ماناڪڙي ڏهاڙي ٿي، نڙي مڙمڙ ڏهاڙي ٿي.

تڙيل جي ڏاڪي

تڙيل سڙيل آهي—

سڙيل،

جو ڏير ڏير آهي ۽ ڏڪر. اڪاڻي ٿي،

۽ ڪڙيل

ڀڙهندڙ وڙهندڙ ۾ ”ڪنٽراسٽ“ آڻي ٿي.

هڪ جي ڀڙا

جڳ جي ڀڙا مٽائي ڪهي،

هڪ شهادت

سمورو ملڪ جيتري ڪهي،

تو ڏاڪي ڏاڪي ختم ٿي

اڪاڻي ٿي ڏاڪي اڪاڻي، اڪاڻي، اڪاڻي ٿي.

جو فرض نه ٿو ٻائي ان کي ڪو اڌڪار نه آهي. سمورا اڌڪار فرض

مان ٿي پيدا ٿين ٿا.

— بابو

(۱۱)

دکي چاه، چرخي جو منتر چپايو،
کتځ جو نو! پيغام گهر گهر بچايو،
سوديشي چو سکه سان سنيهو سټايو،
سهي راهه سمجهي سين سڌ اوډايو،
کيو مال ډاريو بهشکار بايو!
کري ياد نو توکي سنسار بايو!!

(۸)

بښين بي ډيو شير بالکو سپاهي،
ډنو چا نه بل توکي قدرت الاهي،
چي هند آزاد ٿئي بن تباهي،
غضب جي الهه لاء تو فوج لاهي،
آهنا به جهنجهو اعتبار بايو!
کري ياد توکي نو سنسار بايو!!

(۹)

اچل جوش جذبه هڻي حب وطن جي،
آڻل هو ارادو اچل چا نه من جي،
سنا ظلم، برسات گولن بين جي،
چوانس کني کين به رواه تن جي،
نيون کين کين جو به هٿيار بايو!
غري ياد توکي نو سنسار بايو!!

(۱۰)

بيچار شڪتي ڏني آتما بل،
خون ڏارا ملي نيٺ منزل،
وٽل گورن کيا خوب چل ول،
گول بستر بچائي پکا کل،
هي نهجهو چمتگار بايو!
ياد توکي نو سنسار بايو!!

(۱۴)

دکي ديس مانا اچا ٿي بکاري،
”لها“ کڻي نيٺ توڙي تياري،
وڏي ٿوٽ کير جي وڏو آهي ماري،
هجي کو تئل هيان لاري جباري،
سٽي سڌ ولي آه اوتار بايو!
کري ياد توکي نو سنسار بايو!!

ي مقابلي ۾ ڪابه چيز رکندا نه ستم ٿي وڌيڪ وزندار ثابت ٿيندو.
— بابو

۹۔ ڪري ياد توکي.....

(پرسرار روحڙا، ”لهاڻو“)

(۱)

(۴)

هتي ديش جي دودشا دود واوي، اشاري تي پنهنجي ايو ديش سارو،
مئل ملڪ ۾ چوڻو پيو، وڃايو پئي، ٻار هر هنڌ لغارو،
دولڪين، ٿرين جي حرفت خوشبازي، وڃو خان ڌاريا نه چلندو ڪو چارو،
ڏسي پنهنجي دل کي لڳي چوٽ ٻاري، ڪو ملڪ آزاد پنهجي پيارو،
سڀئي سور ٽوڪان ٿيو دشوار ٻارو، ڏيڻ خون ٿين لاء ٿيا تيار ٻارو،
ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!! ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!!

(۲)

(۵)

ڏکڻ جي هائيءَ ۾ ڪپڙو جهڻو آهي، وطن جو ٻئي روح-دهم، سدائي،
جيءُ ان جهڻو کان نه ٻيو، مون آهي، هلي سس مڃو، حيان رت سڪائي،
غلاميءَ جو سو ئي ٺڪو ٻار جهڻو آهي، ڇڏي ٿو امري، ٺڪري ڪمائي،
ادو ٻار سو ئي نه واجب سڀو آهي، ڪٿي آس جي لٽ لنگوٽي لڳائي،
الي ٿو ڪٿي لال لڏڪار ٻارو!! ڪيءَ خوب ڪٽو ڪٽو ۾ پسرچار ٻارو،
ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!! ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!!

(۳)

(۶)

ٿو هندوئي سو آهي، ٿو پاڻرو چاه آباد ٻارو، ٿو ڪو ٻيو ٻيو ڌارو ڪٽي ڪٽي،
اڳيون اوج عظم اسانجو وڃايو، هر طرح شاد ٻارو،
وڃي ٿو، ٿو ٿاڻي ٿاڻي، سڀي سو ڳوڙن جو بڊاد ٻارو،
ٿو ٿاڻي ٿاڻي ٿاڻي، ڪرايو! ٿو لڏڪن کان آزاد ٻارو،
ٿو ملڪ پنهنجي ئي اختيار ٻارو، ٿو ٿاڻي ٿاڻي ٿاڻي،
ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!! ڪري ياد توکي ٿو سسار ٻارو!!

ٿو راج جو مطلب اهو آهي ته هر شخص کي هانسڪ وڪاس لاءِ موقع ملي.
— ٻارو

۸- ٻاپو.....!

(ڊاڪٽر لکيچند ”پرير“)

(۱)

ظلمتن ۾ تو اهنسا سان آجالو آندو،
هڪ نئين راهه تو ڀارت کي بڻائي ڳالڙهي!
چو، اڄ ديش سڄو تنهنجي مٿان ناز ڪري!
جو ت گمراهه دلين ۾ تو جڳائي ڳالڙهي!

(۴)

تنهنجي ساهس سان ستمگر جو به سينو ٽي سسيو،
سالت تنهنجي ۽ سمايل هئا طوفان سوين،
تنهنجي هڪڙي ئي اشاري ئي ٿيا ڪيئي شهيد،
تنهنجي واڻي سان ئي رڪجي ويا گهمسان سوين.

(۳)

تنهنجي جولان ئي زنجير غلامي ٽوڙي،
تنهنجي نيري ئي نه ڦر ڦوٽ ڦرن ڦڙن ۾ وڌي،
گلستان ديش جو ڌارين جو ڇڏي مرجھائي،
خون پنهنجو ڏيئي خوشبوءِ تو مڪڙين ۾ وڌي.

(۲)

هاءِ السوس! رهيو تنهنجو محض نالو آ،
ڪي ويا تنهنجون بتايل سڀ راهون ڀاڄي،
ڪيئي دڙا جي ۽ طاقت جي نشي ۾ ويا،
”پرير“ اتحاد، اهنسا جون صلاحون ڀاڄي.

ظلمتن = اڻڏاهين. ڦرن ڦڙن = انگريزن. محض = فقط. اتحاد = ميلاپ. ستمگر = ظالم.

اچو ٽپڙو يڪتي توڙين ديا ۽ پرير جي پاوانن جي وره آهي.

۷. ديش پتا جي چرن ڪمان ۾

(گوبند ايل. پاتا)

(۵)

مڪ پر آه هڏن جو پتلو،
لڪ ڪٽي هو آه ڪڙو،
سوچ - سهرڙو - ٽن ئي ٽچلو،
مڙن - لڀ - لورائي چلو،
سالم سندس ۾ ڪرنام پري آه،
هن جي اعسا انٽر کان وڌ آه.

(۶)

مالا ڪي العام ڏالين،
ڪڏهن ل ڪوڙو ڏول ڪيائين،
ورم ل پنهجو پنڪ ڪيائين،
ڌرم ڪرم جي لاج رڪائين،
ڪيڙي ٿي رهڻي سان ٿاب،
ل ل ل سورو آه ڏولاب.

(۷)

پاڻ ڪڇي پوءِ ٻن ڪي چنچي،
سڪڙو چو پر پوڏ ڏجي،
سولي رات سلي آه پاپوءِ،
ڪرم ڪري ڪو ڪامل بڻجي،
هڪڪر هيءَ جي هنر هنداپون،
پارم جو چا شان وڌاپون.

(۸)

سارم جا ستم سلام،
شيڪاو جا ستم پر نام،
شاهديءَ جو سو پر نام،
لح پر نام - پر نام مدام،
تنبهجي مهما هڪ جگ پاپون،
هيءَ پارم - هيءَ وشو مناپون.

(۱)

رهم وساري - ليم وساري،
پرهم سندي پرهم وساري،
پنهجي ٿي پائي پسنل سان،
پيءُ چڏيو سين پنهجو ماري!
هاڪار مچي ويو هو ها!!
پرن ها بي لڙڪ لڙي بيا!!

(۲)

ستم اعسا جو هو بالسي،
گوليءَ جو ڪنهن بڻو لڌالي،
السان، قسري هيوان بڻو،
ڪنهن ڪار ڪري هيءَ شيطالي،
سني ۾ گولي، مڪ ۾ رام،
پاپو سڌارو سرگ - سم ڌام.

(۳)

ڪيڏا هن کالڙي، ڪيڏا هن گولي،
ٻڌ - پڳون سان سولي هولي؟
هءِ وڌا لاءِ تنهجي پولي،
ڪين ملڻ جي لاءِ ٿي سولي،
گوليءَ جا ٻه ٿي وار ٿيا،
ڪنهن منصور، ملا سنگهار ٿيا.

(۴)

کالڙي ڪين ڪڏهن پي مرندو،
حسين آب ۾، سج اُڀرندو،
اولدءِ ۾ پي روشن رهندو،
پاڻ حلي چانڊاڻ چڏهندو،
اڃا ڌرو ڌرو هر لارو،
اول پاڻ؟ هڪ - اهيوارو.

صاف هوا، صاف پاڻي، سادو پوڄن ۽ پوتر ويچار، ايشور سان ميلاپ
جا اهي چار نيم آهن.

— پاپو

۶- هند جو هيرو

(شري ڪيٿلداس يگواڻي، ”نالي“)

(۱)

هند جو هيرو تون گالڙي ملڪ جو منار تون!
 هندواسين جي دلين جو پيار تون دلدار تون
 ڪين مائا تي سهي سورءِ سگهين آزار تون
 ظلم کي آئين نهوڙڻ لڳ وئي اوتار تون
 تنهنجي دل پڙ ڪي اُٿي ڪڙڪي پيئي ظالم مٿان
 هڪ نئون هٿيار دنيا کي مليو تنهنجي هٿان

(۲)

نيز تر روشن مناري جي مٿان طوفان ٿيا
 تنهنجي بخشي پير تي دشمن مگر حيران ٿيا
 تنهنجي قربانيءَ جي منتر کان نهل ٻلوان ٿيا
 شمع - آزاديءَ تان پروانا ڪيئي قربان ٿيا
 تنهنجي همٿ سان جبل جيڙي حڪومت وٺي علي
 سمنڊ کاري مان مثل اُمرت جي آزادي ملي

(۳)

جاڳندي رهندي جڳايل جوت تنهنجي جڳه اندر
 مختلف قومن ۾ پيدا پيار ٿيندو پرسمر
 خون جا ڪيئن داغ ڏوٻي خون سان مٽندا مگر
 ڏس ٻرائيءَ سان ڀلائيءَ جو ڏسيو تو مختصر
 ڪوڙ جو ڀالڻو ٿيو حسا حسا کان پڳي
 هن ائين هٿيار تي سنار کي حيرت لڳي

مهاڀارت منشيءَ جو سناتن اڻياس آهي. اهو رتدن جي کاڌ آهي.
 — ٻاٻو

(۴)

ميا نهري، سدا اها جو بوجاري،
ڪلڪ ۽ ٽيڪسي ڏوٽر جان ڪلڪاري،
ڪومل دل وارو ۽ سدا ديوالو دالا،
ديا جو هر منڇ هنو جڏهن لاء پراڻا.
حولي جڳهه ۽ ڌرمراج جان صاب سيارو،
اڙي وڌانا، آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(۵)

نيز ڪمن ۽ نهري نهري ڪڙڪائن مان،
بارش جي حملن ۽ پارسي طوفانن مان،
بڻي لاکڙو ڪڏهن پڳ پڳ ٿي سڄي ڏيکائي،
آزاديءَ جي لڏلڏڙ پڙي ٻار لنگهائي؟
ڪمن رهندو سو پارو هو آڌار سيارو،
اڙي وڌانا، آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(۶)

ڪنهن جي هائي ”ٻاٻو ٻاٻو“ چئي بڪاريون؟
ڪنهن جي ٻيڙ ميا سان من مان ويرو ساريون؟
ڪنهن جي هائي بيڪس دل جا درد سڻايون؟
ڪنهن جي سٽل چاٻا ۽ سارا سڪ پايون؟
هاءِ! ”ٻاروئي“ دور حليو ويو ڪالڊي پيارو،
اڙي وڌانا، آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

پنهنجي ڪاريه ۾ اسانکي سدائين آتم وشواس هئڻ گهرجي

ه گانڌي پيارو

(گورڌن محبوباڻي، ”پارني“)

(۱)

پارو جي من - موھيندڙ، سرسبز چمن ۾،
دلڪش ٽولس سان پونور مست گلشن ۾،
هير ٽڙيءَ جي جيونڪن سان جيلندڙ ٽاريءَ ۾،
خوشبودار قريبل قويلل آئين گهاري ۾،
آه ڪٿي اڄ هاءِ هاءِ! سو پشب سونيارو؟
اڙي وڌانا! آه ڪٿي سو ديس دلاڙو؟

(۲)

چمڪ چمڪ سان چمڪيلي نئين لکن منڊل مان،
ٿارن جي نئين تيز ٽافلي جي هلچل مان،
آسمان جي بي روشن گرهن جي وچمان،
هن ڌرتيءَ جي اونداهن ٽڪرن جي وچمان،
ڪنن آلي وڻ، اهو اڪيلو روشن ٺاڙو؟
اڙي وڌانا، آه ڪٿي سو ديس دلاڙو؟

(۳)

نيل بدن هولدي پارو جو سنت سياهي،
نيڪيءَ ۽ واڌاري جي مارڪ جو راهي،
فائن ورڻن ۾ ٽي ويتر بڻيو سگيڙو،
حڪم هولي ٺاڄ، ڪرڇ هو انگ اڪيڙو،
پارو مانا جو سو لعل لنگوٽيءَ وارو،
اڙي وڌانا، آه ڪٿي سو ديس دلاڙو؟

جيڪڏهن مون وٽ چوريءَ جو حال پيو هوندو ته ٻيا چور ٿي وڃن ته
ان ۾ ڪهڙي آچر جي ڳالهه آهي.

ڪيس

۴۔ توکي ٿي دل ٻڪاري!

(گورڊن مصونائي، ”پارٽي“)

اُڪڙين مان آب هاري

توڪي ٿي دل ٻڪاري

ساهر مٽيءَ جا سندا! سدا ساھ ٿو سنهاري،

توڪي ٿي دل ٻڪاري.....

(۱)

لڪي، سر، سچائي ۽ سادگي ڏئي ٿو،

توڪي ڏئي آهيا، آزادگي ڏئي ٿو،

هن ڏهن جي ٿو صورت، سهرت ڇڏي سنواري

توڪي ٿي دل ٻڪاري.....

(۲)

توڪي ٿل ڏهن کي جذبو ۽ جوش بخشيو،

بيروش قوم کي ٻي توڪي ٿو هوش بخشيو،

مُردن کي اڀر مست! توڪي ڇڏو هٿاري،

توڪي ٿي دل ٻڪاري.....

(۳)

مجهور آدمين جو دڪ درد ٿو سڃاڻو،

هيئن هو ٻين مان ٿوڪي ٿو ٽپن لالو،

دستارن جهڙين ۾ پٺ ٿو ڏلو گذاري،

توڪي ٿي دل ٻڪاري.....

(۴)

جسمن ڏهن رهندي ۽ آسمان رهندو،

ليمن ڏهن ۾ ٽپندو نام و نشان رهندو،

آسمان قرب ٽپندا سگهندو نه ڪو واري،

توڪي ٿي دل ٻڪاري.....

ستيم ڪلين هڪڙي ڌرهي ڳرنت جي اڪيلي ملڪيت نه آهي.

۳- ساڀر هتيءَ جو سنڌ

(شري ڪشيچند نرلڊاس ڪٽري، ’هوس‘)

تون ڪروڙين هندواسين بي زبانن جي زبان،
 نينجي خاموشي پٽائي تيز طوفاني بيان،
 مرڪم نينجي سمائل سرس دردي داستان،
 نينجي پيشانيءَ منجهان ٽاهڻ سچائيءَ جو نشان،
 پاڻ ئي پرکيا وئي يوءَ ڪي به ڪهڻيءَ سان ڪهين،
 سو چوڻ چاهين ته پئي ڪي جو نه خود رهڻيءَ رهين.

وڀر مڙائي مندر ۾ درد جي ديوڀيءَ اڳيان،
 ڇا نه ڇا پيٽا ڏري تو شوق ۽ شردا منجهان،
 دل، دماغ ۽ بل، ٻڌي، جند جان چاڙهيءَ ڄاه سان،
 مال ملڪيت، ۽ ڪٽنب پر راز ملڪي پيار تان،
 آدرش اوڙر امل هر وڃي ڪهڻيءَ جو رکي،
 سُر سجا تان شهادت جي مٽي ماڳي چڪي.

تو هڏهن ڇاپو غلاميءَ جي منجهل تصوير ڪي،
 ڪارگر ڄاتو نه ڪي شمشير يا تير ڪي،
 مات سان مٿي ڪهر يو تدبير سان نقد ڪي،
 رمز سان توڙڻ ڪهر يو هن ظلم جي زلڪر ڪي،
 زور جسماني ڇڏي تو راز روحاني سلو،
 ۽ اعسا جو نئون هٿيار حيراني سلو.

معي دنيا وٺي ٿي جنگ جون سختيون سهيو،
 نير لڻن مان وهيو ٿي، خون زخمن مان وهيو،
 جن جتا ٿي جنگ ڪي پاڙان پٽن لاءِ پئي بهيو،
 ارڇو آواز هي ڪن ٿي اچي ٿي هي رهيو،
 ”ڪاميابيءَ لاءِ ڪجهي خون هارڻ جو ضرور
 تيز توڻ سان مرڻ جو ۽ نه مارڻ جو ضرور.“

مان جيڪي ڪجهه روز جوان ٿيو سو سڀ پرارڻا ٿي آهي، پرارڻا جو
 حصو ٿي آهي ۽ اهو سڀ ڪجهه ايشور لاءِ ٿي آهي. — ٻاڻو

”سريسر سمورو سڀني ڪين ڏکڻ جيسين
 مان به پٿريان ڪين ڪي ڪپڙا پورا نيسين.“
 گوڏن تائين ڪپڙو ۽ هو بدن ننگو سارو
 تياڳي وٺي تياڳ رهيو ٿوڪن کان بيارو
 سرديءَ گرميءَ ۾ اهوئي وستر پٿريائين
 سور غريبن جا وڃي سڀ سان سليانين
 ”ڌرم ڇيڻ هنن کي اڇوت سڏيو آهي
 پوءِ ڏيئي پائيءَ مان ڪڍي ڇڏيو آهي
 پوءِ ۽ بيا ڏيس جي ٺوڪي ڳٽ سمجهين
 پوءِ ڪپڙو شودر سمجهي ٺوڪاڻ ٺٽو ڪن
 پيد نه ڄاڻي وٺڻ ۽ شودر آهن هڪ سمان
 سرف جڻن جي اعليٰ سڏيو منش اهوئي ڏکي انسان
 آه ميانها لاءِ نه ضروري ڄاڻي يا ڪه ڪمائي
 ڪرڻ نه گهرجي هريجنن جو ڪڏهن به نه آدر
 ڪندي ڪر لاءِ بونگهه آهن، سوچڻ پاپ سراسر
 هريجنن جو پلو ڪرڻ تي آهي ڌرم سانچو
 ڏيس جي انهيءَ لاءِ اهوئي بهتر ڪم سانچو
 پون ڪريون هيءُ مظلومن تي ڪبو نه اتياچار
 ديش ۽ دينن جو ٽڌهن تي سگهيو ڪري اڏار
 مندر چاهي وڌياليه ۽ تن جو ٿي ستڪار
 جن کان پري پڇون ٿا تن جو ڪريون ستڪار
 ڪسانن جي حالت جو ٻيو ساڻو ڪيو بيان:
 ”هارين نارين جي ڏکڻ ڏي ڪوڏ ڏيو ٿا ڏيان
 تن جي غربت کي ٽارڻ لاءِ چرخو آه وسيلو
 پارٽاسي اٿي ڪريو سڀ ست ڪٽڻ جو ميلو
 ڇڏي سوارت رهو سڀني ڌرم مٿي انين قائم
 آهي ڌرم سڄو اهوئي دھت رڃو اٿن دائر
 ننڍو هجي يا وڏو هجي ۽ ٿوڏن يا ڏٺوان
 سدرشتي دانا جي آڏو آهن هڪ سمان.
 سنسڪرت تان!

اري ويچارن کان پاڻ بچائڻ جو هڪڙوئي اٺ گس آهيا آهي رام نام،
 پر اهو هرديءَ مان نڪرڻ گهرجي.
 — نابو

۲۔ مهاڻا ۽ شو در

(پرويسر راء پڇواڻي)

ڏکڻ جي هڪ ڳوٺ ۾ ٻهٽو مهاڻا
 نانءُ ۽ ڏاڻو ٻهٽو هو جي ڳوٺ هو چل بنان
 اٿي ۽ سڄي ڳوٺ ۾ هڪ شو در ڏٺائين
 گندي ميري ڏين ڏکي، ٿر ٻيل لڌائين
 هن جي اهڙي حال تي ڏکي ٿيو ڏاڍو
 هن جو ميو روپ ڏسي من ۾ وٻاڪل ٿيو
 ڏکي دل سان ٻياري وڃان هن پڇيو ”ماڻي!
 ڪهڙي ڪارڻ تو ۾ ٿي هيءَ ڏسجي ميراڻي؟“
 له ۾ اڪيون عيس ڪري ڏيويءَ چيو هين:
 ”دٻن جا ڏکڙا ٻلا ڏئي سمجهن ڪيئن؟
 ورهين کان هيءَ هڪ وڳو ٻاڻو مون آهي
 ٻاڻيءَ جي ٿاڻ ڪري ڏنو مون ٺاهي
 ٻاڻي جي ملندو اٿر ڪڏهن پاڻ سان
 ڪهڙي جي ان کي ٺٽا ڏوندي آهيان مان
 ڪندو ڪهڙي جو ڇڏين آهي ان اهو
 اڏي سو ٽڪرو وري ڏوندي آهيان هو
 ان لڳا ۽ ان بکيا ڪيئي مون هيڙا
 ڪروڙن اڏين ها حال ٿا هيڙا.“
 شو در ٺاريءَ جو ٻڌي ڏک ٻيو احوال
 ڪنهن سان لاڳي ڏس ڪانڌي ۽ دوشال
 حيرت ۾ ٻيل ٺاريءَ کي ڪانڌيءَ ٿر ماڻو:
 ”تو هاڻو ٿيندو ٻلو جي چرغو هلايو.“
 ڏين ڏکين جي حال تي ڏکي ٻاڻ ٿيو
 اٿين جي ٿي اولي ۾ هو راءِ سڄي جاڳيو
 ڪانڌيءَ هيءَ حالت ڏسي ٻڪو ٻرون ڪيو
 ٻين جي اٿل ارادي سان اڃو هٿن چيو:

هندستان جي پشوڏن جي سنڀال ڪرڻ آزادي حاصل ڪرڻ کان گهٽ
 اهم ڪيلهي.

۱۔ تڏينھنجي اٿت جو آواز

(خوندراج ليلا رام، ”دڪايل“)

تڏينھنجي اٿت جو آواز مون ۾ ڇٽو پڙين ۾ ٻڌو
هرڪو ڪاهيندو ٿي ويو
ڪاهيندو ٿي ويو۔ ڏيـسـرا ٺاهيندو ٿي ويو
تڏينھنجي اٿت جو آواز مون ۾ آسـر ۾ ٻڌو
چرخو چاه مان ٿي ڪٿيو
چاه مان ٿي ڪٿيو۔ هرڪو چوريندو ٿي ويو
تڏينھنجي کاڌيءَ جو آواز۔ مون ۾ ڳولڻن ۾ ٻڌو
هرڪو پائيندو ٿي ويو
پائيندو ٿي ويو۔ ڳـڻـڻ ڳائيندو ٿي ويو
تڏينھنجي اهنسا جو راز۔ دنيا دور دور ٻڌو
حيرت ڪائيندو ٿي ويو
حيرت ڪائيندو ٿي ويو۔ ساراھيندو ٿي ويو
تڏينھنجي ايڪتا جو راز ڪندو مسلمان ٻڌو
ساري ڪندستان ٻڌو
هرڪو چاهيندو ٿي ويو۔ پائر پائيندو ٿي ويو
تڏينھنجو خريجن آواز۔ مون ۾ مندرن ۾ ٻڌو
تيرت ياترين ۾ ٻڌو
هرڪو ڳائيندو ٿي ويو۔ ڳـڻـڻي لائيندو ٿي ويو
تڏينھنجي روحانيت جو راز۔ مون ۾ تپسيا ۾ ٻڌو
آسـر ڪٿا مان مون ٻڌو
هرڪو ڪندائيندو ويو۔ ڳـڻـڻي ڳـڻـڻائيندو ويو
مون ۾ گاڏي تڏينھنجو ناءُ۔ چوت منارن کان ٻڌو
تارن ستارن کان ٻڌو
هرڪو اچاريندو ويو۔ توکي سنڀاريندو ويو

جيڪڏهن اوهان استريءَ کي ڪام واسنا لاءِ ٿا قبول ڪريو ته پوءِ
اوهان وڌيڪ ۾ وڏو پاپ ٿا ڪريو۔
— بابو

۽ ڪائنات زبور به گري آيو ۽ پوءِ ڊيمڪ اچي
ڪم ڪندڙن کي چيائين ته ڏسو مان ڪهڙو
واپار ڪري آيو آهيان.

ان دوري ۾ پاڻي سڃاڻند ۽ شري مبارام
چيلارام پڻ ٻا روڊ سيشن تان مهالما کي
وٺڻ ويا. رستي ۾ گادي بدلاواري جي سوال
ٿي اچڻ لڳي. مبارام ٻا پوءِ کي چيو ته هڪ
ڪوري روز ۶ وال ڪپڙو اٿي ته مهيني ۾
۱۸۰ وال اٿندو. هر هڪ ماڻهو سال ۾ ۶ وڳا
پاڻي ته ڇهه وال وڳي جي حساب سان ۳۶
وال کپائيندو، يعني هر هڪ مهيني ڪوريءَ
جي پيدائش لاءِ ۵ واپرائيندڙ ڪپڙا جا ڳالهه
ڳوٺ ۾ ممڪن ڪانه ٿيندي.

پاءُ سڃاڻند ٻا پوءِ کي چيو ته اوهان ڪر
مبارام تي جان وٺي ڇڏيو. مهالما ٺهڪ ٿي
چيو ته جي ائين جادو اٿڻ ڪري ته پوءِ مان
هٿن موٽڻ ۾ چڙهو آهيان ته پوءِ ته سڀ
کاڌي پرڻ ٿي وڃن.

پڙيا ناروشاهه ۽ نوشهري جو چڪو ٿيڻي
صوبو جو پڊ عيدن لاءِ لکيا. پهرئين ميل
ٿي پڊ ۽ پوءِ موٽڻ ۾. پڊ ڪندي مٽيءَ
۽ واريءَ سان مهالما جا پير ۽ ڇمپل پوڄي
ويا. سڙهن مٿن سڃاڻند ۽ مبارام ٻا پوءِ
کي چيو ته چوڻ اوهانجي پيرن ۽ ڇمپل جي
مٽي گڏ ڪري ليلام ڪريون.

مهالما ٺهڪ ٿي پڊي کڻي چيو پوءِ ته ڦٽ
ڪلي ڪوڻ جو ضرور ٿي ڪوٺ رهندو.
ڪراچي ڪالنگرس جي موقع تي جڏهن
شري مبارام مهالما گالڊي کان سندس گهرو
ته کيس چيائين ”هر ٻي چئن هٿن، اورون
ڪو ٻي چئن ڪري پئي.“

هئا جتي جتي لاهڻ جو ڪم سڀڪارو ٿي
ويو ۽ ٽن سالن جو ڪورس هو. سيمڪ
شورتن مهتا ان وقت هريجن شوڪ سگه
جي سنڌ جي پرائيڪ سپا جو پڙو پڙت هو.
مهالما گالڊي هريجن پوڄاري اٿڻ جي دوران
۾ ساڻا پنجهه هزار ميل ستر ڪيو ۽ اٺ
لک رپيا ڪٺا ڪيا.

ڪي دلچسپ واقعا

مهالما گالڊيءَ جي سنڌ جي ائين خدا
جدا گشتن جي دوران ۾ ڪي دلچسپ واقعا ٿيا.
سکر ۾ جڏهن مهالما شري وٺڻا جي
گهر ۾ لعل دو ٿڌن هڪ وقت سندس عيڪ
ان صديءَ تي ڪاڌ رکي هئي جتي لاهي
رکي هوائن. چوڌاري تلاش ڪئي وئي
۽ آخر هڪ دريءَ تي عيڪ ملي. مهالما
سوال پڇيو ته عيڪ آئي دريءَ تي ڪيئن
وئي. گویا پاڻ پل کان دستوري ڇڪه
هي ٻڌڻ پئي هنڌ رکي هئائين ۽ پوءِ وپس
ڪري پلجي ويو هو ٻا ڪيئن پي. عيڪ
هڪ هنڌان گئي پئي هنڌ رکي هئي. آخر
هڪ ٻانڪ مليو جنهن ٻڌايو ته جڏهن مهالما
لند ۾ هو تڏهن هن عيڪ صديءَ تان گئي
دريءَ تي گئي رکي هئي. ان بعد ئي مهالما
کي ستوش آيو.

۱۹۲۸ واري دوري ۾ جڏهن ناروشاهه ۾
مهالما کي مٿو ڪيل بيلڪ ٿي وئي ويا
تڏهن ڪم ڪندڙن کي چيائين ته مولڪي
گڏ ٿي اس ۾ وٺي هلو. چيائونس ته مٽي
ڏالڻ ته بندوبست رکيل آهي. چيائين ته مان
وري ڇا به زال نه آهيان. کيس مٽي وٺي
وڃا ڪندون ٿل پيرن کي خوب ولندڙا ٿاڪن

ڪنهن به بيماريءَ جو ٿيڻ انسان لاءِ شرم جي وارا آهي. جنهن جو ٿڻ
۽ هن تندرست آهي انکي بيمار ٿيڻ ٿي نه گهرجي. — ٻا پو

کي وڏي آواز ۾ سڏائي. گانڊيجيءَ چيو ته
ميونسپل کي هر ڀڃتن لاءِ گهر اهڙا سٺا فرائڊ
گهرجن جي ڪراچيءَ جي وڏي ۾ وڏن
ماڻهن جي رهن لائق هجن. ميونسپل جي
چونڊن ۾ هر ڀڃن اميدوارن کي پاڻ ۾ وڙهڻ
نه گهرجي. ميمبر ٿيڻ وڌائي نه سمجهڻ گهرجي
پر سڀوا ڪرڻ جو موقع سمجهڻ گهرجي.
هر ڀڃن لاءِ نوڪرين ۾ حصو مقرر ڪرڻ
جي طلب لاءِ گانڊيجيءَ چيو ته جملي
نوڪريون ڪي لک مس آهن انهن مان
ڪيترن کي نوڪريون ملي سگهنديون ۽
ٻنچ ڪروڙ هر ڀڃن کي ان مان ڪيڙو لاپ
ملي سگهندو؟ تنهن ڪري خاص نوڪرين
۾ حصو گهرڻ بدران لائقيءَ تي پاڙيو.

ڏيارام چينمل سنڌ ڪاليج ۾ گانڊيجيءَ
ونسل ڀائي پٽيل جي تصوير جو اڏڪڻاڻ
ڪندي شاگردن کي درد پلي تقرير جي
دوران ۾ چيو:

”هر ڀڃن هلچل جي مراد آهي ڪروڙها
هندن جي دلين ۾ ڦيرو آڻڻ جو ته ڪنهن
کي اڄوت نه سمجهڻ سڏائو ڪر نه
آهي. اهو ته ڀڳوان پاڻ اچي ڪري.
منش پنهنجي قرباني ۽ پورن ٿاڻيءَ سان
محنت ڪندو ۽ ايشور جو هٿيو بڻجندو.
ايڏو ڪارج ڏسي مون کي لهائو شيوڪ
تي رهڻ پوي ٿو. اوعين شاگرد پنهنجي
وديا ۽ لياقت رڳو پنهنجي غرض بلي
ڪم آڻڻ بدران لوڪن جي شيوا ۾ لڳائڻ
چاهيو ته اوهان کي لهرنا جو ڪٽ اول
سڪڙ پوندو. توهان ۾ ڪيترا بلڪل
هوشيار ڇمڪندڙ شاگرد آهن پر تنهن مان جا

غريب جنتا آهي. گانون ۾ رهندڙ لوڪ، تن
لاءِ ڇا وريو؟ هٿ پير پيٽ قوت ڪمائڻ
لاءِ آهن پر ويچار ۽ دماغ لوڪن جي
شيوا ڪرڻ لاءِ مليل آهي. پراچين ڪال
۾ ودوان صلاح لاءِ ڪجهه ڪين وٺندا هئا.
ٿلي صاحب بڻجڻ مان ڪجهه ڪين
وړندو؟ ايهي مغربي رستا ڇڏي ڏيو.
ڏيئي لپتي جا ڏوڪر نه گهرو. ياد
ڪريو ته توهانجي ديس جي هر ڪج جي
سراسري ڪمائي لارڊ ڪرزن جي ڪٽ
موجب رڳو چاليهه رپيا سال آهي!
هر ڀڃن جي سڀوا ڪريو؛ انهن جا گهر ۽
ڪاڪوس توهين پاڻ وڃي مڙيو. پر
هنن سلڪ جي سوٽن سان اوهين اهو
ڪم ڪيئن ڪري سگهندا؟

ونل ڀائي پٽيل جي بيادري سادگي ۽
نڀاڳ ۽ قرباني اوهان کي گرھڻ ڪرڻ
گهرجي. هو وڪالت ڪري هئا ته لک
ڪمائي هئا پر هن سڀوا مارڪه ورتو ۽

غربي ۾ گذاري ويو.“
زالن جي ميٽنگ ساڳي ڏينهن سانجهيءَ
جو ٿي. زالن پنهنجا مڙيا مندليون ۽ ٽائو
پير سان ڏنو.

مڃاڻا گانڊيءَ جي ابواس وقت ڪراچي
۾ ۲۲ هزار ۽ حيدرآباد ۾ ۱۲ هزار گڏ ڪيا
ويا هوا جن مان ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد ۾
هر ڀڃن لاءِ گانڊي نگر ٺاهيا ويا. سکر ۾
ميونسپالٽيءَ ويٺو پڪا گهر هر ڀڃن لاءِ ٺاهيا
هئا. روهڙيءَ ۾ گانڊي نگر اچي تيار ٿيو هو.
ڪراچيءَ ۾ هر ڀڃن هنري هٿ ڪارڊ ڪيندر
لاءِ سيٽ شورٽن موھتا پنجاهه هزار رپيا ڏنا

چرخو ستم جو انش آهي. انڪري مان انکي ڀڳوان جي هڪ دور تي
— باير سمجهندو آهيان.

ڪڍڻ پون وڃس ۽ هو ئي ڏهن مڙو
ٻڌجي رهيا آهن.

گالڊي ڪر ڪندڙن کي چيو ته ڪي
شيواڌاري وڃي پيلن ۽ مينگهواڙن جي وچ
وڃن ۽ سندن ڏهن جي مالڪي بچائون.

ڪراچي ۾ هندي واپارين جي انسويشن
ڪجهه جو بنيادي پٿر گالڊي ۽ رڌو. واپارين
کي چيائين:

”لوڪن کي ڏٺو اهو ڏٺو ته ڪرڻ
ڪهڙي جنهن مان دريڙ ٽارائڻ لوڪن کي
هي نه ملي. شاهوڪارن کي پنهنجي
ملڪيت غريبن جي پلي لاءِ ترست ڪرڻ
ڀڄڻ ڪهڙي. کانئس پٿر آهي، ان سان ڪڍ
لياڳ به ڪرڻ آهي. جيڪي ڊگهو ڪاڏي
بيٽي جي شوق ۾ لڳا ٻيا آهن تن کي
جيوت جي رهس جو پٿر ڪم ٻولڻو.“

مهاڻا گالڊي پوءِ ڪراچي ميونسپالٽي
جي لاءِ پنگي ڪالوني، نارائڻ پور ڏسڻ
ويو جا نارائڻڊاس لندجي هي، پڙهائڻ سان
ڪڙي ئي هئي. انهيءَ هنڌ سهڪاري قرض
پئسڪ، پئسڪال، واري شالا، سهڪاري اڃا
ڊڪان هن ڏٺا. سيم ڪميشن لاءِ واري
پروڊلٽ هريجن لاءِ ميونسپل ڪمان ۱۴
اسڪول چالو ڪرايا هئا. پوءِ گالڊي ۽
رامڊي چالي ڏئي جم سٽ شورٽن مهڻا
هريجن لاءِ هاءِ اسڪول چالو ڪيو هو.

ڪراچي ۾ عام ميڙ ۾ ٽيهه هزار ماڻهو
آيا هئا جن ۾ پنج هزار استر يون هيون. ميڙ
۾ گالڊي ۽ ڪي ۱۱ هزار ڊيپا ڪوٺري ڏئي
ڇڏي. لائونڊ اسٽور جي خراب ٿيڻ ڪري
سوامي ڪرناٿ گالڊي ۽ جي ٿرڻو لوڪن

شاندي پلي ۱۰۱-۱۰۰

ميسر آڻان ۱۲۵-۱۰۰

ميرپور خاص ۲۶۹-۱۰۰

ميرپور آڻان ۾ جنس نه ڪاڏي ۽ جي بدلي

۽ ڪاڏي وقت ٿرڻو پيو ٿيڻ ڪري

ٿي عام پئسڪ ميڙ ٿيڻ ۽ اتي ماڻهن مان

۱۳۱-۳۲۱ وڃيا ڪيوليءَ ۾ آيا. حقيقت ۾

ٿيڻ ۾ ٻين جنهن اسٽيشن تي ويل ٿيڻي

ٿي، وڌندي جيسين گالڊي جي سنڌ مان

اچان وارا ٿي ويو اتي ماڻهو اچي ٿي

ٿي ۽ گالڊي ۾ چار وڃن لوڪن کي چيا

ٿي. اهڙيءَ طرح ۱

ڪوٽڙي ۱۴۰-۱۴۰

جنگاهي ۷۳-۱۴۰

مولڻ وقت

ميرپور ۸۶-۹۰

شاهپور ۱۸۹-۲۰۲

روڙي ۹۸۸-۲

ڪراچي ۾ مهاڻا گالڊي هريجن ڪالوني

ڏسڻ ڏنو. ڪراچي وڌي ڪنڊا شالا، شادا

منلو، مٿي مٿي ۾ پڻ ڏنو. غرهڻ ڪيس

هريجن ڏٺو ته ڏٺو ڏنو ٿي ويو.

۽ حوت ڪجهه ٿي ڪراچي ميونسپالٽي

مهاڻا کي مانڊر ڏنو.

۽ حوت ٿي ڪراچي ۾ سنڌ جي هريجن

ڪر ڪڍڻ سان ٿيڻ، اتي ختم ٿيڻ

۽ پٿر ٿي پئسڪ ڪرڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ

۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ

۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ

۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ

ڪر ڪڍڻ ۽ پٿر ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ ۽ ٿيڻ

جي چڪر تي نڪتو خاص ڪري انهن
پرديشن ۾ جت چوت ڇات جو مرض گهڻو
وڇڙيل هئو. عام هندن کي لاڪار ڪيائين
نه مندرن ۽ گهرن مان چوت ڇات جي پاپ
ورتي هئايو. وڌيڪ ڇيائين نه هزارن ورهين
جي ايتي ۽ جو پشچاتپ ڪرڻ لاءِ هاڻ
سورڻ هندن کي نڪري اچي هر ڀڄن جي
سيوا ڪرڻ گهرجي ۽ هر ڀڄن جي اُتيءَ جا
آپاء سوچڻ گهرجن ۽ ان لاءِ کين ناڻي جي
سهائتا ڏيڻ گهرجي. ان ڪري انهيءَ دوري
۾ گانڊيجيءَ وقت جيڪو آيو ٿي تنهن جي
اڳيان پاڻ مهاتما گانڊيءَ هٿ ٽنگي ٿي بيٺو
هر ڀڄن ڪار ۾ لاءِ دان ڏيو، جيڪا شڙا
ٿي سا ڏيو. ڪو هڪ ڏوڪڙ يا ڪوڏي ڏيندو
سا به قبول ٻولندي. لڳا ٿار نو مهينا گانڊيجيءَ
ريل ۾، گاڏين ۾ ۽ بندل هيءَ بالرا
ڪئي ۽ سڄا سارا ساڍا ۲۵ هزار ميل پڇاڙي
وقت گانڊيجي گهڻو نل ٿي پيو ۽ جواله
مهيني جي پهرين ڏينهن ۾ دورو بند ٿي
ڪيائين پر آخر اهو فيصلو ٿيو ته رهيل
پرائتن ۾ به هڪ هڪ شهر ۾ ضرور وڃي،
ان ڪري مهاتما گانڊي سنڌ ۾ ڪراچيءَ ۾
۷ جولاءِ ۱۹۳۴ پهتو. جنن ٿي ريل گاڏي
سنڌ جي حد اندر گڏڙي ۾ پهتي تن هر ڪنهن
اسٽيشن تي حشام ماڻهن جا مهاتما گانڊيءَ
جو درشن ڪرڻ ٿي آيا ۽ مهاتما به هٿ
ڊگهيڙي هر هڪ کان هر ڀڄن بند لاءِ پسا
گهرڻ ٿي لڳو.

۷۷-۸۰

گڏڙو

۳۴-۱۳-۰

ڇوڙ

۶۴-۷-۳

ڊورولارو

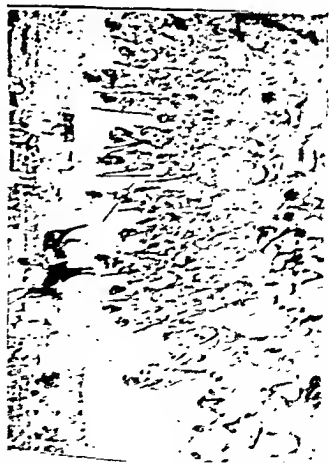
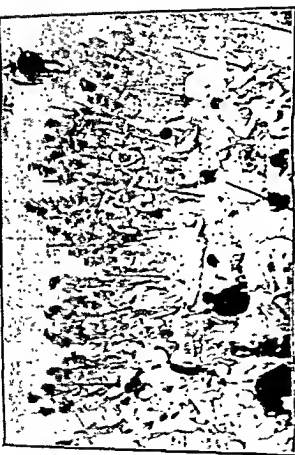
لکيو ته ڪانگريس پاران رڳو هڪ اڪيلو
کيس ئي عيوضي ڪري ولانت موڪلڻ جو
ٺهراءُ ان ڪري ڪيو ويو جيئن رڳو هڪ
ئي ڳالهه ڪانگريس پاران اتي چئي وڃي.
گانڊيجيءَ ورڪنگ ڪاميٽيءَ کي صاف
چيو ته جيڪي اُتي ڪانفرنس ۾ چيو ويندو
ان جي آڌار تي ملڪ کي سوراج جي طاقت
کين ملندي پر جيڪا هندستان اندر اسين
شڪتي پرگهت ڪنداسون ان جي آڌار تي
اتي ڪجهه ملندو. ڪانگريس عيوضين جي
ڳالهائڻ مان ڪا حاصليت ڪانه ٿيندي پر
ڪانگريس عيوضين جي پٺ ۾ ڪيتري
شڪتي آهي ان جي آڌار تي ئي ڪجهه
ملڻو آهي. تنهن ڪري نيٽا پارٽي اندر ٿي رهڻ
۽ ملڪ جي قوت وڌائيندا رهن.

ستون دورو

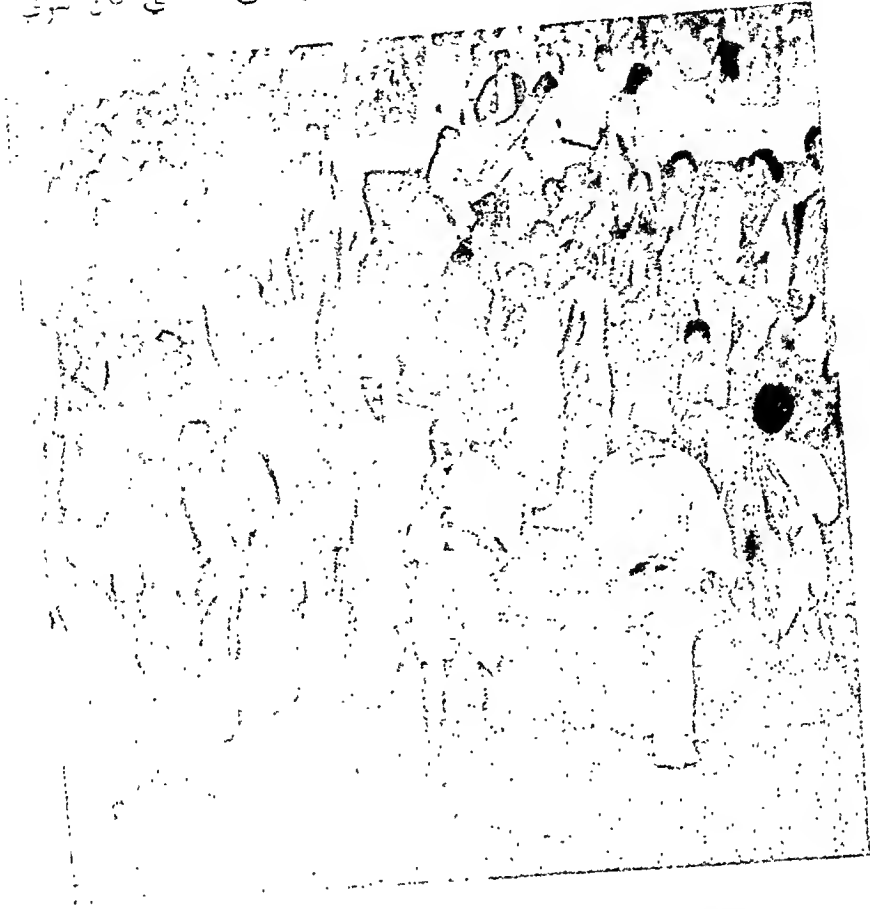
مهاتما گانڊيءَ هڪ لڳا ڌرم جو ذڪر
ڪندي چيو ”هندو ڌرم جو مان سڀني
ڌرمن کان وڌيڪ مله، ٿو ڪريان.“ هندو
ڌرم جي وڏي ۾ وڏي خدمت جا مهاتما
گانڊيءَ ڪئي سا هئي برطانيه سرڪار طرفان
هر ڀڄن کي جدا چونڊ ڪڍڻي ۷ ڪروڙ
هر ڀڄن کي هندن کان جدا ڪرڻ جي
ڪوشش جو ڪامياب مقابلو.

مهاتما ان حرڪت کي روڪڻ لاءِ سر
جي ست ڏيئي انگريز سرڪار جو وروڏ
ڪيو. هاڻ هن اهو ڪار به هموار ڪيو ته
هندو پنهنجي روش ۽ همت سڌارين ۽ هر ڀڄن
کي ڀاءُ ڪري ڳڻين. تنهن ڪري جنن ئي
برٽش سرڪار مهاتما گانڊيءَ کي قيد مان
آزاد ڪيو تنهن مهاتما گانڊي پارٽي ورش

اصول اهو آهي جنهن لاءِ انسان پنهنجو سڀ ڪجهه، - پراڻن تائين
قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي.

ڪراچي ڪانگريس جي موقع تي
(ٻاڙو ۽ جي ساڄي کان شري نارائنداس انديجي پيپر آهي ۽ ڪاٺي کان سڙي ٿو)

آچاره جيوتنار ڪر بالاڻي ۽ سان ٻالين ۾

ڇهون دورو

مهاٽما گانڌيءَ جو ڇهون دورو سنڌ ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس جي مارچ ۱۹۳۱ع واري اجلاس جي موقعي تي ٿيو. مهاٽما گانڌيءَ جو سنڌ جي ڪانگريس ڪاربه ڪرڻائڻ ۽ ڪراچي جي شهر واسين هن ڪاربه ۾ آساهه سان مدد ڪئي هئي، خاص ڪري ڪراچي ڪارپوريشن جو ميمبر جمشيد مهتا، تن کي وڏو داد ڏنو جو رڳو ۲۵ ڏينهن جي اطلاع تي هنن شالدار پريٽ ڪري ڏيکارو جو ڪانگريس نگر ۾ ويهه هزار ٻيليگيت ۽ ملاقاتين جي رهائش جو پريٽ ٿي ويو ۽ ڪانگريس جي اجلاس لاءِ عاليشان ويو سٽا ڪئي ويئي، جنهن ڪري کليل آڪاس جي هيٺ اجلاس هلايو ويو. ڪانگريس منڊپ سان گڏوگڏ ڪادي پرورشجي به لائالي مقدار تي اسٽاپن ڪئي ويئي جنهن جي رونق توڙي وڪرو ٻئي تحسين جوڳا هئا.

مهاٽما گانڌيءَ، سرحد جي گانڌي خان عبدالغفار خان ۽ ڪانگريس پريزېڊنٽ سردار پٽيل ۽ ٻين سڀني ڏيس جي اڳواڻن جي رهڻ جو پريٽ به ڪانگريس نگر ۾ ٺاهيل ڪٽيائن ۾ ئي ڪيو ويو هئو ۽ کاڌي پيتي جو بار ڪراچي جي ڪچي واپارين جي منڊل ٻاڻ تي کنيو هئو جنهن ڪري سٺي ۽ سستي رسوئي سڀ لاءِ موجود ٿي سگهي. ۲۶ مارچ تي مهاٽما گانڌيءَ چئجي ته، ڪانگريس اجلاس جو اڌڪهاڻن ڪيو ۽ چيائين:

”مرحبا ڪاميٽي جي مهربالي سان

اسين اڄ چئجي ته سنڌو ايشور جي ڇير هيٺ گڏ ٿيا آهيون ۽ اچو ته ايشور جي اوت وٺي پنهنجو ڪاربه شروع ڪريون. اسان پنهنجي آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ سٺائڻ سٽيه ۽ اهسا جو مارڪ ورتو آهي. اچو ته ايشور جو ڏنل قول ياد ڪريون ته جيڪو سٽيه جو سنڌو پر سوڙهو مارڪ وٺي ٿو سو ڪڏهن هارائي ٿو ۽ اهڙيءَ طرح پنهنجو آساهه ۽ سرڌا وڌايون.

سردار ڀڳت سنگھ کي قاضي ڇاڙهي سرڪار ملڪ سان وڏي ڇيڙ ڇاڙ ڪئي آهي. مولڪي به ڏاڍو ڏڌڪو آيو آهي جو مون اميد ٿي ڪئي ته ڀڳت سنگھ راج ڪرو ۽ سڪندرو جي جان بچي پوندي. قاسم اچڻ جو ٻڌي نوجوان مون تي ڏميا آهن ۽ مولڪي هنن ڪارا گل ڏيکاريا. پر منهنجي دل انهن جوانن لاءِ ڪاوڙيل نه آهي. جيڪو سڀوا ڪرڻ گھري ٿو ان کي ڪاوڙ ڪرڻي نه آهي. انهن جوانن کي ڪاوڙ ڪرڻ جو سبب آهي ۽ نه مولڪي. پر انهن جوانن کي مان ٻڌائڻ چاهيان ٿو ته اوهين ڄاڻا هئا تنهن کان اڳهه مان ڪڙمين مزدورن جي سڀوا ڪرڻ لڳو آهيان. مان ڪڙمين ۽ مزدورن سان گڏ رهيو آهيان ۽ پنهنجي جند انهن سان جوڙي اٿم. منهنجو سر جنتا جي ملڪ آهي ڪير نه بلڪه منهنجو سر ڪوري وٺو. منهنجو سر وٺڻ لاءِ اوهان کي ڪا تياري ڪانه ڪرڻي پوندي. مون ايشور کان سواءِ

ٻڌيمان جو توڙين مورڪ جو، سنت جو توڙين پاپيءَ جو ايشور هڪ ئي آهي.

پنگن جي مڻنگ برعو سماج مندر ۾ ٿي
جس ٿاڌي ۽ کين چيو ته پنهنجي اڏاڻ لاءِ
خراب عادتون ڇڏيو ڪوڻا ڪرڻ، شراب
پيئڻ، ٽرڪ ڪري مٽائي سان رهڻ سکو.
ٿاڌي پوءِ جئين ۽ ڪلارن (ڪلن جا ڪم
ڪندڙ) جي ميز ۾ ويو.

مهرور خاص ۾ مونسيل ماليت ۽ ٻيا ڪم
مڻنگ ٿي.

دوري جا تفصيل: ۳ کان ۵ مهري
ڪراچي، مونسيل ماليت وغيره - اوڳو ۵ هزار

۷ مهري
حڪم آباد مونسيل ماليت وغيره

۱۰ مهري
سکر مونسيل ماليت، عام مڙ

۱۱ مهري
روڙي عام مڙ - ڪل اوڳو ۷ هزار

۱۲ مهري
ٻوٽا، لاروشاهه، لوشهرو، پدعيدن عام مڙ،

زالن جا مڙ وغيره
۱۴ مهري

حيدرآباد، بدين، ڪوٽڙي عام مڙ - زالن جو مڙ

۱۵ مهري
مهرور خاص عام مڙ - زالن جو مڙ

ڪل اوڳو ٽي ۷۲۹۹۶ رپيا ۱۲ آڊ ۳ پايون.

مهاڻا ٿاڌي ۽ هن دوري بعد اچو هن
طرح پنهنجا اڏاڪار ظاهر ڪيا:

”مولڪي پارس ۾ سڀ ڪجهه ڪشش
ڪري رهيو آهي. پارس ۾ اهو سڀ

آهي جو اوچ آٿائون رکندڙ منڇر چاهي
سگهي ٿو. پر حڏهن مان پهريون دفع

سنڌ ۾ ويس ته حڏهن ڪسان سنڌين
منهنجي وچ ۾ هڪ سبب ٻڌجي ويو

جيئن کي توڙي نه ٿو سگهجي.“

۽ هر حد لاهتراءِ بادگار بند ۾ پيا ٿا ٿاڻون
ويندي سنڌ جي آخري اسٽيشن چور ٿاڻن.
سنڌ نه رڳو ٿاڻو نه ٿو ٻيو هڪ بون ڪارو
ڪرڻا به لاهتراءِ جي لوڪ سڄا منڊل
کي نه ٿو، سري سيوڪرام ڪر منڇر حسو
ٿڌهن کان منڊل جو ميمبر ٿي ڏيس جي
سيوڪرام رهيو آهي ۽ ڪيترن سالن کان
منڊل جو ميمبر ٿي رهيو آهي.

حيدرآباد ۾ پڇڻ سان اول مهاڻا ٿاڌي
عام ميز ۾ ويو ۽ مونسيل ماليت جو ماليت
ورٽائين. ٿاڌي ۽ کين چيو ته اوڪاڻي
شهر منجهان شراب پيئڻ جي عادت ڪسي
هٽائڻ گهرجي. ٿاڌي پوءِ حيدرآباد ضلع
ڪالڪريس ڪاميٽي جي جڳهه تي قومي
جهمڊي چاڙهڻ جي رسا ادا ڪئي. ڇاڻڪن
نه قومي جهمڊي ڏيس جي سومان جي
لٽائي آهي جنهنجي شان پڇاڻ لاءِ ٺاهڻ
قدم پيو آهي توڙي اڪيلو هڪ چٽوڙي
ٻڌي. جهمڊي جي عرب پڇاڻ لاءِ حان ٿيڻي
پري نه اڃا نه واري آهي. ان بعد ڪالڪريس
استان ۾ ٿاڌي ۽ لاهتراءِ جو فوٽو
استان ڪو. شهر ۾ ڇاڻڪن نه لاهتراءِ
پنهنجي جومات ۾ ديش جي آزاديءَ لاءِ
ٿڙو ۽ ان لاءِ ئي حان ٿاڻين. سندس
تصوير رکڻ سان اوڪاڻ لاهي جي آدرشن
لاءِ آدر ٿيڪارو آهي. پر هي ٿو ٿرڪاڻي
مور ٿي بوجا مثل ڪري وڪڙو آهي پر سچي
معنيٰ ۾ بيان پرڻهنا ڪري مڇر گهرجي.
زالن جي مڻنگ ۾ پهرين پنهنجون
مندرون، چورون ۽ ٻيا سونا مٽيا خوشيءَ
۽ لاهي لاهتراءِ بادگار بند لاءِ ٿاڻا.

۱۱۱. رشوت ٿاڻا وٺڻ سي پاڻ سان ۽ پنهنجي ديش سان ڊوھ
ٿا ڪن.

۽ ميونسپل ۾ ميمبر شيوا ڪرڻ جي پالو
سان گهرن ۽ نه پنهنجي غرض سازڻ لاءِ.
ميونسپل ميمبر ٿيڻ جي لائق آهي آهن
جي پنگي ٿي شهر جي صفائي ڪري ڄاڻن
۽ سڄي ۽ کوٽي ڪير ۽ گيهه جي پڇاڻ ڪري
سگهن.

زالن جي ميٽر ۾ چيائين ته سوراڄ جي
لڙائي ۾ توهين به قدم به قدم هلنديون
هلو. پر ان لاءِ اوهان کي سڀا مانا جهڙو
پوئر رهڻ گهرجي پوءِ ئي اوهين وٽر سستان
جون مائٽون ٿينديون. اوهين پاڻ ۽ پنهنجن
ڪنڀارن کي ظلي پنگتي رواجن کان آڇو
ڪريو.

ساختي ۽ جسي دوري ۾ هر هفتي
ميٽنگ ۾ جهڙا ماڻهو پئي آيا ۽ ميٽر انٽار
سان هلايا پئي ويا. هر هفتي لالا لاجپتاره بند
۾ ڪجهه نه ڪجهه ڏاڍي ڏيو. پوئين ۾ ٻن
سو شاگردن ڏيڍ سو رپيا ڏنا ۽ ڪنڊياري
جي ۶۲ شاگردن ۴۰-۶۶ رپيا ڏنا. گالڊي
دڪ جو اظهار ڪيو ته مغربي شوق ڳولن ۾
به گهري رهيا هئا خاص ڪري شراب جو
پيشو. مهاڻا گالڊي به عيدين ۾ زالن جي
ميٽر ۾ چيو ته ياد ڪريو ته ڪرشن ڀڳوان
جي يادون جو وٺڻ شراب ڪري ناس تي
ويو. رومن سلطنت جو حال به شراب تي
پيڙو ڪيو. زالن کي وڌيڪ پيائين ته
اوهين ستي مثل گهر جون رانديون بڻجو ۽
ستيگرهه ڪري مردن کي شراب جي عادت
کان بچايو.

سنڌ جي هر هڪ اسٽيشن تي حشام ماڻهن
جا مهاڻا گالڊي جي درشن لاءِ ايندا رهيا

باهران درين کان اندر گالڊي ڏي نھاري
رهيا هئا. اوچتو ڪرپالائي کين ڪوڙوڻ
ڪڍي. ڇي:

”هٿ ڪا ٺيڻي ويٺي آهي ڇا جوڌسڻ
بهي ويا آهيو؟ پڇو هتان!“

آچار به ڪرپالائي مهاڻا گالڊي سان اهڙي
هڪ چيڏائي سان ٿي هليو!

انهيءَ ڏينهن مهاڻا گالڊي ڪا گهڙي
ننڍ ڪئي. اٺن بعد ڏانهن ته سندس عينڪ
صنڊيءَ تي آهي ئي ڪين. ڪجهه ڳولها
ڪرڻ بعد عينڪ دريءَ تان لڏي ويئي. پر
مهاڻا گالڊي پڇيو ته ڇا عينڪ جتي رکڻ
جي عادت اٿر ان جي بدران بهي هنڌ رکي
وينس ڇا؟ ڇا مون کان وسري ويو هو ته
عينڪ ڪٿي رکي اٿر؟ جيڪڏهن روزاني
دستور موجب عينڪ صنڊي تي ئي رکيل
هئي ته اتان ڪڇي ڪن ويئي؟ ان جاڇ ۾
اسين لڳي وياسون. ڪلاڪ ٻن بعد خبر
پيئي ته هڪ ٻالڪ جو مهاڻا جي ننڍ وقت
ڪمري ۾ درشن ڪرڻ لاءِ گهڙي آيو هئو
تنهن صنڊيءَ تان عينڪ کڻي دريءَ تي
رکي هئي. جڏهن ٻالڪ اها ڳالهه مهاڻا
گالڊيءَ کي ٻڌائي تڏهن کيس سنتوش آيو
ته هنن نيم ۾ ڪا به پيڪڙي ڪانه ڪئي
هئي ۽ نه ورس ٿي ٿي هئس. مهاڻا گالڊي
جي سنير رکڻ لاءِ پاڻ تي ٻسڻ ڪرڙي
نظر هئي.

سکر ميونسپالٽيءَ پنهنجي مالپتر ۾ لکيو
هئو ته ميونسپالٽيون سوراڄ حاصل ڪرڻ
جو ساڌن آهن. گالڊي ڇيو اهو تڏهن
جڏهن ميونسپالٽيون سرڪار کان آزاد هجن

مشينن جو پرچار ڪرڻ هنسا جي جڙ آهي، اُنڪي ڪڍڻ مشڪل آهي،
شايد هنسا کي ڪڍڻ کان به وڌيڪ مشڪل. — بابو

حوالو ۾ چيو:

”اوچسان ۽ وڻيا ٻل ٻر پيدڙ کي
ميونسپل چولڊن ۾ ورت جو حق ڏنو
آهي سوسٽو، پر خان ڪر هڪ بالغ، لي
ٺاريءَ کي ورت جو حق ملڻ گهرجي.
ڪراچيءَ ۾ ٻيڙي ميونسپالٽيءَ کي جلد
ٻر پيدڙ ڪرڻ گهرجي جيئن سڀني کسي
صفاقي سان پائڻن ۾ بند ٿيل لڄ ڪر
واجبي اڏي ٿي گهر ٻيڙيو وڃي.“

ڪراچيءَ جي پورٽر منڊليءَ جي رائيٽر ڪي
شالا ۾ ۽ ٻيو جيم غريب ماڻهو جي ڏينهن
جو ٻيٽ قومن ڪمائڻ لاءِ پورڻو ڪندا هئا
تن کي رات جو تڪر ڏيڻ ۾ ٿي آئي. انهي
مقاما چيو:

”غريبن جي لاهورائي شيوا ڪرڻ
ٻيڙي ٻولر ايشور ٻيڙي ٻي آهي ٿي
ڪال. شاهوڪار پنهنجي عئل جي وڙائي
۽ آڪٽر ۾ ايشور کي وساري ٿا ڇڏين ۽
ايشور جي عستي کان به انڪاري ٿا ٿين.
پر ايشور نه غريبن جي گهٽ ۾ وڻياڪ
آهي ۽ غريب نه ايشور کي ٿي پنهنجو
آسرو ۽ دشمن ٿا سمجهن. ايشور سان
گنديا ٻيا آهن. غريبن جي شيوا آهي
ايشور جي شيوا.“

مقاما گالڙي سان آڇاري ڪر بالاڻي نه
هن دوري تي آيو هئو ۽ عڪي اٺاھ ماڻهو
مقاما جي درشن لاءِ ڪاهي ٿي آيا تنکي
انتظام ۾ رکڻ ۽ مقاما کي آرام سان پنهنجو
ڪم ڪرڻ ڏيڻ جو بار هن جي ٻاڙ تي کيس
هئو. سکر ۾ مقاما گالڙي شوي حوثرام
وليچا جي گهر ۾ رهيو هئو. ڪي ماڻهو

شري ٻر سرام ٿيل مالڻي حوان وقت سنڌ
پرانٽ ڪالنگريس ڪاميٽيءَ جو جنرل
سڪريٽري هئو سو مز ٻڌار ٻاڻه ٿو ٻڌائي
نه مقاما گالڙيءَ کي هڏن ۾ ٻيٽي ڪئي
وڻي نه دوري لاءِ نه ڏينهن وڌيڪ ڏنو
جيئن سنڌ جي مڪو شهرن ۾ لوڪن کي
درشن ڏيئي سگهو نه. مقاما گالڙيءَ شوٽ
وڌو نه هڪ ڏينهن لاءِ يادگار ٿيند ۽ پند
هزار ٻيا وڻيا ٻو جو شوٽ خوشيءَ سان قبول
ڪيو ويو. سنڌ مان ۱۳ ڏينهن ۾ ۷۳
هزار وڻيا ٻو ٻا. انهيءَ دوري تي مقاما
گالڙي ۾ رڳو ڪراچي، لاڙڪاڻو، جيڪب آباد
شڪار پور، سکر ۽ ميرپور خاص وڏو ٻو
لوايشاه صلح جي ساعت جي شهرن پديعتن،
ٻو ٻا ٿو شوري ۽ لارو شاه ۾ ٻو ۽ ڄاڻن
نه ۱۹۲۱ع ۾ حو پديعتن ۾ ٻو ٻي استيڻ تي
کيس ڄاڻا ٻو نه ٻو ٻو ۽ لوڪ ماڻوس ٿي
موليا عوا ٿي کي ڏنل انعام نه ٿي دفعي
اوهان وقت ايندس تنهن جي ٻالڻا ڪرڻ
لڻ ايشور کيس حياتي ڏئي.

ڪراچيءَ ۾ عام مڙ ۾ ۲۲ هزار رين جي
ڳوٺڙي لڄيءَ ۾ يادگار ٿيند لاءِ مقاما کي
ٻيٽا ڪئي وڻي جيئن ٿي مقاما چيو:

”لالا لڄپتءَ جو سچو يادگار آهي سوراج
حاصل ڪرڻ جيئن لاءِ لالا جي ديش
ليڪالي سڀي ٿيند ڪاٺيا ۽ ٻولي
حوت لليون سنڌين ۽ شيند ٿيو.“

ميونسپالٽي ٻاران ڏنل مائٽر هندستان
ٻو پيدڙ لڳ ٻرڻ، ڪراچيءَ جي آڏ پيدڙ،
ٻارسي واريءَ ۽ هن جوڪ، ميونسپل جي
ٻو ٻيٽ شري جمشيد مينڻا ٻو ٻو. مقاما

ٻو ٻو ٻيٽ اخلاقي ٻل آهي ۽ اخلاقي ٻل جسماني ٻل کان هزار دفع وڌيڪ
آهي.

پنجون دورو

ڀارت جي آزاديءَ جي شروعاتي انڀاس ۾ بال - لعل - پال جي هڪ اڀر سنڌ ۾ موري اچي ٿي. لوڪ مان به بال گنگاڌر تلڪ، پنجاب جو ڪيسري لالا لاجپتراءَ ۽ بنگال جو بھادر لڙاڪو پين چندر پال. لالا لاجپتراءَ هڪ لائني ويڪٽي هو، ديس جي محبت سان ٻي، ويتر تا جو مڃسرو ٻي ۽ ٽياڳ ۽ قربانيءَ جو پتلو. هن جو مرن ٿيو عاليشان نهولي ٿيو جو هو لاهور ۾ سائمن ڪميشن بائڪاڪات جي تحرڪ جي سلسلي ۾ ڪڍيل سرڪس جو مهاڏار هو ۽ هن پنهنجي شري ٿي پوليس جون لائينون کاڌيون ۽ انهن ڪري رسيل ضرب وڳهي سندس سر ڳواس ٿيو.

مهاڻا کانڌيءَ سندس مرن ٿيو ۽ ٿي لکيو:

"Lala Lajpatrai is dead. Long live Lalaji. Men like Lalaji can not die. Lala Lajpatrai was not an individual, he was an institution."

"لالا لاجپتراءَ جو مرن ٿيو آهي. لالا

امر آهي. لالا لاجپتراءَ جهڙيون ويڪٽيون

سر ڳواس ڪونه ٿينديون آهن. لالا لاجپتراءَ

محض هڪ ويڪٽي نه هو. هو نه هڪ

سنڌا هو."

لالا جي پنهنجي جيون ۾ پنجاب ۾ هڪ

سارو جنگ ڪاري لاءِ سنڌا 'لوڪ سبھوڪ منڊل'

Servants of the Peoples Society

نالي سڏائين ڪئي هئي. لالا لاجپتراءَ جو شروع

ڪيل ڪاري سندن مرن ٿيو بعد بند نه ٿي

۽ هلندو هلي، ان لاءِ مهاڻا کانڌيءَ

"لاجپتراءَ فنڊ" ڪنو ڪرڻ جي مقصد سان

هندستان جي ڪشم ٿي نڪتو ۽ ان ڪشم

جي دوران ۾ هو سنڌ ۾ به آيو.

مهاڻا کي ڏاڍو ارمان ٿيو ۽ جئرامداس کي چيائين ته مان ته جاڳيس ٿي ۽ حيران هوس نه گاڏي بيٺي ڇو آهي. سو مون کي ڇو ڪين ٻڌايو. مهاڻا انجام ڪيو ته وري سنڌ ۾ ايندس ته ساهتيءَ ۾ اچي هن ڳالهه جي پوري ڪندس ۽ هو واقعي ۱۹۲۹ جي دوري ۾ ساهتيءَ ۾ آيو ۽ انجام پورو ڪيائين.

مهاڻا کانڌيءَ ٿي لوڪن جي امنگ جو نهايت انوکو اثر ٿيو ۽ رديار ٿين جو ڪاريه ٻڌ ڪيس تحسين جوڳو لڳو. ديوان مولچند گانڌيجيءَ کي چيو ته اوهان سنڌ لاءِ رڳو هفتو ڏنو جنهن ۾ ڪم نه اڏرو ٿي ٿيو. مهاڻا کانڌيءَ ٿي ٿي ڏيئي ورائيو باقي اڌ هنن لوجوانن لاءِ ٿي ڇڏيان. مهاڻا جي راڻي بھارتي ٿي ٿي ٿي! اهي جوان ايندڙ ۲۵ ورهيه ٿي سوتنترتا سنگرام جا بانڪا بھادر يڌا ثابت ٿيا.

لوڪن جي شردا ۽ امنگ جو مهاڻا کانڌيءَ جي دل تي اهڙو گهاٽو پرياڻ پيو جو ان دوري جي باري ۾ مهاڻا پاڻ لکيو:

The bubbling and almost embarrassing enthusiasm of the people was a soul-stirring sight.

"لوڪن جو چولين جيان اٿلندڙ ۽

ذري گھٽ منجهائيندڙ اُتساه هڪ دل

اُٿار ايندڙ درشيه هو."

هن وڌيڪ لکيو:

"سنڌ ۾ گھڻو ڪجهه ڏٺو جو آشا جنگ

آهي. سنڌ ۾ اهو سڀ ڪجهه موجود

آهي جو پين پرائن ۾ آهي. ڪاريه ڪرنا

آهن، ناڻو آهي ۽ قابليت آهي. سنڌ چاهي

ته ملڪ جي اڳواڻي ڪري سگهي ٿي."

نپاڪ ۾ نپاڪ مندرن ۾ به پاڪ دل رکندڙ شردالن کي ايشور جو

درشن ٿيندو آهي. - بابو

وڌيالي علي رڃيا هئا جڏهن مهالما کالڙي
اٿي آيو، هڪڙو ڪانگريس جي هڪ هٿ
۽ ٻيو سرگواسي ڊاڪٽر ليلا رام لوسنگهداس
قرواڻيءَ جسي هڪ هٿ، ٻيو خود
ڊاڪٽر ڪاليج ڇڏي هليو آيو هو.

وهڙيءَ ۾ وري سرگواسي هاسٽل پنهائي
هو پرسنل تعليم دان به هو ۽ وري سمن ۽
نوم گرو به هو، سو ڏوٿي ڏکائي رهيو هو.
هن دوري ۾ مهالما کالڙي ساڃي ۽ ۾
وڃي ۽ سڳو ۽ ساڃي لواسي ٿاڻو لراس
ٿيا. ڏاڍل ٻو وگرار موجب پندعين ستيشن
ٿي هزارين ساڃي لواسي اچي ڪنا ٿيا هوا
هو فيصلو ٿيل هو ته مهالما پلٽڻار ٿي ٿي
لهي ٿرڙو ڪندو جنهن لاءِ شري مانسنگهه
چوڙيل سکر وڃي اڳڀر ٿي بندوبست
ڪري آيو هو. بسڻ ملبل هدايتن موجب
ماڻهو بلڪل انتظام ۾ رهيا ۽ ڪو لغو ڪوڊ
هٿائون ۽ مهالما جي جنه ڪونه پڪارائون.

هاڻ ڇا ٿيو هو مهالما کالڙيءَ جي دل
ٿي اٿو ويٺل هو ته وهڙي کان پوءِ کالڙي
لوابه شاهه ۾ پهندي اڪري سمهي پيو.
پندعين ستيشن تي کالڙي پيلي ته مهالما
ڪجهه سڃاڻه ٿيو هو ۽ وائڙو ٿي ويو ته
کالڙي هتي ڇو پيلي. هوڏانهن شري جتروامداس
اٿس سمجهيو ته مهالما لندڙ آهي سوهن کيس
آٿارڻ ليڪ ته سمجهيو اڪري ڪنا ٿيل
ماڻهو تمار لراس ٿي ويا. لوابه شاهه جي ستيشن
ٿي مهالما جاڳيو ۽ پڇيو ته ميٽڪ جو ڇا ٿيو.
شري جتروامداس کيس ٻڌايو ته ماڻهو ته
پندعين تي اچڻا هئا ۽ آيا هئا پر اوڻاڪي
لند هئي ۽ مون اوڻاڪي ته آٿار ٿيو.

مولي وڏي بنگلي ۾ رهائڻ جي هڪڙي
هرورمه آهي. مان ته هولد هڪ بنگليءَ جي
جهوڙيءَ ۾ رهڻ ۾ وڌيڪ خوش ٿيسان.
ٻو پوءِ مهالما اعلان ڪيو ته شري مولچند
مون سان ٻالهيون ڪيون آهن ۽ هن ٻڌايو
آهي ته سندس پتا ٻن ڏينهن پري هو ۽ هر
سال ڪانگريس ۾ شريڪ ٿيندڙ هو ۽ هن
به وڪاليف ڇڏڻ جو فيصلو ڪيو آهي. پوءِ
هو ۽ ديوان جتروامداس وڪاليف ڇڏي آيا ۽
قومي ڪورٽ جا ڪجهه ٿي رهيا.

شڪار ٻوڙ ۾ مهالما کي پرسنل پتاج ڪتب
جي هڪ ٻوڙ ڪيمپ ڇيلا سڳهه سترام سڳهه
جي بنگلي تي لائو ويو. هتي ته مهالما
کالڙيءَ جي اچڻ کان اڳ ۾ ئي ٻاهر پڙي
چڪي هئي. ۱۰ لروڙيءَ تي لڙاڻيه سرڪار
سڄي هندستان ۾ جنم جي جيتڻ جي خوشيءَ
۾ امن جو ڏينهن ڪري ملهائڻ جو فيصلو ڪيو
هئو ۽ جتي ڪٿي سڪولن ۾ ان ڏينهن چلڻا
ڪري شاگردن ۾ مل ٿي وراڻيا ويا هن تي
لکيل هو ”آزاديءَ عزت.“ شڪار ٻوڙ جي
سرڪاري هاءِ سڪول ۾ جڏهن اهو جلسو
ٿي رهيو هو ته چلي جي هلندي سڪول
جي لوسٽ اسٽيٽ سرگواسي ٻوڙيسر
ٿاراجند کاجرا اٿي اعلان ڪيو ته هن سڪار
جي هڪ هٿ ته عزت سلامت آهي ۽ ته
آزادي اڪري ان سرڪار جي اوڳري
ڪرڻ ڪناهه آهي. اٿس چئي هو سڪول مان
اڪري آيو ۽ ساڻس گمڻ ڏوالڪه ماسٽر
سرگواسي لاکرڊاس گلومل ۽ ڪيترا شاگرد
ملع ملهائڻ ڪري لڪري آيا.

تبعي روپ شڪار ٻوڙ ۾ به شاهي قومي

جيئن ميرڪي نون ۾ صافي پاڻي به ڏيڙو ٿي ويندو آهي تيئن اشد هن
۾ شپ ويچار به اشد ٿي ويندا.

ڏٺو ۽ ڏسي نهايت خوش ٿيو.

خلافت تحريڪ ۾ سنڌ جي مسلمانن بلڪل نڪو بهرو ورتو. بمبئي ڪاٺي جي سڀني جيلن ۾ سنڌي راجپوتي قيدي، هندو توڙين مسلمان موجود هئا.

مهاتما ڪانڌيءَ جڏهن اهو ۱۹۲۱ وارو سنڌ جو دورو شروع ڪيو تڏهن سڄي ديش ۾ اسڪار جي هلچل بلڪل زور شور سان چالو ٿي وئي هئي ۽ سنڌ ۾ به انجو چڱو اثر ٿيو هئو. ڪيترا ڪاليجي لوجوان ۽ سڪولي شاگرد پنهنجا ڪاليج ڇڏي آيا هئا ۽ سنڌ ۾ پکڙجي ويا هئا ۽ جتي ڪٿي آزاديءَ جو آندولن هلائڻ لڳا يا قومي اسڪول ٻوڙيا ڪري انهن ۾ پڙهائڻ لڳا يا ڳولن ۾ وڃي جوڙجڪي ڪاريءَ کي لڳا هئا. ڪراچي ۾ ته هڪ سچو اسڪول ”نيو هاءِ سڪول“ جنهنجو پرنسپال شري ناراجند شهاڻي هئو، سرڪار سان لائو ٽوڙي، ”سوراج مها وڊ ياليه“ جي نالي هيٺ هلڻ لڳو.

ڪراچيءَ ۾ سنڌ اسٽوڊنٽس جي هڪ ڪميونيشن به ٿي هئي شري وڻل ڀائي پٽيل جي صدارت هيٺ. هنن به قطع تعلقات جو ٺهراءُ ڪري ڪاليجي جوانين کي سرڪاري ڪاليج ڇڏي اچڻ جي للڪار ڪئي هئي جنهن ڪري ڪاليجن ۽ اسڪولن مان ڪيترا سارا وڊ يار ٿي قطع تعلقات ڪري آيا ۽ جن جو هو جدا جدا ضلعن جا رهواسي هئا تنهن ڪري سنڌ ۾ سڀني وڏن شهرن ۾ هڪڙا انساني تعليم يانت قومي سپاهي ملي ويا جن هر هنڌ ڪانگريس ڪاميٽيون ٻوڙيا ڪيون ۽ اسپيوڪ هلچل جو سندس ڪهتيءَ

گهٽيءَ ۽ ڳالو ڳالو ۾ پهچائي ڇڏيو. انڪري مهاتما ڪانڌي پنهنجي دوري ۾ جن به شهرن ۾ آيو انهن جي پسگردائي وارن کانن جي ماڻهن جا حشام ٻڌ اچي گڏ ٿيندا هئا.

ڪراچيءَ جي عام ميٽر ۾ مهاتما ڪانڌيءَ کي ۲۵ هزارن روپين جي ڳوٺاري تلڪ سوراج هند لاءِ پيٽ ڪئي وئي. ساڳيءَ طرح ٻين شهرن ۾ به کيس ڳوٺاريون پيٽ ڪيون ويون. مهاتما لکيو آهي ته اسٽرپن بلڪل ادارن سان کيس پيٽ ڏني.

مهاتما ڪانڌيءَ کي سنڌ مان تلڪ سوراج هند لاءِ جي رقمون مليون انهن جو ذڪر بنگ انڊيا ۾ هيٺين دستور ڏنو ويو آهي:

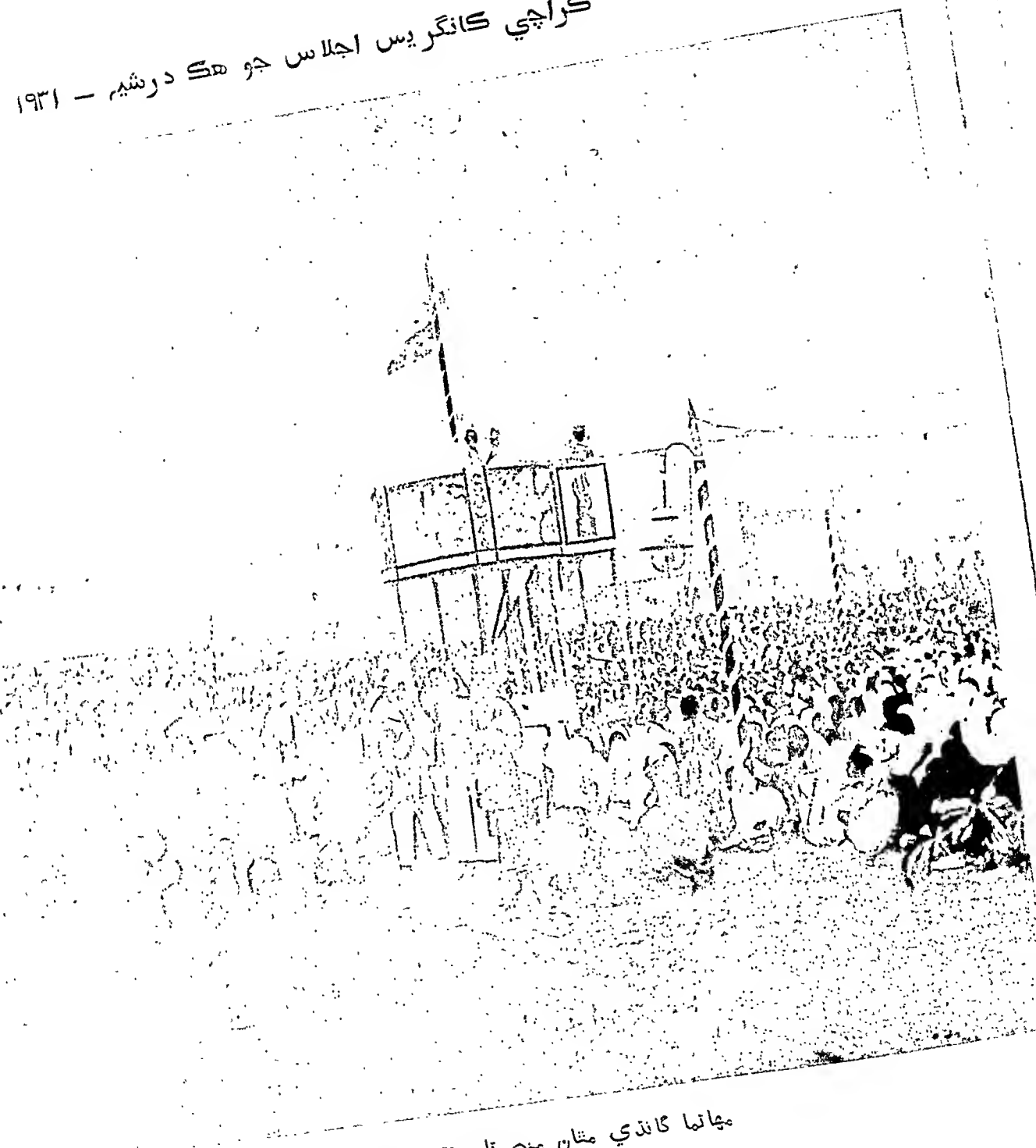
ڪراچي	۳۰ هزار
شڪارپور	سوا ۱۷ هزار
حيدرآباد	ساڍا ۷ هزار
سکر	۵ هزار

ڪل سوا چوٿه هزار روپيه سنڌ مان لاهي. دوري تي مهاتما کي مليا. هن دوري تي ڊاڪٽر چوڻٿرام گدواڻي ۽ شري چترامداس دولترام مهاتما ڪانڌيءَ سان گڏ هئا.

ان دوري ۾ سکر ۾ هڪ مزيدار واقعو ٿيو جو مهاتما ڪانڌيءَ کي هڪ ٻوٽو وڪيل شري مولچند پيسومل جي بنگلي تي رڻائڻ جو بندوبست ڪيو ويو هئو. ڪانگريس ڪر ڪندڙن جي ميٽر ۾ مهاتما ڪانڌيءَ ٻڌايو ته مون کي ڪن ڪر ڪندڙن هڪ شڪايت جو خط لکي، وڪيلو آهي ته اوهان کي محض بنگلي ۾ لاهڻ لاءِ هڪ وڪيل وٺڻو پوندو. اتانن جو اڃا سرڪار جي ڪورٽن اڳيان وڪالت ٿو ڪري. مهاتما ڪانڌيءَ چيو ته

ظالم ٿين ۽ ڌرم جي پالنا ڪرڻ بڻي ڳالهين گڏ رهي نه ٿيون سگهين.

ڪراچي ڪانگريس اجلاس جو هڪ درشم - ۱۹۳۱

مجانما گانڌي مٿان مڇ تان نڪرڻ ڪري رهيو آهي.

چوڻون دورو

مهاڻا گالڊيءَ جو سنڌ ۾ جوڻون دورو ۽ ڇهون دورو اڻٻاسڪ ڪري شمار ڪيا ويا آهن. ۱۹۲۱ع ۾ مهاڻا گالڊيءَ انگريز سرڪار کي هندستان مان هٽائڻ لاءِ حوڊيس ٻر ۾ ٻه ٻهريون لٽرڪ جاري ڪيو هئو. ان سلسلي ۾ سنڌ کي به آديش ڏيڻ لاءِ هو آيو. ڇهون دفعو هو ۱۹۳۱ع ۾ ڪراچيءَ ۾ الڊين لئفيل ڪانگريس جي اجلاس جي موقع تي آيو جڏهن انگريز سرڪار پارت جي چيستا جي آزاديءَ جي طلب اڳيان سر جهڪايو ۽ مهاڻا گالڊيءَ سان ٺاهه ڪيو جو گالڊي - ارون ٺاهه جي نالي سان ٻوسڻ آهي.

۱۹۲۱ واري سنڌ جي چوڻين دور کي ۾ مهاڻا گالڊي ۲۴ مئيءَ کان ۳۰ مئيءَ تائين سٺ ڏينهن سنڌ جو گشت ڪيو ۽ حيدرآباد، ڪوٽڙي، ڪراچي، لاڙڪاڻو، شڪارپور، سکر، روهڙيءَ ۽ ميرپور خاص ۾ ويو. ان دور کي ۾ مهاڻا گالڊي قطع تعلقات يعني ائسڪ اسيموڪر جو لوڪن کي سنڌيش ڏنو. ۱۹۲۱ جي آزاديءَ جي ٻڌ ۾ سنڌ تمام اڳرو ڀاڱو ورتو. هندستان جي ڪنهن به برائيت کان سنڌ پوئتي نه هئي ۽ بمبئي برائيت ۾ آڏو مشاريءَ جي لحاظ کان، سنڌ ڪم ڪندڙن جي تعداد ۽ حيل پالڻا ٿي ويندڙن سونٽرنا سگراسن جي انداز ۾، توڻين لک سوراخ ٿيڻ ۾ ڇنڊو ڏيڻ ۾ شايد ٻهريون لٽر هئي.

سنڌ لاءِ مٿر ڪل لڻاڻا پٿري پورا ڪيا ويا. ڪن اسمن ۾ به سنڌ لڻاڻن کان به اڳتي هلي وئي. مهاڻا گالڊيءَ اهو سبب ڪجهه

هن کي ٻيو گذران ڪونهي ٿي کي اٿڻ مان روزگار ملندو.“ سوڊيشيءَ جو سنڌيش مهاڻا گالڊي شجرواسين پاران ۲۵ حواله ٿي سنڌيل عام مڙ ۾ وري دعابو:

”سوڊيشي هٽلر کي زور وٺائڻ ڪري اوهان کي خلافت جي معاملي ۾ ٻيڻ مدد ملندي. وائلي ڪيڙي جي بهڪار ڪري لئسڪيشاپر انگلنڊ جي ملڻ اٿي اڳوڻو ۽ پسوء انگلنڊ جي ملڻ حا مالڪ انگريز سرڪار تي زور آڻيندا ته اوهان جي خلافت واري طلب قبول ڪن.“

مهاڻا گالڊيءَ وٽ ٻه ائين به چيو: ”خود هندستاني ملڻ جي ڪيڙي بدوان آڏاڻن جو ڪيڙو پائڻ ٿوڳجي. هنن ملڻ ٻولڻن ۾ اڳي هڪو سٺ ڪٽڻ جو رواج هئو تنهن کي صفا لاس ڪري ڇڏيو آهي. جنهن طرح ڳولن جو پائو ٿئي اهڙو ڪم ڇڏوڪ سٺ ڪٽڻ ۽ ٻيا ٿورو ڪم وڌيڪ ٿي کي همنائڻ ٿوڳجي. هو ڪنهن زال کي پنهنجي گهر اندر ويهي سٺ ڪٽڻ سان چار ڏوڪڙ ڪمائڻ ٿوڳجي باقي ملڻ ۾ وڃي لوڪري ڪسڻ زالن لاءِ لڳل آهي جو اٿي والڻا ورڻ ۽ راب آهي. شون ۾ رهندڙن جو فرض آهي ته جيڪي به ڳولن ۾ لاهيو وڃي لوڪر ٻريڻ ڪري ڳوٺ واسين کي روزگار جو وسيلو ڏين ۽ ڳولائڻ هٿن کي همنائين.

هن دور کي ئي بهڪاب جي سرلاڏيري چوڻاڻي مهاڻا گالڊيءَ سان سان هئي.

سڄي غشا هردي ۾ آهي ۽ اتي ئي شمشان به آهي. انهيءَ غشا ۾ رهي وڪارن کي ساري انهي رڪ ٺاهڻ سڄو سلباس آهي. — ٻاٻو

بابت پهنجي پسندگي ظاهر ڪيائين. هڪ ته ڪاليج ۾ هندي پڙهائڻ جو پڻ بند هئو. مڃاتا گانڌي چيو ته هندي ڀارت ورث جي قومي بولي ٿيڻي آهي. وڌيڪ چيائين ته هيئر شاگردن کي انگريزي بولي معرفت علم ڏنو وڃي ٿو جو غلط آهي. ودوانن جي قبوليت آهي ته هندستاني ود يارن تي انگريزي بولي سکڻ جو ابترو پوڄهه آهي جو ان هيٺ سندن مول وڃار شڪستي ناس ٿي وڃي ٿي تنهن ڪري سنڌين کي اها صلاح ڏنائين ته اوهان کي اول سنڌي پڙها ۽ پوءِ هنديءَ جو اڀياس ڪرڻ گهرجي. ٻي ڳالهه جنهن مڃاتا کي سرهاني ڏني سا هئي ته ڪاليج ۾ غاليجا ٺاهڻ به سڀڪارو ٿي ويو. کين صلاح ڏنائين:

”ٻي دفع اڃان نه ڏسان ته اوهين شاگردن کي ڪهڙو اٺڻ به سڀڪارو ٿا. اڳ زمانو هيو جو ڀارت ۾ جڙيل ڪهڙو نه ڊگهو هندستانين کي ڏيکيندو هئو پر ملڪان ملڪ ڀارت جي ڪهڙي جي حاڪم هئي. انهيءَ اٺڻ جي ڪمائيءَ ڪري پارلواسي آسودا هوا پر هيئر اٺڻ ۽ ٻيا ڳوٺن جا هنر هيٺ پئجي ويا آهن. نوجوانن جو فرض آهي ته اٺڻ جي ڪم کي وري زور ڏنائين. هن ۾ به ديش لاءِ پوري آهي تن کي ولايتي چيزون ڪهڙيون به سيڻيون هجن سي ڇڏي سوديشي ڪهڙا پيشو ڪن. انهيءَ رستي تي هزارن ديشواسي زالن ۽ مردن کي روزگار ملندو. جن کي کاڌي لاءِ به ويل به نٿا ملن.

انبياء جي مثالي ڪرڻ جو هڪ ئي رستو آهي. سرڪار سان اسڪار ڪرڻ. آگسٽ پٿرين کان اسڪار جي هلچل آرٽيپ ٿيندي ان ڏينهن دڪان بند ڪري اڀواس رکي منڊرن ۽ مسجدن ۾ پراڻا ڪچرو ۽ شاهي ميڙ ڪري ٺهراءُ ڪجو.“

۲۳ جولاءِ ۱۹۲۰ع مڃاتا گانڌي حيدرآباد سنڌ ۾ خلافت ڪانفرنس ۾ انگريز سرڪار طرفان خلافت بابت واعدہ شڪني ڪرڻ ڪري قطع تعلقات جي ٺهراءُ جي فاعدي ۾ نثريو ڪندي چيو:

”قرباني ڪندا ته پوءِ هي توڻ ۽ هوائي جياڙن واري طاقتور سرڪار به اوهانجي اڳيان بي-وس ٿي پوندي. پنجاب جي ڪلورن بابت سرڪاري روش ۽ خلافت بابت واعدہ شڪنيءَ مولڪي اهڙو تنگ ڪيو آهي جو مان پاڻ کي آزاد نه ٿو سمجهيان پر چوڌاري قيد خانو ٿو پسان. مان اوهان مسلمان ڀائرن جي دل جي دڪ لاهڻ لاءِ مرڻ تائين تيار آهيان. مولڪي ان لاءِ جسي قاسيءَ تي چاڙهيو وڃي ته مبارڪ نئين ڪري هيءُ ٺهراءُ بهال ڪري آگسٽ نسي شروع ٿيڻ واري قطع تعلقات تهرڪ ۾ شريڪ ٿجو. پر جيڪي قطع تعلقات ۾ شامل ٿيڻ کان ڏسرا ۽ اسمرت آهن سي پل هجرت هن.“

خلافت ڪانفرنس ۾ قطع تعلقات ڪرڻ جي فائدي ۾ ٺهراءُ بهال ڪيو ويو.

۲۴ جولاءِ تي مڃاتا گانڌي حيدرآباد جي سنڌ نيشنل ڪاليج ۾ ويو ۽ اتي ٻن ڳالهين

ڌرم انسان جي من جو معاملو آهي، انسان ڄاڻي ۽ انجو ايشور.

ٽيون دورو

ٽيون دفع مهاڻا گالڊي حيدرآباد ۾ ملازم ڪائونسل ۾ شامل ٿيڻ لاء آيو. ۲۲ جولاء ۱۹۲۰ع تي ڪراچيءَ پهتو. هنسراج بلديگر گالڊي کان ۾ مهاڻا لڏو هڻو ۽ پوسان ڏي. هي. سنڌ ڪاليج جي هاسٽل ۾ پڻ شاگردن سان گڏيو. سانجهيءَ جو عيدگاه مٿان تي شاعري پڙهڻ لڳو. ٻيو ڏينهن (سڌو ۽ واساڻي) آيو. پڙهڻ ۾ مهاڻا گالڊي، ڊاڪٽر ڪيلو، مولانا شوڪت علي ۽ سبٽ لوڪا مل ڳالهايو.

مهاڻا گالڊيءَ چيو:

”ٽو سو نه هڪ لک الڪر ٻه ٽيهه ڪروڙ
عندستائن تي راج ڪن لا! پر حڪمت
لوحان ۾ شڪتي آهي نه اوهن مائر
پوميءَ کي آزاد ڪري سگهو لا. اوهان
کي خون ڏيڻو پوندو ۽ انڪر ٻن جو
خون، ٻن اوهان کي پوئو خون پيڻا
ڏيڻو پوندو. ان لاءِ مڙ ڏکڻ، مڙ اهي
حنڪي روحاني قوم هجي، آتم شڪتي
هجي. اوهان کي وڌوان پوريس واساڻي
نه ٿيڻو آهي پر ڪري يعني آتم شڪتي
وارو ساهي. ساهي جي ٿاڻي قدم ٻنهن
ٻنهي ڪنهن وچن، اوهن اعزاز مضبوط
ارادي وارا ساهسي ٻنهي حنڪي ڪو
هٿائي نه سگهي. ٻن جو خون ڪوڙ
يا سرڪاري طاقتن جلائي ٻيادري نه
آهي. سرڪاري جابون نه قوم هي
ملڪيت آهن. پوئو خون جي ٻن
ڏيڻ ۾ ئي سڄي ٻيادري آهي. سرڪاري

پني ڪٽي آهي ۽ هينئر مليل وجهه نه وڃائڻ
گهرجي ۽ اهڙي طرح ٻارن مان ڏانهن فرض
اڏائي ڪوڙ گهرجي. واپارين کي نه ڏڏي
هو اٻارو ڏيئي هي موقع وڃائڻ نه گهرجي.
پهچي ملڪ جي اڃا ڪوڙ سان اوهن
پهچن ڏڏن جو سئيءَ طرح سان اڃا
ڪري سگهندا.

۲ مارچ تي گالڊي ڪراچيءَ ۾ هوم
رول ليگ جي آفيس ۾ به ويو ۽ حاضرين
هنر ڪيٿا شاگرد هوا ٽڪي *Passive Resistance*
۽ ٿيا ۾ هي گالڊي ۾ سمجهائي ڏنائين.
شري جيلمل پوسرام کان اس سڃاڻو
ٻارن سوال پڇا جن جا گالڊي به آڻيڪا
هي آڇي هي بنياد تي جواب ڏنا.

سنڌ ۾ هڪ ڏيکاري ڪري ٻارن
جي عادت آهي ٽيڪي خلاف هڏا ڪيائين.
ڪنهن پچس نه ٿيڻ ٻنهن اڳواڻن ڇوڙو
گهڻن نه جواب ڏانهن نه مان ٿيا ۽ اعتبار نه
ڪندس نه هئا منهنجي سڃاڻيءَ ۾ وڏو
ڪنهن وڪندي. ٻارن ديش غريب آهي.
ڪنهن تي ايترو خرچ ڪوڙ ٻڌان غريبن
هي مدد نه ٿيڻ گهرجي.

گالڊي هر ديو ٻائي ڪنڊا وڌاڻ
۾ به ويو. گالڊي لکي آهي نه ٻنهي
ڪراچي لوڙي ڪلڪتي ۾ به ٻڌاڻ ٻنهي
مڙ ٿيا هي عجيب شروع ڪوڙ وقت هي
اميد تان گهڻو سرس هئا. ٽيڪو اهو لکيو
جو سرڪار مٿو سارو ڪان اٿي ٿي شروع
مڙون کي هندستان تان ٻاهر موڪلي ٿي
ٻڌن وڌي. اهڙيءَ طرح گالڊي جي
۲۲ ورهين تان ٻارو ڪوشش ڪامياب ٿي.

جيڪي ڪرين سو منهنجي نعت ڪري هو ٽڪي اڀرڻ ڪر، اهو گيتا جو
واڪي مان هر گهڙيءَ ۾ گهڙي پڙهندو آهيان. — ٻيو

بابت پنهنجي پسندگي ظاهر ڪيائين. هڪ
 تہ ڪاليج ۾ هندي پڙهائڻ جو پروبڌ ڪيو.
 مهاڻا گانڌي ڇيو تہ هندي ڀارت ورث
 جي قومي بولي ٿيڻي آهي. وڌيڪ چيائين
 تہ هيئر شاگردن کي انگريزي بولي معرفت
 علم ڏنو وڃي ٿو جو غلط آهي. ودوانن جي
 قبوليت آهي تہ هندستاني وديا رتئين تي
 انگريزي بولي سکڻ جو ابترو پوءِ آهي
 جو ان محبت سندن مول وپار شڪتي
 ناس ٿي وڃي ٿي تنهن ڪري سنڌين کي
 اها صلاح ڏنائين تہ اوهان کي اول سنڌي
 پڙها ۽ پوءِ هنديءَ جو اڀياس ڪرڻ گهرجي.
 ٻي ڳالهه جنهن مهاڻا کي سهرائي ڏني
 سا هئي تہ ڪاليج ۾ غاليجا ٺاهڻ به سڀڪارو
 ٿي ويو. کين صلاح ڏنائين:

”بي دفع اچان تہ ڏسان تہ اوهين
 شاگردن کي ڪپڙو اٽلڻ به سڀڪارو ٿا.
 اڳ زمانو هيو جو ڀارت ۾ جڙيل ڪپڙو
 نه رڳو هندستانين کي پڪيندو ڪيو
 پر ملڪان ملڪ ڀارت جي ڪپڙي جي
 هاڪ هئي. انهيءَ اٽلڻ جي ڪمائيءَ
 ڪري پارلوا سي آسودا هوا پر هيئر اٽلڻ
 ۽ ٻيا ڳولڻ جا هنر هيئر پنهنجي ويا
 آهن. اوجوانن جو فرض آهي تہ اٽلڻ جي
 ڪم کي وري زور وٺائين. جن ۾ به
 ديش لاءِ پريم آهي تن کي والائي
 ڇڏيون ڪپڙيون به سڀڪيون هجن سي
 ڇڏي سوديشي ڪپڙا پهرون گهرجن.
 انهيءَ رستي تي هزارن ديشواسي زالن ۽
 مردن کي روزگار ملندو.
 جن کي گاڏي لاءِ به وهلا به لٽا ملن،

انباء جي مقابلي ڪرڻ جو هڪ ئي
 رستو آهي، سرڪار سان اسهڪار ڪرڻ.
 آگسٽ پهرين کان اسهڪار جي هلچل
 آرٽ ٿيندي ان ڏينهن دڪان بند
 ڪري اڀواس رکي مندرن ۽ مسجدن ۾
 پورا ٿيڻا ڪجو ۽ شاهي ميڙ ڪري ٺهراءُ ڪجو.“
 ۲۳ جولاءِ ۱۹۲۰ع مهاڻا گانڌي حيدرآباد
 سنڌ ۾ خلافت ڪانفرنس ۾ انگريز سرڪار
 طرفان خلافت بابت واعده شڪني ڪرڻ
 ڪري قطع تعلقات جي ٺهراءُ جي فاعدي ۾
 تقرير ڪندي چيو:

”قرباني ڪندا نه پوءِ هي توڻ ۽
 هوائي جهازن واري طاقتور سرڪار به
 اوهانجي اڳيان بي-وس ٿي پوندي.
 پنجاب جي ڪلورن بسايت سرڪاري
 روش ۽ خلافت بسايت واعده شڪنيءَ
 مولڪي اهڙو ٽنگ ڪيو آهي جو مان
 پاڻ کي آزاد نه ٿو سمجهان پر چوڌاري
 قيد خانو ٿو ڀسان. مان اوهان مسلمان
 ڀائرن جي دل جي دڪ لاهڻ لاءِ مرڻ
 نائين تيار آهيان. مولڪي ان لاءِ جي
 قاسيءَ تي چاڙهيو وڃي تہ مبارڪ
 تنهن ڪري هيءُ ٺهراءُ بحال ڪري
 ۱ آگسٽ تي شروع ٿيڻ واري قطع
 تعلقات ٽٽرڪ ۾ شريڪ ٿيو. پر جيڪي
 قطع تعلقات ۾ شامل ٿيڻ کان ڏٻرا ۽
 اسمرت آهن سي پل هجرت ڪن.“

خلافت ڪانفرنس ۾ قطع تعلقات ڪرڻ
 جي فائدي ۾ ٺهراءُ بحال ڪيو ويو.
 ۲۴ جولاءِ تي مهاڻا گانڌي حيدرآباد جي
 سنڌ نيشنل ڪاليج ۾ ويو ۽ اتي ٻن ڳالهين

ڌرم انسان جي من جو معاملو آهي، انسان جاڻي ۽ انجو ايشور.

بيتر آهي ته هڪ وقت مرڪب، پُر کيس
 اهڙي جهيٺ کان مرڻ وڌيڪ پسند اچي
 يا نه سائنس ماضي پُر ان ڪري
 اسان کي چيو جاسوس پوليس ٿي وڃي؟
 اسانجي ملڪ ۾ اڻڻاڻي آهن،
 مان پاڻ به اڻڻاڻي آهيان، ماري ٿي
 جو، مان اڻڻاڻي جوانن کي جوان ٿو نه
 جيڪڏهن راج ڪسپندڙن Conquerors
 کي تابع ۾ آڻڻو آهي ته اراڪڪتا جي
 ضرورت نه آهي، اها ڏر جي لڻائي
 آهي. اسين جي ايشور هو پرڏ ڏارون
 لا نه پوءِ ٻي ڪنهن جو خوف ڪس
 ڪرڻو آهي؟ لکي مهاراجائن جو، لکي
 جاسوس پوليس جو، نه بادشاهه جارج
 جو. اڻڻاڻي جوانن کي ديس سان جهڪو
 ٻار آهي ان جو آءٌ قدر ٿو ڪريان، هو
 ديس جي صدي حسن ڏيڻ لاءِ تيار
 آهن ٿين لاءِ مان ڪس عزت ڏيان ٿو، پُر
 مان کائڻ بچائڻو نه هئا جو ضرور ٿي
 ڪپڙو آهي؟ ٻيا خون ڪرڻ لائين؟ جو
 ڪم آهي؟ ڇا شاندار موت حاصل ڪرڻ لاءِ
 عيسا حورسٽر وٺڻ ضروري آهي؟ ڪنهن به
 شاستر ۾ اهڙي ڪار ڪرڻ روا نه آهي....
 جهڪڻ موني ڏيڻ ۾ اچي نه پارس
 هي اڏار لاءِ انگريزن کي هن ملڪ مان
 لڪري وڃڻ ڳوڙهي نه آءٌ اهو ڪلبو ڪلايو
 چئي ڏيندس؟ اڪس چوڻ ڪارڻ مرڻ
 لاءِ نه تيار ٿيندس. پر هر اڇلائڻ وارا
 لکي منصوبا گهاٽا ٻڌن؟ ٻاهر لڪري
 ڏوهه ٻاسڻ کان چوڪن ٿا. ڪي چون ٿا
 نه هر اڇلائڻ وارا جوان نه هجن هئا.

ڪاليد پنهجي لٽر ۾ پارس جي غريميءَ
 جو ذڪر ڪيو پر هڪ هن پنهڊال ۾
 واليسراه جڏهن بنياد وجهڻ جو ڪارڻ
 ڪيو تڏهن ڇا پئي ڏٺو؟ چوڌاري عمرن
 ۽ جواهرن جي چمڪات هئي جي ڏسي
 پئرس جا جواهر ۽ حيران ٿي وڃن.
 هاڻ ائين مونس ٽريل راجائن ۽ اميرن
 جي ڪنگال پارٽي هئا سان پست ڪرايو.
 مان ٿو راجائن ۽ نوابن کي چوان ته اچي
 مٿيا لاهي پنهجي دهر پائڻ لاهي
 ڪلياڻ لاءِ ڪم آڻڻ لاءِ ٿوست ۾ رکڻو
 (راعي، راعه ٿاڙين جو ٿيڪو)، مان ٿو
 سمجهان ته بادشاهه جارج ڪو ٿو مان کي
 حڪم ڪيو آهي ته ائين مٿي کان پيرن
 ٽائين پاڻ کي جواهرات سان چڙهي پوءِ
 هڪ اچو. مان جڏهن شهرن ۾ مختلف
 ايندو ڏسندو آهيان تڏهن سمجهندو
 آهيان ته اهو ٿاڻو غريب ڪڙمين مان
 اچي ٿو جيڪي هڪ ان جي ڪاٺي مان
 به ڪاٺا بنندا ٿا ڪن. ڪڙمي جيڪي
 پورعتي مان ٻڌا ڪن سو ٻيا سمور ٻيا
 ڳڻپو ٿو ٿئي وڃن ان کي توهين لڳ
 حڪومت جو ٿاڻا؟ اسان جي اڏار جو
 وسيلو اهي ڪسان آهن؟ لکي رکيل،
 لکي ڊاڪٽر لکي ڏنل زميندار دهر
 جو ٻار ڪري سگهندا.

واليسراه پارس جي رستن ٿان لنگهيو
 تڏهن چوڌاري ڳڻپن هنڌن تي جاسوس
 پوليس ٻاري ويئي، هيءَ بي وشواسي
 ڇا لاءِ؟ لارڊ هارڊنگ واليسراه اهڙي
 ڳڙهي، ڳڙهيءَ جي زندهه موت کان

دڪ ۽ سڪ بڻي ايشور وٽان ٿا اچن ان ڪري پنهجي کي هڪڙي ئي
 ٻاڙ ۾ سو بڪار ڪرڻ ڳوڙجي.

کانڌي ڪرنت

کانڌيجي ۽ ۱۸۹۴ع ۾ جو تحريڪ چالو ڪيو هو ان لاءِ ۱۹۱۲ع ۾ گوبال ڪرشن گوکلي هنداسيميليءَ ۾ رت پيش ڪئي هئي جا سرڪاري جڳي رد ڪري ڇڏي هئي. ۱۹۱۶ع ۾ لکنو ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس جي اجلاس ۾ انهيءَ شرطو مزوري Indentured labour کي بند ڪرڻ لاءِ ٺهراءُ ڪيو ويو جو مهاڻا ڪانڌيءَ پيش ڪيو. ان ٺهراءَ کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ امپيريل سٽيزن شپ ائسوسيئيشن کان ڪانڌيجيءَ ٺهراءُ ڪرايو ته ۳۱ مئي اندر سرڪار ان دستور تي بندش وجهي. انهيءَ ٺهراءَ جي پٺيڙائيءَ لاءِ ڪانڌيجي بمبئي، سورت، احمدآباد ڪراچيءَ ۽ ڪلڪتي وغيره ۾ عام ميٽن ڪرائڻ لاءِ لکنو.

سنڌ ۾ ڪانڌيجيءَ جو هي ٻيو دورو هئو. ڪراچيءَ ۾ ڪانڌيجي شري درگاداس آڏواڻي وٽ اچي لٿو. ۲ مارچ ۱۹۱۷ع تي ڪراچي شهر واسين جي سيا جي سهاري هيٺ خالڙ نهال ۾ ميٽنگ ٿي جتي آئربل هرچندراءَ وشناس سياڻي هئو. تقرير ۾ ڪانڌيجيءَ مزدورن سان اڻڀاڄار جو ورتار ڪيو ۽ چيائين ته ۳۱ مئي اندر ڪيئن به ڪري بندش ٻوڙ ٿيڻ جي ۽ سرڪار نه ڪري ته اسان کي پاڻ عمل ڪري مزدورن کي ٻاهر وڃڻ کان روڪڻ جا اڀاءَ وٺڻا ٿيڻا.

ڪڇين ۽ گجراتين ٻارسي ٿيڻ ۾ ڪراچيءَ جي رڪيو جت پنهنجي تقرير ۾ ڪانڌيجيءَ چيو ته هن وقت هندستانين کي انڊين ڊفينس فورس ۾ چڱي انداز ۾ داخل ٿيڻ ٿيڻ ٿيڻ، جو اسان وقت بوقت لشڪر ۾ ڪڇڻ لاءِ طلب

بنگال جو ورهاڱو رد نه ٿي ها (اڻي شريمني اڻي بيسنس چوڻ لڳي نه مسٽر ڪانڌي تقرير بند ڪر پر ماڻهو پڪارڻ لڳا تقرير چالو رکڻ چالو رکڻ). ڪانڌيجيءَ وڌيڪ چيو ته جيڪي اسان کي من ۾ هجي سو اسان کي سرڪاري چئي ڏيڻا گهرجي.....

انگريز پاڻ آزاديءَ جا پياسڪ آهن پر هو انهن کي آزادي ڏيڻ لاءِ ڪڏهن به تيار ڪين ٿيندا جن کي آزادي پاڻ وٺڻ جي سگهه نه آهي. ٻوڙ لڙائيءَ مان سبق سکو. ٿورا ورهيه اڳ، ٻوڙ انگريزي سلطنت جا دشمن هوا ٻوڙ اڄ مٿر بڻيا آهن... اتي اسٽيج جي راجائن جي ميڙ مان لڪري وڃڻ جي چرپر ٿي ۽ اڪري ڪانڌيجيءَ پنهنجي تقرير اڌ ۾ ختم ڪئي.

ٻڌي ولوباسيوي جنهن سنسار کي تياڻ ڪري وڃي جهنگل وسايو هو سو ڪانڌيجيءَ وٽ آيو ۽ اچي پاڻ کي سندس ڪاروبار لاءِ اربين ڪيائين.

ٻيو دؤر

مهاڻا ڪانڌيءَ اکين سان آفريڪا ۾ ڏٺو ته جيڪي هندستاني مزدور انگريزي سلطنت جي ٻين ملڪن ۾ انگريزن جي ٻڌڻ لاءِ شرطن ۾ ٻڌجي موڪليا ٿي ويا آهن انهن سان ٻانهن واري ڪار ڪئي ٿي جنهن مان هنن سان به وڏو اڻڀاڄار رهيو هئو ته ڀارت ورڻ جي به ٻي عزتي هئي هئي. شرط هيٺ ٻڌي هندستاني مزدور ٻاهر موڪلڻ تي بندش وجهائڻ لاءِ

ان انسان جي هٿن ۾ رهڻ جي ڀيٽ ۾ ايشور جي هٿن ۾ رهڻ ۾ مان پاڻ کي وڌيڪ سلامت ٿو سمجهيان.

ڪرڻ ۽ هندو مسلمان ايڪتا جو پيغام. پر انهن سڀني جو مول منتر ٽي سڀاين لڙيٿا. سوراج وٺڻ ملڪ ۾ چوٽ اچوٽ، هندو مسلمان سڀني ديشواسين ۾ سلوڪ ۽ ايڪتا ۽ ديش جي آسودگي ٿيو سندس آدش.

مهاتما گانڌي سنڌ جي دوري کان پوسن ٿي موٽيو ۽ بمبئي جي هڪ اخبار جي عيوضي ۽ ڪي چيائين ته سنڌ ۾ زبردست راشٽري پالونا ڏسڻ ۾ آئي، خود بمبئي کان به سرس!

ٿورائي ٽينهن اهڙي مهاتما گانڌي ڪاشي ۾ بنارس هندو وشو ودياليه جي بنياد وجهڻ جي سلسلي ۾ هڪ اُتسو تي پرنس حاڪمن ۽ ٽي بهي راجائن جي روبرو اهڙي صافگوني جا لفظ چيا جن نه رڳو کين ٽڙڪو ڏئي ڇڏيو پر ساري ملڪ کي لوڙو اچي ويو ته ڪو سچ چوڻ وارو اچي لکتو آهي.

اهي گستا مهاتما گانڌي ۶ فيبروري ۱۹۱۶ع تي مٿين اُتسو ۾ تقرير ڪندي چيا. هڪ ٽينهن اهڙي وائيسراءِ لارڊ هارڊنج بنيادي پٿر وڌو هو.

پهرين مهاتما دڪ ٽيڪاريو نه تقريرون انگريزي ۾ ٿي رهيون آهن جڏهن ڪاشي جي لوڪن جي مائري پاشا هندي آهي. اميد ٿيڪاريائين ته ڪاشي وشو ودياليه ۾ هندي پاشا جي ماذير وديا ٿي ويندي. پوني جي پروفيسرن جي راءِ آهي ته انگريزي ماذير رکڻ ڪري هر هڪ شاگرد کي ڇهه سال ڄمار جا برباد ٿا ڪرڻا پون. مائري پاشا ۾ وديا وٺڻ ڪري وديا عام جنتا ۾ به ڦهلي ٿي. بوه چيائين:

هن جلسي جي سياستي مٿاڇا درنگا

پيو ته توهان کي ايشور ڪانسواڙ پي ڪنهن جو ڊپ نه ڪرڻ گهرجي پوءِ توڙي بادشاهه هجي يا ٽرم گرو يا مولوي. مون ٿو آهي ته ماڻهن کي سرڪار جو ڏر آهي ۽ ان سان گڏ جاتي ۽ جي مکين چوڌرين جو ۽ ٻاون ٻالڀڻ جو ڀڙ آهي ۽ جيڪي من ۾ اٿن سو چوڻ کان چرڪن ٿا. جيسين اهو حال آهي تيسين سچي ترقي ٿي ڪين سگهندي.

سکر ۾ مهاتما ٻڌايو ته ڪي متر ڪيس گڏجڻ آيا ته هيڏانهن هيڏانهن پيا ٺهاريون ته سي. آءِ. ڊي. پوليس ته ڪانهي. لوڪن کي للڪار ڪيائين ته حاڪمن کان خوف ڇڏو ٿا ڪريو؟ پر هلاڪ وانگر بي ڌرڪ سچ چئي ٿو، راکشس راجا کي ۽ خود پنهنجي پتا کي به. ٽين ڳالهه ته ديش ۾ جيڪي پوئتي پيل آهن يا ڊايل پائڻ آهن تن کي پاڻ جهڙو هڪ سريڪو انسان ڪري ڳڻيو. آخر ۾ چيائين ته وڏي ڳالهه هي آهي ته پنهنجن اڳواڻن جي چوڻ جي پيروي ڪري سچي معذلي ۾ سندن ستڪار ڪريو.

۳ مارچ ۱۹۱۶ع مهاتما گانڌي بدلين ۾ سر سعيد احمد جا لفظ ڏهڙايا ۽ لوڪن کي چيائين ته ديس جون به اڪيون آهن هندو ۽ مسلمان. ٻنهي اکين سان ئي ليڪ ٿي سگهيو آهي. هڪ اک سان ٿي سون ته ڪن ڪم هلندو؟

مهاتما گانڌي سنڌ جي پهرئين دوري ۾ پنهنجي ڪاريه جو سنديش ۽ عمل جو طريقو ٻڌائي ويو: سوراج لاءِ سوديشي، پوئتي پيل ۽ ستايل اچوٽ جاتين سان پاڻ سريڪو ورتاءُ

جنم ڏينهن ملهائڻ جو بهترين طريقو آهي اُپواس رکڻ، چرڇو ڪٽڻ ۽ ايشور جو پڇڻ ڪرڻ.

ڪرڻ جي لائق نه آهن. پر جي نوحين
گروگلي جي گن ڪرڻ ڪرڻ جي نه
ڪندا ته هڪ اچڻ جي نوحان پر پوڪتا
ڪانهي.

ڪراچي پر گروگلي جي نوني جو اڌ ڪيائين
ڪندي چيائين :

”هڪڙهن گروگلي جي پيروي نه
ڪنداسون نه جي اڌ ڪيائين اڃا پوءِ بندو.
هين ٻڪ ٽڪ لکن سان گروگلي ٻارو
مانا جي سوا ڪئي ۽ رات ڏينهن ٻارو
پتو ٻندو رهيو. سو اسن کائڻ سڪي
سگهون ٿا. هن حال کان ٻاهر لڪوڻ
ويل اوعين گروگلي جي پيروي ڪرڻ
جو ويچار ڪندا وڃن ۽ اهڙي طرح
سندس يادگيري ٿاڻ ڪن.“

مهاڻا کالڊي سان حيدرآباد ۾ گجراتي ۽
دڪشي سڀا جا متر ۽ گڏيا ۽ ڪراچي ۾
گجراتي واپارين پڻ مهاڻا کالڊي جو آدرستگار
ڪيو. مهاڻا کيس چيو:

”ڪراچي ۾ وڏا واپاري هجن ٿا تن کي
ٻه چار لکڻا جوان ٿو. واپار ۾ ماڻڻ پوميءَ
جي شوا ضرور هو وڃي. ڪرڻ جي اعر
چوڻ غلام آهن. سج جي پاوا وارا
واپاري ديش لاءِ ڏاڍا ڪارائتا بڻا.
اسانجي ديش جو اڌار ڇڏيل ماڻهن کان
وڌيڪ واپارين جي هٿان ٿيندو. سو ديشيءَ
جي پاوا کان سواءِ ٻيو محتوم ڪنهن
ملڪي (يا) واهڻ ۽ ٿاڙ نه ٿي. سو ديشي
جي ڦٽل ۽ واپاري ڳڻاهه منجهه خبري
سڳين ٿا. واپار ۾ اڀرڻ هڪ آدمي نه
تڏو ٿي هڻي ۽ مسلمان آدمي ۽ ايمان ٿي

بختو رهي نه پوءِ هندستان اوس نولي
ڪندو. پڙهيل طئي جو فرض آهي ته
واپارين سان ۽ غريب طئي سان سٺو
سبب ڪوڙي پوءِ ئي پڙهڻي مقصد
حاصل ڪرڻ جي وٽ طئي ٿيندي.“
مهاڻا کالڊي حيدرآباد ڪراچي، سکر ۽
پڻ ٻڪارپور ۽ ٿرپورن هنديءَ ۾ ڪون
هٿو ٿڪ سڀ هنڌ کيس ماڻهن الڪر ٿي
۾ ڏنا ويا. چيائين ته آفريڪا مان موٽي
اچي ٻارو ۾ رهڻ سان ديش جي اڌوان
گروگلي ميٽراج آڳا ڪئي نه ٻارنهن مهينا
ديش جو پوڻ ڪري حالتون ڄاڻي پوءِ ئي
چپ چورج ۽ ڪم ۾ هڪ وڃي. هاڻ اهو
مدو پورو ٿو آهي. وڌيڪ چيائين :

”ديش جي دڙي ۾ مون ڏاڍو نه
ملڪ ۾ چڻجي هاڻو اچي ديشي آهي.
ماڻهن کي ڪٽي آڻا ڇڏي آهي ته اسان
جو ديش وڌيڪ ڪنهن اوج تي رسندو.
الدين نيشنل ڪانگريس پڙهڻي اجلاس
۾ خود حڪومت حاصل ڪرڻ جو اڀراءُ ڪيو
آهي. پر خود حڪومت ڏيڻ ۽ وٺڻ جي ڇو نه
آهي. اسانکي اوڻو سواج ملندو هٿي
جي لائق پاڻکي اسين ٻڌائي سگهنداسون.
خود حڪومت حاصل ڪرڻ لاءِ نوحان
کي ۽ مولڪي ڪم ڪرڻ گهرجي، پورهيو
ڪرڻ گهرجي. هٿي ڪري ڏيکاريندا
ان ئي ئي مدار آهي ته ڇا ملندو؟

ڪي شرط آهن جي اسانکي پورا ڪرڻا
ٻولدا. هڪڙو آهي ته اسين سڄي پاوا
سان پوري طرح سو ديشي اختيار ڪريون.
سو ديشي ۽ سواج ٻي ڳڻيل آهن.

سمن وقت حڪومت وڃي نه ٿي پوي. هڪ هڪ منٽ ايشور لاءِ، ايشور
ڪاريه لاءِ ۽ ايشور جي سيدا لاءِ هجي. — ٻيو

ڪرڻ ۽ هندو مسلمان ايڪتا جو پيغام. پر ائين سڀني جو مول منتر ڏيڻ سڀني لڙيندا. سوراڄ وٺڻ ملڪ ۾ چوٽ اچوٽ، هندو مسلمان سڀني ۾ ديشواسين ۾ سلوڪ ۽ ايڪتا ۽ ديش جي آسودگي ٿيو سندس آديش.

مهاٿما گانڌي سنڌ جي دوري کان پوسن ٿي. موليو ۽ بمبئي جي هڪ اخبار جي عيوضي ۽ ڪي چيائين ته سنڌ ۾ زبردست راشٽري پالو ٿي. ڏسڻ ۾ آئي، خود بمبئي کان به سرس!

ٿورائي ڏينهن اڳ مهاٿما گانڌي ڪاشي ۾ بنارس هندو وشو ودياليه جي بنياد وجهڻ جي سلسلي ۾ هڪ آئسو تي پرنس حاڪمن ۽ ڏيڀي راجائن جي روبرو اهڙي صافگوئي جا لفظ چيا جن نه رڳو کين ڌڌڪو ڏئي ڇڏيو پر ساري ملڪ کي اوڙ واپي ويو ته ڪو سچ چوڻ وارو اچي نڪتو آهي.

اهي گستاخا گانڌي ۶ فيبروري ۱۹۱۶ع تي مٿين آئسو ۾ ٽريسر ڪندي چيا. هڪ ڏينهن اڳ، وائيسراءِ لارڊ هارڊنج بنيادي پٿر وڌو هو.

پهرين مهاٿما ڏک ڏيکاريو ته ٽريسر ۾ انگريزي ۾ ٿي رهيو آهي جڏهن ڪاشي جي لوڪن جي مائري پاشا هندي آهي. اميد ڏيکارين ته ڪاشي وشو ودياليه ۾ هندي پاشا جي مائري ۾ وديا ڏي ويندي. ٻولي جي پروفيسرن جي راءِ آهي ته انگريزي مائري رکڻ ڪري هر هڪ شاگرد کي ڇهه سال ڄمار جا برباد ٿا ڪرڻا پون. مائري پاشا ۾ وديا وٺڻ ڪري وديا عام جهنگ ۾ به ٿيڻي ٿي. پوءِ چيائين:

هن جلسي جي سياستي مٿاڇرا دريڱا

بيو ته توهان کي ايشور ڪانسواڀي ڪنهن جو ڊپ نه ڪرڻ گهرجي پوءِ توڙي بادشاهه هجي يا ڌرم گرو يا مولوي. مون ڏٺو آهي ته ماڻهن کي سرڪار جو ڏر آهي ۽ ان سان گڏ جاتي جي مڪين چوڌرين جو ۽ ٻارن ٻالڀڻ جو ڀڙ آهي ۽ جيڪي من ۾ اٿن سو چوڻ کان چرڪن ٿا. جيسين اهو حال آهي تيسين سچي ترقي ٿي ڪين سگهندي.

سکر ۾ مهاٿما ٻڌايو ته ڪي متر ڪيس گڏجڻ آيا ته هيڏانهن هيڏانهن پيا نهارن ته سي. آءِ. ڊي. پوليس نه ڪانهي. لوڪن کي للڪار ڪيائين ته حاڪمن کان خوف ڇڏو ٿا ڪرڻو؟ پر هلاڻ والگر بي ڌر ڪي سچ چئي ڏيو، راکشس راجا کي ۽ خود پنهنجي پٽ کي به. ٽين ڳالهه ته ديش ۾ جيڪي پوئتي پيل آهن يا ڊايل پائر آهن تن کي پاڻ جهڙو هڪ سرڪو انسان ڪري ڏيڻو. آخر ۾ چيائين ته وڏي ڳالهه هي آهي ته پنهنجن اڳڀرائن جي چوڻ جي پيروي ڪري سچي معدي ۾ سندن ستڪار ڪريو.

۳ مارچ ۱۹۱۶ع مهاٿما گانڌي بدلين ۾ سر سعيد احمد جا لفظ ڏهراپا ۽ لوڪن کي چيائين ته ديس جون به اڪيون آهن هندو ۽ مسلمان. ٻنهي اکين سان ئي ليڪ ڏسي سگهيو آهي. هڪ اک سان ڏسو ته ڪن ڪم هلندو؟

مهاٿما گانڌي سنڌ جي پهرئين دوري ۾ پنهنجي ڪاريه جو سنديش ۽ عمل جو طريقو ٻڌائي ويو: سوراڄ لاءِ سوديشي، پوئتي پيل ۽ ستايل اچوٽ جاتين سان پاڻ سرڪو ورائڻ

جنم ڏينهن ملهائڻ جو بهترين طريقو آهي اُپواس رکڻ، چرخو ڪٽڻ ۽ ايشور جو پڇڻ ڪرڻ.

ڀنڀر وڃي ۽ ٻوڏ هندستان اوس ٿوڻي
ڪندو. پڙهيل طبقي جو فرض آهي ته
واپارين سان ۽ غريب طبقي سان سٺو
سمجهڻ جوڙي ٻوڏ ٿي پيئڻي مڻند
حاصل ڪرڻ جي واٽ سڻائي ٿيندي.“
مڃاڻا گالدي حيدرآباد ڪراچي، سکر ۽

ٻي شڪارپور ۽ ٿرپارڪر جون هنديءَ ۾ ڪيون
جيتوڻيڪ سڀ هنڌ کيس ماهر انگريزيءَ
۾ ڏنا ويا. چيائين ته آمريڪا مان موٽي
اچي پسارڻ ۾ رهڻ سان ٽي ڏينهن جي اڳواڻ
ڪوڪلي متاراج آڻيا ڪئي ته ٻارڙين مڃيئا
ٽي ڏينهن جو ٻيڙو ڪري حالتون ڄاڻي ٻوڏ ٿي
ڇپ چوڃ ۽ ڪم ۾ شڪ وڃيڻ. ٻيڙو اڏو
مدو پورو ٿيو آهي. وڌيڪ چيائين :

”ٽي ڏينهن جي ڏوري ۾ مون ڏٺو ته
ملڪ ۾ چيڻي ڇاڳوڻا اچي ويهي آهي.
ماڻهن کي ٽپڻي آڻا ڄاڻي آهي ته اسان
جو ٽي ڏينهن وڌي ڪيئن اڄ ٿي رهندو.
انڊين نيشنل ڪانگريس پيئڻي اجلاس
۾ خود حڪومت حاصل ڪرڻ جو ٺهراءُ ڪيو
آهي. پر خود حڪومت ٽپڻ ۽ ٻيڙو ڇڏڻ
آهي. اسانکي اوترو سوراڄ ملندو جيتري
جي لائق ٻالڪي اسين ٻڌائي سگهنداسون.
خود حڪومت حاصل ڪرڻ لاءِ توهان
کي ۽ مولڪي ڪم ڪرڻ گهرجي، پورو ڪم
ڪرڻ گهرجي. جيترو ڪري ٽپڪار ٻڌندا
ان ٿي ٿي مدار آهي ته ڇا ملندو؟

ڪي شرط آهن جي اسانکي پورا ڪرڻا
پوندا. هڪڙو آهي ته اسين سڄي پاڻا
سان پوري طرح سوڊيشي اختيار ڪريون.
سوڊيشي ۽ سوراڄ ٻي ٻڌندل آهين.

ڪوڪلي جي لائق نه آهن. پر جي توهين
ڪوڪلي جي ٽپڻ ڪرڻ ڪوڪلي جي نه
ڪندا ته ڪم اچڻ جي توهان ۾ پوڪيئا
ڪاٺي.“

ڪراچي ۾ ڪوڪلي جي ٽپڻ جو اڏڪيائين
ڪندي چيائين :

”هيڪڙهن ڪوڪلي جي ٻيڙي ۾
ڪنداسون ته جي اڏڪيائين اڃا پوءِ ٻڌو.
جيئن هڪ ٽڪ لکن سان ڪوڪلي ٻارڙي
مالا جي سوا ڪئي ۽ واپس ٽپڻ ٻارڙي
ٻيڙو ٻڌو رهيو. سو اسين ڪاٺي سڄي
سڳوڻ ٿا. هن حال کان ٻاهر ڪوڪلي
ٻيڙو اڏڪي ڪوڪلي جي ٻيڙي ڪوڪلي
جو وڃار ڪندا وڃو ۽ اهڙي طرح
سندس ٻيڙي ٺاهڻ ڪندو.“

مڃاڻا گالدي سان حيدرآباد ۾ ڪراچي ۽
ٽپڻي سڄا جا مٿر نه گڏيا ۽ ڪراچي ۾
ڪراچي واپارين ٻيڙي مڃاڻا گالدي جو آدرستڪار
ڪيو. مڃاڻا کيس چيو :

”ڪراچي ۾ ٽپڻ واپاري وڃن لائين کي
نه چار لفظ چوان ٿو. واپار ۾ ماڻو پوئو
جي شيوا ڪوڪلي جو وجهه ڪوڙي ڪري
چوڻ غلط آهي. سچ جي پاڻا وارا
واپاري ٽي ڏينهن لاءِ ٽپڻ ڪارائتا ٿيا.
اسانجي ٽي ڏينهن جو اڏار پڙهيل ماڻهن کان
وڌيڪ واپارين جي هٿان ٿيندو. سوڊيشيءَ
جي پاڻا کان سواءِ خود حڪومت ڪيئن
ٺاهي (۱) (۲) (۳) (۴) (۵) (۶) (۷) (۸) (۹) (۱۰)
ٺاهي (۱۱) (۱۲) (۱۳) (۱۴) (۱۵) (۱۶) (۱۷) (۱۸) (۱۹) (۲۰)
ٺاهي (۲۱) (۲۲) (۲۳) (۲۴) (۲۵) (۲۶) (۲۷) (۲۸) (۲۹) (۳۰)
ٺاهي (۳۱) (۳۲) (۳۳) (۳۴) (۳۵) (۳۶) (۳۷) (۳۸) (۳۹) (۴۰)
ٺاهي (۴۱) (۴۲) (۴۳) (۴۴) (۴۵) (۴۶) (۴۷) (۴۸) (۴۹) (۵۰)
ٺاهي (۵۱) (۵۲) (۵۳) (۵۴) (۵۵) (۵۶) (۵۷) (۵۸) (۵۹) (۶۰)
ٺاهي (۶۱) (۶۲) (۶۳) (۶۴) (۶۵) (۶۶) (۶۷) (۶۸) (۶۹) (۷۰)
ٺاهي (۷۱) (۷۲) (۷۳) (۷۴) (۷۵) (۷۶) (۷۷) (۷۸) (۷۹) (۸۰)
ٺاهي (۸۱) (۸۲) (۸۳) (۸۴) (۸۵) (۸۶) (۸۷) (۸۸) (۸۹) (۹۰)
ٺاهي (۹۱) (۹۲) (۹۳) (۹۴) (۹۵) (۹۶) (۹۷) (۹۸) (۹۹) (۱۰۰)

۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۳-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۲-۱۴۳-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۱-۱۵۲-۱۵۳-۱۵۴-۱۵۵-۱۵۶-۱۵۷-۱۵۸-۱۵۹-۱۶۰-۱۶۱-۱۶۲-۱۶۳-۱۶۴-۱۶۵-۱۶۶-۱۶۷-۱۶۸-۱۶۹-۱۷۰-۱۷۱-۱۷۲-۱۷۳-۱۷۴-۱۷۵-۱۷۶-۱۷۷-۱۷۸-۱۷۹-۱۸۰-۱۸۱-۱۸۲-۱۸۳-۱۸۴-۱۸۵-۱۸۶-۱۸۷-۱۸۸-۱۸۹-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۲-۱۹۳-۱۹۴-۱۹۵-۱۹۶-۱۹۷-۱۹۸-۱۹۹-۲۰۰-۲۰۱-۲۰۲-۲۰۳-۲۰۴-۲۰۵-۲۰۶-۲۰۷-۲۰۸-۲۰۹-۲۱۰-۲۱۱-۲۱۲-۲۱۳-۲۱۴-۲۱۵-۲۱۶-۲۱۷-۲۱۸-۲۱۹-۲۲۰-۲۲۱-۲۲۲-۲۲۳-۲۲۴-۲۲۵-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۳۰-۲۳۱-۲۳۲-۲۳۳-۲۳۴-۲۳۵-۲۳۶-۲۳۷-۲۳۸-۲۳۹-۲۴۰-۲۴۱-۲۴۲-۲۴۳-۲۴۴-۲۴۵-۲۴۶-۲۴۷-۲۴۸-۲۴۹-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۳-۲۵۴-۲۵۵-۲۵۶-۲۵۷-۲۵۸-۲۵۹-۲۶۰-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۳-۲۶۴-۲۶۵-۲۶۶-۲۶۷-۲۶۸-۲۶۹-۲۷۰-۲۷۱-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۴-۲۷۵-۲۷۶-۲۷۷-۲۷۸-۲۷۹-۲۸۰-۲۸۱-۲۸۲-۲۸۳-۲۸۴-۲۸۵-۲۸۶-۲۸۷-۲۸۸-۲۸۹-۲۹۰-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۳-۲۹۴-۲۹۵-۲۹۶-۲۹۷-۲۹۸-۲۹۹-۳۰۰-۳۰۱-۳۰۲-۳۰۳-۳۰۴-۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷-۳۰۸-۳۰۹-۳۱۰-۳۱۱-۳۱۲-۳۱۳-۳۱۴-۳۱۵-۳۱۶-۳۱۷-۳۱۸-۳۱۹-۳۲۰-۳۲۱-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۴-۳۲۵-۳۲۶-۳۲۷-۳۲۸-۳۲۹-۳۳۰-۳۳۱-۳۳۲-۳۳۳-۳۳۴-۳۳۵-۳۳۶-۳۳۷-۳۳۸-۳۳۹-۳۴۰-۳۴۱-۳۴۲-۳۴۳-۳۴۴-۳۴۵-۳۴۶-۳۴۷-۳۴۸-۳۴۹-۳۵۰-۳۵۱-۳۵۲-۳۵۳-۳۵۴-۳۵۵-۳۵۶-۳۵۷-۳۵۸-۳۵۹-۳۶۰-۳۶۱-۳۶۲-۳۶۳-۳۶۴-۳۶۵-۳۶۶-۳۶۷-۳۶۸-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۱-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۵-۳۷۶-۳۷۷-۳۷۸-۳۷۹-۳۸۰-۳۸۱-۳۸۲-۳۸۳-۳۸۴-۳۸۵-۳۸۶-۳۸۷-۳۸۸-۳۸۹-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۲-۳۹۳-۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶-۳۹۷-۳۹۸-۳۹۹-۴۰۰-۴۰۱-۴۰۲-۴۰۳-۴۰۴-۴۰۵-۴۰۶-۴۰۷-۴۰۸-۴۰۹-۴۱۰-۴۱۱-۴۱۲-۴۱۳-۴۱۴-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۸-۴۱۹-۴۲۰-۴۲۱-۴۲۲-۴۲۳-۴۲۴-۴۲۵-۴۲۶-۴۲۷-۴۲۸-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۱-۴۳۲-۴۳۳-۴۳۴-۴۳۵-۴۳۶-۴۳۷-۴۳۸-۴۳۹-۴۴۰-۴۴۱-۴۴۲-۴۴۳-۴۴۴-۴۴۵-۴۴۶-۴۴۷-۴۴۸-۴۴۹-۴۵۰-۴۵۱-۴۵۲-۴۵۳-۴۵۴-۴۵۵-۴۵۶-۴۵۷-۴۵۸-۴۵۹-۴۶۰-۴۶۱-۴۶۲-۴۶۳-۴۶۴-۴۶۵-۴۶۶-۴۶۷-۴۶۸-۴۶۹-۴۷۰-۴۷۱-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷-۴۷۸-۴۷۹-۴۸۰-۴۸۱-۴۸۲-۴۸۳-۴۸۴-۴۸۵-۴۸۶-۴۸۷-۴۸۸-۴۸۹-۴۹۰-۴۹۱-۴۹۲-۴۹۳-۴۹۴-۴۹۵-۴۹۶-۴۹۷-۴۹۸-۴۹۹-۵۰۰-۵۰۱-۵۰۲-۵۰۳-۵۰۴-۵۰۵-۵۰۶-۵۰۷-۵۰۸-۵۰۹-۵۱۰-۵۱۱-۵۱۲-۵۱۳-۵۱۴-۵۱۵-۵۱۶-۵۱۷-۵۱۸-۵۱۹-۵۲۰-۵۲۱-۵۲۲-۵۲۳-۵۲۴-۵۲۵-۵۲۶-۵۲۷-۵۲۸-۵۲۹-۵۳۰-۵۳۱-۵۳۲-۵۳۳-۵۳۴-۵۳۵-۵۳۶-۵۳۷-۵۳۸-۵۳۹-۵۴۰-۵۴۱-۵۴۲-۵۴۳-۵۴۴-۵۴۵-۵۴۶-۵۴۷-۵۴۸-۵۴۹-۵۵۰-۵۵۱-۵۵۲-۵۵۳-۵۵۴-۵۵۵-۵۵۶-۵۵۷-۵۵۸-۵۵۹-۵۶۰-۵۶۱-۵۶۲-۵۶۳-۵۶۴-۵۶۵-۵۶۶-۵۶۷-۵۶۸-۵۶۹-۵۷۰-۵۷۱-۵۷۲-۵۷۳-۵۷۴-۵۷۵-۵۷۶-۵۷۷-۵۷۸-۵۷۹-۵۸۰-۵۸۱-۵۸۲-۵۸۳-۵۸۴-۵۸۵-۵۸۶-۵۸۷-۵۸۸-۵۸۹-۵۹۰-۵۹۱-۵۹۲-۵۹۳-۵۹۴-۵۹۵-۵۹۶-۵۹۷-۵۹۸-۵۹۹-۶۰۰-۶۰۱-۶۰۲-۶۰۳-۶۰۴-۶۰۵-۶۰۶-۶۰۷-۶۰۸-۶۰۹-۶۱۰-۶۱۱-۶۱۲-۶۱۳-۶۱۴-۶۱۵-۶۱۶-۶۱۷-۶۱۸-۶۱۹-۶۲۰-۶۲۱-۶۲۲-۶۲۳-۶۲۴-۶۲۵-۶۲۶-۶۲۷-۶۲۸-۶۲۹-۶۳۰-۶۳۱-۶۳۲-۶۳۳-۶۳۴-۶۳۵-۶۳۶-۶۳۷-۶۳۸-۶۳۹-۶۴۰-۶۴۱-۶۴۲-۶۴۳-۶۴۴-۶۴۵-۶۴۶-۶۴۷-۶۴۸-۶۴۹-۶۵۰-۶۵۱-۶۵۲-۶۵۳-۶۵۴-۶۵۵-۶۵۶-۶۵۷-۶۵۸-۶۵۹-۶۶۰-۶۶۱-۶۶۲-۶۶۳-۶۶۴-۶۶۵-۶۶۶-۶۶۷-۶۶۸-۶۶۹-۶۷۰-۶۷۱-۶۷۲-۶۷۳-۶۷۴-۶۷۵-۶۷۶-۶۷۷-۶۷۸-۶۷۹-۶۸۰-۶۸۱-۶۸۲-۶۸۳-۶۸۴-۶۸۵-۶۸۶-۶۸۷-۶۸۸-۶۸۹-۶۹۰-۶۹۱-۶۹۲-۶۹۳-۶۹۴-۶۹۵-۶۹۶-۶۹۷-۶۹۸-۶۹۹-۷۰۰-۷۰۱-۷۰۲-۷۰۳-۷۰۴-۷۰۵-۷۰۶-۷۰۷-۷۰۸-۷۰۹-۷۱۰-۷۱۱-۷۱۲-۷۱۳-۷۱۴-۷۱۵-۷۱۶-۷۱۷-۷۱۸-۷۱۹-۷۲۰-۷۲۱-۷۲۲-۷۲۳-۷۲۴-۷۲۵-۷۲۶-۷۲۷-۷۲۸-۷۲۹-۷۳۰-۷۳۱-۷۳۲-۷۳۳-۷۳۴-۷۳۵-۷۳۶-۷۳۷-۷۳۸-۷۳۹-۷۴۰-۷۴۱-۷۴۲-۷۴۳-۷۴۴-۷۴۵-۷۴۶-۷۴۷-۷۴۸-۷۴۹-۷۵۰-۷۵۱-۷۵۲-۷۵۳-۷۵۴-۷۵۵-۷۵۶-۷۵۷-۷۵۸-۷۵۹-۷۶۰-۷۶۱-۷۶۲-۷۶۳-۷۶۴-۷۶۵-۷۶۶-۷۶۷-۷۶۸-۷۶۹-۷۷۰-۷۷۱-۷۷۲-۷۷۳-۷۷۴-۷۷۵-۷۷۶-۷۷۷-۷۷۸-۷۷۹-۷۸۰-۷۸۱-۷۸۲-۷۸۳-۷۸۴-۷۸۵-۷۸۶-۷۸۷-۷۸۸-۷۸۹-۷۹۰-۷۹۱-۷۹۲-۷۹۳-۷۹۴-۷۹۵-۷۹۶-۷۹۷-۷۹۸-۷۹۹-۸۰۰-۸۰۱-۸۰۲-۸۰۳-۸۰۴-۸۰۵-۸۰۶-۸۰۷-۸۰۸-۸۰۹-۸۱۰-۸۱۱-۸۱۲-۸۱۳-۸۱۴-۸۱۵-۸۱۶-۸۱۷-۸۱۸-۸۱۹-۸۲۰-۸۲۱-۸۲۲-۸۲۳-۸۲۴-۸۲۵-۸۲۶-۸۲۷-۸۲۸-۸۲۹-۸۳۰-۸۳۱-۸۳۲-۸۳۳-۸۳۴-۸۳۵-۸۳۶-۸۳۷-۸۳۸-۸۳۹-۸۴۰-۸۴۱-۸۴۲-۸۴۳-۸۴۴-۸۴۵-۸۴۶-۸۴۷-۸۴۸-۸۴۹-۸۵۰-۸۵۱-۸۵۲-۸۵۳-۸۵۴-۸۵۵-۸۵۶-۸۵۷-۸۵۸-۸۵۹-۸۶۰-۸۶۱-۸۶۲-۸۶۳-۸۶۴-۸۶۵-۸۶۶-۸۶۷-۸۶۸-۸۶۹-۸۷۰-۸۷۱-۸۷۲-۸۷۳-۸۷۴-۸۷۵-۸۷۶-۸۷۷-۸۷۸-۸۷۹-۸۸۰-۸۸۱-۸۸۲-۸۸۳-۸۸۴-۸۸۵-۸۸۶-۸۸۷-۸۸۸-۸۸۹-۸۹۰-۸۹۱-۸۹۲-۸۹۳-۸۹۴-۸۹۵-۸۹۶-۸۹۷-۸۹۸-۸۹۹-۹۰۰-۹۰۱-۹۰۲-۹۰۳-۹۰۴-۹۰۵-۹۰۶-۹۰۷-۹۰۸-۹۰۹-۹۱۰-۹۱۱-۹۱۲-۹۱۳-۹۱۴-۹۱۵-۹۱۶-۹۱۷-۹۱۸-۹۱۹-۹۲۰-۹۲۱-۹۲۲-۹۲۳-۹۲۴-۹۲۵-۹۲۶-۹۲۷-۹۲۸-۹۲۹-۹۳۰-۹۳۱-۹۳۲-۹۳۳-۹۳۴-۹۳۵-۹۳۶-۹۳۷-۹۳۸-۹۳۹-۹۴۰-۹۴۱-۹۴۲-۹۴۳-۹۴۴-۹۴۵-۹۴۶-۹۴۷-۹۴۸-۹۴۹-۹۵۰-۹۵۱-۹۵۲-۹۵۳-۹۵۴-۹۵۵-۹۵۶-۹۵۷-۹۵۸-۹۵۹-۹۶۰-۹۶۱-۹۶۲-۹۶۳-۹۶۴-۹۶۵-۹۶۶-۹۶۷-۹۶۸-۹۶۹-۹۷۰-۹۷۱-۹۷۲-۹۷۳-۹۷۴-۹۷۵-۹۷۶-۹۷۷-۹۷۸-۹۷۹-۹۸۰-۹۸۱-۹۸۲-۹۸۳-۹۸۴-۹۸۵-۹۸۶-۹۸۷-۹۸۸-۹۸۹-۹۹۰-۹۹۱-۹۹۲-۹۹۳-۹۹۴-۹۹۵-۹۹۶-۹۹۷-۹۹۸-۹۹۹-۱۰۰۰-۱۰۰۱-۱۰۰۲-۱۰۰۳-۱۰۰۴-۱۰۰۵-۱۰۰۶-۱۰۰۷-۱۰۰۸-۱۰۰۹-۱۰۱۰-۱۰۱۱-۱۰۱۲-۱۰۱۳-۱۰۱۴-۱۰۱۵-۱۰۱۶-۱۰۱۷-۱۰۱۸-۱۰۱۹-۱۰۲۰-۱۰۲۱-۱۰۲۲-۱۰۲۳-۱۰۲۴-۱۰۲۵-۱۰۲۶-۱۰۲۷-۱۰۲۸-۱۰۲۹-۱۰۳۰-۱۰۳۱-۱۰۳۲-۱۰۳۳-۱۰۳۴-۱۰۳۵-۱۰۳۶-۱۰۳۷-۱۰۳۸-۱۰۳۹-۱۰۴۰-۱۰۴۱-۱۰۴۲-۱۰۴۳-۱۰۴۴-۱۰۴۵-۱۰۴۶-۱۰۴۷-۱۰۴۸-۱۰۴۹-۱۰۵۰-۱۰۵۱-۱۰۵۲-۱۰۵۳-۱۰۵۴-۱۰۵۵-۱۰۵۶-۱۰۵۷-۱۰۵۸-۱۰۵۹-۱۰۶۰-۱۰۶۱-۱۰۶۲-۱۰۶۳-۱۰۶۴-۱۰۶۵-۱۰۶۶-۱۰۶۷-۱۰۶۸-۱۰۶۹-۱۰۷۰-۱۰۷۱-۱۰۷۲-۱۰۷۳-۱۰۷۴-۱۰۷۵-۱۰۷۶-۱۰۷۷-۱۰۷۸-۱۰۷۹-۱۰۸۰-۱۰۸۱-۱۰۸۲-۱۰۸۳-۱۰۸۴-۱۰۸۵-۱۰۸۶-۱۰۸۷-۱۰۸۸-۱۰۸۹-۱۰۹۰-۱۰۹۱-۱۰۹۲-۱۰۹۳-۱۰۹۴-۱۰۹۵-۱۰۹۶-۱۰۹۷-۱۰۹۸-۱۰۹۹-۱۱۰۰-۱۱۰۱-۱۱۰۲-۱۱۰۳-۱۱۰۴-۱۱۰۵-۱۱۰۶-۱۱۰۷-۱۱۰۸-۱۱۰۹-۱۱۱۰-۱۱۱۱-۱۱۱۲-۱۱۱۳-۱۱۱۴-۱۱۱۵-۱۱۱۶-۱۱۱۷-۱۱۱۸-۱۱۱۹-۱۱۲۰-۱۱۲۱-۱۱۲۲-۱۱۲۳-۱۱۲۴-۱۱۲۵-۱۱۲۶-۱۱۲۷-۱۱۲۸-۱۱۲۹-۱۱۳۰-۱۱۳۱-۱۱۳۲-۱۱۳۳-۱۱۳۴-۱۱۳۵-۱۱۳۶-۱۱۳۷-۱۱۳۸-۱۱۳۹-۱۱۴۰-۱۱۴۱-۱۱۴۲-۱۱۴۳-۱۱۴۴-۱۱۴۵-۱۱۴۶-۱۱۴۷-۱۱۴۸-۱۱۴۹-۱۱۵۰-۱۱۵۱-۱۱۵۲-۱۱۵۳-۱۱۵۴-۱۱۵۵-۱۱۵۶-۱۱۵۷-۱۱۵۸-۱۱۵۹-۱۱۶۰-۱۱۶۱-۱۱۶۲-۱۱۶۳-۱۱۶۴-۱۱۶۵-۱۱۶۶-۱۱۶۷-۱۱۶۸-۱۱۶۹-۱۱۷۰-۱۱۷۱-۱۱۷۲-۱۱۷۳-۱۱۷۴-۱۱۷۵-۱۱۷۶-۱۱۷۷-۱۱۷۸-۱۱۷۹-۱۱۸۰-۱۱۸۱-۱۱۸۲-۱۱۸۳-۱۱۸۴-۱۱۸۵-۱۱۸۶-۱۱۸۷-۱۱۸۸-۱۱۸۹-۱۱۹۰-۱۱۹۱-۱۱۹۲-۱۱۹۳-۱۱۹۴-۱۱۹۵-۱۱۹۶-۱۱۹۷-۱۱۹۸-۱۱۹۹-۱۲۰۰-۱۲۰۱-۱۲۰۲-۱۲۰۳-۱۲۰۴-۱۲۰۵-۱۲۰۶-۱۲۰۷-۱۲۰۸-۱۲۰۹-۱۲۱۰-۱۲۱۱-۱۲۱۲-۱۲۱۳-۱۲۱۴-۱۲۱۵-۱۲۱۶-۱۲۱۷-۱۲۱۸-۱۲۱۹-۱۲۲۰-۱۲۲۱-۱۲۲۲-۱۲۲۳-۱۲۲۴-۱۲۲۵-۱۲۲۶-۱۲۲۷-۱۲۲۸-۱۲۲۹-۱۲۳۰-۱۲۳۱-۱۲۳۲-۱۲۳۳-۱۲۳۴-۱۲۳۵-۱۲۳۶-۱۲۳۷-۱۲۳۸-۱۲۳۹-۱۲۴۰-۱۲۴۱-۱۲۴۲-۱۲۴۳-۱۲۴۴-۱۲۴۵-۱۲۴۶-۱۲۴۷-۱۲۴۸-۱۲۴۹-۱۲۵۰-۱۲۵۱-۱۲۵۲-۱۲۵۳-۱۲۵۴-۱۲۵۵-۱۲۵۶-۱۲۵۷-۱۲۵۸-۱۲۵۹-۱۲۶۰-۱۲۶۱-۱۲۶۲-۱۲۶۳-۱۲۶۴-۱۲۶۵-۱۲۶۶-۱۲۶۷-۱۲۶۸-۱۲۶۹-۱۲۷۰-۱۲۷۱-۱۲۷۲-۱۲۷۳-۱۲۷۴-۱۲۷۵-۱۲۷۶-۱۲۷۷-۱۲۷۸-۱۲۷۹-۱۲۸۰-۱۲۸۱-۱۲۸۲-۱۲۸۳-۱۲۸۴-۱۲۸۵-۱۲۸۶-۱۲۸۷-۱۲۸۸-۱۲۸۹-۱۲۹۰-۱۲۹۱-۱۲۹۲-۱۲۹۳-۱۲۹۴-۱۲۹۵-۱۲۹۶-۱۲۹۷-۱۲۹۸-۱۲۹۹-۱۳۰۰-۱۳۰۱-۱۳۰۲-۱۳۰۳-۱۳۰۴-۱۳۰۵-۱۳۰۶-۱۳۰۷-۱۳۰۸-۱۳۰۹-۱۳۱۰-۱۳۱۱-۱۳۱۲-۱۳۱۳-۱۳۱۴-۱۳۱۵-۱۳۱۶-۱۳۱۷-۱۳۱۸-۱۳۱۹-۱۳۲۰-۱۳۲۱-۱۳۲۲-۱۳۲۳-۱۳۲۴-۱۳۲۵-۱۳۲۶-۱۳۲۷-۱۳۲۸-۱۳۲۹-۱۳۳۰-۱۳۳۱-۱۳۳۲-۱۳۳۳-۱۳۳۴-۱۳۳۵-۱۳۳۶-۱۳۳۷-۱۳۳۸-۱۳۳۹-۱۳۴۰-۱۳۴۱-۱۳۴۲-۱۳۴۳-۱۳۴۴-۱۳۴۵-۱۳۴۶-۱۳۴۷-۱۳۴۸-۱۳۴۹-۱۳۵۰-۱۳۵۱-۱۳۵۲-۱۳۵۳-۱۳۵۴-۱۳۵۵-۱۳۵۶-۱۳۵۷-۱۳۵۸-۱۳۵۹-۱۳۶۰-۱۳۶۱-۱۳۶۲-۱۳۶۳-۱۳۶۴-۱۳۶۵-۱۳۶۶-۱۳۶۷-۱۳۶۸-۱۳۶۹-۱۳۷۰-۱۳۷۱-۱۳۷۲-۱۳۷۳-۱۳۷۴-۱۳۷۵-۱۳۷۶-۱۳۷۷-۱۳۷۸-۱۳۷۹-۱۳۸۰-۱۳۸۱-۱۳۸۲-۱۳۸۳-۱۳۸۴-۱۳۸۵-۱۳۸۶-۱۳۸

سنڌ جا ست دورا

مهاڻا گانڌي پنهنجن ديش جي دورن ۾ سنڌ کي ڪين وساريو. هو سنڌ ۾ ست دفع آيو. ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۹، ۱۹۳۱ ۽ ۱۹۳۴ ۾. انهن ستن ئي دورن جا پورا سنڌ وارا ۽ تڪميلوار ورتاوت ۾ ملڻ مشڪل آهن، مگر جيڪي ڪجهه حقيقتون جدا جدا بستڪن ۽ ذريعن مان هٿ ٿي سگهيون آهن سي هيٺ درج ڪجن ٿيون.

پهريون دورو

مهاڻا گانڌي ۲۶ فيبروري ۱۹۱۶ع تي سنڌ ۾ پهريون دفعو پڌار ٿيو. حيدرآباد، ڪراچي، سکر ۽ شڪارپور ۾ سندس شاندار سواگت ٿيو. حيدرآباد ۾ بمبئي ڪائونسل جي ميمبرن آنر بل غلام محمد پوٽي ۽ سر غلام حسين جي اڳواڻي هيٺ شهر جا مکيه ماڻهو پنجاهه کن گهوڙي گاڏين ۾ سرگس ڪري کيس اسٽيشن تان شهر ۾ وٺي آيا. چندن جي ٻيٽي ۽ برکيس شهر واسين پاران مانپٽر ڏنو ويو. ڪراچي ۽ ۾ مهاڻا گانڌي جي مرحبا سينٽرل چورس ۾ وڌنداس ۽ سينٽرل غلام علي چاڱلا ۽ شهر جي مکيه واپارين ڪٿي ۽ شاهي سرگس ۾ کيس شهر ۾ گهمايو ويو ۽ نگر واسين کيس مانپٽر ڏنو. اهڙيءَ طرح سکر ۾ شريمان وٽ وٺي ڪراچي جي اڳواڻي هيٺ شهر جا پرک مهاڻا کي اسٽيشن تي وٺي آيا ۽ سرگس ڪري سڌار سڀا جي جاءِ تي کيس وٺي آيا ۽ ديوان پوڄسنگهه پهلا جڳهه جي صدارت هيٺ مانپٽر ڏنو ويو. شڪارپور ۾ ڊاڪٽر موهن لعل سونهار سندس آجيان جو بندوبست ڪيو. گانڌيجي ڪراچي ۾ درگاداس آڏواڻيءَ وٽ لٿو ۽ حيدرآباد ۾ برهمچري آشرم ۾.

سنڌ ۾ مهاڻا گانڌي جو ايتري ئي ڀر ۽ شوق سان سواگت ڪيو ويو جيترو ڪجرات ۾ يا ڪٿي ڇڻجي ۽ ان کان به سرس. مهاڻا چيو ته هي جيڪو ڀر ٿيو، هندو مسلمان سڀني ذات پاٽ جي پيد کان سواءِ مولڪي ڏيئي رهيا آهن سو نه منهنجي ڪري آهي پر انهن ڀائرن ۽ پيٽرن جي صدقي جن ڏکڻ آفريڪا ۾ يارٽ مانا جي رومان قائم ڪرڻ لاءِ سختيون سنڀريون ۽ قيد ڪاٽيا. هيءَ مرحبا ڏيئي توهان انهن جي قربانيءَ جي عزت ڪئي آهي. يارٽ جو ميان ديش پکيٽ گوبال ڪوشن گوڪلي ۱۹۱۵ع ۾ گذاري ويو هو. حيدرآباد ۾ هوم سٽيڊ هال ۾ ۽ ڪراچي ۾ خالق ڌڻ هال ۾ گوبال ڪوشن گوڪلي جي تصوير جي اڌ گهاٽن جي ڪري مهاڻا گانڌيءَ کان ڪرائي ويئي. مهاڻا گانڌيءَ جيڪي انهيءَ موقعي تي چيو تنهن ۾ سندس اٽوڪي هستي ۽ هڪ نرالي واپڪيان نراليءَ جو اشارو سمايل هو. حيدرآباد ۾ چيائين: ”مان جيڪڏهن سرگواسي گوڪلي جي ڪن ڪرهن ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪريان ته مان هن فوٽي جي اڌ گهاٽن

سڄو ڪوي يا رشي ته اهو آهي جو مڙيوءَ ۾ جيون ۽ جيون ۾ مڙيو ٿو پسي.

بغاوت جو اڻپاسڪ ڪيس
مهاڻا گالڊيءَ تي ڇڏڻ لڳاڻي سرڪار جي پوڄا ۾ آيو ۽ ڏو ڇڏي ڇڏي

عجيب سڪائڻ سان
اڻپاس جي لوهان
کي بگاڙي ٿو.

شرف ۽ گالڊي
جيءَ، ٻيئي الهن
مڏمن ۾ حور وڃ
وڙو ٿين ۾ هڪ
هڙائي صاف ڏسڻ
۾ اچي ٿي، ڇو ۾
ٻيئي ڇو ۾ سڀ
فالسون کان مٿي
آهي ۽ ٻيئي ٻيئي
هي ڏو ڇڏي ڇڏي
ڳوڙي ورتي.

مهاڻا گالڊيءَ
جو ڪيس راجپوتي
۽ فالو ٿي ڪٿي ۾
گهريءَ معنيٰ
سان بڻيل آهي ڇو
۾ شرف واري
مڏمي حيات ان ۾
راجپ سان وفاداري
۽ ويڪ سان
وفاداريءَ جي
ڇڪري ڇڏي آهي.
سڄ ۾ گالڊيءَ
تي ڪيس ۾ هلي
رهيو هو مگر ايشور
برطانيه سرڪار تي

مهاڻا جو ڪورٽ اڳيان بيان

بغاوت جي ۱۲۴ قلم تحت جي ڪيس سرڪار
ڪا آهن ٿي مان مون ڳڻڻ جو اڻپاس ڪيو
آهي. مولڪي معلوم آهي ۾ هندستان جا ڪيترا
محب وطن ان قلم تحت سڙايو ڪيا ويا آهن.
انگري مان پنهنجو سڙايو ٿو سمجهان جو ان
قلم تحت مون تي ڪس ڪيو ويو آهي ...
جيترو هن سرڪار هندستان کي ڇڏيو رسايو
آهي اوترو ئي ڪيئن ۾ سرڪاري سرشتي هن
کان اڳ ڪوڙ رسايو آهي، ۽ انگري ان سرڪار
خلاف لازمو ٿيڻاڻ مان هڪ لک ڪارڊ آيو
سمجهان. هندستان انگريز سرڪار جي عيقت تحت
جيترو ڪاٿر ڪيو ويو آهي اوترو اڳ ڪڏهن
ڪوڙ ٿيو هو. انگري ايتري سرشتي لاءِ قرب
ڌارڻ مان پاپ ٿو سمجهان.

..... غراڻيءَ سان اسڪار ڪرڻ اهڙو ئي
لرض آهي جيترو لڪيءَ سان اسڪار ڪرڻ.
انگري مان اها طلب ٿو ڪوڙان جڏهن شيء
کي قانون تحت ڏو ڇڏي ٿو سمجهو وڃي ۽ هو ڪجهه
آڏ ڪڏهن به لگواسي ۽ جو اعليٰ ۾ اعليٰ لرض
ٿو سمجهان، ان ڪرڻ لاءِ هڪ ڪارڊ ۾ وڌ سڙا
مولڪي ملي سگهي اها مولڪي ڏي وڃي ۽ آڏ
خوشيءَ سان اها برداشت ڪندس. انگري
مستر حجت، اوڃان لاءِ ۾ رستا کليل آهن، يا ۾
هڪڏهن اوڃين محسوس ڪريو ۾ جنهن قانون
عقت اوڃين ڪاروبار ڇڏيو ٿا سر ڇڏو آهي ۽
آڏ بي گناه آهيان ته استيڻا ڏيئي ان سان
پنهنجو ٿاڻو ٽوڙي ڇڏيو، يا هڪڏهن اوڃين
سمجهو ۾ جنهن سرشتي ۽ فالسون تحت اوڃين
ڪاروبار ڇڏيو ٿا اوڃين ديش جي ماڻهن لاءِ لک
آهي ۽ انگري منهنجون سرگرميون ضرور ناڪ آهن
۾ مولڪي وڌ ۾ وڌ سڙا ڏيو.

مارچ ۱۹۲۲ ۾ بغاوت
جي ڏو ڇڏي لاءِ
ڪيس ڪو ٿڌڻ
مهاڻا گالڊيءَ
جيڪو ڪورٽ
اڳيان بيان ڏنو هو
انسان ذات جي
اڻپاس ۾ هڪ خاص
اهميت رکي ٿو.
شري جي، اهر، شيلٽ
سر ۾ ڪورٽ جي
هڃ ان ڪيس جي
ساري ۾ هڪ
لنو مضمون لکيو
آهي. ان ۾ هو
چوي ٿو:

”منصب حاليءَ
عسي اڻپاس ۾
شرف جي پرڏ
مڏمي کانسواءِ ٻيو
ڪو ۾ مڏمو ڪوڙ
ٿو آهي جنهن جي
گالڊيءَ جي
مڏمي سان مشابهت
ڪري سگهجي،
عدين ايتري دلچسپي
هاڻائي عتي ۽
منهنجو انسان جي

مون تي اهڙو ئي
سلسل، شرف ٿي ڪس
علائقي ڪيس هلي رهيو هو.

ايشور سڀ کان وڏو ڪميونگر آهي. هو حتي هوندو آتي ڪڇرو
۾ سون ٿي ويندو.

سماجواد

لوڪ سڀوڪ سنگهه

مهاڻا گائڙي ۽ شهادت جي ڏينهن
ڪانگريسمن لاءِ جا وصيت ڇڏي ادا ڪئي
سندس من ۾ رٿيل لوڪ سڀوڪ سنگهه جي
جوڙجڪ جو خاڪو. سندس ويچار هئو ته
آزادي حاصل ڪرڻ بعد ڪانگريس راجپوتي
ڪاريه کي ڇڏي هڪ جوڙجڪي سنسٽا
بڻجي پوي، جيئن ڪانگريسي ڪاريه ڪرڻا
عیدن ۽ ٺاڻي جي لالچ ۾ نه ڦاسي پون. ان
رٿيل لوڪ سڀوڪ سنگهه جي جوڙجڪ ۾ لوڪ
سڀوڪ لاءِ گائڙيجي ۽ هيٺيون خاڪو رٿيو هو:
(۱) الڊين نيشنل ڪانگريس جو نالو بدلائي
”لوڪ سڀوڪ سنگهه“ رکيو ويندو.

(۲) ان سنگهه جو هر هڪ ڪاريه ڪرڻا:
(الف) هڪ جي ڪٽيل ست ۽ هڪ جي
آڏاڻي تي اٿيل سرٿيڻايد کاڌي پهريندو.
(ب) هو هر ڪنهن قسم جي اڇوتپڻي جو
ٽرڪ ڪندو. اتر جاني ايڪتا، سڀني ڏرمڻ
لاءِ سمان عزت ڏارڻ، ۽ سڀني جالن جي
لوڪن لاءِ ذات، جاني ۽ رنگ بيد بنا هڪ
جهڙي ويوڻا پيدا ڪرڻ ۽ هڪ جهڙن
وجهن ميسر ڪرڻ جي حق ۾ رهندو.

(ب) پنهنجي مرڪز جي ۱۰۰ ڏارن ڳولڻ
سان شخصي لاڳاپا رکندو.
(پ) گائون ۾ ڪم ڪندڙ تيار ڪندو.
(د) روزانه ڪاريه جو رڪارڊ رکندو.
(ه) گائون کي سوالنسي بنائڻ جي
ڪوشش ڪندو.

(ه) ڳولڻ جي رهواسين کي صحت
مٿائيءَ جا سڌاڻا سيکاريندو ۽ بيمارين
کي روڪڻ جا اپاءَ ڏيکاريندو.

سماجواد هڪ بلڪل سندر شيد آهي ۽
منهنجي ويچار موجب سماجواد هيٺ سماج
جا سڀيئي فرد هڪ جهڙا آهن، ڪو ليڇ
نه آهي، ڪو اوچ نه آهي. ان ۾ راجا ۽
ڪڙمي، شاهوڪار ۽ غريب، مالڪ ۽ مزدور
سڀيئي هڪڙي سطح تي آهن.

سماجواد هيٺ هر ڪنهن لڳو واسيءَ کي
هڪ جيترو پگهار ملڻ گهرجي — وڪيل،
ڊاڪٽر، اڏياڪ، مزدور، ڇپي يا ڀنگي. ان
آدرش تي شايد پارٽوآسي سماج پهچي نه
سگهي مگر هر ڪنهن پارٽوآسيءَ جو ڪرڻو
آهي ته انهيءَ لڪش تي پهچڻ لاءِ ڇت لڳائي.
آزاد هندستان ۾ ٺهي دهليءَ جي محلاتن
۽ غريب مزدورن جي رهڻ وارين مصيبت پوئل
بستين جي وچ ۾ جو شاهي ويڇو آهي سو
هڪڙو ڏينهن رهي نه سگهندو. جيڪڏهن
دولت ۽ دولت سان حاصل ڪيل طاقت
راضيءَ خوشيءَ تياڳ ڪري عام سان ولديا
نه ويا ته هڪ ڏينهن هنسڪ خولي انقلاب
اوس اچڻو آهي.

ورڻ جنگ جو ويچار مولڪي ڪڏهن
ڪين آڏو آهي. ڀارت ۾ ورڻ ڀڄڻ نه
ان ٿڙ ڪينهي پر اها ٺاري سگهجي ٿي.
آرٽڪ هڪ جهڙائيءَ جي معنيٰ اها نه
آهي ته هر هڪ وقت هڪ جيترو ٺاڻو هجي.
واستوڪ معنيٰ اها آهي ته هر هڪ کي پنهنجن
گهرجن پوري ڪرڻ لاءِ ضروري وسيلو
ميسر هجن.

سماجواد ستاين ڪرڻ لاءِ ڏاڍو ۽ خولڙيءَ
جو طريقو اختيار ڪرڻ ضروري نه آهي. اهنسا
۽ ستياگرهه جي وسيلي اهو مقصد حاصل
ڪري سگهجي ٿو.

ايشور جو ڪوئي به ڪاريه اُديش بنا نه ٿيندو آهي.

لوڪ راجہ

لو کہ راجہ، النظام وارو ۽ روشن، دانا
میں مبتدی و مستو آتی،

مدیختی لوحہ راہب سوشی جی تصویر
اھا آئی ۔ ان ھیک کمزور ہر کمزور
شخص کی ہ ہترائی موقع میسر عولدا عیتر
ماتور ہر ماتور کی ۔

لوڪ ڇا پڇي ٿا، عيسا جو - وراڻي ڪٿي
ڪوڙ ۽ حسد سان اچي ڪوڙ ڪيائون.

اے سوراہہ جنہیں میں معاصی کروا لے
 ۴ جنہیں میں قاتل رکھ لے لہذا ہر جدوجہد
 میں ضرور لڑ لے سو ”سوراہہ“ شد میں
 ہو کہ کرو لے۔

منجنجي لاء راجپوتي سنا بلڏاس هرود
ڪو ساڏو (آڊيش) نه آهي مگر عسار سنا
هي عو ڪيو پر وڪاس ماحل ڪوڙ جو
وسلو آهي. راجپوتي سنا هي معدي آهي
قومي لڏڪي، ڪي ڇو لڏيل عيوسن دواران
النظام م رڳيا. جيڪڏهن قومي عيون اعزو
مڪمل ٿي وڃي جو اهو، خود بخود انتظام
م هلندو غلطي نه ٿو، عيوسن هي ڇو لڏ
هي ڪا ضرورت نه لڏندي. اڃا لڏندي اعليٰ
درجي جي قاعدي قانون جي عو جو ٿو ٿو.

ستياگرهه
سول ٺاهيائي يا ستياگرهه هر ڏک ٺاگرهه
جو عمر اڌڪار آهي. اهو اڌڪار پيڙهي
ڏٺائين ته هو انسان ئي نه رهندو. سول
ٺاهيائيءَ مان ڪڏهن به اٿڌ ڏٺو پيدا ئي
ٿو نٿو ٿئي. ڪنهن به ڏوهه متڃيان ئي اٿڌ
پيدا ٿئي ٿو. هر ڪا سرڪار ڏوهه کي زور
جهر آڻي عمر ئي ڪري. هڪڙهن سرڪار
ائين نه ڪري. نه سرڪار هوند ئي هتمن ئي
وڃي. پر هڪڙهن سول ٺاهيائيءَ کي هتمن
ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي نه اهو وروڻ
کي هتمن ڪرڻ پراڻو ٿيندو.

سڃاڻو ۽ حسني شمار هي اڀرڪو ۽
مخالڪ خلاف عسا له ڪم آڻي آهي.
مخالڪ کي ڏيرج ۽ همدريءَ سان ڦهرو
آهي. ڏيرج معدي ڪشت سونڀا.

ستائڙ ۾ جو مطلب آهي ڪيئن سڃاڻڻ
درومي مسق حاصل ڪرڻ. ڏسارن سان
مثالو آهي جي طرهر ايتڙ آهي. جا ڳاله
صحيح آهي ان ڪرڻ کان انڪار ڪرڻ معنيٰ
في آهي آلهه شڪتيءَ جو اڀور ڪرڻ.

اعسا اعا شڪتي آهي جنهن جو اهو ڪو
هو ڪو ڪري سگهي ٿو — ٻار، نوجوان،
استرون، بشرطڪ انهن جو ايشور ۾ زنده
روشواس جتي.

عود تہائی مدھن کاوڑ ۽ ویس نان
آہی آہی، نڈھن ان ہی آڈر کنور ہ
کنور دل ہ بکھری لی ۽ اولہی ہ اولہی
ہالہ ہ کاوڑ لی وجی لی۔

دستور و اسبابان م اصافو سچیء سپیتا حی نشانی کین آهی.

اُديش ۽ طريقا

Means & Ends

اُديش ۽ طريقا منهنجي جيون جي فيلسوفيءَ ۾ هڪ جهڙا ئي شبد آهن. ستيه ۽ اهنسا ايترو ته هڪ ٻئي سان ڳنڍيل آهن جو انهن کي هڪ ٻئي کان الڳ نه ٿو ڪري سگهجي. اهي ٻه هڪڙي سڪي جا ٻه پاسا آهن. چئي نٿو سگهجي ته انهن پاسن ۾ سڌو پاسو ڪهڙو آهي، اُٿو ڪهڙو آهي. ان هوندي به چئبو ته اهنسا آهي ساڌن ۽ ستيه آهي اُديش يا ساڌي. ساڌن بهدائين اسانجي پيچ اندر هڪ گهرجن ۽ الڪري ئي اهنسا اسانجو ٻرم ڌرم آهي. انهن جيڪڏهن ساڌن جي باري ۾ خبردار رهنداسون ته پوءِ اُديش اڄ نه سڀيان ضرور حاصل ٿيندو. اسان جڏهن اهو اڪتو بخوبي سمجهو ته پوءِ آخرين جيست لاشڪي اچي آهي. ڪهڙيون به ڪٿي مشڪلاتون اچن، ڪيتريون به ڪٿي ظاهري طور شڪستون ملن، پر اسان کي ستيه جي کوچ ڪڏهن نه تياڻو ڪيرجي ڇو ته ستيه خود ايشور آهي.

انهن سمجهڻ ته ساڌن ۽ ساڌي جي وچ ۾ يعني اُديش ۽ طريقن جي وچ ۾ ڪو فرق نه آهي، هڪ ٻيل آهي. انهيءَ ٻيل ڪري ئي جن کي ڌرمالما ڪري شمار ٿو ڪيو وڃي اهڙن شخصن کان به گناهه ٿي ويا آهن. ساڌن آهن ٻجه مثل ۽ ساڌي يا اُديش آهي وڻ. اُديش ۽ طريقن جي وچ ۾ اهڙو سبب آهي جهڙو وڻ ۽ ٻج جي وچ ۾.

مان ڪاميابيءَ حاصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن چوڻي مارڪ جي هجڻ ۾ وشواس نه ٿو رکان.

راشٽر واد ۽ انٽر راشٽر واد

راشٽريءَ واسي بطبع کانسواءِ انٽر راشٽري بطبع ناممڪن آهي. انٽر راشٽريءَ پٿو تڏهن ممڪن ٿي سگهي ٿو جڏهن راشٽر پٿو هڪ حقيقت ٿو بڻجي، يعني جڏهن هڪ هڪ ڏيس جا ناگريڪ پاڻ کي منظر ڪن ۽ هڪڙي شخص جيان گڏجي قدم کڻن.

قوميتپڻي ۾ غرايي ڪيٽي، پر اڄ جي قومن اندر ڇا تنگدلي آهي، ڇا خود غرضي آهي، جو علحد پٿو آهي سا ئي غرايي آهي. هرڪو ڏيس ٻئي کي ڪشت ۾ وجهي ڪمائڻ ٿو چاهي، ۽ ٻئي جي وئاش ۾ پئجهو ڪلياڻ ٿو ڳولي.

منهنجو اُديش آهي سڄي سنسار سان متر تا. مان هڪ ئي وقت ڳيٽي ۾ ڳيٽو ٻياري رکي ڄاڻان ۽ ساڻي وقت ظلم جو ڳيٽي ۾ ڳيٽو مٽايو به ڪري ڄاڻان.

منهنجي حب الوطني منهنجي ڌرم جي ماتحت آهي، مان ڀارت کي انهن ڇنڇڙيل آخيان جيئن ٻار ماما جي ڀاتيءَ کي پنڇڙيل هوندو آهي ڇو ته اهو منهنجو وشواس آهي ته هوءِ ئي مولڪي ڳيٽو ٻيل روحاني قوت بخشي ٿي. ڀارت ورش اندر اهو وايو مبدل موجود آهي جو منهنجن اوج ۾ اوج ابلانسانن سان ٺهڪي ٿو اچي، اهو جي ويو ته پوءِ آءٌ بغير بطجي بولدس ۽ ڪڏهن به مولڪي سنڀاليندڙ ڪو نه ملندو.

مان ڀارت جو هڪ لاهڻو سيوک آخيان ۽ ڀارت جي سيوا ڪندي مان انسان ذات جي سيوا ڪري رهيو آهيان.

جيسين جيو مائٽر سان ايڪتا جو احساس نه ٿو ٿئي تيسين پراڻا،

اپواس، جپ تپ سڀ وڻڻ ڳالهيون آهن. — بابو

ارٿ شاستر

آرٿگ سمانتا

منهنجو آدرش نه آهي هڪ جيئي وراست،
پر مولڪي ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته اهو ئي ڪوڊ
سگهندو الڪري انسان روءِ وراست لاء پاڻ
پوڙ بندو رهندو آهيان.

مان هولد ائين ڇوان نه هڪ ڪري اسين
مڙ پئي چور آهون. مان جيڪڏهن ڪا شيء
ڪٿان ٿو چينجو مولڪي ٿرڻ ڪپ ڪوئي
۽ اها پاڻ وٽ رکي ٿو ڇڏيان ته چئبو ته مان
بني وٿان اها شيءِ چورايان ٿو. مان اٿس
ڇوڻ هي همت ٿو ساريان نه ڦٽوب هو هڪ
بنيادي سڌالمت آهي، بنا ڪنهن هڪڙيءَ
نه لياڙيءَ حالت هي، نه ڦٽوب اسان هي
روز بروز جي گهرڻ لاء ڪامي اُپائيندي آهي
۽ انگري هرڪو هڪڏهن پڻيچي گهرج
موحِب چيڙ کڻي ۽ ان کان وڌيڪ نه کڻي نه پوءِ
دنيا ۾ نه ڪو غريب رهي ۽ نه ڪو بڪ موي.
پاڻ وٽ ملڪيت نه سائڻڻ چوري نه
ڪرڻ مثل آهي. ضرور ڪان وڌيڪ پاڻ
وٽ رکڻ چوريءَ برابر آهي.

جيئن ڏس اندر هڪڙو نه سڄي لڳي
ماڻهو يا استري روزگار يا کاڌي بنا آهي ليسن
اسانڪي سڪو ويلر ڪانمڊي لم اچڻ گهرجي.
منهنجي وس ۾ هتي نه مان هولد مڙ پئي
سداورست بند ڪري ڇڏيان. انهن سداورتن
اسانڪي قوم ۾ سستي، بڪاري، ڊونڪ ۽
ڪنار ڪي وڌاڻو آهي.

نڪ ۽ بيڪاريءَ ۾ وڪوڙيل ماڻهن لاءِ
اهڙو ڇو اهو روت ٿي قبول ٻوڙو آهي
جنهن ۾ انهن لاء کاڌي ۽ روزگار هي آشا
سمائل آهي.

ارٿ شاستر ۽ لڳي شاستر هي وچر ڪا
عاجذ پئي هي لکي ليڪ مان ڪڍي ٿو سڳيان.
اهي آرٿگ بدليون هي انسان يا قوم هي
اخلاق کي چيو ٿيون رٿائن سي ڪيئيءَ
واريون آهن ۽ ان ڪري اهي ڪنار سان
پر بل آهن. الڪري ها آرٿگ وڻجڻ بند ٿي
هڪڙي ملڪ کي پئي ٿي شڪار ڪرڻ
هي اعزاز ٿي ڏئي اها اخلاق رست آهي.

پولسي بلات خود خراب ڪيئي، ان
هو دراهيوت ڪرڻ خراب آهي. ڪنهن نه
ڪنهن روت ۾ پولسيءَ جو ڪپ نه ٿندو
ٿي ٿندو. پڻيچي ملڪيت هو سهيرون
ٿاڳ نه روايتي ماڻهن مان نه ڪي ٿورا عمل
۾ آڻي سگهندا. پولسي پٽن کان جيڪي
ڪجهه ڄڻي طور طلبي سگهي ٿو سو هيءَ
نه هو پولسي ۽ ملڪيت هڪ امالت ڪري
سمجهڻ ۽ انهن هو سماج جي شيوا لاءِ
اڻوڳ ڪن. وڌيڪ حد ڪرڻ ها سولي
هڪڙي بند ٿي ڏئي انڪي ٿي قتل ڪرڻ
برابر آهي.

منهنجي وڻجڻ موحِب پارٿ هو آرٿگ
ڊانجو اهڙو هٿڻ گهرجي، پارٿ هو ڇو ساري
سهار هون ٿي اهڙو هٿڻ گهرجي جنهن ۾
ڪو نه کاڌي ۽ ڪيڙي کان والڇيل نه هجي.
هر ڪنهن کي اهڙو پوڙ هو ملڻ گهرجي ڇو
هو پڻيچو گذر ڪري سگهي.

جنهن هو سڄو ڪر شو مرض پالا ۾ آهي.
اسن مڙ پئي هي پڻيچا پڻيچا مرض پاليون
نه هي پڻيچو پاڻ حاصل ٿي ويندا.

چيني لوڪ راجير سرشتي لاءِ پوڄن موافق آهي، پر اها نڪم چيني
جوڙ هڪي ۽ سمجنداريءَ سان پر بل هٿڻ گهرجي. — بابو

گوت ۽ گوناڻا

مشينري

مان مشينريءَ پٺيان پاڻي جي خلاف محض انڪري نه آهن ڇاڪاڻ ته اهي مشينون آهن. ٿي ڇاڻو جو انسان وڃي ٿو انساني پوزيٽو کي بيڪار بڻائيندو تان جو هزارين ٻيو روزگار بطبعي گهڻيون ٻيا ٿا ڇاڪاڻ ته. آڻ وقت اوڙين محتاج بڻائڻ ڇاهيان ٿو پر سموري انسان ذات لاءِ ۽ نه منهنجي جانيءَ جي ڪنهن ڪڪڙي حصي لاءِ. آڻ ڇاهيان ٿو ته دولت ڪن ٿورن جي هٿ ۾ بند نه رهي پر سڀني جي هٿن ۾ رهي.

مشينري کي به ڪو سٺان آهي، مشينري اڄ جي بکر ۾ ٻيهي وٺي آهي. پر ضروري انساني پوزيشن جي ڳڻپ، مشينريءَ کي وٺڻ نه گهرجي. هڪ سڌاريل هر سٺي وسيلو آهي. پر جيڪڏهن ڪنهن مشينريءَ جي ايجاد ذريعي ڪڪڙو شخص سڄي ڀارت جي زمين ڪيڙي وڃي ۽ زرعي بيدايش نسي قبضو ڪري وڃي، ۽ لکن کي ڪورورگار نه ملي، ته اهي اوس بک مرندا ۽ بيڪار هئا ڪري هو به ٻئي بڻجي بولدا جيئن ڪو ڪيترا ئي ٻيا آهن.

سڀ کان مکيه وسيلو آهي انسان. مشينري انساني هٿن کي بيڪار نه بڻائي. مان مڃان ٿو ته ڪن حالتن ۾ مشينري ڪارائتي نه سگهي ٿي. سمن جي مشين ڏانهن لڌاڻو. ٿورن جي ڪارائتيون وسيلون ايجاد ڪيون ويون آهن تن مان سمن جي مشين هڪ آهي. اها مٿي سنگر قرب وڃان پيشي جي استريءَ کي ڀڃڻ کان بچائڻ لاءِ ايجاد ڪئي هئي.

مان ٻڌائي ڇڏيان ته جيڪڏهن اسانجا گوت ناس ٿيا ته ڀارت به ناس ٿي ويندو. ڀارت ٻيو ڀارت نه رهندو. هندستان کي جو سنسار کي سندس ڏيڻو آهي اهو ختم ٿي ويندو. ڳولن کي وري جاري نه ڏهن سگهيو جڏهن انجو ڏهن بند ٿي. شاهي پنهاني ٿي ڪارخانن وڃي جو نتيجو اوس ٿي لڪرندو ڳوناڻن جو ڏيڻو، ڪليو ڪلايو يا ان لکو ڇو ته مشينريءَ کان بعد چٽا پٽي ۽ ٺهيل مال لاءِ مارڪيٽ پيدا ڪرڻ چاهيا مسئلا پيدا ٿين ٿا. انڪري اسان کي اها ڪوشش وٺي آهي ته هر ڪو گوت خود پور ٿي ۽ وارو بطبعي ۽ اهي شيون تيار ڪري جي ان گوت ۾ ئي ڪم اچي ڇڏيون هجن. ڳوناڻن هنرن جو اهو روپ قائم رکندي، جيڪڏهن ڳوناڻا جديد مشينري ڪم آڻين ته مون کي ڪو اعتراض ڪونهي يا اهي اوزار ڪم آڻين جي هو پاڻ ئي ٺاهين. اهي اوزار رڳو ٻين کي ڏيڻ لاءِ ڪم آڻڻ نه گهرجن.

مان ڳوناڻين مشينين ۾ هر ڪو سڌارو آڻڻ پسند ڪندس، پر مان چاڻان ٿو ته انساني پوزيشن جي جاءِ تي اچي ۽ جي سگهي ٿي هلندڙ ٽڪون (Spindles) آڻڻ گناهه آهي سواءِ ان حالت جي جڏهن لکن ڳوناڻن کي سندن ئي گهر ۾ ٻيو ڪو روزگار جو وسيلو ميسر ڪري ڏئي سگهجي.

شهرن ۾ رهندڙن کي خيئر ٿي ڪا چاڻ آهي ته ڪيئن اسانجا ڪورور هئا اڌ بڪايل ڳوناڻا ڌري ڌري مرده آڻيندا پيا وڃن. منهنجي دل ۾ ذرا به شڪ نه آهي ته شهرن ۾ رهندڙ چيٽا کي ايشور وٽ ان گناهه جو هڪ ڏينهن جواب ڏيڻو پوندو.

هي شير ڪن پندڙ آهي، اڄ آهي سياڻي ڪونهي، هيئنر آهي ته پل ڪانهو ۽ ختم، پوءِ ان جو ڪيڙو ٻانور!

پرواز قضا

ہزار گنا فی منہجی جیون کی بچاؤ آہی۔
ان کالسواء مان هن کان گپٹو اکب ہاؤل ہجی
ہوان ہا۔

خالڪي توڙي سارو جنڪ جيون ۾ مون
کي بعض ڪڙي ۾ ڪڙا آزمودا مليا آهن.
اهي مونکي عارضی طور آزمائشي ۾ اڃا ئي
ڇڏيندا هئا. مان پراڻا ذريعي ئي ان
آزمائشي ۾ هي پوسٽي مان ٻاهر نڪري
سگهندو هوس. مونکي احساس نٿو ڇوڙي
دستور شريسر لاءِ خوراڪ ضروري آهي ۽
اڇوڙي دستور ئي آيا لاءِ پراڻا لازمي
آهي. درحقيقت شريسر لاءِ خوراڪ ايترو
ضروري نه آهي جيترو آيا لاءِ پراڻا، ڇو ته
شريسر کي نندوسف رکڻ لاءِ بعضي اڻواس
جي ضرورت نٿي ٿئي ۽ پراڻا جو اڻواس
نٿي ٿئي ڪونه لڪي وڃي ڪڏهن به پراڻا
هي ڪا گهڻي ئي سگهي ٿي.

جيون جي خدا جدا ڪيون پر پنهنجي
آخري ڏيڻ سڳو لاءِ ٻارائيا ٻڙيون ۽ آخريون
سڱ آهي. ٻارائيا ڪنهن به ڏيءَ زال جي
ولاءِ نه آهي. ليڪ طرح جيڪڏهن ان کي
سمجهيو وڃي ۽ ان جو انبؤ ڪم وڃي
ٿو ٻارائيا عمل جو سڀ کان وڌيڪ طاقتور
وسيلو آهي.

ہزاروں لاء لازمی آہی نہ ابھور ہر زندہ
وشواس دھتی . ان وندواس ہن گاماب
ستاکر وپیار ہر اہی نی تر سکتی .

برارلنا ذریعہ ئی کارو، ذکر ۽ ین
عمر الیہدو ہوانن ای نص ہائی سکھئی لی.

ستيم ۽ اهنسا

انسان جي هٿ ۾ جي شڪت جون آهڻ
 ٿيڻ ۾ اهو مڃڻ ۾ مڃڻ شڪت آهي .
 منهنجي قابليت جي موٽار ۾ موٽار
 وڌيڪ تر اڃا به آهي ٿيڻ کان اهو
 وڌيڪ شڪت ۽ واري آهي .

ڪن مٿن جو چوڻ آهي ته سترهه اهنسا لاءِ ڏنا جي عهدوار اندر ڪا جڳهه ڪاٿي. مان انهن سان شاملراءِ نه آهيان. سترهه اهنسا. مولڪي ويڪتي گف مڪتيءَ لاءِ نه گهرجن. آءٌ سڏائن اهي ڳڙها پي ڪندو آيو آهيان ته انهن اصولن جو روزاني ڄمون پر اهو گ ڪو وڃي.

اھڻا ھڪ اھڙي شڪتي آھي جنھن جو ھرڪو اھڻڪ ڪري سگھي ٿو۔ ٻار، جوان، استرڪي ۽ ٻي مرد، بشرطڪ سندن ٻوڙ ۾ اھڻوڙ ۾ زلزلو وڌواس آھي۔

اهڻسا رڳو هڪ ماڻھ جو رستو نه آهي۔
اهڻسا جڳهن مون سمجهو آهي، تمام هڪ
سرگرم شڪستي آهي.

اعسا ۽ ڪانرا ڪڍو ڪڍي نه ٿا سگهن.
 ڪو مڪمل ڊيمار بند شخص اندر ۾ ڪانرا
 ٿي سگهي ٿو. حقيقت جو رڪڻ هي ڪانرا
 نه ٿي ٽپ جو نه چٽو آهي. پر سڄي
 اعسا ٻورن لڙي ٿا ڪا سوء هنن ناممڪن آهي.

اھسا هي معطل اھا نہ آھي نہ پنھنجن
عز ٻن کي ڇڏي خطري کان بچي وڃي .
ھسا ۽ ڪائوتا سان بچي وڃڻ هي وڃڻ نہ
مان ھسا کي ئي وڌيڪ پسند ڪندس .
اھسا وھڻا هي چوڻي آھي .

اسين جيڪي نه آهيون اهو پاڻڪي ڏيکارڻ جو ڊونگ نه ڪريون.
جڳي نه ٿي سگهي ان ڪرڻ جي اڃا نه ڪريون. — بابو

مهاڙما گانڌيءَ جا ويچار

(سندس ٽي شين ۾)

مون کي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيه ۽ اهنسا ايتروئي پراچين آهن جيترو پڇاڙو — ٻاٻو

ايشور

ڌرم

مان اُپائيندڙ کي نه ڏٺو آهي ۽ نه ڄاتو آهي. سنسار پير جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڻ مڃيندڙ آهي انڪري آءُ ان کي انيو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد انهن ٻنهي وچي نه وشواس کي انيو ڪري سڏڻ ستيه سان ڪيلڻ آهي، انڪري آءُ انهن ٽي چونڊن ۾ منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وقت کي شيد ڪو نه آهن.

ايشور جي شڪتي قاهر نه آهي مگر ڪريالو آهي. مرنپوءِ جي وچ ۾ جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪهٽ جي وچ ۾ ستيه زلندڙ رهي ٿو، ۽ اولهه اندوڪار جي وچ ۾ روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيه آهي، برابر آهي، ايشور نرپتنا آهي، ايشور زندگي ۽ روشنيءَ جو سرچشمو آهي ۽ ساڳئي وقت هو انهن سڀني وستن کان مٿي ۽ پري آهي، اوشواسين (atheists) جو اوشواس به ڏوٺي آهي، هو وائيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سبب ۾ پوڄت ڪرڻ جو حق ٿو ڪريان، ڇو ته مون کي خبر آهي ته ايشور نه مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نه هيٺ بازال ۾، پر هو هر ڪنهن پرائيءَ اندر ويڙڪي آهي.

ڌرم هڪڙو پرڪش آهي جنهن جون گهڻيئي شاخاڻون آهن.

ستيه ۽ حق کان وڌيڪ ڪو ڌرم نه آهي. ”ڌرم“ شيد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ”ڌرم“ جي نه آهي، پر اهو ڌرم جو سڀني ڌرمن ۾ ويڙڪي آهي، جو انسان کي پنهنجي اُپائيندڙ سان سنهڪ آڻي ٿو. ڌرم شيد جو جذبن مان اڇارڻ ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نه ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙهي ڌرمن کان وڌيڪ ملهه ٿو ڪريان، پر مان ان ڌرم جو ذڪر ٿو ڪريان جو هندوپٽي ڪسان گهڻو اوج آهي، جو انسان جي مالڪ بناوٽ ۾ ٽي تبديل ٿو آڻي ڇڏي، جو کيس سندس اثر-ستيه سان اڻ ٽنڊڙ ڳنڍ ذريعي جوڙي ٿو ڇڏي ۽ کيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وٺي ٿا هلن، جي انسان ان منزل تي پهتاسون ته پوءِ ان ڳالهه جي ڪهڙي اهميت آهي ته انسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت ته هيءُ آهي ته جيتريون ويڪتوون آهن، ڌرم به اوترائي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌايت کي پهچي ٿو اهو سڀني ڌرمن جي مرڪز کي پهتو آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڏيرتا آهي. هن اڏير نه شرير به اڏير،
— ٻاٻو

(ساڄي کان) سوگراسي ڊاڪٽر چوڻوڙو گدوائڻي، سوامي ڪرشنابند، عافي محمد (مڪرائي)، سوڌار رتھ ڊمي سڳو، سوگراسي شري ڪروڙن وزيراعليٰ، سوگراسي بھدھم اده پالو، شري ڀنڀرول، ھمس چتر - شري چوڻوڙو وليا (جیل ۾ لڪيل)

مهاڙما گانڌيءَ جا ويچار

(سندس ٽي شين مان)

مون کي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيه ۽ اهنسا ايتروئي پراچين آهن جيترو پٺاڙ — بابو

ايشور

ڌرم

مان اڀائيندڙ کي نه ڏٺو آهي ۽ نه ڄاتو آهي. سنسار پٿر جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڄ به منجهندڙ آهي انڪري آءُ انکي انيو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد ائين چيو وڃي ته وشواس کي انيو ڪري سڏڻ ستيه سان ڪيلڻا آهي، انڪري آءُ ائين ئي چونڊس ته منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وقت کي شيد ڪوٺو آهي.

ايشور جي شڪتي قاهر نه آهي مگر ڪريالو آهي، مرليوءَ جي ويڙهه جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪهت جي ويڙهه ستيه زندگي رهي ٿو، ۽ اولهه اندوڪار جي ويڙهه روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيه آهي، نورم آهي، ايشور لڙيڪتا آهي، ايشور زندگيءَ ۽ روشنيءَ جو سرچشمو آهي ۽ سائپي وقت هو ائين سڀني دستن کان مٿي ۽ پري آهي. اوسواسين (atheists) جو اوسواس به خوني آهي، هو واپيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سبوا ۾ زراعت ڪرڻ جو پٿر ٿو ڪريان، جو ته مون کي خبر آهي ته ايشور نه مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نه هيڪ پاڻال ۾، پر هو هر ڪنهن پراڻيءَ اندر ويانڪ آهي.

ڌرم هڪڙو پرڪش آهي جنهنجون گهڻي شاخائون آهن.

ستيه ۽ حق کان وڌيڪ ڪو ڌرم نه آهي. ”ڌرم“ شيد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ”ڌرم“ جي نه آهي، پر اهو ڌرم جو سڀني ڌرمن ۾ ويانڪ آهي، جو اسان کي پنهنجي اڀائيندڙ سان سمنڪ آڻي ٿو.

ڌرم شيد جو جڏهن مان اڀارن ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نه ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙهي ڌرمن کان وڌيڪ مله ٿو ڪريان، پر مان ان ڌرم جو ذڪر نه ڪريان جو هندوپٽي ڪسان گهڻو اوج آهي، جو انسان جي مالڪ بهادرت پر ئي تبديل ٿو آڻي ڇڏي، جو کيس سندس اتر-ستيه سان اڄ ٿيندڙ ڳنڍ ذريعي جوڙي ٿو ڇڏي ۽ کيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وٺي ٿا هلن. جي اسان ان منزل تي پهتاسون ته پوءِ ان ڳالهه جي ڪهڙي اهميت آهي ته اسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت ته هيءَ آهي ته جيتريون ويڪتون آهن، ڌرم به اوتراڻي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌالت کي پهچي ٿو اهو سڀني ڌرمن جي مرڪز کي پهتو آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڌيرتا آهي. هن اڌير ته شرير به اڌير — بابو

۱۹۴۲ جي ڪئمٽ الڊيا هليل وٽس ڪراچي ۾ اهڙي سنڌي اڳواڻن جو درس

سڄي کان) سر ڏراسي ڊاڪٽر چوڌرام ڪڏراڻي، سوامي ڪرشناڻند، عافي محمد (مڪراڻي)، سر ڊار وٽ ڏهن سڪڙ،
 سر ڏراسي شري ڪوڙڊن وڊهراڻي، سر ڏراسي ٻڌمڻه اڊ پالو، شري ٻڌسومل،
 سڄي ڇتر - شري چوڌرام وليجا (جبل ۾ لڪيل)

مهاڙما گانڌيءَ جا ويچار

(سندس ٽي شين ۾)

مولڪي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيه ۽ اهنسا ايتروئي پراچين آهن جيترو پٺاڙ — ٻاڙو

ايشور

ڌرم

مان اُپائيندڙ کي نه ڏٺو آهي ۽ نه ڄاتو آهي. سنسار ڀر جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڻ مڃندڙ آهي انڪري آءُ انکي اهو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد ائين چيو وڃي ته وشواس کي اهو ڪري سڏڻ ستيه سان ڪيلو آهي، انڪري آءُ ائين ئي چونڊس ته منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وقت کي شبد ڪوڊ آهن.

ايشور جي شڪتي قاهر نه آهي مگر ڪرپالو آهي. مرتبوءَ جي وچ ۾ جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪپت جي وچ ۾ ستيه زندهه رهي ٿو، ۽ اولده اندوڪار جي وچ ۾ روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيه آهي، برابر آهي، ايشور لڙيٺا آهي، ايشور زلڌڪيءَ ۽ روشنيءَ جو سر چشمو آهي ۽ ساڳئي وقت هو ائين سڀني رستن کان مٿي ۽ پري آهي. اوشواسين (atheists) جو اوشواس به ڏوٺي آهي، هو واپسيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سبوا ۾ پراپت ڪرڻ جو پسن ٿو ڪريان، جو نه مون کي خبر آهي ته ايشور نه مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نه هيٺ پاتال ۾، پر هو هر ڪنهن پراڻيءَ اندر واپس آهي.

ڌرم هڪڙو پرڪش آهي جنهن جون گهڻيئي شاخاڻون آهن.

ستيه ۽ حق کان وڌيڪ ڪو ڌرم نه آهي. ”ڌرم“ شبد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ”ڌرم“ جي نه آهي، پر اهو ڌرم جو سڀني ڌرم ۾ واپس آهي، جو اسان کي پنهنجي اُپائيندڙ سان سنمڪ آڻي ٿو. ڌرم شبد جو جڏهن مان اچارن ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نه ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙلي ڌرم کان وڌيڪ ملهه ٿو ڪريان، پر مان ان ڌرم جو ذڪر نه ڪريان جو هندو ڀڳتي ڪان گهڻو اوچ آهي، جو انسان جي مانسڪ بناوت ۾ ٽي تبديل ٿي ويا آهن، چڙهي، جو کيس سندس انتر-ستيه سان اڻ ٿيندڙ گنڍ ذريعي جوڙي ٿو چڙهي ۽ کيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وٺي ٿا هلن. جي اسان ان منزل تي پهتاسون ته پوءِ ان ڳالهه جي ڪهڙي اهميت آهي ته اسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت ته هيءُ آهي ته جيتريون ويڪتون آهن، ڌرم به اوتراڻي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌالت کي پهچي ٿو اهو سڀني ڌرم جي مرڪز کي پهتو آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڌيرتا آهي. هن اڌيرتہ شرير به اڌير — ٻاڙو

(ساڄي کان) سر ڳوٺاسي ڊاڪٽر چوڻي رام گدرواڻي، سوامي ڪرشناڻند، عالم محمد (مڪرائي)، سر ڏار دپ ڊمن سنگهه،
 سر ڳوٺاسي شري گوردن وڙهرواڻي، سر ڳوٺاسي بهدمه اد به پالو، شري ٻيسومل،
 قسم چتر - شري چوڻي رام ولسيا (جهيل ۾ لڪيل)

۽ چوڌاري اولهه الذڪار آهي. مولڪي سمجه ۾ ڪو نه ٿو اچي ته مان ڇا ڇوان ۽ ڪيئن ڇوان. اسانجو ٻارو ٿيٽا، ڪيئنڪي اسين ٻارو ڪري پڪا ٻندا هٿيون، اسان جو ديش پٽا، هينئر اسان وٽ نه آهي. اسان کيس وري ڏسي نه سگهنداسون ڇهين اسان سالن جا سال کيس ڏسندا پئي رهيا آهنون. اسن وٽس سندس صلاح لاءِ ڪن وينداسون ۽ اڪي وري اسان وٽس من هي ڏيڇ هي ڳولا ڪنداسون.

روشني هلي وئي آهي مون چيو ۽ ساڳي وقت آءُ ان ۾ غلط عوس ڇو نه ادا روشني ڇا اسانجي ديس مٿان چمڪي رهي هئي سا ڪا رواجي روشني نه هئي. اها روشني جنهن اسانجي ديش کي همتا سال روشن پئي ڪيو آهي، اها اسانجي ديش کي اڃا به ڪيئي سال روشن ڪندي ايندي ۽ هزار ورهه اڄ کانپوءِ به اها روشني اسان هي ديش ۾ ڏسجڻ ۾ ايندي ۽ دنيا ان کي ڏسندي رهندي ڇو ته اها روشني زلده سٽه جو سڙو پ هئي، ۽ اڏاڏي ٻوڏ اسان وٽ هڪ پنهنجي اڏاڏي ستن سان، جو اسان کي صحيح ٻيڪ ڏيکاريندو رهيو، اسان کي غلط راهه ڪان هٿائيندو رهيو ۽ هنن ٻارنجن ديس کي آزاديءَ ڏانهن وٺي هليو.

دنيا ٻي راجيڪي مدرن، حاڪمن، ٽيلوون، راج ڪر مڃارين ۽ مڃا پڙهن جي شوقا جا قول مهالما گالڙيءَ کي ٻيڪ ڪا ٿي ڇو سٺاڙ عسي اٿياس ۾ ٿاڻي ملڻ مشڪل آهي.

—

وتسراءِ ٿيڻ مٿو سمجھي پڙهيندي ڏرمهيندي ۽ ٻيو سار اٿي جو. اٿي آيل عوا دور دورو نيشن جا مدر ۽ اٿي پڙه.

اڄ ڏينهن دخليءَ ۾ ڪيئن ڪيڙ ۾ چلهه نه ٿي. ساري دخلي ڪيڙن مان لڪري اچي حلوس ۾ شريڪ ٿي ۽ راجڪيات ڏانهن هلڻ لڳي. جڏهن کان ٻولي تي منهن پيدا ٿيو آهي تڏهن کان اهڙو ڪو حاڪم، ڪو بادشاهه، ڪو چڪروڙي راجا، ڪوشهتاهه، ڪو ڌرم گرو، ڪو بيمبر يا اڏاڏو نه ٿو آهي جنهن کي پڙهيندي جنهن ۾ ايتري ماليت ملي هئي ۽ جنهنجي دنيا ۾ هي ڪرڻا وٺي شمشان ٻوڙيءَ ۾ ايترا اوڪ شريڪ نه هجن.

وڏي مدرن هي ڏيئي هي وڃي، رامداس گالڙيءَ ڇا ۾ اٿي لڳائي ۽ هٿا جو اٿاه ساگر ٻوڙا ٻوڙا ٻوڙو، پڙهه ۽ دڪي دل سان مڃاڻا گالڙيءَ هي هه ۽ ٻارو امر رهي پڪاريندو رهيو.

دنيا جي ديسن هي گڏيل سيا، متحد جماعت United Nations هي سيا شوڪ عسي اظهار ڪرڻ لاءِ مهمل ڪئي ويهي، شوڪ ٻرگهت ڪرڻ لاءِ هڻندا نواها ويا. دنيا هي سڀني ملڪن، آمريڪا، ڪيناڊا، اٽر ۽ ڏکڻ آمريڪا جا ملڪ، يورپ ۽ رشا جا مڙهي ملڪ، عسڪرڪ پڙهيا پڙهيا ڇيندا نواها.

بديع حراغر لعل ٻيرون راند دڪي ۽ سڙ سان ٻي بل عودي ۽ گهٽيندڙ آواز سان آل انڊيا رڊيو تان هي شد چيا: ”اسانجي عيون مان روشني هلي وئي آهي“

حبي غريبن کي ڪاٺڻ لاءِ لوڻ به نه هلي اٿي اسين رام راجه

ڪنهن چوندا سون.

— ٻارو

متر شري پيسومل چانڊواڻي ٽيليٽون طرف
 ڊوڙيو ته ڪنهن ڊاڪٽر کي سڏي وٺي.
 تنهن وچ ۾ ماڻهن خونيءَ کي جهلي ورتو.
 مهاڻا گانڌيءَ کي سندس نواس استان
 تي ٻرلا هائوس ۾ کڻائي آيا. ٿرت تي اتي
 سردار ولي پائي پٽيل، پنڊت جواهر لعل نهرو،
 مولانا ابوالڪلام آزاد ۽ ٻيا نيتائون ڊوڙندا
 آيا، ۽ خبر ٻڌي هزارين ماڻهو ٻرلا هائوس
 جي باهريان اچي بيٺا ۽ انتظار جي نيشن سان
 ٽپاري رهيا هئا.

ڊاڪٽر آيا پر جوت اڄيامي ڇڪي هئي.
 گهٽيل ۽ درد ڏي آواز سان سردار پٽيل لوڪن
 کي ٻڌايو ٻاڻو هليو ويو. پنڊت جواهر لعل
 نهرو ٻارن وانگيان زار زار رڻڻ لڳو، ساري
 سنسار جي غلطي لپٽن مان اڇول لڙڪ
 هارڻ لڳي.

مهاڻا گانڌيءَ جي سڻو ٻاٽرا ۽ انٽر ڪروڙا
 جي ويو ستا فوجي کائي کي سونهي ويئي.
 سندس شرار فوجي گاڏيءَ تي رکيو ويو
 جنهنجي هڪڙي طرف ويٺل هو
 گاڏي ٻڃي ۽ جو سهتر سري راءِ داس گانڌيءَ ۽
 ٻئي طرف هو سردار ولي پائي پٽيل ۽
 سامڻون ويٺل هو شري دوداس گانڌيءَ.

ٻه سو فوجي جوان گاڏيءَ کي ڪڍائي
 رهيا هئا، چار هزار لکڻي، هڪ هزار جواني
 باز ۽ هڪ هزار پوليس گاڏيءَ جي اڳيان ۽
 بنيان هلي رهي هئي. گهڙو ٻيڙو لڙڪجي ٿو،
 وائيسراءِ جا ٻاڊي گارڊ، سرڪس جي منهن ۾
 هئا. ٽي جواني جهاز آڪاش مان گاڏيءَ تي
 ٿولن جي ورڪا ڪري رهيا هئا. راجڪياد
 تي شام جو ساڍي ڇهين بجي ماڻهي جلوس ٻيٽو.

دنيا کي ٻڌائج ته گانڌي جيڪي ڪي
 چوندو هو سو هو ايشور ڀڳت نه هو،
 ڀلي نه ماڻهو ٿوئي ڏس ڪن. انهن
 چولدين ته منهنجي آتما کي شائني ملندي
 ۽ هي به لکي ڇڏ ته جيڪڏهن ڪو
 گولي هڻي منهنجي جيوٽ ڪسي ختم
 ڪرڻ گهري جڏهن تنهن ڏينهن ٻي گولي
 سان مون کي مارڻ جي ڪشي رهي ۽
 مان اها گولي بنا ڪجهڙ جي هموار
 ڪري وڃان ۽ ايشور جو نالو ڪڍندي
 ٻڙن ڏيان ته پوءِ ئي مڃجو ته مان ايشور
 ڀڳت ثابت ٿيس.

جن ڏيس جي مدبرن تي ڏيس جي
 راج ڪاروبار جو ٻوجھ هئو. پنڊت جواهر لعل
 نهرو، سردار ولي پائي پٽيل ۽ مولانا ابوالڪلام
 آزاد سي ان ڏينهن مهاڻا گانڌيءَ وٽ آيا
 جڏهن ٻيا وقت وقت وٽس صلاح مصلحت
 لاءِ ايندا ويندا هئا. هنن کي ڇڏي ه ٻجي
 شام جو مهاڻا گانڌي پنهنجي ٻوٽن ڏوهين
 جي ڪلهي تي هٿ رکي ٻارڻا سڀا ۾ وڃي
 رهيو هو. اتي ٻهتر مس ته هڪ جوان
 سندس اڳيان نمڻ لاءِ ٺوڙيو ۽ اڀا پيٽ کي
 دور هٽائي سامهون هڪ ٻئي پٺيان ۳
 گوليون مهاڻا تي چوڙيائين.

مهاڻا گانڌي

”هي رام“

چئي هيٺ ڌرتيءَ تي سنئون اچي ڪريو.
 انهن هن يگ جي مهان ۾ مهان ويڪتيءَ
 جي آتم ۽ اعليٰ جيون ليلا جو شهادت ۾
 الم ٿيو.

عين ان ويل اسانجو هڪ پر سڌ سنڌي

مان هڪڙي ئي لڙائي ڄاڻندو آهيان ۽ اها ستير جي لڙائي آهي.

کي ئي پنهنجي ستن تي سڃيڻو ۽ هن نه تي چاهيو
نه ڪاريه ڪرنا عيدن هٿ ڪرڻ ۽ ٺاڻي
ڪمانڊ جي پٺيان ڳيڙجي وڃن. انگري هن
ڪانگريس کي ”لوڪ شيوا دل“ جي صورت
۾ تبديل ٿي ڪرڻ گهريو جنهنجو جوڙجڪ
به هن تيار ڪيو. ان موجب سيا سد ٿيڻ
جو شرط هئو ڳوٺن ۾ رهندڙن جي شيوا
ڪرڻ. ڀارت جو اسي سيڪڙو آدمي ٻُڙن
۾ رهي ٿو نئين ڪري ڪانگريس اهوئي
چمبو جو ٻُڙن سان سڀرڪ رکي ۽
ڳوٺن جي آسودگي لاءِ اٻاڙ وٺي وغيره.

انتي اڻياسڪ ڏينهن تي سنڌين جي
هڪ سڌارم مڃاڻا گاندھي سان گڏي ۽
سنڌين جي دکن جي ڪپائي کيس پٺاڻئون.
مڃاڻا کين چيو ته هڪ ڏينهن اڳهه بنو ٿا
ستابل شرناڻي هئدو وٺس آيا هئا ۽ کيس
ٿوڻڪ مان چيائون ته توهين اسانجي ٻڙو
چڙي وڃي هماليه ۾ رهو.

مڃاڻا گاندھي سڌارم کي پٺاڻو نه بنو
جي شرناڻين کي مون هٿن ڇڏيو:

”مون اسان ذات جي سوا ڪرڻ نه
وڃن ڪنهن نئي شخص جي چوڻ تي
ڪونه ڪيو هو ۽ نه ڪي وري نئي
ڪنهن جي چوڻ تي اهو ڪاريه ڪرڻ
بند ڪندس. مون کي نه هڪڙي اڻڀرو
پٺاڻو آهي اهو ٿيندس ۽ هڪڙو ڪاريه
مون کان اڻڀرو ڪرائي ٿو اهو ڪري ٿو.
هڪڙي اڻڀرو کي وٺي سو هو مون
نه ڪري. هو مون کي ماري نه سگهي
ٿو. مون کي هماليه جي ٺاڻي نه گهريو.
پنهنجو هماليه نه ڏکي ۽ نه ڏکي ڏکي

جو ادڳياڻ ڪندڙ ٿڌهن مڃاڻا گاندھي ۽
کيس لکيو:

”تون مٿ ڪان ڪيڙو ڪرو ٿيندين؟“
۳۰ جنوري مڃاڻا گاندھي جي هن سنسار
۾ سفر جو آخرين ڏينهن هو. جڏهن رستن
۽ منهن کي اڳ ٿي پنهنجي انت ڪال جون
ٻڙون پونديون آهن نئين شايد گاندھي جي
کي به ٻڙون پئجي ويا.

ان ڏينهن ساڻس گڏجي لاءِ ڪاٺياواڙ جا
ٻه متر آيا جن کي چوڻي موڪليائين ته
مان اوهان سان ڀرڻا ٿا ڪان پوءِ گڏيس
جيڪڏهن حيات هونئس.

ان ڏينهن تي شري ڪشور بلعل مشرووالا
کي لکيائين ته شيوا گرام وڃڻ جي رٿا اڃا
پڪي ڪانه ٿي آهي. مون جيڪو ”ڪرينگي
يا مرينگي“ جو وڃڻ ڪيو آهي ان موجب
هتي دهليءَ ۾ ڪافي ڪاريه ڪيو اٿم ۽
هاڻ هتي پنهنجي رهڻ جو ضرور ڪونه.
ٿيندو ان جو فيصلو سڀاڻي ٿيندو: آف
سيان جا آئي ٿي ڪانه.

پنهنجي جيون جي آخر ڏينهن تي مڃاڻا
گاندھي ۽ انڊين نيشنل ڪانگريس لاءِ نئين
جوڙجڪ جو مسودو تيار ڪيو جڏهن ڪانگريس
لاءِ اها وصيعت ڇڏڻ تي چاهيائين.

مڃاڻا گاندھي ۱۹۰۱ع ۾ پٿريون دفع انڊين
نیشنل ڪانگريس جي سڀرڪ ۾ آيو جڏهن
ڪلڪتي اجلاس ۾ شيواڌاري تي ٿيل
وراءِ جو ڪم هموار ڪيائين. ۱۹۲۰ع کان
وٺي نه مڃاڻا گاندھي جي جيون کي
ڪانگريس کان الڳ ڪري نه ٿو سگهجي.
مڃاڻا گاندھي انگري ڪانگريس ۽ ڪانگريس

جو شخص پنهنجي فرضن ۾ مشغول آهي اهو گناهه ڪري ڪونه
سگهندو. هن کي اُن لاءِ فرصت ٿي ڪانه ملندي.

سجده کر کے ہاتھ اٹھانے کے بعد چپے سے اٹھ کر آگے آکر بیٹھ کر پڑھ لکھ کر

[illegible]

၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့
 ၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့
 ၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့
 ၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့
 ၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့
 ၂၀၁၆ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့

ገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩
 ገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩
 ገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩
 ገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩ ለገጽ ፩

၁။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၂။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၃။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၄။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၅။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၆။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၇။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၈။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၉။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊
 ၁၀။ နေပြည်တော် မြို့နယ်၊ နေပြည်တော် မြို့၊

[illegible][illegible]

၁။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၂။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၃။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၄။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၅။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၆။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၇။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၈။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၉။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို
 ၁၀။ နတ်တို့သည် နတ်တို့၏ နတ်တို့ကို

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

በጊዜው ላይ የገዢው ስራ ለማድረግ የሚችል ሆኖ ተገኝቶታል።

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ ३३

اچي ان لاء پاڻ مرادو ڀنگي بڻجي. مثل واري ماڻهون کي آفيم، شراب، سا ڪا به نشيدار چيز نه ورتائڻ گهرجي. شرڪو ڏيئي شيون ورتائڻ پنهنجي زلدي جو لهر ڪري ڇڏي ۽ پر استريءَ کي مانا يا ڏي ۽ پيٽ ڪري سمجهڻ گهرجي ۽ هنن ڏانهن دل ۾ به ڪو وڪار نه ڌارڻ گهرجي. وقت آئي ضرورت وٺڻ پنهنجي جان به قربان ڪرڻ لاء تيار ٿيڻي پوئتي جي جان ڪڍڻ به نه وٺڻي. اهڙي ڀارت پتر کي هن وقت چا ڪرڻ گهرجي سو چوڻ جي ضرورت نه آهي.

۱۵ جنوري ۱۹۴۷ع جواهر لعل سرد آه ڪٿي چيو:

”گاندھي وڃايو سوڻ ته ڏيڻ جو روح (آتما) ويو.“

Loss of Mahatma's life will mean loss of India's soul

۱۸ جنوري ۱۹۴۷ع منجهند ۽ و ميانا گاندھيءَ جي دهر و سياسي سائنس جا اڳواڻ ڌرمسي ۽ مذهبي فرقن جا رهبر ۽ شهر جا پير مڙد جن ۾ هندو ماسيا، ڇوڪري، علما، راشٽر سيوڪ سنگهه وغيره جا نيتائون حاضر ٿي لکي ڏنو ته:

”هندو مسلمان سڳ ۽ دلچيءَ ۾ ٻيون قومون سڀني ڀائرن سان ئي رهنداسون ۽ هڪ ٻئي جي ملڪيت، جان ۽ دٻن ڌرم جو بچاءَ ڪنداسين. بزارين ۽ ٻارڙن ۾ سڀني بي ڏڙڪ اچي وڃي سگهندا. جيڪي دلچيءَ جسا ڪور ڇڏي وڃي ڪنهن ۾ يا بستين ۾ ويٺا آهن تن کي

جي هاڻوڪي تصوير جيڪا دهلي جي اٽياسڪ تصوير آهي ان سان ٿئي ٿوڪي ... ڪامورن راس کان ڪشمير تائين، ڪراچيءَ کان ڊبروڳڙهه آسام تائين سڀني هندو، مسلمان، سڳ، پارسي، ڪرستان ۽ يهودي جيڪي هن وصال ڏيڻ ۾ رهن ٿا ۽ ڏيڻ کي مائٽ ڀرومي ڪري سمجهن ٿا تن سڀني کي هن ڏيڻ تي هڪ جهڙو اڌڪار آهي. ڪنهن کي به ائين چوڻ جو حق نه آهي ته هي ڏيڻ رڳو گهڻائي واري جاتي جو آهي ۽ ٿورائي واري جاتي کي ڪنهن سٺان وٺو آهي. جيڪو سڀ ۾ پوئتي پڳتي يا ڏيڻ سان ڏيڻ جي شيرا ڪندو سوئي سڀ کان مٿي ٿيندو....

”تڏهن اسان کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟ جيڪڏهن اسان کي پنهنجا راج جو سڻو سڻو ڪرڻو آهي يعني سڄي لوڪشاهي آڻڻي آهي ته ڏيڻ جي راج ڪاڄ ۾ اسان کي گهرجي ته نيچ ۾ نيچ ڀارتواسي کي به وڏي ۾ وڏي ماڻهون جي سمان ڪري ڳڻيون.... ڪنهن کي به ذات ٻاٻ جو فرق نه ڪرڻ گهرجي ۽ لکي سڃاتي ۽ وڃائي ڇڏو اٿارو. شرڪو هر ڪنهن کي پاڻ سر ٻڪو ڳڻي ۽ سڀني کي ٻولر جي پٽ جي ڏاڳي ۾ ٻڌي رکي. ڪو به ٻئي کي اڇوت نه ڳڻي. هرڪنهن کي پنهنجي پڳڙي جي پورعشي سان گذران ڪڍڻ جي رات ڪڍڻ گهرجي ۽ دماغ پورعشي ۽ بدلي پورعشي جو پيد نه رکڻ گهرجي. اهڙي اسٽي جلدئي

سڄو راجا ته پرچا آهي. جو راجا پرچا جو سيوڪ نه آهي اهو راجا ڪيندي.

اُپواس جي ميمانسا - ايشور جي شرڻ

نورکالي ۽ کلڪتي ۾ سلوڪ ۽ سازيءَ جو واٽا ورڻ ستاين ڪرڻ کان پوءِ مٿان کانڌيءَ کي پنجاب ۽ سنڌ ۾ شاعريءَ جي وايو منڊل آڻڻ لاءِ اورڏانهن وڃڻ جي چڱي لڳي پئي هئي ۽ انهيءَ جي ڪارڻ ئي دهليءَ جي فضا تڪڙو تڪڙو سڌارڻ جي لڳ ڀڳ هيس. سندس دهليءَ ۾ اُپواس انهيءَ ڏس ۾ مٿان کانڌيءَ جو پهريون قدم هو. اُپواس جي خبر ٻڌڻ سان دهليءَ ۾ ڏاڍي آڻ مائجي وئي. مٿان کانڌيءَ جو سڀيڙو ڏيو داس کانڌي پتا شريءَ کي وليه ڪئي ته اُپواس ڪرڻ جي اڀڙ نه ڪريو، دهليءَ ۾ ٽاپو ٿيندي وڃي ٿي، ان لاءِ تڙوچ جي ضرورت آهي. مٿان کانڌيءَ ورائيو ته مان ڪلڪتي مان موٽي دهليءَ آيس ته دهلي لاشن جو شور ٿي لڳو ليدن ڪڙي دهليءَ ۾ ئي رهڻو پيو، ڪرو يا ڀرو وڃن جي پالنا لاءِ. ۱۹۴۲ واري دٻش جي سولٽرنا وٺڻ جي واعدي واري ”ڪريڪي يا ڪريڪي“ جي بزرگيا مٿان کانڌي لاءِ اڃان پوري نه ٿي هئي. مٿان کانڌي اڳ لکيو هئو: ”اُپواس رکڻ اهڙي ڇٽولي پرڻا آهي جنهن تي منش جي آڏو ڪو نه ٿي سگهي. مسيح، حضرت محمد، ۽ سڀئي ساڪيات ايشور جو درشن ڪرڻ لاءِ اُپواس رکيا هئا. رام چندر اُپواس رکيو ته سندس سندس ٻالڏر سنا کي پار وڃڻ جو ڏيک ڏئي، پار وٺي اُپواس رکيو ته ٻالڏر ٻالڏر ٻالڏر ٻڌي ڏيئي. مان به انهن ٻالڏر ڪري رهيو آهيان... اُپواس جي پيروي ڪري رهيو آهيان... اُپواس

سان لاءِ وڏو مونجهارو آهي. مٿان کانڌي سان وڏي سوچ ۾ پئجي ويو. چيائين:

”دهلي، آزاد پارٽ جي راڄڌاني ۽ رڳو پوليس ۽ لشڪر جي بچاءَ جي آسري تي بيٺي آهي ۽ مان هن شهر جي وچ ۾ ويٺو ڏسان. آءٌ اهساواڏي ۽ وري آسرو لشڪر جو! هٿيارن جو!! هيءَ ڪيڏي پرڳيا، ڪيڏي نه ويدنا!!!“

مان نه ڪوري ۾ آهيان. جيتوڻيڪ دهليءَ مان نه ڪوري ۾ پئي ٿئي. منش جات باهه پڙڪا ڏيئي ٿئي رهيا آهن. ”ڪي اسين پيرن هيٺ لٽاري رهيا آهيون.“ ساڳي ئي مهيني دهليءَ جا ڪجهه قومي مسلمان وٽس آيا ۽ اچي چيائون ته اسين دهليءَ ۾ پاڻ کي سلامت نه ٿا سمجهون. دهليءَ جي برخلاف هٿسئون سوانهي پاڪستان جي برخلاف انڪري اسان کي اسان لاءِ جاءِ ڪانهي. انگري اسان کي انگلنڊ موڪلڻ جو ڪو بندوبست ڪريو. ان ڏينهن سانجهيءَ واريءَ ڀارت ۾ بلڪل سوز ڀريل دل سان سڄي دنيا کي ائين چئي مٿان کانڌي ڏيکاريو ته سڀئي کان وٺي مان پراڻ ٿياڳ اُپواس شروع ڪندس جيئن دهليءَ ۾ امن امان برپا ٿئي.

انهن مٿان کانڌيءَ اُپواس شروع ڪيو ۽ هڪ دفع وري سڄي دنيا انتظار ۾ پئجي وئي. انهن ڏينهن ۾ ئي هند سرڪار ٻوليءَ جي آڌار تي پرڳڻن جون حدون مقرر ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. مٿان کانڌيءَ ان ڪري ديش واسين کي چيو ته انهيءَ طرح ڀارت ۾ پاشائن ۽ آرٽڪ سٽيءَ جي اٿي ڪرڻ جو پتن ڪندا رهجو پر ٻوليوار چڱيڙي بازي ۽ چٽاڀيٽيءَ ۾ نه ٿا سڃو.

بگاري نه ٿو.

جو ڪنهن سان دوکو ٿو ڪري اهو ڪنهن جو ڪجهه بگاري نه ٿو. نقصان ٿو ڪري. هو پنهنجو ئي

نه ٿا ڪري سگهن ته ڪيئن ڪاٺيون ۽ پٿر
وانگر جيڪي ڪان هندستان ۾ هلي اچڻ گهرو
۽ چيائين سرڪار کي بالا سطح تي سندن
لڏاڻو جو بندوبست ڪرڻ گهرجي.

آچاره ڪرپالڙي سنڌ ۾ آيو هئو ۽ مڪه
شهر ۾ دورو ڪري ڪراچي ۾ پاڪستان
جي نرمانا ۽ گورنر جنرل مسعود علي جناح
سان گڏيو ۽ هنن ڏانهن پاڪستاني عملدارن
جي رخ کان کيس واقف ڪيائين. پوءِ مسعود علي
جناح ماڳپيٽ هندستان ۾ مسلمانن سان ويڻ
جي شڪايت ڪئي؛ پوءِ سندس راج حيت
۽ هندڙ هنڌن جي جان، مال ۽ عزمت جي
رڪشا جو تسلي بخش رخ نه ڏيکاريو. انڪري
سنڌين جا اڳواڻ ڊاڪٽر جوڻيجو ۽ نوابي،
شري پوسرام ٽيلراماڻي، شري جوڻيجو ۽
ڊاڪٽر چمنڊاس ڀڪٽياڻي ميانها ٿاڏي، سان
دعويٰ ۽ بر گسڏيا ۽ کيس سموري بماليه
جي روپي وڌائون. ٺڌهن ميانها ٿاڏي،
هند سرڪار کي صلاح ڏني ته ٻي شريءَ جي
ڏندگي گذارڻ کان بهتر آهي ته جيڪي هندو
۽ سڪ سنڌ مان نڪري اچڻ گهرن ته کين
هند سرڪار با انتظام هندستان ۾ آڻي، هنن
جي رهائش ۽ کاڌي پيئي ۽ ڏنڊي ڏاري
جو پور بند ڪري. انهيءَ صلاح تي هلي هند
سرڪار سنڌين کي حيدرآباد سنڌ کان
ڊيلوي رستي گهراڻي راجستان ۽ دهلان ڏانهن
روانو ڪيو ۽ ڪراچيءَ مان جناح رستي گهراڻي
ڪم ڪالواڙ ۽ بمبئيءَ جي بندون کيس
پنجاپو، ميانا، راجستان، ڪراچي ۽ ٻين ڀارتين ۾ سن
رعاڻن لاءِ اڳيون مئٽري ڪمپون ڪم آنديون
۽ پوءِ هو انهن ۾ بهشت جي ٻانڌن ۽ ٻين واپس

دعويٰ ۽ بر ميانها ٿاڏي آيو ۽ اهو دعويٰ
جو سندس آخرين دورو ثابت ٿيو، ۽ هو
دعويٰ کان ٻاهر نڪري نه سگهيو. جيڪو
عرصو هو دعويٰ ۾ رهيو اهو سندس من
جي آئينت پيڙا جو عرصو هو ۽ ان پيڙا جو
هو دن به دن پراڻڪا جي ميڙن ۾ اظهار
ڪندو رهيو.

هندستان جا هندو هڪ قوم آهن ۽
مسلمان ئي الڳ قوم آهن اها ڳالهه ميانها
ٿاڏيءَ کي به قبول ڪرڻ هئي. تنهن
ڪري پاڪستان جو الڳ راج ڪٿو ٿيو ته
ميانها ٿاڏيءَ صلاح ڏني ته پاڪستان ۾
جيڪي هندو ۽ سڪ رهن ٿا سي اتي رهندا
اچن. پوءِ ورهاڱي بعد پاڪستان جي حاڪمن
سنڌ مان هنڌن کي هڪالي ڪرڻ جي
نيتي اختيار ڪئي. ۱۴ آگسٽ ۱۹۴۷ع يعني
پاڪستان جي پوڄا ٿيڻ جي ڏينهن کوٽيا
۾ هنڌن جي خونريزي ٿي. ان بعد اتر سنڌ
۾ هندڙ ڊيل گاڏين مان هنڌن کي اچڻي
مارڻ جا واقع ٿيڻ لڳا. پاڪستان جڏهن
ڪشمير تي حملو ڪيو تڏهن پاڪستاني
ريڊيو جو پوڄا سنڌ ۾ هندڙ هنڌن ۽ سڪ سنڌ
لاءِ پوائنٽو هئو. ان ڪري هندو ۽ سڪ سنڌ
چڏي نڪرڻ لڳا. مسلم عملدارن جي روش
انگري هئي جو سنڌ ۾ هنڌن لاءِ سڙ مان
سان رهڻ مشڪل هئو ۽ پنيجي جان پيڙاڻ
۽ استرپن جي عزت پيڙاڻ به ڏکو پيڙي
پيو هو.

سنڌين جي باري ۾ ميانها ٿاڏي جا
ويچار بلڪل صاف هئا. هن صاف چئي
ڏنو ته جيڪڏهن سنڌ ۾ هندو پنهنجو پڄاڻ

اهنسا جي ويرتا اسان کي رڳو هروڻي سڻاريندي، ته مارڻ.

مسلمانن جون ٽوليون ڳوٺن ۾ وطن جي
حب ۽ ملڪ جي آزاديءَ جا گيت ڳائينديون
لنگيٽ لڳيون. ۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ع ديش جي
آزاديءَ جو ڏينهن ميانا گاندھيءَ اڀواس ۽
برائٽا جو ڏينهن ڪري ماريو. ان ڏينهن
خزاري ڪلڪتا نواسي هندو مسلمان قومي
ڇيندا کڻي قومي گيت ڳائيندا هندو مسلم
ڇٽ ميانيندا آزاديءَ جون خوشيون منائڻا لڳا.
ميانن گاندھي ڄڻ رحيل هئو اهو اسٽان سڀني
لاءِ نيرت ياترا جو آستان بڻجي پيو. حندن ۽
مسلمانن کلو کلي ۾ ملائي آزاد وطن جا ٽراڻا
ڳائيندي ڪلڪتي ۾ اڙي رولڻ مڃائي جا
ڪڏهن پلڇڻ جي نه آهي ۽ نه پلڇندي.
ڪيترن ئي حندن توڙي مسلمانن قسمن
قسمين هٿيار اچي سندس چرلن ۾ رکيا.

ڪلڪتي ۾ اشا ڪرامت ڏسي دليا
اچڙج ۾ پئجي ويئي. وائيسراءِ لارڊ مائونٽبيٽن
ميانن گاندھيءَ کي لکيو: ”مان فوجي ڪمانڊر
آهيان. پنجاب ۾ پنجاهه هزار لشڪر موڪليو
اٿم تڏهن به اتي ساد لڳا پيا آهن ۽ بنگال
۾ اڪيلي گاندھي جي حاضري ڪري امن
امان برپا ٿي ويو آهي!“

بر آزادي ڏينهن ميانن گاندھي جي من
۾ خوشي ڪانه هئي. ديش ڀڳتيءَ جي
ڪارڻ پيدا ٿيل چنٽا روپي رپڪا سندس منهن
تي نوازيان هئي. اخبار وارن ديش لاءِ
سنيٽو ڳوٺس. جواب ڏنائين: ”ڪو هٿرلڻ.“
لندن جي برٽش براڊ ڪاسٽ وارن دليا لاءِ
پيغام ڳوٺيو ته وراڻائين:
”منينجا دن ٻورا ٿي ويا آهن. ڪوئي
سندشو ڪرلڻي.“

فيصلو ٿيڻو هئو ته ڪلڪتا پاڪستان ۾ ويندو
ڪين ڀارت ورش سان رهندو. ميانن گاندھي
اولهه بنگال جي ڪانگريس پرڏان ڊاڪٽر
پروڦل چندر ڳهوش ۽ ٻين ڪاري ڪرڻائين سان
گڏجي فسادن ايراضين ۾ ويو. غصي ڀريل
هندو جوانن منهن منهن ڪيس چيو ته اڳئين
سال جڏهن مسلمان ڪلور وڃائي رهيا هئا
تڏهن ڪٿي هئا؟ هاڻ حندن کي روڪڻ لاءِ
هتي آيا آهيو. پر ميانن گاندھيءَ پنهنجي
بربر ميه شخصيت سان سلوڪ جو واپو منڊل
پيدا ڪندو ويو. اهائي سکيا ڏنائين ٿي:
”هندو توڙي مسلمان جوانن کي
پنهنجي بچاءِ لاءِ لت يا چري تي پاڙڻ
نه ڳهرجي. سڄي سلامتي آهي. بدلي
جي اڇا ٽرڪ ڪري سڀ سڻڻ جي ڀال
ڪم آڻڻ ۾.“

ميانن گاندھي ۱۰ آگسٽ ۱۹۴۷ع تي
ڪلڪتي ۾ وڏي ميٽنگ ۾ لوڪن کي صلح
۽ شالتي ۾ رهڻ لاءِ اپيل ڪئي ۽ چيائين:
”ساد ڪجو پنهنجو فرض. جڏهن
ساري ملڪ کي چاني ڍنگي بازيءَ جي
باهه لڳي ويئي آهي تڏهن اسان جو
ڪرڻو آهي هن پيٽ ۾ ٽهي پتون ۽
پنهنجي ٻولي نرمل پليڊن سان فسادن جي
آگ کي وسائي ڇڏيون.“

ميانن گاندھيءَ جي لينين پري ڪشتار ماڻهن
جي دلين ۾ ڳوٺي ويئي ۽ چوڌاري شالتي
ڏسجڻ ۾ آئي ۽ ڪٿان ڪٿان هندو مسلمان
ايڪتا جسا لورا ٻڃوڻ لڳا. پاڙن ۾ حندن
گڏجي وڃي مسلمانن سان ميلاپ جو ورتڻ
ڪرڻ لڳا. جلد ئي قومي ڇيندا کڻي هندو

جيڪي ڪجهه پڙهون ان تي ويچار ڪريون، اهو هضم ڪريون ۽ ان
کي پنهنجي جيون جو انگ بڻايون.

ور ڇاڱو ڪيو هئو تڏهن ساري ملڪ ۾ ورهين جا ورهه تاءِ رهندو آيو جيسين پوئس سرڪار ور ڇاڱو رد ڪيو.

ميانها ڪالڙي انهيءَ نسي ڪوسس ۾ لڳو رهيو ته غور ۽ پڙهي وڌيڪي ڇهن سيني جا ٿيون سان ۾ اڪي ۾ رهي سگهن. وانسراءِ محمد علي جناح ۽ ميانها ڪالڙي ۽ ٻين اڳواڻن جي صحن سان اڀيل ڪڍي ته هندن مسلم سيني جا ٿيون صلح ۽ شائنيءَ ۾ رهيو. جڏهن ميانها ڪالڙي اول ستياگريءَ ۾ ڇهن ملڪ ۾ امن ۽ ايڪتا آڻيا لاءِ سر جو داغ لڳائي رهيو هئو تڏهن ٻئي طرف پنڊت جواهر لعل نهرو ۽ سردار پٽيل عارضي سرڪار ۽ سرڪاري عملدارن ۽ پوئس سرڪار ۽ سندن سائي راجائن ۽ نوابن مان بلڪل نااميد ٿي ٻيا هئا ۽ هٿارو ڏنائون ته پوئس سرڪار ڀارت کي غلامي ۾ ٿي رکيا ٿوري ٿي. ميانها ڪالڙي محمد علي جناح سان ڪيترا دفعا ڳڙو ۽ کيس ور ور ڪري ڇڏيائين ته اٺن ورڪي ڏيکار ته پاڪستان جي ٺهڻ ڪري ملڪ کي ڪهڙو مالدار رسندو؟ هندن توڙي مسلمان هتي هندستان ۾ بناوا آهن ۽ پڙهين کان هتي جا رهاڪو آهن هنن ۾ اڳوڻن قومون ڪنهن پڇيڙيون؟ ميانها ڪالڙي، بلڪل ڇٽائيءَ سان محمد علي جناح کي چيو: ”مان ڪڏهن به ڀارت ورش کي پاڪا پاڪا ڪرڻ ۾ شامل ڪين ٿيندس ۽ مان ورهاڱي جي رٿ تي هتي ڪرڻ لاءِ جرڪ ٿيار نه آهيان.“

۸ مئي ۱۹۴۷ع تي ميانها ڪالڙي وانسراءِ کي به لکي موڪليو ته:

مسلم ڳوٺاڻيءَ وارن پڙهين ۾ هندن جي سلامتيءَ جو ايترو مثال ڏيو ڇا؟ اهڙي پرڪار ٿوريءَ وارن جو وشواس هٿ ڪندا؟ ٻي طرف عارضي سرڪار ۾ پنڊت جواهر لعل نهرو ۽ سردار پٽيل به محسوس ڪيو ته راج اڃان انگريزن جو ئي چالو آهي. لشڪر وانسراءِ جي هٿ هيٺ آهي؛ ملڪ جو سڄو عملو آءِ سي ايس آفيسر وانسراءِ جي هٿ ۾ ۽ پنڊت سو راجاڻن ۽ نواب پٽ پوئس وانسراءِ جي هٿ آهن. انهن جي هوندي ملڪ ۾ امن امان نه رهندو. نه شايد ملڪ جي ايڪتا رهندي؟ ڪير ڇاڻي جڏهن منڊ ۾ هندستان ۾ انگريز آيا تڏهن پنڊت سو راج هٿان وڃڻ ويل وري ملڪ کي پاڻا پاڻا ڪري پنڊت سو ٽڪر ڪري ويندا! اهي به الڊيشا اٿل لڳا ته انگريز ويندا اٿل ڇوڌاري خولا خوليءَ جي بهالي ملڪ کي غلاميءَ ۾ ٿي ڇڪڙي رکندا. ڇهن مسلم ليگ پاڪستان ٿي وڌيڪ زور ڏيڻ لڳي تن مسلم ڳوٺاڻي وارن صوبن جا هندو ۽ سڪ ڇوڻ لڳا ته اسين ڪنهن ليگين جي ظلمي راج هيٺ رهي سگهنداسين. انهيءَ ڪري پنجاب کي ورهائي به حصا اوڀر ۽ اولهه پنجاب ڪرڻ جي طلب ڄاڻي جو اوڀر پنجاب ۾ هندن ۽ سڪن جي ڳوٺاڻي هئي ۽ اولهه پنجاب ۾ مسلمانن جي ڳوٺاڻي هئي. بنگال ۾ وري اوڀر بنگال ۾ مسلمانن جي ڳوٺاڻي هئي ۽ اولهه بنگال ۾ هندن جي ڳوٺاڻي هئي. هڪ طرف اهي آواز اٿيا ته ٻئي طرف بنگال جو ورهاڱو نه ڪرڻ لاءِ به ڪيترا ٻڪارڻ لڳا ڇو ته ۱۹۰۶ع ۾ انگريزن جڏهن بنگال جو

بھادر ماڻھوءَ کي ڪنڀن جي مدد جي ضرورت ڪانھي. کيس رڳو ايشور جي سھائتا گھرجي.

مهاڻا گانڌي ڳڻر ڳڻر وٺو، ٺيڻ جا
ڳوڙها اڳوڻ لاءِ، تل هيٺن کي ٺارڻ لاءِ
To wipe every tear from every eye
نومبر ۲۴ تاريخ مهاڻا گانڌي سر ٻرام پور
منڇيان هڪ در ديوار خط لکيو:
”هٿ منڇيو ڪاريءَ سولو آهي؟
ڏکيو آهي.“

Night is dark
And I am far from home
Lead thou me on

رات آءِ اندازي
۽ ڳڻر آهي ٻري
سائين تون ڏک لڳاءِ.

پنهجي حياتيءَ ۾ ڪڏهن اهڙو اندڪار
نه ڏٺو آهي. وري به شڪر آهي جو اڃان
نا اميد ڪين ٿيو آهيان ۽ لکي ڳڻرايان
ٿو. جيڪي ٻئي نئين لاءِ تيار آهيان.
مڪريڪي يا مريڪي، نئين جي ڪنهن
تي رهي آهي. هندو مسلمان پاڻ ۾
شائني ۽ پراڻي پيءُ سان گڏجي رهن
اهو آهي ”ڪرلو“ نه نه الڳ ٿي ڪٽار.
ڪندي ڪندي آهي ”مريڪو“ ڪم
آهي برابر ڏکيو. ابشور کي بيڪي
وڻندو سونڀي ٿيندو.
قاضي کيل ڳوٺ ۾ هندن کي لڪاري

ڇپائين:

”ڇا توهان کان هندو ڌرم وسري ويو
آهي؟ رڳو ڪرڙ اڇوت بڻو، جالورن
جون ٻليون ڇاڙهن ياد آيو. باق ڪيتا
ابش آهيند؟ پنهنجي يوڪ سوتر وساري
وينا آهيو؟
ڳوٺن ۾ ٿر ٿر ٿر ٿر مان اٿن ٿي

جيئن پوڄن ڪرڻ نه ڄاڻندڙ استري شوي نه ٿي ڏئي، تيئن گيتا مان
اڻ ڄاڻ استري به شوي نه ڏيندي.

ٻاڻو ڳالون ۾ رهندڙ نسادن جي ستايل
ن کي خوف ۽ ڏر من مان ڪڍي
ڇڏ جو پيغام ڏيندو رهيو ۽ لوڪن سان
جي سندن دڪ هڪو ڪندو رهيو.
مهاڻي ڳوٺ ۾ ڪم ڪندڙن کي ڇپائين:
”مهاڻن کي سلامتيءَ جو سچو اڀاءُ يعني
پاڻ تي ڀروسو رکڻ سڪارڻ لاءِ اوهان
کي اول پاڻ بهادريءَ سان مڙسڻ سگھو
آهي.“

اڳتي هلي مهاڻا گانڌي پنهنجي ٽوليءَ
سميت لڪي پور ۾ پهتو. اتي مندر، اسڪول
اسپتال ۽ ڪيترا سو ڳڻر جلايا ويا هئا.
مهاڻا گانڌيءَ فيصلو ڪيو ته سندس ٽولي
ڇر وڇڙ ٿئي ۽ هڪ هڪ ڪاريءَ ڪرڻا هڪ
هڪ الڳ ڳوٺ ۾ وڃي دابو ڪري ويهي
۽ پنهنجي زندگي مثال سان بي ڊپائيءَ جي
پاڻا ٿوڪي. مهاڻا گانڌي پاڻ هڪ ڳوٺ
مان بي ڳوٺ ڏانهن هلندو رهيو. سهيلا نايڻ
هڪ ڳوٺ ۾ وڃي رهي ته شري پياريل
ٻئي ڳوٺ ۾. اهڙيءَ طرح هڪ هڪ ڪم
ڪندڙ جنهن وٽ نه ٿو ڪو ساڻ هو
سو اڪيلو ابشور جي آسري مسلم ڳيٽائيءَ
وارن ڳوٺن ۾ رهجي پيو. دت پور کانو
مان مهاڻا گانڌيءَ هڪ چئيءَ ۾ ڪنهن متر
ڏانهن لکيو:

”مان هتي جيڪي ڪري رهيو آهيان
سو منهنجي جيون جو شايد ٻيون
ڪاريءَ هجي. جي هتان سئين لکين جيترو
موتيس ته منهنجو ٿون جنم سمجهجو.
منهنجي اهنسا جي هٿ پوري پرڪشيا
ٿي رهي آهي.“

جاني وار خولريزيءَ جي ڪمن ۾ پنهنجا
هٿ گهٽ ڪونه رڻگي رهيا هئا. انهن تي
ڏٺو ته انگلنڊ جي مردار ڌڙ جي وڏي وزير
چرچل جا گھڻا سڃا ڪرڻ کي لڳا بيا هئا
ته هندستاني هڪ ٻئي جو چڪين ماس
ڪائيندا ۽ انگريز سرڪار تي نه ملڪ ۾ امن
امان رکي رهي آهي. جڏهن مڻاٽا گانڌيءَ
ڏٺو ته وزير، عملدار ۽ گنڊا لوڪن تي دين
۽ ڌرم جي نالي ۾ اڻياچار ڪري رهيا آهن
تڏهن اڻيو ڪانس سنو ۽ ويو ۽ سمجهائين
ته هن ويل منهنجي جاءِ انهن ٻيڙن ۽
ستالن جي پُر ۾ آهي.

مڻاٽا گانڌي پهرين ٻيڙ ۾ ويو جو اتي
ٽي سندس ستياگره جو ٻيڙيون پُر سوڳ
ڇڏياريون جي ليل ڪيئن جي ڪڙمين لاءِ ڪيو
ويو هئو. مڻاٽا گانڌيءَ لاءِ لوڪن ۾ اڻاهه شرڏا
هئي. انڪري ڪين چيائين ته اوهان جي
شرڏا ڪٿڙي ڪم جي جيڪڏهن تسوئين
غصي ۾ اچي هڪڙن جو بدلو ٻين تي گناهه
پاڙي ٻيڙين تي اڻياچار ڪرڻ سان وٺو.
ٽئين درجن کان سڪاريل اهنسا جو سڀئي
توهان ڪنن وساري ويٺا؟ ڌرم، باب،
ورڻ جي پيد بنا ڀارت مانا جي سموري
ستان جي شيوا ڪرڻ، انهن جي ٻيڙا مٽائڻ
۽ انهن کي سڪ ۽ سوتلرنا حاصل ڪرائڻ
جي پرڻگيا توهان جي ڪيڏانهن وٺي آهي؟
مڻاٽا گانڌيءَ جي اهڙي انتباا ٻڌي هنڌ
ڪيو. شهر شهر ۾ ڳوٺ ڳوٺ ۾ لاءِ رڳو
ڪانگريس ڪم ڪندڙ پُر اتي جا بيشل ماڻهو
۽ بزرگ لڪري لروار ليا جن مڻاٽا گانڌيءَ
کي تسلي ڏني ته مسلمان موٽي اچي پنهنجي

آهن ته جيڪو مسلمان مسلم ليگي نه
آهي سو مسلمان ئي نه آهي پر ڪافر
آهي. هندو به ڪافر آهن ۽ انهن جو
ڪافرن جهڙو حال ڪرڻ گهرجي."
عارضی چلائو سرڪار ۾ ڪانگريس طرفان
..... کي سرڪار ۾ ميمبر ڪيو ويو. هن تي
پهرين ڏينهن چريءَ جو وار ڪيو ويو.

جنهن نه سرگسن ۾ به پالا چڙا، لوڙهيون
ڪٽي نڪتا هئا تنهن ڪري ڪلڪتي ۾
انهيءَ ڏينهن نوي ماڻهون ماريائون ۽ هڪ
هزار کان وڌيڪ ڦٽي وڌائون.

ننڍن ڳوٺن ۾ جتي هندن جا ٿورا ٿورا
گهر هئا اتي جيڪي ٿورو سو ورتن ڪرڻ
کان ٻاهر آهي. اهي احوال جنهن ٻين شهرن
۾ پڌر ۾ آيا تن غصي ۽ حقارت جي باد.
پڙ ڪڍ لڳي. پُر واري پُراڻت ٻيڙ ۾ ڪيترن
بنگالي هندن وڃي شهرن ورتي ۽ ٿورن ئي
ڏينهن ۾ اتي به آڻ جا آلا پيٽ ڪري
نڪرڻ لڳا ۽ ڪيترن ئي مسلمانن سان اهڙيون
ئي عقوبتون هندن ڪيون جهڙيون اوڀر
بنگال ۾ ٻڌيون ويئون. ساري ملڪ جي
فضا جاتي حقارت ۽ جيتري جي ٻڻي. ڳوٺ
ئي مسلم ليگ عارضی چلائو سرڪار ۾ پنهنجا
عيوضي موڪليا پر هو ڏيڻ جي سرڪار
هلائڻ لاءِ ڪين گهڙيا پر هند سرڪار جي
حڪومت کي ڊالوا ڊول ڪري پاڪستان
حاصل ڪرڻ لاءِ آيا جنهن غضنر علي خان
پنهنجي ٻڌرائي ۾ چيو. انگريزي عملدار
جيڪي ضلع ضلع جا حاڪم ٻڌيا ويٺا هئا
سي جو پنهنجي لواڻي غائب ٿيندي ڏسندي
ڪانگريس تي سڙيا ويٺا هئا سواخي به هنن
..... سر شاعنت احمد خان

جيون جو ڏيڻ سڃاڻڻ گهرجيئون. سڀني جي اندر وسڻ واري ايشور
— باب —
کي ڄاڻڻ ضروري آهي.

የግንባታ ሥራ ላይ የሚሳተፉት ሰራተኛ ሰዎች በጥቅምት ፳፻፲፱ ዓ.ም. በግንባታ ሥራ ላይ የሚሳተፉት ሰራተኛ ሰዎች በጥቅምት ፳፻፲፱ ዓ.ም.

[illegible]

۱- مؤلف
 ۲- مؤلف
 ۳- مؤلف
 ۴- مؤلف
 ۵- مؤلف
 ۶- مؤلف
 ۷- مؤلف
 ۸- مؤلف
 ۹- مؤلف
 ۱۰- مؤلف
 ۱۱- مؤلف
 ۱۲- مؤلف
 ۱۳- مؤلف
 ۱۴- مؤلف
 ۱۵- مؤلف
 ۱۶- مؤلف
 ۱۷- مؤلف
 ۱۸- مؤلف
 ۱۹- مؤلف
 ۲۰- مؤلف
 ۲۱- مؤلف
 ۲۲- مؤلف
 ۲۳- مؤلف
 ۲۴- مؤلف
 ۲۵- مؤلف
 ۲۶- مؤلف
 ۲۷- مؤلف
 ۲۸- مؤلف
 ۲۹- مؤلف
 ۳۰- مؤلف
 ۳۱- مؤلف
 ۳۲- مؤلف
 ۳۳- مؤلف
 ۳۴- مؤلف
 ۳۵- مؤلف
 ۳۶- مؤلف
 ۳۷- مؤلف
 ۳۸- مؤلف
 ۳۹- مؤلف
 ۴۰- مؤلف
 ۴۱- مؤلف
 ۴۲- مؤلف
 ۴۳- مؤلف
 ۴۴- مؤلف
 ۴۵- مؤلف
 ۴۶- مؤلف
 ۴۷- مؤلف
 ۴۸- مؤلف
 ۴۹- مؤلف
 ۵۰- مؤلف
 ۵۱- مؤلف
 ۵۲- مؤلف
 ۵۳- مؤلف
 ۵۴- مؤلف
 ۵۵- مؤلف
 ۵۶- مؤلف
 ۵۷- مؤلف
 ۵۸- مؤلف
 ۵۹- مؤلف
 ۶۰- مؤلف
 ۶۱- مؤلف
 ۶۲- مؤلف
 ۶۳- مؤلف
 ۶۴- مؤلف
 ۶۵- مؤلف
 ۶۶- مؤلف
 ۶۷- مؤلف
 ۶۸- مؤلف
 ۶۹- مؤلف
 ۷۰- مؤلف
 ۷۱- مؤلف
 ۷۲- مؤلف
 ۷۳- مؤلف
 ۷۴- مؤلف
 ۷۵- مؤلف
 ۷۶- مؤلف
 ۷۷- مؤلف
 ۷۸- مؤلف
 ۷۹- مؤلف
 ۸۰- مؤلف
 ۸۱- مؤلف
 ۸۲- مؤلف
 ۸۳- مؤلف
 ۸۴- مؤلف
 ۸۵- مؤلف
 ۸۶- مؤلف
 ۸۷- مؤلف
 ۸۸- مؤلف
 ۸۹- مؤلف
 ۹۰- مؤلف
 ۹۱- مؤلف
 ۹۲- مؤلف
 ۹۳- مؤلف
 ۹۴- مؤلف
 ۹۵- مؤلف
 ۹۶- مؤلف
 ۹۷- مؤلف
 ۹۸- مؤلف
 ۹۹- مؤلف
 ۱۰۰- مؤلف

ڪاريه ۾ سڦلٽا حاصل ڪيائين. پوءِ ڪلڪتي ۾ هن جيڪي ڪري ٿو بڪار يو سو سندس جيون جو پيو معجزو ڪري شمار ڪيو ويندو.

مهاتما گانڌيءَ جي ڪرامت ۽ ريل ڪاميابيءَ جو ان وقت جي گوري وائيسراءِ لارڊ مائونٽبئٽن گانڌيجيءَ ڏانهن هڪ لکيل خط ۾ هيئن ورن ڪيو آهي :

”پنجاب ۾ اسان جا ۵۵ هزار سولجر حاضر آهن ته به اتي وڏي پيماني تي فساد جاري آهن ۽ بنگال ۾ اسانجي سرحدي فوج رڳو هڪ سڀاهيءَ جي آهي (مهاتما گانڌي) ۽ اتي امن امان آهي.“

۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ تي پارليامينٽ ۾ آزاديءَ جي جشن جي موقع تي جڏهن اوهانچو نالو ڪنيو ويو تڏهن ميمبرن جنهن اتساهه مان تازين سان خوشيءَ جو اظهار ڪيو سو ٿورو ڀوڳيه هو.“

پارٽ جي آزاديءَ جي لڙائي ۾ سڀئي شامل ڪونه ٿيا پر آزادي جو ڦل ماڻهن ۾ سڀني جو حق آهي ۽ تنهن ڪري ديس جي راج جو وڏان ڪٽڙو ٽٽي نٿن ۾ سڀني جي راءِ وٺي هئي. اهو لوڪشاهيءَ جو بنياد آهي. ۱۹۴۲ ۾ ”انگريز سرڪار هند ڇڏي وڃو“ جي هلچل جاري ٿي ته مسلم ليگ اڳواڻ محمد علي جناح پڌرائي ڪئي ته اڃا هلچل مسلمانن جي فائدين جي خلاف آهي. ۱۹۴۳ع ۾ مهاتما قيد اندر ۲۱ ڏينهن اڀواس رکيو هئو ان کان پوءِ جلد ئي هن هڪ خط مسٽر محمد علي جناح کي لکي سرڪار کي موڪلڻ لاءِ چيو پر سرڪار

موڪلڻ کان انڪار ڪيو ۽ جناح اخبارن ۾ پڌرائي ڪئي ته گانڌي مون کي انگريز سرڪار سان اٽڪائڻ ٿو گهري. مهاتما گانڌي جنن تي مئي ۱۹۴۴ع ۾ قيد مان رها ڪيو ويو، تهن محمد علي جناح سان ملڻ چاهيائين، جنن ديش جي آزاديءَ لاءِ ڪانگريس ۽ ليگ طرفان گڏيل آواز اٿاريو وڃي. مسلم ليگ پاران ۲۹ جولاءِ ۱۹۴۴ع ۾ جناح پڌرائي ڪئي ته پاڪستان جي طلب اول قبول ڪريو ته پوءِ آزاديءَ جي طلب ڪرڻ ۾ مسلم ليگ ڀڃ شامل ٿيندي. سيپٽمبر ۱۹۴۴ع ۾ مهاتما گانڌي لنگهي ويو جناح جي گهر ۽ پاڻ ۾ ڳالهائون ڪيائون. سر مسٽر ڊرڊ ڪرپس جو هندستان سان همدرد ٿيو ويندو هئو تنهن ۾ اميرڪن اخبارن کي چيو: ”ڪانگريس ۽ ليگ جڏهن پاڻ ۾ ٺٽي هڪ ٻالهي تي ايندا ته پوءِ ٻيون جيڪي ٿورائي واريون قومون آهن، ان کي مڃائڻو ٻولڻ ۽ انهن کي ٽڪيل ڏيڻي ٻولڻ نه نئين وڏان هيٺ ٽوھان جا حق سلامت رهندا.“

اڃو ٿو بڪاري ٿو ته ڪيئن بهترين انگريز ۾ هندستان کي سولو طاقت ٿيڻ لاءِ خواهان ڪونه هئا.

يورپي جنگ هلندي ته اڀرنس سرڪار جو رخ ڪيودنيا کي ٿي بڪارڻ ته هندستان کي پاڻ ۾ ٺٽي الڳ الڳ ڌريون آهن جن جو ٺٽو ٽرو نه آهي. پر مئي ۱۹۴۴ع ۾ ڪيرمئيءَ ڪار قبولي ۽ آگسٽ ۱۹۴۴ع ۾ جيان ڪار قبولي. ان بعد انگلند ۾ عام ٻولڻون ڪيون ويون. انگلند ۾ ڪير چل چئي مرنار ٿر ڪيٿائي حاصل ڪين ڪري ڪٿي ۽ پورييت ڌر جي وزارت ٺهي. هندستان ۾ پڻ

ان کي هو ماڻهن جي چوڻ تي جنهن ٻالهي کي اڳواڻ نيڪ سمجهي پڌريءَ لائق ڪينئي. ڇڏي ڏي ته هو نيٽا جي

نيڪ ارداسي انڌڪار کي ڄاڻڻ لاءِ سورج کڻي ڪڍي. ٦ مئي ١٩٤٤ع تي سرڪار مهاڻا گاندھيءَ کي سندس نازڪ طبيعت جي سبب بنا شرط جي آزاد ڪيو. ڇو ته ساري ملڪ ۾ زبردست طلب ٿري ٿي هئي. ٥ جون ١٩٤٥ع ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽي جي ميمبرن کي سرڪار آزاد ڪيو. مئيءَ ۾ جرمنيءَ جنگ ۾ شار ٽولي، ١٩٤٦ع تي پرئش سرڪار اعلان ڪيو ته هندستان کي آزاد ڪري پاڻ لڪري ويندا ۽ ٻيل هندستاني پاڻ پنهنجي ديس جي راج جو وڏاڻ پاڻ ٺاهين. ائين ”هند ڇڏيو“ حيل جي سڏا ٿي.

١٩٤٢ع جي ”ٻاروت ڇڏي وڃو“ جي تحريڪ جو اڀياس سمورن ٽن شمار ٿيندو هو. ڇو ته اشيءَ کي وساريون. هنن ائين ننڍڙن ڳوٺن ۾ جي پوليس ۽ فوج آزاديءَ جي سپاهين سان عتوبتون ڪيون ۽ هنن پيرن سان لائق ڪيا سي بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن.

هڪ ١٨ سالن جي جوان شڪر ائين جو ورتو ڪيو ته کيس قاضيءَ تي لنگهيو ويو. مهاڻا گاندھيءَ جي هڪ شش پروفيسر پسالي ان لاءِ ورتو ورتو ڇاڄ ڪرڻ لاءِ طلب ڪئي. هن چيو ته جيڪا قوم پنهنجي استرمان تي بلا لڳا ڪندڙ سرڪار کي ڇڏي ٿي ڏئي سا قوم مردانه پنهنجي ٻي زلده ۽ هن ٻارڻ نياڳ ورت رکيو.

سرڪار ڪن جوانن کي ٺاسيءَ جي سزا ڏني جنهن جي خلاف سڄي ديش ۾ تحريڪ هليو. ٻاڙيءَ جي ڪوشش سان ٺاسيون رد ٿيون.

ڪيو ۽ ١٠ فيبروري ١٩٤٣ع مهاڻا اڀواس چالو ڪيو. ان ڪري ساري ملڪ ۾ آندڙن شروع ٿيو ته مهاڻا گاندھيءَ کي آزاد ڪيو وڃي ۽ سرڪار جي لپٽيءَ ۾ خلاف هند سرڪار جي ڪائونسل جي ميمبرن سرورشي اٿي، مودي ۽ ايس. آر. سرڪار پنهنجن عهدن جون ١٧ فيبروري تي استيفائون ڏنيون. ملڪ جي ايس سو بزرگ هستين سرڪار کي اپيل ڪئي ته مهاڻا گاندھيءَ کي يڪدم ڇڏيو وڃي. ٣ مارچ تي مهاڻا گاندھيءَ جو اڀواس ڀرو ٿيو. ١٤ ستمبر ١٩٤٣ع ڪستور ٻا کي قيد اندر وڌيڪ ٻه دفعا دل جي سور جي تڪليف ٿي. اڻهين سال اٿيءَ ٿي آغا خان پئليس قيد ۾ مهاڻا گاندھي جو پتر سمان ساڻي مواد ۽ ديساني جنهن پاڻ کي ٢٥ ورهين کان لڳا تار مهاڻا گاندھيءَ جي جيوت سان ڇڙي ڇڏيو هئو تنهن جو ديهانت ٿيو هئو. هاڻ ٢٢ فيبروري ١٩٤٤ع تي مهاڻا گاندھيءَ جي ڌرم پٽي ڪستور ٻا هن سنسار مان هميشه لاءِ موڪلائي ويئي ۽ ٦١ ورهين جو سنجڌ شورا ٿريءَ جي ڏينهن سانجهيءَ جو ساڍي ٧ بجي ٿوڙي ويئي. سکر ۾ سدائين ساڻا ساڪيات ستي موڪلائي ويئي! مهاڻا جي نپٽن مان لڙڪ ٽپڪي وهيا!! ڪستور ٻا جو اگني منسڪار الهيءَ بند بخاند ۾ ئي ڪيو ويو ۽ پنڊت مدن موهن مالويءَ جي آديش تي ساري ملڪ ۾ ماتم جي هرتال ڪئي ويئي. اپريل ١٩٤٤ع مهاڻا پاڻ ٻه ڀيرا ٿي ٻيو مخالف نازڪاچي بلي. پرئش راج جي ٿر جي ڪاري راس ديس تي چالجي ويئي.

ڪرتوي جي ٻالڻا ۾ حق پيدا ٿيندا آهن. اسين پنهنجو فرض پورو ڪنداسون ته حق پاڻي حاصل ٿيندو. — ٻاڙه

نيٺ ارنداهي انڌڪار ڪي هٿاڻ لاءِ
سودج ڪئي ڪڍي. ۶ مئي ۱۹۴۴ع تي
سرڪار مهاتما گاندھي کي سندس نازڪ
طبيعت جي سبب بنا شرط جي آزاد ڪيو
ڇو ته ساري ملڪ ۾ زبردست طلب ڪري
ٿي هئي. ۵ جون ۱۹۴۵ع کانگريس ورڪنگ
ڪاميٽي جي ميمبرن کي سرڪار آزاد ڪيو.
مئي ۾ جرمنيءَ جنگ ۾ هار قبولي، ۱۹۴۶ع
تي برٽش سرڪار اعلان ڪيو ته هو هندستان
کي آزاد ڪري پاڻ لڪري ويندا ۽ ڀيل
هندستاني پاڻ پنهنجي ديس جي راج ۾
وڌان پاڻ ناهين. انهن ”هند ڇڏيو“ دلچل
جي سڏنا ٿي.

۱۹۴۲ جي ”ڀارت ڇڏي وڃو“ جي
تحرڪ جو انياس سمورن لڌ شمار ٿيندو جي
ڇوڙ ۽ آشتيءَ کي وسارايون. هنن ٻن
لنڊن ڳوٺن ۾ جي پوليس ۽ فوج آزاديءَ
جي سپاهين سان عيوضون ڪيون ۽ جي
پيٽرن سان لائق ڪيا سي بيان ڪرڻ کان
ٻاهر آهن.

۱۸ سالن جي جوان شڪر انهن جو
وروڌ ڪيو ته کيس قاسميءَ تي لنگهارو ويو.
مهاتما گاندھيءَ جي هڪ شش ڀر وٽس
پيسالي ان لاءِ وڌ وڌ ڇاڄ ڪرڻ لاءِ طلب
ڪئي. هن چيو ته جيڪا قوم پنهنجي استر
تي بلا تڪار ڪندڙ سرڪار کي ڇڏي ٿي
تي سا قوم مرده ۽ پڻي ۽ نه زندهه ۽ هن
پراڻ تياڳ ورت رکيو.
سرڪار ڪن جوانن کي قاسميءَ جي سڙائي
جنهن جي خلاف سڄي ديش ۾ تحريڪ هليو.
ٻاڙو جي ڪوشش سان قاسميون رد ٿيون.

ڪيو ۽ ۱۰ فيبروري ۱۹۴۳ مهاتما اڀواس
ڇالو ڪيو. ان ڪري ساري ملڪ ۾ آندولن
شروع ٿيو ته مهاتما گاندھيءَ کي آزاد ڪيو
وڃي ۽ سرڪار جي ٺيٽي ۽ برخلاف هند
سرڪار جي ڪائونسل جي ميمبرن سرورشي
اٿي، مودي ۽ اين. آر. سرڪار پنهنجن
عهدن جون ۱۷ فيبروري تي استيفائون
ڏنيون. ملڪ جي ٻه سو بزرگ هستين
سرڪار کي اپيل ڪئي ته مهاتما گاندھيءَ
کي ڀڪدم ڇڏيو وڃي. ۳ مارچ تي مهاتما
گاندھيءَ جو اڀواس ڀروڙ ٿيو. ۴ ڊسمبر ۱۹۴۳
ڪستور ٻا کي قيد اندر وڌيڪ ٻه دفعا دل
جي سور جي تڪليف ٿي. اڳئين سال انهيءَ
ئي آغا خان پبليس قيد ۾ مهاتما گاندھي
جو پتر سمان ساڻي مهاديو ڏيسائي جنهن
پاڻ کي ۲۵ ورهين کان لڳا تار مهاتما گاندھيءَ
جي جيوت سان جڙي ڇڏيو هئو تنهن جو
د پهاڻ ٿيو هئو. هاڻ ۲۲ فيبروري ۱۹۴۴ع
تي مهاتما گاندھيءَ جي ڌرم پٽي ڪستور ٻا
هن سنسار مان هميشه لاءِ موڪلائي ويئي ۽
۶۱ ورهين جو سنهنڌ شوراڻيءَ جي ڏينهن
سانجهيءَ جو ساڍي ۷ بجي ٽوڙي ويئي.
سڪه ڊڪ ۾ سدائين ساڻس ساڪيات ستي موڪلائي
ويئي! مهاتما جي نيشن مان لڙڪ ٽپڪي
وهيا!! ڪستور ٻا جو اگني سنسڪار انهيءَ
بند بخانه ۾ ٿي ڪيو ويو ۽ پنهنجي مدن موهن
مالويءَ جي آديش تي ساري ملڪ ۾ ماتم
جي هرنال ڪئي ويئي. اپريل ۱۹۴۴ع مهاتما
پاڻ به بيمار ٿي پيو حالت نازڪاچي بلي.
برٽش راج جي قهر جي ڪاري رات ديس
تي ڇانجي ويئي.

ڪرتوي جي پالنا ۾ حق پيدا ٿيندا آهن. اسين پنهنجو فرض پورو
ڪندا سون ته حق پاڻي حاصل ٿيندو.

پراڻي نرديڪ ريل جي پٽي کي ڪڍڻ جي ڪن جوانن ڪوشش ڪئي. ان لاءِ ۲۰ ورهين جي عمر جي ڳيرو جوان هيمن ڪالاڻيءَ کي گرفتار ڪيو ويو. فوجي ڪمانڊر نه هن جي ننڍيءَ عمر کي ڏٺو، نه هنجي ڏوهه کي؛ هن بيرحمي ڪري کيس قاسيءَ جي سزا ڏيئي ڇڏي. هيمن ڪالاڻي ”انقلاب زندگي باد“ ”هندستان آزاد“ جا نعرا هڻندي ۽ مرڪندي قاسيءَ تي چڙهي ويو.

”سوريءَ سڏ ڪيو - ڪير هلنديون جيڏيون هلڻ تن پيو - نالو نينهن ڳنهن جي.“
سند جي مکيه وزير خان بهادر الله بخش سرڪار جي ظلمي نيتيءَ خلاف اعتراض وٺي لقب ترڪ ڪيا ۽ اعلان ڪيو ته مرڪز ۾ گڏيل قومي وزارت قائم ڪرڻ گهرجي ته سند جي گورنر کيس وڏي وزيريءَ تان موقوف ڪري ڇڏيو.

آسام جي ماڻري، بنگال جي اولهه وارن ڀاڱن، مدناپور، بنگارا، ۽ سڄي بهار پراڻت، اتر پرديش جي اڀاري حصي خاص ڪري ڪوئٽن جي ڪاٺين، اوڙيسا ۽ سمندر تڪ جي شهرن بلوسار، پاري، اوڀر گوداوري، اندرا ۾ گنتور ۽ رام نگر، ۽ اولهه خانديش، ستارا ضلع، ٻڙودو، اهي هلچل جا جيرا مرڪز هئا ۽ هوائي جهازن مان پاڻيا، ڀاڳپور، ننڍا، منگهين، تلچيرا ۽ تملوڪ شهرن تي بمبارا وسايا ويا. سڪ ڪان وڌيڪ شتون ۾ ملٽري گهرائي جتنا تي فوجي راج جو ظلم وسايو ويو. جيئن ظلم وڌيڪ تنهن ماڻهو وڌيڪ اتساع ۾ ٿي آيا. اتر پرديش ۾ پلا شهر ۾ ۱۵ هزار ماڻهون وڃي سرڪاري

ڪورٽ ۾ ويهي رهيا ۽ ڪورٽس جو خليا بند ڪري ڇڏيائون؛ اتر پرديش ۾ ۱۱۴ دفع پوليس گولي بازي ڪئي، درينگا ۾ ڏهه هزار ماڻهن گڏجي وڃي هر هڪ سرڪاري ڪچهريءَ تي قومي جهنڊو چاڙهيون؛ سيتامڙي جي قيد خاني تي ڏهه هزار ماڻهو گهير و ڪري ويا ۽ قيدين کي آزاد ڪري ڇڏيائون. بهار جي اسي سيڪڙو ڳوٺن مان پوليس ٽاف ڇڏي ڀڄي هلي ويئي. بهار ۾ قريب ۲۷ هزار ڪاريه ڪرنا گرفتار ڪيا ويا؛ ۱۷۶۱ ڇٽا گولين هيٺ شهيد ٿيا ۽ ۲۲۸۳ ماڻهو گولين وڳهي قتيلا.

”ڇڏيو هند Quit India“ هلچل پنهنجي تڪ بلور، هنر، جيتن، ڇوڪر، ساري ملڪ تي چائينجي ويو. نوجوانن لشڪري اڄ وڃ تي ڌيان ڏيو ۽ ۱۲ هزار جدا جدا هنڌن تي ٿيلڪراف جون تارون ڪهيون ورتون. مڻاڻا گاندھيءَ جو ديش کي آواهن ڪيو هو ته هر هڪ پاڻ کي آزاد پارٽوآسي سمجهي، سوتنتر ماڻهن وانگر ورهڻ ڪري، ان جا درسيه ورهڻ ڪرڻ وٽان آهن. ڪرناٽڪ ۾ پوليس لٽ بازيءَ ۾ هڪ نارائڻ دٻي ڏاڍو گهاٽيل ٿي پيو. جڏهن ڪائس بچيو ويو ته ڇا ڪيئي ته پاڻي نه ڪٽي پائين، دوا نه ڪٽي پائين پر جواب ڏنائين:

”مولڪي سراج ڪهي.

پيو ڪي ڪڍن ڪهي.“

۽ ائين چوڻ بعد ٿوريءَ ويسر ۾ ڪان پوءِ ايران ڏنائين! خانديش ۾، لنڊرهار ۾ ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا قومي جهنڊا کڻي آزاديءَ جا نعرا هڻي رهيا هئا ته سوليجر

جنهن ڳالهه ۾ ڪنهن جو ڪلياڻ سدائيل آهي اها ڳالهه مان ڪڏهن ڪونه وساريندو آهيان.

لشکري اڏڻ تي پڻ!

ان تحرڪ ۾ جا اديت بيداري ڀارت مانا جي سپورٽس ڏيکاري، جي حيرت انگيز جريٽ ۽ همٿ جا ڪارناما هنن ڪيا ۽ جي دل ڏار بندڙ ظلم هنن صبر سان سنا ائين چون ڪهاڻيون اڄ به ٻڌي هڪ طرف دل خوشي ۽ فخر مان جيتوڻيڪ ٿي لڳي ته ٻئي طرف نيٺ غرمان چلجي ٿا پون.

اڀير ۽ معصوم لينگرن پٺڀڄي رت جي ڌارا سان شير شير کي تلڪ ڏيئي شويائمان بڻايو. ڪراچي ۽ ۾ ڊي. جي. سنڌ ڪاليج جي اوچي گنبد جي چوٽيءَ تي چڙهي هڪ وڏي ڀارتي وڃي قومي جينڊرو ڇاڙهي پيلو جتان ڪري مڙ جو پلڪ پلڪ ۾ منظر هئو. ٻيئي ۾ شيواجي پارڪ ۾ ڪستور ٻا ميتنگ ڏانهن ايندي وات تي گرفتار ٿي ۽ خلق سان برتار ڏيو مٿان کي پوليس لٿين سان ڳٽيري وئي. ليڪن اروڻا امٽ علي ٽولن پٺيان ٽولن قومي جينڊرا ڇاڙهي ڪاٺيندي مٿان ۾ موڪليندي رهي. پوليس ڏهه دفعا گوليون هڻيون، ۸ ماڻهيون مري ويا ۽ ۱۷۰ ماڻهو زخمي بيا. ٻئي ڏينهن ڪرنامي ۾ ڊاڪٽر ۾ پوليس لٿيون هڻيون ۽ پنج دفعا گوليون هڻيون. ٻيئي ۾ لڪل قومي رهندو اسٽيشن جاري ڪئي وئي جتان ساري ڀارت کي قومي هلال جون انعام ڏيندڙ خيرون ٻڌايون ٿي ويون. لڪل رهندو هلال جي شڪ ۾ جن جوانن کي گرفتار ڪيو ويو تن کي چار ۽ پنج سال سخت پورو ڪرڻ سان قيد جي سزا ڏني وئي. قائد اعظم ۾ امانت ۾ شريعتي ليلا پٽيل ۽ سندس ٻئي ڏاڪٽر

۽ آزاد پوڻن چئن ورڌاء ڪيو. هي ڌرتي مانا ڀارت مانا توھان جي آھي ان تي پاڻ ئي راج ڪريو ۽ انجي پاڻ ئي رکيا ڪريو، هر طرح جي ڪاھ کان - جرمن، جپان ۽ ٻي انگريزن جي حملي کان.

۹ آگسٽ تي رات جوئي مهاتما گانڌيءَ کي گرفتار ڪيو ويو ۽ ساري هندستان ۾ سڀني ڪانگريس اڳواڻن ۽ ۸۰ ڪار به گرفتار ڪي قيد ۾ نوسيو ويو. انگلنڊ جي وڏي وزير مسٽر چرچل لڳل ڇڏي ڇڏي هن وقت هندستان ۾ جيترو اسانجو لشڪر بيٺو آهي اوترو ڪڏهن به اچي نه ٿو. فوجي مارشل لارڊ ويول کي هندستان جو وائيسراء ڪري موڪليائين. دنيا کي دوکو ڏيئي لاء آمريڪا ۽ انگلنڊ چوندا رهيا ته اسين دنيا ۾ لوڪشاهي ۽ آزاديءَ جي بچا ولاءِ مڃاڻياري جنگ لڙي رهيا آهيون مگر عمل ۾ سندن اهو لشڪر ۽ پوليس لوڪشاهيءَ ۽ آزاديءَ جي اپاسڪن ڀارتواسين کي ڪڍڻ لاء ڪم ٿي آندو ويو.

گاندھيجيءَ جو Quit India "ڇڏيو هند" جو نعرو ڏيڻ جي ڪند ڪرڇ ۾ ڀڄڻ لڳو. هماليه جبلن مان ٻڙاڏو ڪنيا ڪماري راس تائين رسيو ۽ گوداوري ندي جي مک کان گنگا نديءَ جي چوڙ تائين "ڪرينگي يا مرينگي" جي ڌني لڳي رهي هئي. وڏي ڀارتي، چوڪرين توڙي چوڪرن، آزاد هند جي نشاني قومي جينڊرو ڇڏي پاڻ تي هموار ڪيو، اول اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ به سرڪاري ڪپڙن، پوليس ٿاڻن ۽

پنهنجي حيثيت کان ڪڏهن وڌيڪ نه رهو، بنگلي ۾ رهندي جيتوڻيڪ، ۾ رهڻ لاء هر دم تيار رهو.

ڳالهه آهي. مون کي پوسٽ ڪارڊ تي هڪ
پسٽو لڌائي ٿي ۽ پسا، ٿار تي ۽ آنا لڌائي
جي ٽڪس ڏيئي پوي ٿي ۽ منهنجي
دس مٿان هڪم لندن جو ٿو هلي. ملڪ
تي ڌار ٿي لشڪر جو قبضو آهي. هندي
لشڪر جي جنگ ۾ بيداري ڪنهن ڪم جي
نه آهي. ماڻهن کان گهرو مالي ڪرائي لشڪر
کي ڏنا ٿا وڃن جنهن ڪري ماڻهو در بدر
آهن. جپان جي ڌر کان بنگال جي ماڻهن
کان سندن پڙيوتن کي سرڪار قبضي
ڪيون آهن ۽ هنن جو مڇي مارڻ جو گذران
بند ڪيو اٿن. انگريزن اسان کي اسٽرو ٽرو
ڪري ڇڏيو آهي جو اسين پاڻ کي سندن
ٻانڌو بڻا سمجهيون. پر وڏن ڪالي وٽر ۾
ٻڌي جي مٿس انگريزن هڪ نه ٿي.
انگريزن جي نيٽ اها آهي ته هندو
پنهنجي سلطنتن جي جنگ لاءِ هندستان جو
اڪيچار ڏن ۽ اسان کي جن شڪتي بنا ڪنهن
جي روڪ ٽوڪ جي ڪم آڻي سگهين، ۽
غداره خواست جي پر ما ۽ سينگار ۽ ميان
نڪري وڃن پوي نه هندستان ۽ هندستان
کي سندن قسمت تي ڇڏي هليا وڃن
هندستاني ٻچن جا پون ٻار سندن لاءِ.
پر ميانا ڳانڌي ۽ ڪانگريس جا اهل
اڳواڻ، بنديت خواهر لعل نپور، سردار ولس ٻائي
بٽيل ۽ ٻيا سڌا سڃاڻ هئا ۽ هنن انگريزن جي
نيٽ بشوري سمجهي ٿي. هنن لنگل اهل
درجي جي مدد ڏيکاري. هڪ طرف ٻئي
کي ڌارن تي هلي ٿا ۽ ٻئي طرف
آزاديءَ لاءِ آخري داءِ آڇين ٿا جي مراد سان هڪ
جيرو تحريڪ جاري ڪرڻ جو هنن نيتو ڪيو.

شهرن تي جپانين گولا اڇايا. ٽڙهن ميانا
گاندھيءَ انگريز سرڪار کي ليڪن دواوان
ڏاڍو سمجهايو ته خود انگريزن جو ان ۾ پلو
آهي. جي ڀارت کي آزادي ڏيئي هڪ طرف
پنهنجي اخلاقي حيثيت وڌايو ته تحقيق توڙي
لوڪشاهيءَ لاءِ ۽ ملڪن جي آزاديءَ لاءِ
جرمن حڪومت سان لڙي رهيا آهيو ۽ ٻي
طرف آزاد هندستان جي عوشي مان ڏنل
همدردي ۽ مدد جو لاپ وٺو. انگلنڊ جي
اها سڄي بيداري ڇڻي ويندي جيڪڏهن
هندستان جي راجهه ٿان هڪ ڪيائون. پوءِ
جرمني جو ظلمي فاسٽيڊو به ختم ٿي ويندو.
ڀارت مٿان سلطنت شاهي قبضو ڇڏين ته هوند
جيڪو هن جنگ ۾ ڀاري جان ۽ مال جو
خرچ ڪري رهيا آهن تنهن کان به ٻي ڀون.
جيڪڏهن انگريز هندستان کي هينئر ئي
آزاد ڪن ته شايد جپان هندستان تي ڪا
ڪرڻ جو خيال ئي مٽائي ڇڏي. ميانا
گاندھيءَ لکيو ته انگريز سرڪار انتظام سان
هندستان خالي ڪري وڃي، انهيءَ ۾ ئي
هندستان جو بچاءُ آهي. ڌارين ملڪن جو
لشڪر هندستان ۾ آڻي ڳڏ ڪرڻ ڀارت لاءِ
خطري جي ڳالهه آهي. جنگ ۾ آميرڪا جي
مدد معنيٰ آميرڪا جي ملڪ مٿان هندي
يعني هندستان مٿان انگريزن سان گڏ
آميرڪا جو راج. انگريزن ۽ آميرڪن
لشڪر جي هن طرح جي تياريءَ ۾ ڀارت
جي آزاديءَ جو نورو به ڪو نه ٿو ڏسجي.
صاف ظاهر آهي ته هزارها ۽ لکيا لشڪر
انگريزي سلطنت جي بچاءُ لاءِ اچي هڪ
ٻيو آهي، سو اسان لاءِ اومان ۽ خطري جي

غلطي ڪرڻ نهايت برو ڪم آهي جنهن لاءِ شرم ساري اچڻ گهرجي.
غلطيءَ لاءِ معافي طلب ۾ ڪا شرم ساري ڪينئي.

مٿين ۾ رام ڀڄڻ ۾ ڪانگريس اجلاس وقت
 گالڌي ۽ صلاح ڏني ته جيڪي ماڻهيون
 ڪانگريس جي اثر هيٺ آهن تن کي هن
 لڙائي جي خاطر ماڻهيون يا نالو يا اسباب نه
 ڏيڻ گهرجي ۽ هرڪو ڪانگريس ڪاميٽي
 کي ستياگرهه ڪاميٽي بڻجي وڃڻ گهرجي.
 جون مٿين ۾ جرمني ۽ ساري فرانس تي
 قبضو ڪري ڇڏيو نئين ڪري ڪانگريس
 ورڪنگ ڪاميٽي ۽ انگريزن کان طلب ڪئي
 ته يڪدم هندستان کي آزادي ڏيئي قومي
 سرڪار اسٽاپن ڪري وڃن هندستان جي
 اندروني صلح سانت فائبر رکڻ ۽ ٻاهرين
 حملي جو مقابلي ڪرڻ جو وجهه هندستانين
 کي ملي. مثالو گالڌي انسا جي ورت
 تي ثابت قدم رهڻ ڪري ڪانگريس
 ورڪنگ ڪاميٽي ۽ نان اسٽيٽا ڏني. وائسراءِ
 پارلواسين کي مڪمل آزادي ڏيڻ کان
 انڪار ڪيو باقي ڪجهه عيوضن کي پڻيڻي
 ڪاروباري ڪائونسل جو ميمبر يعني گڏو
 ڪري رکڻ قبول ڪيو. ورڪنگ ڪاميٽي
 پڌرائي ڪڍي ته انگريز بابت کي تسار
 جي زور تي غلام رکڻ نا گهرجن. مثالو ڏيو:
 ”مان ٿو چاهيان ته انگريز جنگ ۾
 هارائين... لکي ته انگريزن جو ڪنڌ
 هيٺ ٿئي... پر اسين ڪيترو صبر
 ڪريون؟ ڇا ديش ناس ٿي وڃي؟ ڇا
 قوميت جي پاوا ملڪ ۾ مري وڃي لپسين؟
 ... جيڪڏهن ڪانگريس کي مري مٽ
 ٿيڻو آهي ته بهتر آهي قوميت جو
 نعرو هڻندي هڻندي مات ٿئي...“
 مثالو گالڌي نئين ڪري شخص

حڪومتن جيڪي يورپ، آفريڪا ۽ ايشيا
 ۾ ڪلور ڪيا آهن تنجي خلاف آهي ۽
 ڪانگريس جي سٺاڻيولي انهن قومن سان
 آهي جي لوڪشاهي ۽ آزادي جي طرف آهن.
 ۳ سيپٽمبر ۱۹۳۹ تي يورپ ۾ لڙائي ڇڙي.
 جرمني ۽ پولينڊ تي حملو ڪيو ۽ انگريز ۽
 فرانس پولينڊ جو طرف ورتو. مثالو گالڌي
 وائسراءِ سان گڏيو ۽ ظاهر ڪيائين ته منهنجي
 همدردي انگلينڊ سان آهي پر وائسراءِ وٽان
 ديش جي آزاديءَ لاءِ ڪجهه پلمه ڪين پيو.
 هائوس آف لارڊس جي بچت ۾ ڏٺو ويو
 ته انگريز هندستان جي باري ۾ ساڳيو
 سلطنتشاهيءَ جو سر ٻولي رهيا هئا. وائسراءِ
 ۱۷ آڪٽوبر تي پڌرائي ڪئي ته جنگ پوري
 ٿيڻ کان پوءِ ئي پرڻس سرڪار هندستان
 لاءِ خود حڪومت بابت مشورو ڪندي.
 ان ڪري مثالو گالڌي ۽ جي صلاح سان
 ڪانگريس فيصلو ڪيو ته پرڻس جا ڪانگريس
 وزير اسٽيفائون ڏين. هونئن به ڊنيس آف
 انڊيا قانون جي ڪري وزيرن جون اختيارون
 نه ڇڏيون وڃي رهيون هيون ۽ وزير ٿي رهڻ
 سان ڪين پرڻس سرڪار جي جنگي ڪوششن
 جو هٿيو بڻجي رهڻو پوي ها، ڇا جنگ
 هندستان جي اعتراض باوجود ديش تي
 مڙهي ويئي هئي. جنگ جي مراد چئي ٿي
 ويئي لوڪشاهي ۽ آزادي پر قرار رکڻ پر
 هندستان کي پڻي کان محروم رکيو ويو هئو.
 ۵ فيبروري ۱۹۴۰ع تي مثالو گالڌي
 وري وائسراءِ سان گڏيو جيئن انگريز سرڪار
 ڪو عزت ڀريو سمجهو ٿو ڪري پر اهڙي
 اميد ڏسڻ ۾ ڪانه آئي نئين ڪري مارچ

تندرست شرير ۾ ئي تندرست آتما نواس ڪندي آهي.

چيزن جي وڪري لاءِ معدن ٺاهي ڏيون.
 هٿ جو ٺهيل کاڌي ڪپڙو، هٿ جا ٻيٽيل
 جانور ۽ هٿ جو ٻيٽيل اٿو، هٿ جو ٺهيل
 پنو وغيره، جن چيزن تي ڳولن جي ڇپائي
 جو مدار آهي انهن ڳولائن هنرن جي ناس
 ٿيڻ سان ڳوٺ به ناس ٿيندا. جيڪڏهن
 ڳوٺ ڳوٺ ۾ بجلي شڪتي پئجي وڃي ته
 بجلي شڪتيءَ سان ڳولڻا پنهنجا اوزار خلائي
 سگهن ٿا. ڇوڙيءَ طرح مڃاتا گاڏي اول
 پاڻ ڇرڇو ڪتڻ روزانو لير ڪري پڇڙيو ۽
 پوءِ لوڪن کي ست ڪتڻ جي للڪار ڪئي
 ٿي اول پاڻ ڳوٺ ۾ گهر ڪري وڃي ويٺو
 پوءِ ديش کي نمونن ڏنائين ته شهرن جا
 اسڪولي ۽ ڪاليج پڙهندڙ وديارلي موڪلڻ
 جا ڏينهن وڃي ڳولن جي شيوا ڪن. پڙهيل
 ماڻهن ڳولن کي وساري پڇڙيو آهي. ڪين
 ڇڪائي ته گانون ۾ وڃي رهن ۽ پنهنجي لياقتن
 جو لاپ ڳولائڻ کي ڏين ۽ سندن شيوا ۾
 پنهنجي آتم برقتا لهن. گاڏي پڇي لکيو:
 ”اسان کي گهرجي ڳولائڻ سان هٿ ٿي
 وڃون. ڳولائو سخت ٿيڻ ۾ پورڇيو ڪندي
 اس ۾ سڙي ٿو، ۽ بيٺل لاءِ ٺاهي به
 انهيءَ دلي مان ٿو پري جنهن ۾ سندس
 ڍور سان ڪن ٿا ۽ پاڻ ڪپڙا ٽوڙي،
 جڏهن ائين سان اهڙي جيون ۾ گڏ رهيو
 تڏهن ئي اسين سندن عيوضي تي
 سگهنداسون. پوءِ پڪ آهي ته هو اسان
 جي سڏ تي حروقت الي اچي ماهر
 ٿيندا ۽ ساٿ ڏيندا.“

سائس سائي ٿيا هئا. تڏهن ئي ڀارت جي
 نواسين جي دڪي حالت سندس اکين
 ڀان تي ڦري. ۱۹۰۸ع ۾ هند سوراڄ پستڪ
 گاڏي پڇي لکيو هئو ته ڀارت جي ڪنگالپي
 ۽ رام ٻاڻ علاج آهي ڪتڻ جو ڇرڇو ۽ اٿڻ
 جو آڏاڻو جي وري چالو ڪرڻ گهرجن.
 سارمئيءَ ۾ چئن ئي ستياگرهه آشرم ٻڌيا
 ڪيائين تن اتي ڪتڻ جو ڇرڇو ۽ اٿڻ جو
 آڏاڻو آڏائين. ۱۹۲۱ع جي اسهڪار آندولن
 جو مکيه اسم هئو گهر گهر ۾ ڇرڇو چالو
 ڪرڻ ۽ ڳولن ۾ هٿ جي ڪتيل بست مان
 هٿ جو اٿيل ڪپڙو ٺاهڻ ۽ ورتائڻ. ۱۹۲۵
 ۾ اڪل پارٽي ڇرڇا سنگهه ٻڌيا ڪيو ويو ۽
 ۱۹۳۴ ۾ اڪل پارٽي گرام ادب ۾ منڊل ٻڌيا
 ڪيائين. انهن مستثنائن جو ادبش هو ته
 گانون کي ڇڏي ريت وري آڏجي ۽ ڳولن
 جي هنرن کي وري ڇيٽارجي ۽ ترقيءَ تي
 آڻجي جنهن ڀارت جي گانوواسين جي نيٽڪ
 ۽ شريڪ انهي ٿي ۽ ڳوٺ چلوو ڪڍن.
 ۱۹۳۷ع ۾ جڏهن ٻارنڪ خود حڪومت ملي
 ۽ ڪانگريس جون وزارتون ٺهيون تڏهن
 ۽ ڪانگريس ڪين ٽاڪيد ڪيو ته جيڪڏهن
 مهاتما گاڏيءَ کين ٽيندڙ لکن لوڪن جي
 ڀارت جي بڪ ۾ پاهه ٿيندڙ لکن لوڪن جي
 پلائي ۽ شيوا جو اولو ڪندا ۽ ايمانداريءَ
 سان ۽ نه سوار ٿي ٿي ڪاري ڪندا ته اوهين
 ڪانگريس جي ٻورن آزاديءَ جي آدبش جي
 حاصل ڪرڻ ۾ سڻتا پراپت ڪندا.

مڃاتا گاڏيءَ ڇيو ته اسان ڳولن ۾
 رهندڙن سان ناهي ڪيا آهن ۽ انهيءَ جو
 پشچتاپ جو رستو آهي سندن وساميل گهرو
 هنر ۽ ڪاريگري وري جاڳايون ۽ سندن ٺهيل
 — پاڻو —

انسان کي ايشور بڻايو ٿي اڙهي دستور آهي جو هو ٻڌڻ وقت ايشور
 ڪي ياد ڪندو آهي.

(الف) هر ڀڃڻ اُڌار ڪاريه

مياڻا ڳانڌي ته ننڍي هوندي کان ئي جڏهن ۱۲ سالن جو هو، اڇوتپي کي ڀاپ ڪري شمار ڪندو هو ۽ سندس عقيدو هو ته اڇوتپي جو رواج هندو ڌرم تي وڏي ۾ وڏو ڪلڪ آهي. هن چيو:

”ويد، اڻسڻ، ڳيتا پڙهندي مون ڏٺو آهي ته اڇوتپو هندو ڌرم جو انگ نه آهي... اڇوتپي جو رواج جاري ڪرڻ سان هندن وڏو ڀاپ ڪيو آهي.“

۱۹۱۶ ۾ ڳانڌيجيءَ جڏهن سابرمتي آسٽرم ڪوليجو هڻو تڏهن ئي هن هڪ دادويائيءَ جي درخواست ڪتب کي آسٽرم ۾ ورتو هئو ۽ سندس ڌيءَ لکشميءَ کي پنهنجي ڌيءَ ڪري سويڪار ڪيو. ۱۹۲۵ ۾ جڏهن ٽراونڪور رياست ۾ هر ڀڃڻ کي واپڪار ۾ رستن تان لنگهڻ نه ٿي ڏنو ويو تڏهن ستياگرهه ڪري مياڻا ڳانڌيءَ سندن لاءِ رستن تي اڇ وڃ جاري ڪرائي.

مياڻا ڳانڌيءَ جي پڙهڻا هيٺ ڪانگريس هر ڀڃڻ اُڌار ۽ اڇوتپو اڌوارڻ جو ڪارڊ ڪانگريس جي ڪارڊ ڪرم ۾ هڪ ضروري اسر ڪري درج ڪيو ۽ انڪري ديش ۾ چئني ڪنڊن ۾ اهو ڪارڊ ڪوٺر ٻڌ ۽ ڳوٺاڻن جي بيمارن جي يادگيري ڏياري رهيو هو. فيبروري ۱۹۳۳ع ۾ مياڻا ڳانڌيءَ جنهن پڙهڻا هيٺ هر ڀڃڻ شيوڪ سڪيد پڙهڻا ڪيو ويو. انهيءَ ڪارڊ جي ورڌيءَ لاءِ ۽ آخر شدي لاءِ ۸ مئي تي ڳانڌيجيءَ ۲۱ ڏينهن جو اڀواس رکيو، جنهن هر ڀڃڻ ڪارڊ ۾ سڀني وڌيڪ سڃيٽيءَ سان لکي ورتو.

توهانجي هن آتمڪ ٽپسيا ڏانهن شرڌا ۽ قرب سان ٺهاري ڏيون رهنديون.“
ستين ڏينهن تي مياڻا ڳانڌيءَ جي شرير جي حالت تازو ڳڻجي وئي. دنيا انتظاريءَ سان ٺهاري رهي هئي، ساري سنسار جو ساهه مٿ ۾ هڻو. سي. ايف. انڊروز چيو: ”مياڻائن جو مڙيو ڪٿي ڪيئن ٿيندو آهي، يسوع مسيح جيان مياڻا ڳانڌي به اڇ ڪاريه نمڪ ٿي شهيد ٿيندو.“

تنهن وچ ۾ پنڊت مدن موهن مالوي ۽ ڊاڪٽر امبيدڪر، سڃاڻي هندو اڳواڻ ۽ هر ڀڃڻ اڳواڻ پاڻ ۾ گڏ ٿيا. ڳانڌيجيءَ جي پوٽر پوٽر ۽ سندس اعليٰ ٽپسيا سندن دل کي پڇاڻي ڇڏيو ۽ منجهن لاهه ٿيو جنهن موجب سڃاڻ اڳواڻن اڇوتن سان لياڻ ڪرڻ جي خاطري ڏني ۽ هر ڀڃڻ اڳواڻن الڳ ڇولڊ ڪن تان هٽ ڪيڙو.

برطانوي سرڪار جي وڏي وزير ادو ٺاهه قبول ڪيو ۽ ۲۰ سيپٽمبر ۱۹۳۲ تي سانجهيءَ جو سوائين پنجن بجي مياڻا ڳانڌيءَ پڙهڻا ڪري اڀواس ٿوڙو. هن پڌرائيءَ ۾ چيو: ”مان چاهيان ٿو ته اڇوت ٻڌو جڙ کان ئي ڪاٺيو وڃي. انهيءَ خاطر ئي مان جيئان ٿو ۽ انهيءَ صديءَ ۾ ٻڌ ۾ مونکي آئندو ايندو. هن ٺاهه بعد ساري ديش ۾ ڇوت اڇوت سڃي گڏجي وڃو ته رڳو ٻاهرينءَ طرح ٻڌ سڃي پڙهڻي پڻ جي پاڪر ۾..... مان پنهنجي حياتيءَ کي تڇ ٿو سمجهان، مون جڙيون سڙجانيون قربان ٿي وڃن ته به اسان جو پشچاناب ڪافي نه ٿيندو.“

اسين دشت منشيءَ کي ڪٽي ڇڏي ڏيون مگر دشتنا کي ڏڪارڻ ۾ ڌرو به رعايت ڪرڻ نه گهرجيئون.

[۱۰] ۱۹۴۲-۱۹۴۳ جوڙجڪي ڪاريه - آخري ڀڻ لاءِ تيارِي

ڪانگريس پيءُ گول ميز ڪانفرنس ۾ شرڪت ٿيڻي هئي ۽ ڪانگريس پنهنجو واعدو عيوض مهاتما گانڌي چونڊيو ان لاءِ ته لنڊن ۾ گول ميز ڪانفرنس ۾ وڃي پارٽي لاءِ مڪمل آزادي طلبي.

پر برطانيه سرڪار جي من ۾ ڪا منڊي هئي. مهاتما جڏهن انگلنڊ جي شهنشاهه جارج سان سندس محلات ۾ سندس ئي نوني تي گول ميز ڪانفرنس جي ٻين عيوضين سان گڏجي ملاقات ڪرڻ وٺو تڏهن شهنشاهه کيس تمام جوش ۽ چڙ مان چيو ته اٺن سرڪار خلاف بغاوت ڪرڻ پڙهي ڏي ورتي ياد رکڻ ته اسانجي سلطنت دنيا ۾ وڏي ۾ وڏي سلطنت آهي ۽ اسان وٽ اڪيچار فوج ۽ باروت موجود آهي.

مهاتما گانڌيءَ محسوس ڪيو ته برطانيه سرڪار کي سوراج ڏيڻا چيو ڪو ابرارو ڪونهي. هن ڪانفرنس جي کليل اجلاس ۾ شهنشاهه جي نالي کڻڻ بنا سندس ڊڙڪي جو جواب ڏيئي پڙيو. وڃي پارٽي بنا نالت برطانيه سرڪار جي من ۽ باروت کي فتاڪڙا ڪري سمجهندا آهن.

گول ميز ڪانفرنس ۾ برطانيه سرڪار پنهنجي پراڻي رالڊ ڪيڏي، جدا جدا ڌرين کي هڪ ٻئي خلاف ڪڙو ڪرڻ جي. اڳ مسلمانن لاءِ جدا چورلڪ ڪري فورم کڻڻ ٺهڻ ۾ وراڻيو هئائون. هاڻ وري دلته ٻنهي پيل جالن لاءِ الڳ چورلڪ ڪرڻ جي سازش ڪئي وئي جيئن ۷ ڪروڙ ۷۰ لک جاڳيون هندن کان الڳ ٿي وڃن. مهاتما

گانڌي ارون لاهه کان پوءِ ۱۹۳۱ جي مارچ مهيني ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس جو اجلاس ڪراچيءَ ۾ غوشيءَ ۽ غم جي گڏيل پاڻائين جي احساس جي وچ ۾ ٿيو. هڪ طرف غوشي هئي جو پارٽي جي چننا پنهنجو جلاو وٺي ڪي ڏيکارو هو ۽ پارٽي جي آتم شڪتيءَ جو ڏولڪو سنسار ۾ وڃي ويو هئو. ٻئي طرف غم هو جو مهاتما گانڌيءَ ۽ ڪانگريس جون ڪلي ڪوششون سردار ڀڳت سنگهه کي قاسميءَ کان بچائڻ لاءِ نيشنل ويٽون هيون. سردار ڀڳت سنگهه کي گوري پوليس سپرنٽينڊنٽ سالڊرس کي مڻو ڪرڻ جي ڏوهه ۾ قاسميءَ جي سزا ملي هئي ۽ جيتوڻيڪ سرڪار ٻين راجپوتي قيدين کي آزاد ڪيو هئو، هئا ڪنڊڙ راجپوتي قيدين کي آزاد ڪرڻ کان هنن انڪار ڪيو. سردار ڀڳت سنگهه ڀارتي چننا جو لاڏلو بڻجي چڪو هو ۽ انڪري سڄي ديس ۾ ۽ ڪانگريس اجلاس ۾ چوڌاري مايوسي ڦهليل هئي.

هن اجلاس جو پريزيڊنٽ هوسردار ٻٽيل ۽ آجيان ڪاميٽيءَ جو چيئرمين هو ڊاڪٽر چوڻرام. خان عبدالغفار خان به پنهنجي مددائي خدمتگارن جي فوج سان اچي شرڪت ٿيو هو. ڪانگريس اجلاس جي بندوبست ڪرڻ لاءِ ڪراچي جي شيوادارين کي بلڪل ٿورو وقت مليو هو ته به بندوبست تحسين جوڳو ڪيو ويو ۽ سڀني داد ٿي ڏنو. ان ڪاميابيءَ جو سڄو شري جمشيد لسروالجي مهتا جي سر ٿي هو. گانڌي - ارون لاهه جي شرطن موجب

پرچا تنتر جو ارٿ اهو آهي ته ان هيٺ اوچ ۾ اوچ انسان ۽ گهٽ ۾ گهٽ انسان کي هڪ جڙا موقع ملندا.

تیسرا باب : اہل حق کی زندگی اور اہل باطل کی زندگی

၁။ နေရာအားလုံး၌ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန်
 ၂။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၃။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၄။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၅။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၆။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၇။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၈။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၉။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ
 ၁၀။ အလုပ်အကိုင်များ ပြုလုပ်နိုင်ရန် အလုပ်အကိုင်များ

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥
 ॥ श्रीरामाय नमः ॥
 ॥ श्रीसूर्याय नमः ॥
 ॥ श्रीशिवाय नमः ॥

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

[illegible][illegible]

ڪراڙي گانو ۾ مهاڻا گانڌي جڏهن لنڊ ۾
ستل هئو تڏهن سورت جو دسترڪت
ماجسٽريٽ پوليس وٺي ٽارچ جي شعاع سان
مهاڻا گانڌي جي ڪمري ۾ گھرو. ۱۸۲۷ع
جي رليگيوليشن ۲۵ هيٺ مهاڻا گانڌي
کي پڪڙي سڌو ڀرودا جيل ڀرتي ڏانهن
وٺي ويا.

پهر هلاچل وڌندي ئي رهي. سرڪار
ڪانگريس کي بي قاعدي جماعت ٺهرايو.
لک کان وڌيڪ ڪانگريس ڪاريه ڪرڻا
قيد ڪيا ويا جن ۾ ٻارنهن هزار کن مسلمان
ڪم ڪندڙ به هئا. ۶۷ قومي اخبارون ۽ ۵۵
چاپخانه ضبط ڪيا ويا جن ۾ سنڌ جي هندو
اخبار ۽ چاپخانه پڻ هئو. پشاور طرف ٻڌائڻ
جي سائيڪن مظاهرن کي روڪڻ لاءِ سرڪار
پنج سو ٽن ايم ايل ايس ۽ ٻيا عورتون ڀرتو
جڏي مردن سان قطار ۾ ٻهي ظلم ۽ ڪلور
برداشت ڪيا. ۲۱ مئي تي سرجيني ٽائڊو
۽ هزار والنٿير سان وٺي ڌاراسٽا جي گدام
ڏانهن هلي. گدام کي چوڌاري چنبدار تارن
۽ پاڻيءَ جي ڪاهين جو گهيرو ڏٺو ويو. چار
سو پوليس وارا لوهي لوڪدار لئين سان
پهري تي بيٺل هئا. جتن ستياگهري ويجهو
آيا ته پوليس لئين سان سندن مٿا توڙيا.
ڪنهن ستياگهريءَ ڏکڻ کان بچاءُ جي نه
ڪئي. سندن ريت ريت ڪري وڃڻ لڳو. ڪن
جون ٽنگون ٻانهون ٿيون، ڪن جا مٿا پٽيا
هڪ ٻي پٺيان ڌرتيءَ تي ڪرندا ويا ۽
جيڪي بچيا سي وري اڳتي وڌيا.

سر ڏي ته سرهو ٿين.
سوري آهه سينگار اصل عاشقن جو.

عاشق زهر بياڪ وهه ڏسي وڃس ڪيڏو
ڪري ۽ قاتل ڇا هميشه حيرت
لڳي لنو لطيف ڇهي، نسا ڪيا نراق
توڙي چڪن چاڪ نه آهه نسلن عام ڪي!
آمريڪن اخبار لنڊن ۾ ملڻ جنهن جو
اڪين ڏٺو احوال دنيا جي هزارن اخبارن ۾
ظاهر ٿيو. نئين لکيو آهي ته هڪڙيون
ٽوليون ائين لئين لوڙهين جي مار ۾ قتلجي
بيپوش ٿي ٿيون نه ٻيون ٽوليون اول ئي
تيار. اوچي ڳاٽ، ڇپ ڇاپ ۾ ايندا ٿي
ويا ۽ پوليس هنن ڇا سر توڙي پندي رهي
پر ڪنهن به والنٿير ڪيڪڙاٽ نه ڪين ٿي
ڪئي. لڏو ٿي پوليس وارن والنٿيرن کي
ڪڪ ۾ پوئڻ سان لٽون ٿي هيون جو درد
۾ لنگهه پيڪوڙجي ٿي وين. اهڙي حال ۾
ڪين ڪهلي پري ڪري پيا اچن. ڌاراسٽا
جو هتيا ڪانڊ سو نئتراسنگرام جو سدائين سولو
ورق تي رهندو ۽ انگريزي راڄ تي ڪارو ڪلڪ.
سنڌ مان به شري هرورام ماڙيوالا ۽ شيوت
موٽاڻي سان هڪ ٽولي ستياگهين جي
ڌاراسٽا جي پڪي ڪنڊ ۾ پنهنجي آڏو ٿي
ڏيڻ ويهي. ان کان اڳ شري آندو هڪورائي
مٿا گانڌيءَ سان ٻانڌي مارڻ ۾ شري
ٿيو هو. ڀارت ورش جي ڪيترن ئي هنڌن
تي ننڍي وڏي مقدار ۾ اهڙو هتيا ڪانڊ
چالو ٿي هئو. بمبئيءَ ۾ وڏا ٻه لوڻ ٻنن
تي ستياگه ڪندي ۱۸ مئي تي چار سو
ستر چٽا گرفتار ٿيا. ۲۵ مئي تي به هزار
والنٿير اتي ويا ۽ ۱ جون تي ۱۵ هزار
گهوڙي سوار پوليس جي لائي مار ٻاڙيوڻ!
ڪرائڪ جي سڀڪاٽا لوڻ ڪدام تي ڏهه

روزانو پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي لوچڻ گهرجي ته ڪيترو صبر اڃا
تي ڪرڻو پيو آهي.

لوڻ ڪسڻ لاءِ آڱرين کي پوليس وارن مڙوڙا ڏنا ۽ ڏوڙا ڀڳا هئا. عشاءِ ماڻهو مخاص ڪري زالون مهاڻا گاندھيءَ جي درشن لاءِ آيون جو اتي به مهاڻا لوڻ جو قاعدو ٿوڙيو. استرلين کي آواهن ڪيائين :

”هن هلچل ۾ توهين مردن کان گهڻو وڌيڪ ڪري سگهيو ٿيون. آلهه بل ۾ استريون مردن کان به سرس آهن ۽ ٻڙ ٿر ٻاليءَ، سهڻا ٿيڻا ۽ دليريءَ ۾. تنهن ڪري مون زالن لاءِ مخاص ڪم ٿڌو آهي يعني لشمارشين، شراب جي دڪانن ۽ ولانتي ڪوڙي جي دڪانن تي ڀڪيڻنگ ڪرڻ ۽ چورس زالن لاءِ ڪو چئي نه سگهندو نه زبردستي ٿيون ڪن.“

۱۷ اپريل مهاڻا گاندھيءَ جي ڌرم پتني ڪستور ٻا پيرون جي ٿولي وٺي احمدآباد ۾ شراب جي دڪانن تي ڀڪيڻنگ ڪرڻ چالو ڪيو. ڪانگريس پوزيڊنٽ پندبٽ جواهر لعل نهروءَ کي سرڪار ڇهه مهينا قيد ڏنو. سنڌ ۾ لوڻ ستياگرهه چالو ڪرڻ لاءِ مڪيه ڪانگريس ڪاري ڪرڻا اچي ڪراچيءَ ۾ ڪٺا ٿيا ۽ ۱۳ اپريل تي شري نارائنداس انڊجي بهچر سان پٿرين ٿولي ڪاري ڌر ڀرپان ٿيڻو جيئي زالنن لوڻيو ٻاڻي ڪٽڻ لاءِ هلي. هزارين مرد ۽ زالون سان گڏاڻيون ڀري اچي رام باغ ميدان ۾ لکن ماڻهن جي سامهون لوڻ ٺاهي لوڻ قانون کي ٽوڙي ڏيکاريا ٿيون. ڊاڪٽر چوڻشرام، شري نارائنداس انڊجي، سوامي ڪرشنانند ۽ ٻين اڳواڻن کي پڪڙي ۱۶ اپريل انهن تي ڪورٽ ۾ مقدمو هلايو ويو. ڪورٽ ٻاهران هزارين

ماڻهون اچي گڏ ٿيا ۽ اڳواڻن کي آزاد ڪيو وڃي اهڙي طلب ڪيائون. ڪورٽ طرف ڀڙباڙي ٿي جنهن ڪري ماڻهن کي سائن ڪرائڻ لاءِ ڪانگريس والٽيئر ڪورٽ جي لڙهي ٻاهران صف ٻڌي بيٺا. ايتري ۾ پوليس امانت ڪولي هلائي جنهن ڪري ٻه نوجوان مينگيٽراج لاءِ ڏٺا ويا. شهيد ٿيا. سڄا ڇڻا ٿيا ۽ گولي شري چئرامداس دولتمار جي پاسريءَ مان ڳوڙي ٻار لنگهي ويئي. اتي پرويسر ملڪاڻي ۽ چوڻشرام وليچا کيس انٽيولنس ڏانهن وٺي ويا. گولين دلددي ٻڙ ڪانگريس والٽيئر ٻڌجي قطار ڪڍڻ ٿوڙي! لوڻ ستياگرهه هلچل ۾ نئون ڄڻ ۽ جان جي پٿرين پيٽا سنڌ ڏني. مهاڻا گاندھيءَ چئرامداس کي واڌارين جي تسار موڪلي ۽ پيئڻجيءَ اخبار ”بنگلہ الدنيا“ ۾ لکيو:

”چئرامداس کي گولي لڳي ٻڌي اچي خوشي حاصل ٿي. جڏهن اڳواڻن کي ڏسڻ ٿيندا ٿڏهن ئي قل ملندو. سڀ کان جي وڌيڪ بيدار ۽ پور آهڻ ٿي پيٽا گهرجي. تنهن ڪري کيس ٿار ڪٽڻ نه قيد کان ستر جي گولي ايترو ٻڙ ٽڪڻ ۾ گوليءَ چوڻيائ ان کان به سرس آهي.“

ٻيءَ ڌر سنڌ ۾ جتي ڪٽي لوڻ جو ستياگرهه چالو ٿي ويو. ڪراچيءَ ۾ ڪڪي پيٽ، گومي پيٽ، ٻارڻس پيٽ، ڪستور ٻائي، ڪاشي پيٽ، شري پتي منڇر ٻانو سرگرم ڀاڳ ورتو ۽ ٻير مرد سندن داس وٺي داس ڪراچي ۾ ڪاڪو صوابراج وليچا، ڪاڪو ٺاڪر داس، ڪاڪو ٻر داس، ڪاڪو ٻر داس، ڪاڪو وسيل مل سبزوآباد ۾،

سپيڙي مندر ايشور جو مڪان نه آهن. شيطان به ان ۾ رهي سگهين ٿا. سڀيئي مندر ايشور جو مڪان نه آهن. جڏهن انهن ڪشڪ ڀڳت جن هتي. — ٻيو

اٽي ايشور آيسس ڪرڻ لاءِ بهراجمان
ٿئي ٿو.

۱۲ مارچ ٻڌو ٿئي ۽ جو ساڍي ۶ بجي
ياٽرا چالو ٿي. مڃاتا گانڌي ڇڏو ته بلڙي نات
۽ امر نات ياٽرا مثل هيءَ منهنجي ڏرم ياٽرا
آهي. پنڊت مونيئل نيرو ڇڏو ته يارب مانا
جا بند آيا ڪرڻ لاءِ مڃاتا جي هيءَ ياٽرا
شري رامچندر پيگوان جي سيتا مانا جي
بندن ڇوڙڻ واري لنڪا ياٽرا مثل آهي.
ڊانڊي ڏانهن هيءَ پنجويهن ڏينهن جي ياٽرا
ورن ڪرڻ ڪنهن ڏات واري ڪويءَ جو
ڪم آهي. جن ڏني تن کان وسرڻ جي نه
آهي. پارت جي آزاديءَ جي اڻياس بران
جو امر اسٽان رهندو. پنهنجي نه ساڙو ديس
هن ياٽرا جي ڏوليءَ سان گولجي رهيو هئو.

۲۶ مارچ تي ياٽري بسوج پٿر بر ٻيٽا.
سرورجي نانڍو پنهنجي سڀوا پيٽ ڪرڻ
لاءِ مڃاتا گانڌيءَ وٽ آئي؛ ڊاڪٽر چوٽرام
گدواڻي به آيو- عرض ڪرڻ لاءِ ته سنڌ به
هندو مسلم چڪتاڻ سبب رضا سٺي نه آهي
نئين ڪري سنڌي ديش بر ٻيٽن کي تڃرات
بر ستياگرهه به شامل ڪيو وڃي. مڪرمان
پنج بر ٻيٽي شري چوٽرام وليجا، سيتلداس
ڪيشپ، پگوانداس هزاري، ماسٽر گوپندرام
۽ پٿر ويل ڪڪواڻي اچي اٽي سڙيسا
ستياگرهه لاءِ. سنڌ بابت ويٺي ٻڌي مڃاتا
گانڌيءَ ورائيو:

”ڊاڪٽر چوٽرام جي، سنڌ تو ستياگرهه.
ڪي لئي تيار هه آب و هڪان ٻيٽن
ستياگرهه ڪرڻ.“
ٻڌندي جادوءَ ڇڏو اٿر ٿيو. سبب هڪ شهادت

ته اسين سردار پٿيل جي وات وٺنداسين،
سوراج وٺڻ کان سواءِ ڇپ نه ڪنداسين ۽
هن سرڪار کي سڪ سمجڻ ڏينداسون.
۱۱ مارچ پٿر ٿاٽا ميٽر بر ٿاٽو هزار ماڻهو
حاضر هوا. اٽي مڃاتا گانڌيءَ چيو:
”پارت ورش بر ست لڪ ڳوٺ آهن.
هڪ هڪ ڳوٺ بر رڳو ڏهه ڇٽا لوڻ
ناهن ۽ لوڻ جو قاعدو ٽوڙڻ شروع ڪن
ته سرڪار ڇا ڪري سگهندي؟ ڪو
تيار حاڪم به ايترو ماڻهن کي قتل ڪين
ڪري سگهندو. سرڪار جلد ئي ٽڪجي
پوندي.....“

”توهان جي مدد گير جي نه ته پسي
جي ۽ ٻي جوانن جي جان جي. هيءَ
منهنجي آخريين تڙير آهي. شايد منهنجي
جيون جي آخريين تڙير آهي.....“

”هيءَ منهنجي وصيعت اٿر ته منهنجي
گرفتار ٿيڻ بعد هلچل بند اصل نه ڪجو؛
هڪ ٻئي پٺيان ٿوليون ناهي نڪري
اڇڏو سوراج وٺڻ لاءِ. ستيه ۽ اهنسا ئي
بيٺڻ جو جيڪو وڃن ڏنو اٿو ان تي
قائم رهجو، لوڻ جو قاعدو ٽوڙڻ کان
سواءِ ٻيا به راجي قدم کڻي سگهو ٿا
ڇڏو ڪي ڏيئون نه ڏيڻ، ولايتي ڪوڙي
جو پيشڪار، نشيدار شيون واپرائڻ تي
بندش وغيره. مولڪي وشواس آهي
ته جو ڪاريه مان هيئن شروع ڪري
رهيو آهيان تڏهن کي سرانجام ڪرڻ لاءِ
گهڻائي ماڻهون ديش بر آهن. اسان جي
طلب هئي آهي، اسان جا ساڌن نشاپ
آهن. ڇت صحيح وات ورتي وڃي ٿي

سڌانت انجو نالو آهي جنهن لاءِ انسان پنهنجو سرونس، پراڻن نائين
نچاور ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي.

خون وڃڻ لڳو. جنوري ۱۹۳۰ع ۾ ڪانولس
۽ اسيمبلين جي ميمبرن کي اسٽيٽا ڏيڻ جي
هدايت ڪئي ويئي ۽ ۲۶ جنوري ساري
دش ۾ هر هڪ شهر ۾ ملڪ لاءِ آزادي حاصل
ڪرڻ جي پرڻگيا ڪرڻ جو ڏينهن مقرر
ڪيو ويو. ۹ جنوريءَ تي گانڌيجيءَ لکيو:
”آءٌ ٿورن ئي مهينن اندر عام چنتا جو
سول نافرمانِي جو آندولن شروع ڪندس.
جيڪڏهن ماڻهن اهنسا جو وائوڙڻ ڦاٽو
رکيو ۽ جوڙجڪي ڪاربه جي پيروي
ڪئي ته آندولن ڪاميابي سان سرانجام
ٿيندو.“

۲۶ جنوري ۱۹۳۰ع ڏينهن هر هڪ شهر
۽ ڳوٺ ۾ ڪانگريس جي ستاري هيٺ
شاھي ميڙن ۾ هزارها ماڻهن پرڻگيا پٿر پٽيو
جنهن ۾ انگريزي راڄ جا ملڪ ٿي ڪيل
ڪلور ورنن ڪيل هئا ۽ لکيل هو:
”اسان جو پڪو لُڇيه آهي ته پارٽ
ورش کي آزادي ماڻها جو پرورين
آهي ۽ ڌارئي راڄ هيٺ رهڻا ابتر ۽
انسان ذات اڳيان مٽا پاپ آهي. اسين
سرڪار سان سڌوڪ لياڳي سول نافرمانِي،
ويندي ڀلون نه ڏيڻ تائين ڪرڻ لاءِ
تيار ٿينداسون ۽ پرڻگيا ٿا ڪريون ته
سوراج حاصل ڪرڻ لاءِ ڪانگريس جي
ڏنل هدايتن جي پيروي ڪنداسون.“

مڃاڻا گانڌيءَ هن دفع ادو به اعلان
ڪيو ته هئا ڇڙي پئي ٿڌن به ستاڪره
بند ڪونه ڪيو ويندو.

”هنسا کي روڪڻ لاءِ هرڪا ڪوشش

وٺي آهي. سول نافرمانِي هڪڙو شروع

ان ڪميشن جا سيني ميمبر گورا هئا.
سڄي هندستان ۾ سمن ڪميشن جو
پهشڪار ڪرڻ جو آندولن شروع ٿي ويو،
بن ڪارٽن وڳهي. هڪڙو ته ان ڪميشن ۾
هندستانين جي طلب کي اڪرائي هڪڙو
به پارٽي ڪونه ڪيو ويو هو ۽ ٻيو ان ڪري
جو دش جي طلب هئي آزادي ۽ ملڪ
هٿ وڌيڪ سڌارن سان سنتشت رهڻ وارو
ڪونه هئو.

ڪميشن برخلاف جتي ڪٿي مظاهرا
ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. بمبئيءَ ۾ ڪارن
جهنڊن سان ”سمن موٽي وڃ“ جا نعرا
پڪاريندي لوڪن ڪميشن جو پهشڪار
ڪيو. اهڙي طرح ڀارت جي سڀني شهرن
۾ بوٽ ليگ جي جوائن ۽ اڳواڻن ڪميشن جو
مڪمل پهشڪار ڪيو. ماڻهن جي انبوهن
تي پوليس لائي مار ڪئي جو لکنو ۾ پنڊت
جواهر لعل نهرو کي ۽ لاهور ۾ لالا لچپتراءَ کي
ڌڪ لڳا ۽ لالا لچپتراءَ جو انهن ڌڪن وڳهي
دهالٽ ٿيو. سيپٽمبر ۱۹۳۶ع ۾ قيدي خان اندر
جيتندر نات داس ۶۵ ڏينهن جي بڪ هڙتال
ڪندي ديهه تياڳ ڪئي جو سرڪار راجپوتي
قيددين سان وحشائي ورڻاڻ ڪري رهي هئي.
ڊسمبر ۱۹۳۶ع ۾ لاهور ۾ ڪانگريس
اجلاس پنڊت جواهر لعل نهرو جي پرڏالهي
هيٺ ٿيو جتي مهاڻا گانڌي پاڻ درستي
ڏئي ته ڪانگريس جو اُدش ”سوراج“
جي معنيٰ آهي مڪمل آزادي. اڏي رات
جو پوري ۱۲ بجي سڀني اڳواڻن راوي نديءَ
جي ڪناري ٻئي آزاديءَ جو جهنڊو وڌي
آباد سان چٽلايو. جوائن جي سربر ۾ نئون

جو ماڻهو ورت نٿو رکي ان تي ڪيئن ڪوئي وشواس ڪري سگهندو.

پڇي ائين ڇو ٿي ڌڙڪ مڙسائو جواب ڏيان.
 بوءِ سردار وٺي پائي ڏي نياڙي ڇوڙ
 لڳي ته:

”ارمان جو موتي ڪيس نه ڪيائون.
 مان ڪين ڏيکارين ها ته زال يا نه ٿي
 ڪري سگهي. مان اهڙا نه جواب ڏيڻ ڪيائون
 ڏيان ها ڇو عمر پور نه وسارين ها.“

ٽائيمس آف الڊيا گوري اخبار جو
 عيوضي بڻوڊولي تعلق جو چڪر ڏيئي احوال
 لکيو نه بڻوڊولي تعلق ۾ انگريزي راڄ جو رول
 ڪامو بند ٿي ويو آهي. اسي پتيلن استيڻا
 ڏني آهي. اڌ تعداد ٽلائي نوڪري ڇڏي
 ويا آهن. باقي جيڪي آهن سي سرڪار سان
 وفادار نه آهن. پر وٺي پائي پتيل جا اڍائي
 سو والٽيئر بلڪل انتظام رکيو ويو آهي.

پنهنجي اڳواڻ لاءِ سيني تعلق جي رهواسين
 کي اڏاڏ شردا آهي خاص ڪري استرلين ۾ جن
 سندس ڇوڙ ٿي مڙهين جا مڙهيا مينڙون ۽
 ڀورو گهر اندر پاڻ سان گڏ رکي ٿا ڏيڏر گنداريا.
 توڙي شري ٿي ٿي ٿرڙيون ٿيون اٿن. شري
 ڪنڊياليل منشي تعلق جو دورو ڪري ڪورڊر
 کي لکيو ته اسي هزار ماڻهون، مرد، زالون ۽
 ٻار پنهني ارادي سان سرڪار جي مخالفت

ڪري رهيا آهن. نوهاڻي ضبط آفيسرن
 کي حجام ٿيڻ ملي سگهي. ڏاڙهي ڪورٽن
 لاءِ ڪين ڏيڏر پند ڪري پري وڃڻو پوي.
 عملدار جي مرڪز ڪار ڪپ ۾ اڏي پئي،
 اها ٿڌن لڪري سگهي ڇڏن وٺي پائي
 اجازت ڏئي. گارڊا پارسي جنهن کي فلن
 مڪ ٿي هزارن جي زمين وڪي وڃي آهي
 نئين کي ڪاڪوس مينڙا لاءِ پنکي ڪوڙ

ساڳي ڳالهه سمجهڻ گهرجي. جيڪي
 زمينون سرڪار ضبط ڪيون اٿن تي
 گهرجي ڪاٺيدار وري پاڻ پوک ڪرڻ کي
 ويا. درٻار گوپالڊاس جي ڌرمپنتي
 لڪشي ديو ۽ ڪماري منو پيٽ
 ست پڻ اهڙين سرڪاري ضبط ڪيل زمينن
 ۾ داخل ڄمائي ويٺيون. وٺي پائي سرڪار
 ۾ چٽاڻ ڏنو ته جيڪڏهن توهين ستياگرهين
 جي زمين تي قبضو ڪندا ته هيءَ باهه
 ساري گجرات تائين ڦهلجي ويندي ۽ ساري
 گجرات مان ايندڙ سال توهان کي ڪوڏي
 به پل ڪانه ملندي.

بڻوڊولي ستياگرهه ۾ زالن وڏو ڀاڳ ورتو.
 ميڙن ۾ توڙي سرگسن ۾ زالون سوس ڪيون.
 هو ستن جا ڀڄن ۽ لڙائيءَ جا وير گانا
 گهڻيءَ گهڻيءَ ۾ ڳائي ستياگرهين جو امنگ
 آشا ۽ اتساه قائم رکنديون آيون. هنن کي
 ٿي جگري لهس ٿي آني جڏهن سندن
 مينهون ۽ سان ضبط ڪري پناهن جي ڏنڊن
 هيٺ ٿي ماري ويا يا ڪاسين هٿان ٿي قتل ٿيا.
 هڪ ڪڙمي عورت سرڪاري عملدار سان
 ٽڪر ڪاڻڻ ڪري پڪڙي ويئي. سندس
 پتي ڏيڻو ٿي ڏنو سو ڪيس به پڪڙيائون
 جنهن هو ڪمزوري کان معافي وٺي. جيتوڻيڪ
 مرد حاضر نه هئو، تڏهن به پوليس مرد
 تي مقدمو هلايو. مائي گهٽ سان ڪورٽ
 تائين ويئي ۽ چيائينس:-

”مٿان ڪورٽ ۾ مارجسٽر اڳيان ٿيڻي پيو
 آهين. چئجائن ته پل ڳري ۾ ڳري سزا
 ڏئي. منهنجو ڪو خيال نه ڪج ۽ نه ٻارن
 جوئي. منهن ۾ مرڪرڪه جيڪي مارجسٽر

آس ۽ اڳيان به ڪيڙا آهن جي انسان کي ڪائي ٿا وڃن.
 — ٻيو

ရက်စွဲနှင့် နေ့ရက်ကို ဖော်ပြပါ။

[illegible]

شيوا جو ڪاريه ڪيو هو تنهن کي رکيو ويو ته ماڻهن کي خدمت ڏياريندا رهين نه سگهجن ۽ غصو دور ڪري عمر ۽ شائنيءَ مڙهين. تنهن ڪري سوانه ساري تعلقي ۾ اڀاري سو آزمائيل ستياگرهي ڪاريه ڪرنا ڳوٺ ڳوٺ ۾ رهايا ويا جيئن سڌورو سال احوال روز بروز ۾ ڪمزور ڪري پڇيائين ۽ ماڻهن جي دل کي ڳالو ڳالو ۾ پڇيائين. نتيجو اهو نڪتو ڇو پئڌو ته هن ڏينهن ۾ اردولي تعلقو هڪ اوجھي قلع ۾ ٻڌل بڻجي پيو. واپس ڏيئي لنگھڻ کي ڇڏي ڇڏڻ هڪ سو چنڊا توهان مان سڃاڻي ڪري آيا جيڪي ۾ ٻڌل گهڙيءَ تائين لڙندا رهيا ته سوڀ ٻئين آهي. پر پهر آهي ته اردوليءَ جا ۱۷ هزار ڪاٺيدار ئي هن ڌرم ۾ ڀاڳ وٺن.

بيشي ڪائونسل ۾ سرڪاري ميمبر اندرسن چيو ته ماڻھون ڏند جي پراڻو نه ٿا ڪن پر جڏهن سندن زمينون ليلام ڪيون وينديون تڏهن ڏسو ته ڪيترا ٿا ڪاٺيدار ڪري اچن. سرڪار ئي سرڪار ڪن شادوڪار ڪاٺيدارن کي اطلاع ڏنو ته اوهان جيون زمينون ضبط ڪيون ويون آهن. ان تي گاندھيءَ لکيو:

”سرڪار سينٽرل وڊر ۽ رينڊ طرفان ۱۶۰ رپيا ڏيڻ لاءِ پراڻو ڪري سندس هزارن روپين جي زمين ضبط ڪئي آهي. هن نه راورڻ واري ڪار تي.“

واپس ڏيئي سرڪار کي جواب ڏنو ته زمين کان وڌيڪ پيارو آهي سومان. سرڪار جي ضبط ٿيڻ تي لوڻيس ۽ زمين کي سرڪاري ملڪيت بڻائڻ جي لوڻيس ڪو اهو ڪونه

تعلق ڪئين ضلعا يا چمچي نه سارو پارٽ ورش اچي ٿو وڃي... هي سوال ٿورو لکڻ ڏين ڏين جو نه آهي پر سومان جو آهي... ڪاميابيءَ لاءِ اوهان کي ڌڻي، سنڀر ۽ هوشيارِي ڪپندي. سرڪار اوهان جي ڳڻڻ نمونن سان پريڪيا وٺندي. لالچون ڏيندي، هڪ بي کي وٺڻ هائي ايڪتا کي ٿوڙيندي، تڏهن به توهين اڌول بيهندا نه ڪاميابي ملندي.“

مهاٿما گاندھيءَ به آشيرواد ڏيندي چيو:

”هر هڪ منش جو حق آهي ۽ اهو سندس ڌرم آهي ته انيءَ جو مقابلو ڪري. هي ستياگرهه اوهان تي انيءَ جي ڏنل هٿاڻي لاءِ آهي پر هن ستياگرهه جو اثر ساري ديش تي پوڻو آهي. سوراڄ حاصل ڪرڻ سان به واسطو آهي. جڏهن انيءَ جو احساس ٿئي ۽ ان انيءَ جو شائني مه لاهي انتظام سان مقابلو ڪجي ۽ ان ڪري ڪشت سڀڻ جي شڪتي ۽ گهڻا ڄاڻي تڏهن سوراڄ جي اوڏو اچي ٿو.“

سرڪار ستياگرهين تي پهريون وار ڪيو ڏند جا لوڻيس ڪڍڻ جون ته جن وڌايل نرخ موجب ڏنل نه پري آهي تنهن ڏينهن جي اندر ڏنل پرين نه ته ۲۵ سيڪڙو ڏند پڻ وصول ڪيو ويندو. واپس ڏيئي محسوس ڪيو ته هينئر سرڪار وصوليءَ جا وارنت ڪڍندي ۽ لوڪن تي ڏاڍا ٿيندو. انڪري خلق کي شائني ۽ سنڀر ۾ رکڻ لاءِ هر ڪنهن مکيه شهر ۾ آشرم کوليائين جتي تمام آزمودگار ۽ آزمائيل ستياگرهي ڪاريه ڪرنا جن اسهيوگ جي حلچل ۾ يا اڳ ۾ پڻ ديش

ڏيا آهنسا جي وپريت نه آهي ۽ جي آهنسا جي وروڌي ٿئي ته اها ڏيا ڪانڊي.

— 174 —
 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

... 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

... 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

[7]

... 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

... 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

سرڪار به گاندھيجي خلاف قدر ڪيا ۽
آخر موقع بلڪل موزون سمجهيو ۽ ۱۰ اپريل
تي کيس گرفتار ڪري مٿس بغاوت جي
ڏوهه هيٺ ڪيس هلائڻون. جيئن اڳ
لوڪ مانيه تلڪ تي هلائڻون.

گاندھيجي کي اڳي ئي پنهنجي گرفتار
ٿيڻ جو شڪ هو سو ان لاءِ ماڻهن کي تيار
ڪندو رهيو ۽ ورور لکندو رهيو ته منهنجي
گرفتاري تي ڪوبه وڳوڙ نه ڪيو، عزتال
به نه ڪيو، جوڙجڪي پروگرام هلائيندا
اچيو.

گاندھيجي ڪورٽ کي چيو:
”مون کي ڏوهه قبول آهي. مان هن
سرڪار خلاف ددوهه جو پروگرام
گهڻي وقت کان پئي ڪيو آهي. ايشي،
مدراس ۽ ٻين ڇورا ۾ جهڪڻ جهڪڻ
واقعا ٿيا آهن ته لاءِ مان جوابدار آهيان.
مان هزار ٻار سان پي ڪيلو آهي ۽ اها
ڪيليندس. توهان لاءِ دستو هڪڙو ئي آهي.
يا اوهان خود پاڻ استيڻا ڏيو يا
مون کي وڏي ۾ وڏي سزا ڏيو.“

جج پرومپٽ ملالو ميانا گاندھيءَ کي ٻه
سال سخت بدورشي سان قيد ڪيو. سزا
ڏيندي چيو:
”مان اوهان کي لوڪ مانيه تلڪ کان نهيت
درجو ڏيان ته تو چاهيان.“

گاندھيجي ڇوڙ:
”مون کي لوڪ مانيه تلڪ جي ٽالن سان
گڏيو اٿو اها مون لاءِ وڏي مشرقي
ٻالو آهي.“

گاندھيجي ٻوڙ قيد مان سنيو ۾ مڪملو:

سنڌي مسلمان به هئا پر افغان سرڪار کين
اچڻ نه ڏنو.

احمدآباد ڪانگريس پر اساهه جي حد
نه رهي. گاندھيجي کي سول نافرمان لاءِ
سردار مقرر ڪيو ويو. اوتروني وڌيڪ
سرڪار ڊڙدونس ڪرڻ ۾ وڪ وڌائي.
ڊسمبر ۽ جنوري ۾ ٽيهه هزار ڪانگريسي
ڪاريه ڪرنا قيد ۾ گهسيڙيا ويا. ۱۲ جنوري
تي گنتون اندرا پرديش ۾، ڀلون نه ڏيڻ جو
سٽاءِ عمل ۾ آڻڻ شروع ڪيو ويو.

پهرين فيبروري ۱۹۲۲ تي ميانا گاندھيءَ
وائسراءِ کي چٽاڻ ڪيو ته آءٌ پرڏولي تعلقي
۾ سول نافرمان لاءِ جو تحريڪ پنهنجي نظرداريءَ
هيٺ شروع ڪرڻ وارو آهيان.

پرڏولي انگري چوندو ويو جو اتان
جا ڪاريه ڪرنا گاندھيجيءَ جا ستياگرهه جي
باري ۾ شرطن ۽ جوڙجڪي سٽاءِ جي پوريءَ
ریت سرانجامي ڪري رهيا هئا. پر ه
فيبروريءَ تي اوچتو ئي اوچتو اتر پرديش
۾ چوري چورا ڳوٺ ۾ ماڻهن جو انبوهه
پوليس ٽائي تي ڪاهي ويو ۽ ۲۱ سپاهين
۽ هڪ سب انسپيڪٽر کي ٻاهر ۾ ڇڏائي
ڇڏيائون. گاندھيجيءَ ڏٺو ته ماڻهو قبضي کان
ٻاهر نڪري ويا آهن. انگري ستياگرهه
مجهل ڪرڻ جو اعلان ڪيائين ۽ آل انڊيا
ڪانگريس ڪاميٽيءَ به اهو فيصلو بحال
ڪيو. رڳو شخصي ستياگرهه جي اجازت
ڏنائون. انهيءَ فيصلي ملڪ ۾ سخت ناراضو
۽ نراسائي پيدا ڪئي ۽ آزاديءَ جي تحريڪ
کي وڏو ڌڪ لڳي ويو. جتي ڪٿي مانائين
اچڻ لڳي ۽ پڻ ڇڙ ۽ رنج.

مشڪلاتن جي آڏو جهڪڻ ۾ نه پر انهن جو مقابلو ڪرڻ ۾ ئي سوراخيه
سجائڻ آهي

اڳواڻن جي چڪرن تي بندش وڃيڻ لڳي.
 ديش بندوبست تي ميمنسنگ، شير بر وڃي
 تي روڪ وڌائون. راجيندر پرساد تي آزاد
 وڃڻ تي بندش پيشي ۽ لالاجي پيشي کي بنايو
 وڃڻ نه ڏنو ويو. مٿي مٿي ۽ آسام پراڻت
 ۾ گورن جي چانهه - باغيچن جي ۱۲ هزار
 ڪسانن هڙتال ڪئي ۽ بنگال جي ٽرنسپورٽ
 ڪم ڪندڙن هڙتال ڪئي. ۸ جولاءِ ۱۹۲۱ع
 تي ڪراچي ۾ خلافت ڪانفرنس ٿي جنهن جو
 پرنسپل مولانا محمد علي شو. اتي ٽيڙا
 بچال ٿيو ته جيڪڏهن پرنس سرڪار خلافت
 بابت پنهنجو رخ نه بدلائيندي ته ڪو به
 مسلمان لشڪر ۾ نوڪري ڪو نه ڪندو
 سول نافرمالي شروع ڪئي ويندي ۽ هندستان
 ۾ رعيتي راج ڪڙو ڪيو ويندو. ان ڪري
 محمد علي شوڪت علي، ڊاڪٽر صيف الدين
 ڪچاو، شڪر آڇاڙهه سوامي ڪر ڪڙو،
 مولانا حسين احمد ديو بند وارو ۽ مولانا نصير
 احمد تي ڪراچي ۾ مقدمو ڪيو ويو ۽
 ۶ سال جيل جي سزا ڏني وئي. ان ڪري
 گانڌي جي ۽ ٻين ڪانگريس اڳواڻن اندر
 ساڳيو ٽيڙا پنهجن صحابن سان پڌرو ڪندو
 ۽ شير شير ۾ ميزن ۾ اهو ٽيڙا بچال ڪيو ويو.

پير شا چالو ڪرڻ، ڪانگريس محدود
 ڪرڻ ۽ لائو گڏ ڪرڻ جو
 پروگرام صدف اندر وڌي انسان سان
 سر انجام تي ويو. تڏهن ولانتي ڪڙي تي
 پيشڪار جي آڳاٽي وٺي ۽ درهند
 ولانتي ڪڙي جي حوالي ڪڻ وٺي.
 شهنشاهه جو بت پريس آف ولس ۱۷ نومبر
 تي هندستان ڀتو پڙهن جي آمد جو پيشڪار

پاڻ کي پارت جي ڪنگال جنتا سان
 جوڙيو ۽ اڇو وڇي ۾ آزاريل جاتين جي
 اڏار جو ڪاريه انڊين نيشنل ڪانگريس
 جو ڪاريه بڻيو ۽ ڪانگريس جو ڪاريه ڪرڻا
 گانڌيجي بڻيو.

سرڪاري اسڪول، ڪاليج ۽ ڪورٽون
 بهشڪار ڪرڻ ڪري هزارين وڏي پارتِي باهر
 نڪري آيا ۽ سوين قومي اسڪول کلي
 ويا. ڪلڪتي ۾ چوٿين فيبروري تي نيشنل
 ڪاليج ٻه ڀاڱا ٿيو. ٽرت تي علي ڳڙهه ۾
 نيشنل مسلم يونيورسٽي کلي؛ بيار وڌيا پيش
 تلڪ مهارا شتر وڌيا پيش، ڪاشي وڌيا
 پيش ۽ بينگال قومي وشو وڌيا ٻيا ٻيا.
 انهن مان هزارين سوراڄ جا جوان ٻرچا ڪرڻ
 پيا ۽ گانڌيجي جو سندس ڳوٺ ڳوٺ ۾
 پهچائڻ کي لڳي ويا. مارچ ۱۳ تاريخ ڪاريه
 ڪارٽي سڀني ٽيڙا ڪيو ته تلڪ سوراڄ
 جي يادگار ۾ فند جاري ڪئي جنهن ۾ جولاءِ
 تائين ڪروڙ ٻيا گڏ ڪيا وڃن، ويهه لک
 ست ڪٽڻ جا چرخا چلايا وڃن ۽ هڪ
 ڪروڙ ڪانگريس ميمبر ڪيا وڃن جن سان
 سوراڄ وٺڻ جي اهڙي ڪيڙي جوڙي سڳي.
 گانڌيجي ظاهر ڪيو ته لوڪمانيه تلڪ
 جو سچو يادگار آهي سوراڄ اسٽاپن ڪرڻ.
 هڪ طرف اڳواڻن ۽ نوجوان وڏي پارتِي گانو
 گانو ۾، گهڻي گهڻي ۾، اهڙي ڪيڙي
 ۽ سوراڄ جو سندس پڇاڙو، ٽرت وري چري
 ڪٽڻ جي ڪاريه سوراڄ جو نالو ڪٿن ۽
 جهوڙين ۾ رهندڙ استر ۾ ڪنن تائين
 رسايو ۽ هنن ۾ نئين جان ٽوڪي ۽ ڳوٺاڻن
 هنرن کي چيڏان ڏنو. سرڪار ان ڪري

جيڪا سنسڪرتي پاڻ کي الڳ ۽ علحدو ڪري رکڻ جي ڪوشش
 ڪندي آها زندو رهي نه سگهندي.

نيرو پوزيٽو هون. هر ڪو چليانوالا سان
 جي ياترا ڪري رت ۾ ٻيل رڃ کڻي نوري
 تڪ ڏيئي رهيو هو. پنجاڻي وري عرو علي
 ۾ آيا هئا تنهن جو اختيار ٿيو ڪانگريس جي
 پٿرين تي راڄ ۾:

ڪڏي نئين هارنا
 پاوين ساڙي جان جاوي
 اسين نئين هارنا
 پاوين ساڙي جان جاوي
 توڻي نوار ڪولون
 ڪنڊي دي ڌار ڪولون
 گولي دي مار ڪولون

اسين نئين هارنا
 پاوين ساڙي جان جاوي.
 اهو راڄ ٿايو شريعتي سرلا ديوي چوڌراني
 پنجن جي پتي رام پنج دت چوڌريءَ کي
 فوجي راج جنرل ٿيڻ جي سزا ڏني قيد
 ڪيو هئا.

سرڪار ماڻهن جي تاء کي تازو لاء هڪ
 طرف فوجي راج ۾ قيد ڪيل اهلوانن ۽ ٻين
 راجپوتن، قيدين کي آزاد ڪيو ۽ ٻي طرف
 حڪومت جا سڌارا ڪرڻ جو اعلان ڪيو.
 اجلاس وقت تي لالا حڪشن لعل، دانشور
 سب ٻال، ڊاڪٽر ڪيلو، مولانا محمد علي
 ۽ مولانا شوڪت علي آزاد ٿي آيا ۽ کين
 ڊپليڪيٽن شاندار مرمجا ڏني. اعزيءَ طرح
 جيتا کي ڏينهن جو سرڪاري قدر بڻيائون.
 پنجاب جي وٺن تي سرڪاري شروعات
 ڪاميٽيءَ جي رپورٽ مئي ۱۹۲۰ع ۾ ٿي
 تي پنجن کانڊي ۽ کي ڏڌ ڪوڏ ٿي
 انگريري راج انصاف تي ٻڌل نه آهي، جو

سي ٽڪڙو اٽل پوري. گانڊيجيءَ حاضرين
 تي چيو ته اوهين سڀئي ولاتئي چيڙن سان
 سڀيا پيا آهيو پوءِ اهڙا ٿيڻا ڪيئن ٿا ڪريو
 جي عمل ۾ آڻي نه سگهيو. پيٽر آهي ته رڳو
 ولاتئي ڪپڙي جو بيشڪار ڪريو.

توهان کي ٽڪڙو اٽل ڪي سو وري
 ڪن ٿيندو. جڏهن انهيءَ سرڪار سان هر ڪپڙي
 اوهين سات ڏيئي رهيا آهيو. جي سرڪار
 آڏو سڄي ريت ۾ Resistance مخالفت ڪرڻي
 اٿو ته سرڪار سان سڄو ڇڏي ڏيو. گانڊيجيءَ
 آخرين تقرير ۾ چيو:

”مسلمانن هتي وڙندار ٿيڻا ڪيو
 آهي ته جيڪڏهن سرڪار جنگ جي
 صلح جا شرط سندن مرضيءَ پر خلاف
 ڪندي ته مسلمان سرڪار سان سڀئي
 تعلقات ٽوڙي ڇڏيندا. سڄو ڏيڻ کان
 انڪار ڪرڻ جو لوڪن کي هر ڪوشش
 آهي. سرڪاري لٽ ۽ ٻلا رڪڻ يا سرڪاري
 نوڪريءَ ۾ رهڻ لاءِ اسين ٻڌل نه آهيون.
 جيڪڏهن سرڪار اسان سان ڊوڪو ڪيو
 ته اسان کي هن سان اسڪار ڪرڻ جو
 اڌڪار آهي.“

اعزيءَ طرح اسڪار يا قطع تعلقات جو
 اختيار ڀارت جي سياسي جدوجهد ۾ ظاهر ٿيو.
 ڊسمبر ۱۹۱۹ع ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس
 جو اجلاس امرتسر ۾ ٿيو. چليانوالا باغ جي
 شهيدن کي سمنان ڏيڻ لاءِ ساري ديش مان
 ۳۶ هزار ڊپليڪيٽ اچي گڏ ٿيا جيترا اڳ
 ڪڏهن ڪين ٿيا هئا. لوڪمانيه تڪ، ديش
 بندو چتر نجن داس، ٻين چندر پال، محمد علي
 جناح، سڀئي اڳواڻ آيا. پند ۾ تليل

پنهنجي اڃا موجب غربت اختيار ڪرڻ جو آدرش نهايت ئي ڪشش
 ڪندڙ آهي

د هلي ۽ بر پوليس گوليون به خلايون .
لاهور ۽ امرتسر بر پټ اخري اُتاسه سان هټال
تي ۽ سرگسون نڪتيون ۽ پوليس گولي
هلائي .

گاندېجي مدراس مان موٽي بهمني آيو .
۶. اپريل صبح جو لوڪ چوپائي ۽ تي اچي
گڏ ٿيا . سمند بر ٿي ڏيئي ٻوڏ سيني شاعري
سرگن بر ناکردوار ڏي هليا ۽ وات تي
مسجد بر هندو مسلمان اڳيان گاندېجي ۽
شريعتي سرويچي ٺاڻڊو ٺهرايون ڪيون .
ڀارت ورش جي ڳوٺ ڳوٺ بر دولت قانون
خلافت هٿتالون ، اڀواس ۽ سرگسون نيون .
جڳ ڪو ساگر ايسامي آيو هجي . سائي
ڏينهن سانجڻي ۽ جو گاندېجي ، سرويچي
ٺاڻڊو ۽ ڪيترا سیر شيوڪ بيشاعدي ڇپايل
ڪتاب محمد سوراج ۽ سرود به ڪلي هزارين
بر وڪيل لکيا ۽ ماڻهن بر ٻڌايائون ته بيشاعدي
ڪتاب شريد ڪرڻ به ڏوڏ آهي ۽ قيد
ملي سگهي ٿو .

ماڻهون هتون هٿ ڪتاب شريد ڪرڻ لڳا .
چنن آڻن جي قيمت بدران ڪروڙيون ٻوڏ ٿي ،
ڪو پنج رپيا ڪو ڏهه رپيا . ڪن پنجاه رپيا
چوٿڙي ۽ لاء به ڏنا .

سند بر به ضبط ٿيل راجپوتي ڪتاب
وڪيل جو ستيارڊ ڪيو وڃي ۽ شري جهنڊ
ميتا ڊاڪٽر چوٿرا ڪڍائي شري بهرامداس
دولتراج ۽ بين بيشاعدي ڪتاب وڪيا .

گاندېجي ڪي دخلي ۽ مان ۽ امرتسر مان
اُتي اچڻ لاء تارون آيون نئين ڪري
۷. اپريل گاندېجي بهمني ۽ مان ريل بر ڏيئي
دخلي ۽ روانو ٿيو . آچاره آسود مل ڪڍائڻ

۳. مارچ ۱۹۱۹ ملڪ بر هٿ تال ۽ اڀواس جو
ڏينهن ڪري مٺايو وڃي . پير ٻوڏ تاريخ
بدلائي ۶ اپريل مقرر ڪئي ويئي . گاندېجي ۽
ڪي اميد هئي ته بهمني ، مدراس ، ٻٻار ۽
سند بر ته سندس اپيل جي پيروي ڪئي
ٿي ويندي پر ساري ديش بر هڪ ڪرامت
ٿي چڪي . سيني شهرن بر ”هٿ تال“ ٿي ۽
لوڪن ندي ۽ ڪناري ديش جي ڪلياڻ لاءِ
ٻار ٿنا ڪري اڀواس چوڙيو . دخلي ۽ بر تاريخ
بدلي ۽ جي تار وقت تي نه پيئي تنهنڪري
۳۰ مارچ تي هٿ تال ڪرڻ لاءِ سوامي شردانند
۽ حڪيم اجمل خان جي صحيحن سان ونه
پتر نڪتا هئا . دخلي ۽ بر اڳ ڪڏهن به اخري
”هٿ تال“ نه ٿي ۽ نه ڪڏهن اخري هندو
مسلم جي هڪ وجودي ٿي . جامع مسجد بر شاعري
ميٽر ٿيو هندو مسلمان سڀ اچي ڪنا ٿيا ۽
اڻي سوامي شردانند کان پٺا ٿرڙو ڪرائي
ويئي . سرڪار جي ۽ روڻداد ڏسي دخلي
ويئي . چانڊني چونڪ وٽ هٿ تالي سرگس
لنگهي ته لشڪر بندوقون سامهون ڪيون .
اُمالڪ سوامي شردانند چئي ڏنو :

”حرم سينا کول ڪري هنن گولي چلائو“ .
سوامي شردانند جي شير واري گجگوڙ
ساري ڀارت بر گجڳ لڳي . انهي ۽ خبر ملڻ
تي سند جي هڪ سرڪري چينمل بر سرام
پنهنجي روزاني اخبار بر لڪاريو :

”اڳيان آڏن وٽ پوين سر سنا هيا
ڪلاڪي هٿ ڪسڻ جو ڪوپ وڃي“ .
انهي ۽ لکي ڪري چينمل بر سرام ڪي
سرڪار بر خلاف وڌوڻ جي ڏوڏ حيث
ڏيڍ سال سخت پورهي سان قيد جي سزا ملي .

انسان پنهنجي پاپ ڪارڻ ٿي بيدار پوي ٿو . جنهنجو من تي پورن
قبضو آهي سو بيدار نه ٿو ٿي سگهي .
— بابو —

وارنٽ ڪڍيا. شري موڪل لعل بانڊو جو بصرن جو ڪيت هئو، تنهن تي به سندن لڳي ويئي. ڳانڍاپي ۽ جي جوت تي سري بانڊو ڪيت مان بصر ڪڍائي ويو جنهن ڪري سرڪار کيس گرفتار ڪيو ۽ کيس ۽ سندس ساٿين کي قيد جي سزا ڏني. ان مان نين کي انعام آيو. ايتري ۾ مملتدار ٽانڊي ۽ کي نياڻو ڪيو ته جيڪڏهن سڀنديءَ وارا پٽيدار ڀل پريندا ته سرڪار غريبن کان وصولي مهمل ڪندي. ڳانڍاپي ۽ ڪليڪٽر کان ان جي تصديق ڪرائي ۽ اهڙي طرح ستياگرهين جو ڪيل انجام پورو ٿيو. شريمني انئي بيسٽ ان وقت يارڊ ورش ۾ هوم رول (خود حڪومت) معامل ڪرڻ لاءِ زبردست پوڄا پڄارو ڪيو هئو جو پٽيدارن جي ڪن ٽانين پيٽو هئو. ڪيڙا جي ستياگرهه گجرات جي ڪاشتڪارن ۾ راجنيتڪ بوجه پندا ڪئي. ڪم ڪندڙن جو جتنا سان سمجھ ڪ آندو. ڪڙمين کي پنهنجن شڪتيءَ جي ڀرور ٻڌي ۽ لوڪن کي پتو پيو ته اسان پاڻ ئي پنهنجو اڏار ڪري سگهون ٿا، مدار آهي سڄي شڪتي ۽ قرباني ٿي. ڪيڙا جي رهواسين پنهنجي اهنجن دور ڪرڻ لاءِ انگس اختيار ڀرابت ڪيو.

۱۹۱۹ع جي شروعات ۾ ڳانڍاپي ۽ انصارن

۾ رولٽ رپورٽ جي خبر پڙهڻ جيئن ۾ لکيل خبر ته سرڪار انگلنڊي جوانن کي سندن ڪاررواين کان روڪڻ لاءِ قاعدو ڪوڙيندي جنهن موجب کين بنا سبب ڏيڻ جي گرفتار ڪري قيد ۾ رکي سگهندي. کين نه مشيل ڪرڻ جي اختياري رهندي ۽ نه ايبل وغيره

سڏ ڪيو. ڪيڙا ضلع ۾ بوساٽ نه ٻوڙ ڪري فصل نه لٿو. قانون موجب سرڪار کي ڀل جي معافي ڏيڻي آهي پر عملدار ائين چوڻا ڪن؟ بمبئي ڪائونسل ۾ شري وٺل ڀائي پٽيل ۽ سر گوڪلداس ڪانڊاس سندن سوال ڪيو. سرڪار چوي ته فصل چئن آن کان وڌيڪ لٿو آهي. ڪڙمي چون ته ڪيت لٿو آهي. گجرات سڀا جنهن جو پريزيڊنٽ ڳانڍاپي هئو تنهن سرڪار کي چيو ته ان ڳالهه جو امين کان فيصلو ڪرائجي ته فصل ڪيترو لٿو آهي. پر سرڪار بهادر امين ڪيئن مڃي. پيا سڀ هيل جڏهن پيڪار واپا ٽڏهن ڳانڍاپي پٽيدارن کي ستياگرهه ڪرڻ جي صلاح ڏني ڇو ته غريب پٽيدارن لاءِ ڀل ڏيڻ لاءِ پنهنجا ڀورو ۽ ٻئي رڪن ڇڏي نوبت اچي رسي هئي ٻيو. ڳانڍاپي ۽ جي چوڻ تي پٽيدارن پرتگيا ڪئي:

”جنهن ته فصل چئن آن کان گهٽ لٿو آهي تنهنڪري اسان پرتگيا ٿا ڪريون ته سرڪار کي هن سال لاءِ طالب ڪيل ڀل ٻاڙهي ڪين پريڏاسون ۽ ڀل ته اسان جون زمينون ضبط ڪري ڇڏين. پر جيڪڏهن سرڪار ناري ضلع ۾ ڀل جي وصولي مهمل ڪندي ته اسان مان جيڪي سڀندي وارا آهن سي ٻڌايا ڀل پري ڏيندا...“

هن آندولن ۾ واپ ڀائي پٽيل پنهنجي چڱي چوڪي ڪمائي جو وڪالت ڇو ڏاندو سڙائي اچي زياد اناٺ آشرم ۾ ڪپ ڪوڙي ويٺو ۽ انسويا پيٽ ۽ مڇاڊو ڏيکائي پٽ ساٿي ٻڌيا. سرڪار پٽيدارن تي ضمنيءَ جا

انسان کي ڪوشش ڪرڻ تي ئي راضي رهڻ گهرجي، بشرطيڪ
ورتل ڪوشش صحيح به آهي ۽ شڪتيءَ مطابق به. — بابو

نهن ڪري اهو آزار ٿيو.

۱۹۱۷ع ۾ پنڊت مڊن موهن مالويءَ هلي اسيمبلي ۾ رٿ آندي ته هندستانين کي ٻين ملڪن ۾ گرومت ٻڌل مزدور ڪري موڪلڻ تي بندش وڌي وڃي. گانڌيجيءَ امپيريل سٽيزن شپ ائسوسيئيشن کي چيو ته اوهين سرڪار کان طلب ڪريو ته ۳۱ جولاءِ ۱۹۱۷ع اندر مزدورن جي ٻاهر موڪلڻ تي بندش وڌي وڃي، تڏهن ئي سرڪار چرندي نه ته پئي گولڻائي ڪندي. گانڌيجي وائسراءِ سان گڏيو پر هن پڪي تاريخ جي خاطري نه ڏني. گانڌيجي تنهنڪري انهيءَ طلب جي پٺڀرائيءَ لاءِ ڪراچي، ڪلڪت ۽ ٻين شهرن ڏي ويو جو ڄاڻاين ته هي سوال ستياگرهه ڪرڻ ڇڏو وڃي. پر سرڪار ۳۱ جولاءِ کان اڳ ئي ٻڌرائي ڪڍي ته گرميا مروز ڪري هندستانين کي ٻاهر موڪلڻ بند ڪيو ويو آهي.

جڏهن گانڌيجي ۱۹۱۶ع ۾ لکنؤ ڪانگريس اجلاس ۾ ويو تڏهن راجڪمار شڪل نالي هڪ بيماري گڏيس جنهن کيس ٻڌايو ته ڇهه پارن ۾ يوريني گورا هندستاني ڪڙمين سان ظلم جو ورثو ڪري رهيا آهن. گانڌيجيءَ ۱۹۱۷ جي اپريل ۾ شري جيو ٽران ڪرپالائيءَ کي مٿس ڀرور ۾ تار ڪئي. آچارڊ ڪرپالائيءَ جو نالو گانڌيجيءَ سنڌ ۾ ڊاڪٽر چوٽرام گدواڻيءَ کان ٻڌو هئو. آچارڊ ڪرپالائي اسٽيشن تي گانڌيجيءَ کي وٺڻ آيو ۽ کيس پروفيسر نارائڻداس ملڪاڻيءَ جي جاءِ تي رهائين. گانڌيجي اتي جي وڪيلن بابو راجيندر پرساد ۽ بابو برج ڪشور سان صلاح

ڪري فيصلو ڪيو ته ”ٽين ڪانپا“ يورواڇ مٿا بند ڪرڻ ڏيندي پر اهو ڪورٽن ۾ دل ٻڌائي پڳا خرچ ڪرڻ سان نه ٿيندو. ٻڌل دليان مان ڪڍي ڇڏڻ ئي، ڪارگر آراءِ آهي. گانڌيجيءَ وڪيل دوستن کي چيو ته مون کي توھانجي مدد ڪندي نه ڏيندو ۽ وڪالت جي ٻو لڪوڙهه ڪرڻ لاءِ توھن ڪري سمجهائڻ لاءِ اوهان جي سڃاڻپ ڪئي ۽ جي ضرور پيو ته اوهان کي قيد ۾ به داخلو ٿيندو. دوستن بي مدد ڏيڻ نه ليڪ سمجهيو پر قيد ۾ هلڻ نئين ڳالهه لڳن. گانڌيجي ٻوڙ ڳورن جي سيڪريٽريءَ سان گڏيو جنهن ڀڄڻ مان چيس ته تون ٻاهريون ماڻهو هٿ آيو ڇو آهين؟ اسين ڄاڻون اسانجا ڪڙمي ڄاڻن، ٻاهرين جو ڪو واسطو نه آهي. گانڌيجيءَ وڙلدي ڏيس ته ڪڙمين جي تڪليلن جي ڇاڇ ڪرڻ جو مون کي شرڪو هئڻ آهي. گانڌيجي ٻوڙ ڪشمير مان گڏيو جنهن سان کيس هيٺائين جي ڪٽي ۽ حڪم ڪيائين ته ڪشمير واپس هليو وڃ. گانڌي سمجهي ويو ته عملدار مون کي گرفتار ڪندا تنهن ڪري تڪڙو تڪڙو موٽياري ڏاسين وڃڻ جو بلو ڪيائين، پر اُتان هڪ حزميءَ تي ڳورن جي ڏاڍ ۽ آزار جي خبر آئي هئي. گانڌيجي اڃا وات تي ئي هئو ته پوليس اچي سڙي ۽ کيس سرڪاري نوٽيس ڏنو ويو ته ڪشمير ڇڏي ڇهه پارن مان اڪرتي وڃ. گانڌيجيءَ نوٽيس وٺي لکن ڏنو ته مان ڇهه پارن مان ٻاهري ٿي ڪٿي آهي اسين ڇهه پارن مان ٻاهر ڪونه ويندس. پوئس سرڪار جو مختار هن ڌرتي لوڪو

اسان کي گهرجي ته لٽ، ٽلوار، بندوق سڀ ڇڏي ايشور ڪي پاڻ سان ساڻ ڪٿي هئون. — بابو

مري ويو پر هن تڏهن به ياترا ۾ هلڻ چالو رکيو.

۶ نومبر ۱۹۱۳ع ۾ ياتري جن ۾ ۲۰۳۷ مرد ۱۲۷ زالون ۽ ۵۷ ٻار هوا سي ٽرانسوال جي حد ۾ گهٽڙيا. هڪ ڏينهن اڳ وڪٽرسٽ جا گورا گڏ ٿيا هئا. جي هندستاني ٽرانسوال ۾ گهرندا ته ڪين گوليءَ سان ماري ڇڏينداسون. پر هنن جي ميٽر ۾ گانڌيجيءَ جو ساٿي جرمن ڪالن باچ به وڃي حاضر ٿيو ۽ ڪين سمجهيائين ته هندستاني ڪنهن به يورپيءَ کي ايڏا ڏيڻ وارا نه آهن ۽ نڪو توهانجي ملڪ تي قبضو ڪرڻ ٿا گهرن. توهانجي هندستاني نه رڳو انصاف ٿا گهرن ۽ هيءَ ياترا هنن ظلمي ٿي پائوندين جي ڀل خلاف مظاهرا ڪرڻ لاءِ شروع ڪئي آهي. هي بهادر لوڪ اٿو. هو ضرور ٽرانسوال اندر گهٽڙيا توڙي توهين ڪين بندوق جو نشان بڻائيندا توهانجي گولين جي پٽو کان پوئتي هٽي وڃڻ وارا نه آهن. ياتري پنهنجي قرباني ۽ ڪشت سهڻ جي هلت سان توهانجي دلين کي اوس ئي پگهاري ڇڏيندا.

نتيجو اهو لڪو ته ڪيترا گورا پاڻ ياترين کي ڏسڻ آيا. ڪنهن ڏنيش نه ڏيکاريو! هر هڪ ياتري ڊبل روٽي ۽ ڪنڊ چيني سان ڪري پڇڻ ٿا ٿيندو ٽرانسوال ۾ بند پيو. ۷ تاريخ رات جو پوليس گانڌيجيءَ کي گرفتار ڪيو. ياترا جو دلڪش ورڻ اخبارن ۾ ظاهر ٿيو جنهن تي دنيا حيران ٿي ويئي! گانڌيجيءَ جا ٻيا ساٿي به پڪڙي آندائون: بي. ڪي. نهڙو، بهاريلعل، رام نارائڻ سينهن، راڳهو نرسو ۽ رحيم خان. سرڪار ڏٺو ته

گانڌيجيءَ جي گرفتاري ڪري هندستاني جرڪي ڪين ويا، نڪي انتظام وساري مارا ماري يا بي ڪا ڇيڙ ڇاڙ ڪيائون. غور هنل سمس چوڻ لڳو ته هنن سانتيڪن ياترين کي ڪيترو ستائي ڪيترو ستائبو؟ جن پاڻ کي پاڻي ماري ڇڏيو آهي تن کي ڪئن خون ڪري سگهيو؟ اهنسا ۽ استقامت ڪري وڃي ته اوس ئي ياترين کي ملڻي آهي. ياترين جي اڳواڻي هانل مسٽر هينري بولڪ ڪرڻ لڳو. تاريخ ۱۰ نومبر ياتري بالٿور شهر ۾ پهتا. اتي ئي اسپيشل ريل گاڏيون سرڪار بهاري ڇڏيون. ياترين کي ريل ۾ چاڙهيو ويو. گانڌيجيءَ کي ۱۱ تاريخ ڪورٽ ۾ مهينا سخت پورخشي سان جيل جي سزا ڏني. جرمن ڪالين باچ ۽ هينري بولڪ کي ٻيا گرفتار ڪيو ويو. ان وقت ۷۵ ورهين جو ٻڌو ستياگرهي هرپتسنگهه به ليٽل سرمد ٻار ڪري ٽرانسوال ۾ اچڻ جي ڏوڏ، هيٺ قيد ۾ آندو ويو. گانڌيءَ کانس ڀڄيو: ”تون ڇو قيد ۾ آيو آهين؟ مون نه توهان جيتڙن وڏي عمر وارن کي قيد ۾ اچڻ لاءِ ڪوٺ نه ڏني آهي.“ هرپتسنگهه، وراڻي ڏني ته ”توهين پاڻ استريءَ سميت ۽ نوجوان ڇو پٽ اسان جي صدقي قيد يون نه مان ڪئن پوئتي روان؟“ ”پر تون قيد جا ڪشت مڪئن سڀئي سگهندين. تون ٻاهر وڃ.“ جواب ڏنائين: ”نه، مان قيد ڪين ڇڏيندس. هڪ ڏينهن مرڻو ته آهي ئي، مان جيل

ستيم ۽ اهنسا مان ڪنهن کي ڪڏهن نقصان نٿو رسي سگهي. — ماهو

ٽالسٽاء جي پٽايل وات يعني سادي ۽ پورهئي جي جيتوڻي رحطي هئي. ٽالسٽاء آخري ۾ رحطي قيداني اندر حياتي ۽ کان ۾ گهڻو ڪن هئي! گجراتي، ٽامي، آندڙ وائي، اندر هندستاني، هندو، مسلمان، پارسي، ڪرستن، زالن، مڙد انهي رحطي لڳا. سڀ ڪم پاڻ ڪن - رسولي پڇاڻ کان ڪاڪوس جي جي صفائي تائين. گهر فاضل ۾ به سٿياگرهي هت ڏنو. ڪانڊ پڇي ۽ لکيو آهي:

”ٽالسٽاء فارم آهڪ پورائي ۽ ٽيسا جو ڪيندر بڻجي پيو جنهن ڪري ٽي آخري سٿياگرهي ٿي سگهيو. سٿياگرهي لاء گهڻو بل ٺاهو ملي سگهيو ۽ ايترا هزارين سٿياگرهي ڪري آيا.“

سٿياگرهي ٽالسٽاء فارم تي وقت گهاري رهيا هئا. ڪي چون ٻيا ته هي موڙا پنهنجي ڄمار اجايو ڳاري رهيا آهن. پر سٿياگرهيءَ کي پنهنجي ڪشمن ڪاٺڙ ۽ ٻڌ چوڻ ۾ ئي آئند اچي ٿو. سوڀ يا هار سڪ يا دڪ جو پاڻ ئي آڌار ٿو رکي. سٿياگرهيءَ جي شيد ڪوش ۾ دڪ يا هار جو شيد ئي ڪوٺئي. گيتا جي چوڻ انوسار هن لاء سڪ دڪ (غوشي ۽ رنج)، جيت هار سڀ سرڪا آهن. سٿياگرهي تنهن ڪري ايشور ۾ ئي آسرو رکي ٿو.

هندستان جو اڳواڻ گوپال ڪرشن گوڪلي ڏکڻ آفريڪا ۾ اچڻ قبول ڪيو. هن پرنس وزير سيڪريٽري آف اسٽيٽ فار انڊيا جو مات به حاصل ڪيو جنهن جي چوڻ ڪري ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار به گوڪلي جيءَ کي آدرستڪار ڏنو.

هندستانين نه گوڪلي جيءَ کي ساهي موهيا ڏني. سرڪار شاخ ريل گاڏو گوڪلي جيءَ جي مافريءَ لاء هٿ ڪيو. موهيا جي جهاز ۾ شير جا مينڇر جي گورا هنن جي صدر تي ٿيا ۽ هرڪنهن گورن توڙي ٻين گوڪلي جيءَ جو اعلائي ستڪار ڪيو. انهيءَ ڪري هندواسين جي دلين ۾ انسا به پيدا ٿيو. گوڪلي جي پوتو روبا ۾ جنرل بونا ۽ جنرل سٽس سان گڏيو. گوڪلي جيءَ انهي ڪانڊ پڇي کي چيو ته شاڻ نون جلد موٽي ڀارت وڃن ۽ اچ. هتي جا معاملو طيءَ ٿيا. ايشياٽڪ قانون رد ڪيو ويندو ۽ رنگ ڏائي پيد مٽايو ويندو ۽ هرڪ هنڌ سٿيا ٿي ۽ ۳ پاڻونڻ سالياني ڍل وٺڻ بند ڪيو ويندو. ڪانڊ پڇيءَ کي اعتبار ڪين ٿي آيو پر گوڪلي جيءَ چيس ته جنرل بونا پاڻ مون سان اڻٽام ڪيو آهي ته ايشياٽڪ قانون ۽ ۳ پاڻونڻ ڍل رد ڪيا ويندا.

گوڪلي جي واپس هندستان وٽو، بنياڻ آفريڪا جي گوري سرڪار ڪيل انجمن تان ٽرني ڪانسي وٺي ۽ ٽينڪري وري سٿياگرهي ڪرڻ جي ضرورت پاهت گوڪلي جيءَ کي لکيو ويو. گوڪلي جيءَ پڇيو ته ڪيترا مائٽيون سٿياگرهي ۾ شامل ٿيندا؟ ڪانڊ پڇيءَ لکيو ته وڌ ۾ وڌ ۵۰ يا ۶۰ مائٽيون سٿياگرهي ۾ شامل ٿيندا پر جي نه ته ٽيٽ ۾ ٽيٽ ۱۶ ٻڌا ته سٿياگرهي اوس تي ڪندا. گوڪلي کي اند پيو ٿيو ته هنڌي قادر سرڪار جي سامهون هي من پو مائٽيون ڪنهن ست چئني سگهندا؟ سڀني آخري وائي سٿياگرهي ۾ گهڻا ٿيا هئا تنهن ڪري ٽالسٽاء فارم تي بند ڪيو ويو.

اسانجي اندر ۾ جو ڪجهه اعليٰ ۾ اعليٰ آهي انکي ٻاهر آڻڻ ٿي سگهيا آهي. مانوٽا کان وڌيڪ ٻيو ڪو اتم پستڪ ڪوٺبي. —

ٻڌڻ ٿيڻون ڪيون. ٽي يورپي ڊپوٽون ٺهڻ
 به پارٽو اسٽي جي مدد ڪئي. ڪڪڙي هٿي
 لارڊ هارڊ ڪائوس جي ڏيڻ، ٻينهن هٿن
 ٻوٽا ٽي هندستانين جي فائدي ۾ اٿڻ هٿاڻو
 ٻي هٿي ڪماري سرليٽيو جا وڙهي مائداڻ
 ۾ ڇاول هٿي ۽ سندس بيٺل مائٽين کيس
 پڙهڻ هٿو.

ٿر انسوال ۾ رهندڙ هندستانين واعدو
 موجب پاڻ داخل ڪرايو پر سرڪار واعدو
 نه ٻاڙيو. ايشياڪ قانون کي رد نه ڪيائون
 رڳو ان ۾ درستي آڻڻي ڪيائون. انڪري
 اسپيليءَ کي عريضو موڪليو ويو ته جيڪڏهن
 ايشياڪ قانون فلاڻي تاريخ تاءَ رد نه ڪيو
 ويو ته هندستاني پاڻمرادو داخل ڪرائي
 ورٽل ٻرمٿون ڪلي ڪلاڻي ڄاڻي ٻڌندا.
 انهيءَ نار وٺولو ٻڌندا ڪيو. هيڊيا مسجد ۾
 ٻرمٿون ساڙڻ لاءِ ميڙ سڏايو ويو هٿو ۽ اتي
 ٻه هزار سرٿيڪيٽ ڄاڻا ويا. ميان يوسف
 انهن کي ٽيلي لڳائي. اتي ڪورا اخبار وارا
 آيا هوا جن تي ڏاڍو ڳوڙهو اثر ٿيو. لنڊن
 جي ديلي ميل اخبار نه هن واقع کي آمريت ۾
 ٻاڻڻ چانهه. ٻوڙڙ واري واقع سان پيٽ ڏني. ٿر انسوال
 ۾ اچڻ جي بندش جي قانون به خلاف هٿ
 هندستاني يعني ٻارسي سهراب جي شاپري
 کي ٿر انسوال ۾ ڳهڙڻ لاءِ موڪليو ويو. کيس
 آخر هڪ مڃينو هٿ ٻوڙ هٿي جي ٻيل ۾
 سزا ڏني وئي.

سيٽ دائود محمد ٻارسي رستوي ۾
 وڏا واپاري ۽ سريندرواڻ ٻرائجي، ڪنڊ وٺائي
 ديسان ۽ رتن سي. مولجي سوڍا ۽ ڪرمنڊل
 گاندھي نيشنل مان لنگهي ٿر انسوال ڳهڙي ويا.

وارو قانون به رد ٿيندو. پر اهو ناسر ڪن
 هندستانين کي پسند ڪين آيو. گاندھي
 ٻن چئن ڪم ڪندڙن سان گڏجي پاڻيڻي
 نالو داخل ڪرائڻ لاءِ سرڪاري آفيس ۾
 وڃڻ لڳو ته اُمالڪ مير عالم پٺاڻ پٺيان اچي
 گاندھيءَ جي مٿي تي ڏنڊو وڙائي ڪڍيو.
 ڇي تون قوم سان دغا ڪئي آهي. گاندھي
 گاندھي ”هي رابر“ اُچاريندي بيٺوش ٿي
 ڪري پيو. مير عالم جي سائين گاندھيءَ
 کي ڏک ۽ لعون هنيون ۽ يوسف ميان ۽
 نمبي ٺاڻڊو گاندھيءَ کي ٻڃائڻ جي ڪئي
 پسر هٽڪي به ڏک سڻڻا پيا. آخر پوليس
 مير عالم ۽ سندس دوستن کي ٻڪڙي وڻي.
 هڪ يورپي پادري مسٽر ڊوڪ گاندھيءَ
 کي پڇينجي گهر وٺي ويو ۽ زال ٻڙس پئي
 گڏجي گاندھيءَ جي سنڀال ڪرڻ لڳا.
 گاندھيءَ ٻوڙ آفيس کي گهرائي پاڻ پڇينجو
 نالو داخل ڪرايو ۽ سرڪار کي تار موڪليائين
 ته مير عالم ۽ سندس دوستن تي ڪو مقدمو
 نه ڪيو وڃي.

مسٽر ويسٽ، مسٽر ريج، ڪماري آڊا
 (ڊيوڙي پيٽ)، مسٽر بولڪ، مسٽر ڪالٽاچ
 جرمن، ڪماري سولجا ٽيليسين، رسڪاچ
 ڪماري ڊوڪ وغيره ڪيترن ڪورن ستياگرهه
 ۾ هندستانين جيان ئي ڀاڳ ورتو. اڃان به
 چئجي ته وڌيڪ. ٽينڪان سواءِ ٿر انسوال جا
 بيٺل ماڻهون جيتوڙڪ مسٽر هاسڪن، چئمبر
 آف ڪامرس جو پڙ پڙيدنت، مسٽر البرٽ
 ڪارٿرائيٽ ايڊيٽر، پادري ڊرو ايڊيٽر،
 مسٽر اسٽيٽ ايڊيٽر ٻڌ هندستانين جي
 فائدي ۾ پڇينجي اخبارن ۾ ليک لکيا هئا ۽

ضرورت کان سواءِ ڳهڙجون وڌائڻ مون کي ٻاڻ لڳندو آهي.

۽ ان موجب هندستانين کي ۳۱ جولاء کان اڳ پاڻ کي رجسٽر ڪرائڻو مقرر ٿيو.

رجسٽريشن واري قانون جي مخالفت ڪرڻ لاء نئين سيا کولي ويئي جنهنجو نالو رکيو ويو *Passive Resistance Association* ۽ ۳۱ جولاء تي پريٽوريا ۾ شاخِي ميٽر ڪوٺايو ويو. ان ميٽر ۾ جيڪي تقريرون ٿيون تن ۾ هڪ هئي مسٽر وليمر هاسڪن جي چواڻي جو ڪروڙپتي انگريز هئو ۽ هندستانين سان همدردي رکندڙ هئو. کيس سرڪار جي وزبون يعني جنرل بوٿا ۽ جنرل سمٿس موڪليو هيو ته هندستانين کي سمجهائڻ. مسٽر هاسڪن تقريرون ۾ چيو ته جنرل سمٿس توهانجي عريضي تي ويچار ڪري ٿوري گهڻي قير گهير ڪرڻ لاء تيار آهي باقي مول فقرا توهان کي مڃڻا پوندا. ان حالت ۾ توهان پنهنجي پاران نه حتمي ڳالهيون حاصل ڪرڻ لاء سڀڪجهه ڪيو آهي پر ٿرانسوال سرڪار وڏي طاقتور سرڪار آهي ان سان وڙهڻ آهي پٽ سان مٿو ڦاڙڻ مثل. تنهنڪري هاڻ جنرل سمٿس جي ڳالو، مڃيو. هن کان پوء اٿيو سورٿي ميمڻ واپاري احمد محمد ڪڇيليا. هن چيو ته برابر ٿرانسوال سرڪار هڪ ڏاڍي سرڪار آهي پر هو اسانکي ڇا ڪري سگهندي؟ قائد و پاس ڪندي، اسان کي قيد ۾ وجهندي، اسانجي ملڪيت ضبط ڪندي، ديش نيڪالي ڏيندي ۽ وڌيڪ ۽ وڌيڪ نه ڦاسي ڏيندي. اسين سڀ ڪجهه سهنداسون پر هن قانون کي ڪين مڃينداسون. سندس خون ۾ عجيب لرزش هئي ۽ منهن ۾ جوش، ڳچيءَ تي آگر رکي وڏي واڪي چيائين:

”خدا جو قسم آهي مان هي قانون ڪين مڃيندس، توڙي مونکي ڦاسي چاڙهي ڇڏين. اوهين سڀئي ٻڌائين ڪريو.“

آئينده ۾ ڏٺو ويو ته احمد محمد ڪڇيليا جهڙا لفظ ڪڍيا اهڙو ئي دلير ۽ قربانيءَ جو پتلو ثابت ٿيو. ميٽر کانپوء فيصلو ٿيو ته جيڪي هندستانين سرڪاري پرمٽ آفيسن ۾ رجسٽر ڪرائڻ وڃن تنکي سمجهائڻ لاء آفيسن ڏي ويندڙ رستن تي سوير سيوڪ پٽارجن جي ڪين رجسٽر ٺڪرائڻ لاء سمجهائين. والٽيٽرن کي هدايت ڪئي ويئي ته سيني سان ڀرپور سان خلت ڪن. نالو هن کان پڇن پر جي نه ڏئي ته کيس تنگ نه ڪن. والٽيٽرن جو ڪم هئو ايندڙ هندستانين کي بائيبل پترو ڏيڻ ته رجسٽريشن مان ڪڍڻ وڃن آهي. پوليس جيڪڏهن ڪين بدشدد ڳالهائي يا مارڪٽ ڪري ته اهو والٽيٽر کي صبر سان سڏيو آهي، پر جي ظلم سين کان وڌيڪ ڪن ته والٽيٽر پڻ ڏيئي ٿا ٿين وڃي. والٽيٽرن جي حرڪت ٽوليءَ جو مڃندار مقرر ڪيل هئو. ائين ڏسڻ ۾ آيو ته پوليس جو رخ پڪيٽنگ ڪندڙ والٽيٽرن ڏانهن سڙو ٿي رهيو. ڪن والٽيٽرن تي پوليس رستي روڪ لاء ٻڌو هو. ڇاڻو پر ڪورٽ ڪين ڇڏي ڏنو. پر ان هوندي به ڪن هندستانين لکن جي پٺيان رجسٽر ڪرايو جو ڪين مالوسي نڪان ۽ ڪن نڪليشن سين جي شڪتي نه هئي. انڪري هو پاڻ شرمسار ٿيندا هئا.

سرڪار ڇڏين ڏنو ته هندستانين رجسٽر ٺا ڪرائين تڏهن ڪم ڪندڙن تي گرفتار

جي مرڻ لاء تيار ٿي ويندا آهن سي ويڙ آهن؛ انهن کان موت به هٽي ويندو آهي.

הנה נראה כי המצב
הזה הוא תוצאה של

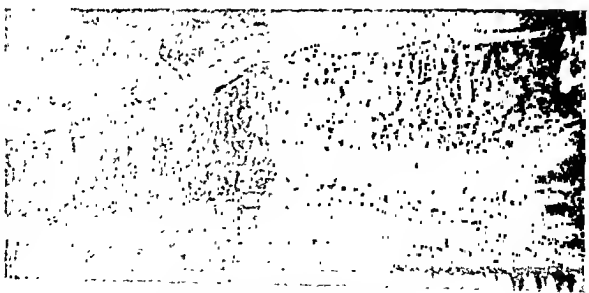
ההתאמה של המצב
הזה למצב החדש
הזה. המצב הזה
הוא תוצאה של
ההתאמה של המצב
הזה למצב החדש
הזה.

הנה נראה כי המצב
הזה הוא תוצאה של
ההתאמה של המצב
הזה למצב החדש
הזה.

הנה נראה כי המצב

הזה הוא תוצאה של

הנה נראה כי המצב הזה הוא תוצאה של ההתאמה של המצב הזה למצב החדש הזה.

ဒက် ဇာတာ ဝဲရ် ဟံက နှဲရ် ဂျုး၊ နှဲရ် နှဲ ဟံက နှဲရ် ဂျုး ဟွဲရ်.

[illegible]

[A page from a manuscript containing several lines of handwritten text in Arabic script.]

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

”ستياگرهه پاڻي پوکيت ٿيو، جيڪن
قدم مان ڇيل تاهه ڪٿي رهيو دوس ٿين
مان ئي ستياگرهه جي منزل رهي.“

جو لشڪر ڪيو ويو. اهڙي رهڻي مان ئي
ستياگرهه جي انتهائي. ستياگرهه اول ويچاريل
رٿا سان ڪونه ڳٽيو ويو. ڪانڌيجي لکيو آهي ته

[۵] ڏکڻ آفريڪا ۾ ستياگرهه

۱۹۰۶ع ۾ ڪو به پوليس آفيسر ان لاءِ ڪاٺن ٿور
ڪري سگهي نٿو. سرٿيڪيت لاءِ
ڏيکارڻ ڏوڙ ٿيندو. عام رستي تي سا
خانگي ڪٿر ۾ ڪنهن به وقت پوليس آفيسر
ڪٿي ٿي سگهيو. سرٿيڪيت جي ٺاهيا
ڪري ٿي سگهيو. ڪورٽ ۾ دعويٰ، ٿوري
ڪنهن آفيسر ۾ ڏنڌي جي لپس وٺڻ لاءِ
وڃي ته اول اهو سرٿيڪيت ڏيکارڻو
پوئس. اهڙو قانون ڏيا جي ڪنهن ملڪ
۾ نه ٿو. بحولي ۽ ڌاڙيل قومن لاءِ اهڙا
قاعدا ٿي سگهن ٿا. انگريز ٻيا ٻيا به
ڏوهين کان ٿي ورتا ويندا آهن. لکن رين
جو ڏنڌو ڪندڙ انهيءَ قانون هيٺ
سرٿيڪيت نه وٺي ڪري عدل ٻار ڪيو ويو
ته سندس سمورو ڏنڌو ٺاس ٿي سگهي
ٿو. ڪانڌيجيءَ کي ڏسڻ ۾ آيو ته هندستان
کي ڏکڻ آفريڪا مان ٻين اوزار ڪڍڻ لاءِ
ٿي ٿي پٿر يون قدم ڪيو ٿو وڃي.

اهو قانون نه رڳو آفريڪا ۾ رهندڙ
هندستان جي اهي عزتي ٿو ڪري پر
هندستان دنيا جو ايمان ٿو ڪري. انڪري
ڪانڌيجيءَ ٿورن چوڪ هندستان جي بئنگ
۾ قانون جا نورا سمجهيا. اني فيصلو ڪيائون
ته هڪ وڏو ميٽر سڏايو وڃي. سنه ۱۱
سيپٽمبر ۱۹۰۶ع تي سنڀور واپاري مٿي

۱۹۰۶ع ۾ ٿرالسوال سرڪار جو ايشياسين
قانون سڌار آرڊيننس اني قانون سباز
مجلس ۾ بحال ڪرڻ لاءِ سرڪاري ڪرپٽ ۾
پڌرو ٿيو. ڪانڌيجيءَ کي لڳو ته هي قانون
عمل ۾ آيو ته هندستان جي آفريڪا ۾
تباهي ٿي ويندي. اهڙي قانون کي برداشت
ڪرڻ بدران مرڻ بهتر آهي. ڪانڌيجيءَ انهيءَ
قانون جو گجراتيءَ ۾ ترجمو ”الدين اڙينين“
اخبار ۾ وڃڻ لاءِ تيار ڪيو. رٿيل قانون
موجب ان سالن جي عمر ڪسان وڏي
هندستاني مرد زال ٿوري ٻار کي رجسٽريشن
سرٿيڪيت وٺڻو هئو. جنهن ۾ هنن جو
نالو، عمر، سڃاڻپ جا نشان ۽ آنگولن ۽
آڱرين جا چاپا ڏيڻا هئا. مٿي تاريخ جي
اندر جيڪو هندستاني رجسٽريشن
سرٿيڪيت نه وٺندو تنهن کي ٿرالسوال ۾
رهڻ جو حق ڪين رهندو ۽ جيڪو
سرٿيڪيت وٺڻ ۾ گسائيندو تنهن کي
ڪورٽ ڏنڌا يا جيل جي سزا ڏني
سگهندي ۽ ملڪ مان ڪڍي ٻاهر
ڦٽو ڪري سگهندي. مائٽ صغير ٻارن کي
آڱرين جا چاپا ڏيڻ لاءِ رجسٽر جي
آفيس ۾ آڻڻ ۾ گسائيندا نه ڪين پڻ ساڳي
سزا ڏني ويندي. اهو سرٿيڪيت هنن کي
هر وقت ۽ هر هنڌ پاڻ سان کڻي ڳٽڻو آهي

جو ايشور جو دشمن آهي. سو راکشس آهي. منهنجي ان سان ڪانه
ٻڌي سگهندي.

ٽرانسوال جي سپرير ڪورٽ ۾ وڪيلن جي
ياداشت ۾ پنهنجو نالو داخل ڪرايو ۽ جوهنسرگر
۾ وڪالت ڪرڻ شروع ڪئي. پٿريون
ڪم ڪيائين انهن رشوتي عدلدارن جو مقابلو.
جوهنسرگر شهر ۾ هندستاني دور الگ
پاڙي ۾ رهندا هئا جت ميونسپالٽي صفاڻيءَ
تي پورو ڌيان ڪين ٿي ڏنو ۽ ماڻهو پاڻ
۾ گندگي پيدا ڪندا ٿي رهيا. صفاڻيءَ تي
زور ڏئي خرچ ڪرڻ بدران ميونسپالٽيءَ
هندواسين جي رستي تي اڪوڙڻ جو فيصلو
ڪيو. گهرن جو عيوضو ماڻهن کي ڏيڻو
هون ان ڪري گاندھيجيءَ کي ان طرف به
ڌيان ڏيڻو پيو. جنهن هندستانين کي هتي
عيوضو ملي. پر ساڳي وقت گاندھيجيءَ جي
من اندر ساگر وارو امرت مٿن به ٿي رهيو
هئو. مسٽر ريج لالي ٿياسافست سان سندس
ڄاڻ تي جهنگري ٻئي گڏجي ٿياسافست
پستڪ پڙهڻ لڳا. ٻيا متر به شامل ٿين، هنن
سان گڏجي سوامي ويڪانند جو گرنت
راج يوگ پڙهيائون. پسنجليءَ جو يوگ سوتر
۽ ٻڻ ڀڳوت گيتا جو ايباس ڪيائون. گاندھيجيءَ
جو ڌيان ان طرف هئو ته جيڪي لکيل
آهي ان تي هلجي ۽ نه رڳو پڙهڻ تي راغي
رهجي.

”گيتا منهنجي هلت چلت جو پٽ
درشڪ بڻي. روز معنيٰ ڏسڻ لاءِ جنهن
انگريزي شبد ڪوش کوليو آهي تنهن
پنهنجي تڪليف، مونجهارن ۽ پريڪشا
ويل هن مر يادا جي شبد ڪوش گيتا
کي کولي پنهنجي الجهن لاهڻ لڳس.
”اڀر يگرهه“ ڪجهه پاڻ وٽ نه رکڻ ۽ ”سر

يار“ سڀني لاءِ هڪ جيتري يارو ڌارڻ
اهي شبد منهنجي رڳو رڳو ۾ گهري ويا.
اهڙي ”سر يار“ ورتي ڪنهن ايتي سر
سويچ لڳس، جيڪي رشوتي، آڪڙيل ۽
ٻي عزتي ڪندڙ آفيسر آهن يا جيڪي پراڻا
ڪم ڪندڙ حسد مان هروڀرو اٿڪون
پيا وڃن ۽ جيڪي سدائين بائسان ڀڃڻو
ورٽاءُ ڪن ٿا، اهڙن ٽنهي قسمن جي ماڻهن
لاءِ ”سر يار“ ورتي ڌارڻ ڪرڻ ڪيئن آهي؟
پنهنجي سموري ملڪيت ڪنهن لياڻ
ڪري ڇڏي؟ هي شريسر به نه ڄاڻي
ملڪيت آهي؟ زال ۽ ٻار به ان ۾ آهي
ويا. ڇا ڊيٽر ڪتابن جا ڪيٽ سڀ
ساڙي ڇڏيان؟ ڇواب نه سڌو سنئون
اهڙي آيو ته جيسين سڀ ڪجهه لياڻ
نه ڪندين، تيسين هن جي پيروي ڪري
نه سگهندين. اتي هوليڪي وڪالت ۾
پڙهيل متر سنيل جا فارولي واڪيڻ ڌيان
۾ آيا ۽ گيتا جي ايباس بعد Trustee-
رڪشڪ لٽا جي پوري معنيٰ سمجهيم.
گيتا ۾ جو ”اڀر يگرهه“ شبد ڪر آندل
آهي ان جي معنيٰ اها آهي ته جنهن کي
هرڪش گهر جي ٽنهن کي ٽرسٽيءَ وانگر
حليا گهريجي، يعني ڪيتري به وڏي
ملڪيت سندس قبضي ۾ هجي ته انجو
پاڻ کي سنياليندڙ سمجهي. هڪ ٻائي
به پنهنجي نه سمجهي. انهن ٻنڪ ڏسڻ
۾ آيو ته اڀر يگرهه ۽ سر يارو رکڻ لاءِ دل ڌڻو
ڦيرو گهريجي، ورتي ۾ تبديل ڪن.“
پوءِ ته گاندھيجي ان تي عمل ڪرڻ شروع
ڪري ڇڏيو! پنهنجي مرن پناهه جنهن تي

مون کي آدرش سچ پچ آهي سو تڏهن چئي سگهيو جڏهن مان
اتي پهچڻ جي ڪوشش ڪريان

۾ ڪانڊيجيءَ کي جيڪي آفريڪا ۾ سوغاتون
پيٽ ٿيون هيون تن جو ٿرست ٺاهي پارسي
رستم جي ۽ ڪن ٻين کي ٿرستي مقرر
ڪري آفريڪا ۾ رهندڙ دڪي پار تواسين
جي ڪار به لاءِ ڪتب آڻڻ جو بلو ڪيو ويو.
ڪانڊيجي هندستان پهتو. ان سال ڪانگريس
اجلاس ڪلڪتي ۾ ٿيڻو هئو. بمبئي مان
انهيءَ ريل گاڏيءَ ۾ چڙهيو جنهن ۾
سر فيروز شاه مڻتا چڙهيل هئو. وات تي
ڪانڊيجي سندس گاڏي ۾ آيو جت ڏنشاواڻيا
۽ سر چمنل سينل واد به ويٺل هئا. ڪانڊيجيءَ
کي چيائون ته تون جيڪو ٺيڙاڻ ڇوڀن ٿو
سو ته ڪانگريس ۾ بهال ڪبو پر ورنڊو ڇا؟
اسان کي هت وري ڪهڙا حق آهن؟ جيسين
پارٽ ورش ۾ اسان کي حق نه ملندا تيسين
ٻين ملڪن ۾ اسان کي ڇا ملندو؟ ڪلڪتي
۾ ڪانڊيجي اتي رهيو جتي ڊپليڪيٽ رٽيل
هئا. اتي لوڪمانه تلڪ به اچي ٿو ۽ تلڪ
مٿاراج وٽ موٽيل گهوش امرت هزار پٿريڪا
جو ايڊيٽر ۽ ٻيا اڳواڻ ساڙو وقت آيا ويا
ٿي. ڪانگريس اجلاس ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ
ڪانڊيجيءَ سيڪريٽرين وٽ ويو ۽ چيائين
ته مان سڀوا ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. هنن
کيس ٽپال ڏسڻ تي رکيو ته جيڪي خط
آيا آهن تن جو جواب لکرائي. اندين نيشنل
ڪانگريس جي ڪليل اجلاس ۾ آفريڪا ۾
هندستانين جي حقن بابت ٺيڙاڻ ڪانڊيجيءَ
پيش ڪيو جو بڪراءِ بهال ٿيو. جن ساري
ديش جي ان تي چاپ لڳي ۽ آفريڪا ۾ رهندڙ
هندستانين کي پارٽ ورش جو سات مليو.
ان تي ڪانڊيجي پوس ٿيو. اجلاس کان پوءِ

جيون ۾ جيڪي ڪجهه پوتر ۽ ڌارمڪ آهي انجي رکيا ڪندڙ استريون آهن.
— ٻاٻو

உலக வளம். உலக வளம் உலக வளம். - 111

[illegible][illegible]

”مون ته اول ئي اهڙو فيصلو ڪري
 ڇڏيو آهي. منهنجو پڪو نشيپ آهي ته
 جن مڙن تي حملو ڪيو آهي تن تي
 آءٌ مقدمو نه ڪريان. اهو مان هيٺي ئي
 توکي لکي ڏيڻ لاءِ تيار آهيان.“
 اهڙي چئي پوليس سپريٽينڊنٽ کي اتي
 جو اتي لکي ڏنائين.
 گانڌيجيءَ جي اهڙي رخ وٺڻ ڪري
 گورن جي غلطي هئي ۽ اخبارن ۾ پڌرو
 ٿيو ته گانڌيجي لڪو ليٽل جي برخلاف ڪو
 وڌاءُ ڪيو هئو ۽ نه هن هندستاني جتو آندو
 هئو ڇو ته هو ته اصل آفريڪا ۾ رهندا هئا
 ۽ رڳو هندستان مان گهمي موٽي رهيا هئا.
 گانڌيجيءَ کي تڪڙو واپس گهرايو جو
 ڪارڻ هي هو جو ليٽل جي قانون ساز
 مجلس ۾ ٻه قانون پيش ڪيا ويا هئا جن
 موجب هندستانين کي آفريڪا ۾ واپار
 ڪرڻ يا آفريڪا ۾ اچڻ ۾ وڌيڪ دقتون
 وڌيون ٿي ويون. هندستانين جي وٽن
 جي حق ڪسي وٺڻ خلاف جيڪو نٽال انڊين
 ڪانگريس ڪارڊ ڪيو هئو تنهن ۾ قدرين
 سڻاڻا ٿي هئي جو ايشيا واسين لاءِ هڪ سر
 قانون ٺهيو هئو. تنهن ڪري نون ٻن قانون
 جي خلاف آواز به انڊين ڪانگريس کي
 اٿارٽو پيو. ڪانگريس کي مضبوط ڪرڻ لاءِ
 وڌيڪ ناڻو ۽ وڌيڪ مينبر ڀڃڪڙ جو اڀاءُ
 ورتو ويو. پنج هزار پاڻوڻ گڏ ڪري جائداد
 خرچ ڪئي ويئي، جنهن جي آمدنيءَ مان
 ڪم هلي سگهي. جائداد ٽرسٽين جي حوالي
 ڪئي ويئي.
 ڏکڻ آفريڪا ۾ انگريزن ۽ ٻين جي

وچ ۾ لڙائي پڙي پئي. گانڌيجيءَ چالو نه
 هندستاني انگريزي سلطنت ۾ رهن ٿا ان
 ڪري جنگ ڇڏڻ تي سرڪار کي مدد ڏيڻ
 هڪ فرض آهي. تنهن ڪري گانڌيجيءَ سرڪار
 کي امبولنس ڪور يعني ڊاڪٽري مدد جي
 ٽولي ٺاهڻ جي آڇ ڪئي. هندستاني ڪانسر
 آهن ائين سمجهي پڌرين ته سرڪار مڃي وئي
 نه ٿي، آخر گهڻي زور بعد گانڌيجيءَ کي
 اختيار ملي. قريب ۱۱۰۰ ڇٽا شامل ٿيا
 جن ۾ ۸۰۰ کن هئا گرميا مزدور ۽ ۳۰۰ کن
 دقا واپاري ۽ پڙهيل. جنگ جي ميدان ٿان
 قنيلن سولجرن کي کڻي اسپتال ڀڃيائون ۽
 ڏکيو ڪم ڪندا رهيا. روز وڃي پڇوڙيه ميل
 پنڌ ڪرڻ تي پين. جنرل ووڊ ٽنڊي ڪريو
 هو ته هڪي اها هندي امبولنس ٽولي اسپتال
 کڻي آئي. برٽش وزير لارڊ رابرٽس جو ٻيٽ
 ليٽيننٽ رابرٽس جنگ ۾ گيپل ٿيو ته هڪي
 به هندي ٽوليءَ اسپتال ۾ آندو. هن ڪارڊ
 جو عجيب اثر پيدا ٿيو. هڪ طرف هندستاني
 مزدور ۽ واپاري، هندو ۽ مسلمان،
 ڪرستان، نامل، گجراتي، سنڌي هڪ ئي ٻانڍ
 کي ساڳي ڀارت مالا جي ستنان سوچين ٿا
 ته ٻي طرف انگريزن ۽ هندستانين جو سوڻ
 به سٺو ٿيو. جنگ جي ميدان ٿان انگريز
 سولجر ۽ هندستاني امبولنس والٽيئر ٻانهي
 جو ورڻاءُ ڪري رهيا هئا. اهو ڪرڻ ڏاند
 مٿي بعد ڀورو ٿيو جو جنگ بند ٿي.
 گانڌيجيءَ جو ڏندو ٽوٽو ڪندو رهيو
 پر ان مان کيس ستروش ڪونه آيو. تنهن
 ڏنڌي تي روز وڃي ٽوٽن نه ٿيروز
 شيوا ڪڇي اهڙي ڀاونا ڄاڻيس. هڪ ڪوٽي

اسان جو وڏي ۾ وڏو شترو آهي اسان جا من جا وڪار. ان سان
 سدائين ڀڃ ڪرڻ گهرجي.

- 42 -

၁၉၄၈ ခု ဇူလိုင်လ ၂၁ ရက်နေ့ နေ့စဉ်
 နေ့စဉ် နေ့စဉ် နေ့စဉ် နေ့စဉ်
 နေ့စဉ် နေ့စဉ် နေ့စဉ် နေ့စဉ်

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

[illegible][illegible]

ٻولي ۾ سٺا ميٽنگ ٿي جنهن ۾ سيشن ٽي روين آيون ۽ ڊاڪٽر پنڊارڪر پڙهڻ بدلت ٿيو. ڊاڪٽر پنڊارڪر گاندھيجي کي پٺيان سان ٻار ٿي ويا ۽ گاندھيجي پنهنجي ڪار به جي سڻا ٿي ويا پڙهڻ ٿيو. گاندھيجي پوءِ مدراس ويو جتي ”هندو“ اخبار جو سمپادڪ ڊاڪٽر سبر منير ميٽنگ جو پڙهڻ بدلت ٿيو. مدراس جي روزاني اخبار ”مدراس اسٽينڊرڊ“ پنهنجا ڪالمر آفيسر ڪا ۾ هندستانين کي تڪليف غلاف ڪليا رکي ڇڏيا. مدراس واسين جي دل ۾ ٻال سندرم گرميا موزور وار واقع ٿي ويا. ان سان گاندھيجي ڪلڪتي ويو. اتي کيس ميٽنگ ڪولائٽ ۾ وڌيڪ تڪليف ٿيڻ ۾ آئي. گاندھيجي بنگال جي محبوب اڳواڻ سر بيدر نات پٿر جي وٽ ويو. هن کيس مهارج لاکر ۽ راجا سر ٻاري موهن مڪر جي ڏانهن موڪليو. گاندھيجي ”امر ٿا هزار پٿر پڪا“ جي ايڊيٽر بنگواسي جي ايڊيٽرن وٽ به ويو. پڙهڻ ايترو ڇاهه نه ٿي پڪا.

گاندھيجي جنهن ڊوئل ۾ رهيل هئو ان سندس الگريزي روزاني اخبار ”انگلشمن“ جي سمپادڪ سان واقفيت ٿي. مٽر سالڊرس پنهنجي آفيس ۽ اخبار گاندھيجي جي مدد ۾ حاضر رکيا ۽ هندستانين جي فائدي ۾ ليکڪ بنا لکيا. الگريزي مٽر سالڊرس سان سندس اڻڙو رڪ جو رستو بڻجي ويو جو جيمس سالڊرس چاڪ هنو ٿيسين گاندھيجي سان لکڻ شروع ڪيو رکندو آيو.

ڪلڪتي ۾ هنو نه گاندھيجي کي آمريت مان نار آئي نه جلدي موٽو. الگريزي ڪلڪتي

”پايوليٽر“ جو سمپادڪ انگريز هئو سو به مردار ٿي ويا. پڙهڻ سمورو احوال ٻڌي ان تي غور ڪرڻ جو اڻڄاڻ ڪيو. گاندھيجي اتان راجڪوٽ ويو ۽ اتي آفريڪا ۾ هندستانين جي حالت تي هڪ چواڙهي لکي ٿو هزار ڪاپيون ڇپائي هندستان جي اخبارن کي ۽ ملڪ جي اڳواڻن کي ڏياري موڪليائين. ”پايوليٽر“ اخبار اهو پنهنجي اخبار ۾ پڌرو ڪيو.

گاندھيجي پوءِ بمبئيءَ ويو ۽ بمبئيءَ جي بزرگ هستين ۽ جسٽس راولڊي ۽ جسٽس بدرالدين طبعجي کي آفريڪا جي حالتن کان واقف ڪيائين جن کيس بمبئيءَ جي گجندڙ شير ۽ نامياري اڳواڻ سر فيروز شاه مهتا سان گڏجڻ لاءِ صلاح ڏني. سر فيروز شاه مهتا احوال ٻڌڻ بعد پبلڪ ميٽنگ سڏائي ڪيو. فيصلو ڪيو ۽ گاندھيجي کي ڇپائين ته اتي لاءِ تقرير لکي ڇپائي ڪڍي اچي. ميٽنگ ڪاوسجي بهانگير هال ۾ ٿي جو سارو ڀريل هئو. گاندھيجي کي الگري خوشي ٿي. گاندھيجي پوءِ ٻولي ويو. پهرين پهرين لوڪماليه ٻال گنگاڌر تلڪ وٽ ويو جنهن کيس حرڪا مدد ٿيڻ جي تسلي ڏني. پوءِ گاندھيجي ڪوپال ڪرشن گوڪلي کي احوال ڏنو. گاندھيجي جي ڀارت جي مشهور اڳواڻن سر فيروز شاه مهتا، لوڪماليه تلڪ ۽ گوڪلي سان گڏجائيءَ بابت هيئن لکيو آهي:

”فيروز شاه مهتا مون کي هماليه جيان پاس ٿيو لوڪماليه تلڪ جيان ميا ساگر جو ٻر گوڪلي لکيو گنگا مثل جنهنجي گود ۾ پڙهي ۾ پيو آهي.“

گيتا ۾ بتايل سڪ، دڪ جو وپريت آزمودو نه آهي. ان جو درجو نهايت اونچو آهي.

وت نوکري ملي ڇو ڳانڍڀڻيءَ جو ٻوڙ ٿي
 هئو. بال سندرم جي ڪٻاڻي ساري ملڪ ۾
 هندستاني مزدورن ۾ پڙهڻي وڃي ۽ بنگال
 ڪٿان ڊکي هندي مزدور ڳانڍڀڻيءَ کي
 همدرد ڄاڻي. هن وقت اڇا لڳا ۽ نيٽال
 هندي ڪانگريس ۾ شامل ٿيا. پوءِ نه
 هندستاني مزدور هرڪڙي ڳانڍڀڻيءَ کي پنهنجو
 مٿر سمجهڻ لڳو ۽ سمجهڻ لڳو ته اسانجي به
 ڪو ٻڌڻ وارو آهي. ڳانڍڀڻيءَ کي ان مان
 آڻي آندو مليو ۽ هن جي دل تي چاب لڳي
 ڇو پاڻ چيو اٿس.

”بال سندرم مولڪي پنهنجي نچ ڪرڻو،
 جي پوڄهه ڏئي.“
*“Balsundaram awakened me to the
 mission of my life.”*

۱۸۹۴ع ۾ نيٽال سرڪار ويچار ڪيو ته
 گرميا هندي مزدور پنج سال نوکري پوري
 ڪرڻ بعد هندستان واپس نه وڃي ته نيٽال
 ۾ رهڻ لاءِ هرڪڙي ۲۵ پائونڊ ڏيڻ پري.
 نيٽال الڊين ڪانگريس ان جي وائسراءِ کي به
 شروع ڪئي ۽ هندستان جي وائسراءِ کي به
 تارون ڪيائون. نتيجو ايترو ڪٿو جو هندستان
 جي وائسراءِ ۲۵ پائونڊن بدران ٽي پائونڊن تي
 مقرر ڪئي. غريب هندستاني مزدورن لاءِ
 اضافي ۱۰ ڊگهي هفتي ڪم ڪري نيٽال الڊين
 ڪانگريس پنهنجي مخالفت جاري رکي.

ڳانڍڀڻيءَ لکيو آهي ته مان آفريڪا
 گذران ڪمائڻ لاءِ ويو هوس پر اتي پاڻون
 جي سبب ۾ لڳي ويس ڇو ته مولڪي آف
 درشن جي اڀلائي هئي. سڄا ڌرم کي مون
 پنهنجو ڌرم ڪري ورتو آهي ڇو مان سمجهيان ٿو

ٿر ٻڙ ڪي اڀيل ڪئي ويئي ۽ هندستان،
 گنڊ ۽ آفريڪا ۾ ٻه چار ڪيو ويو.

الڊين ڪانگريس جي سنڀاري هيٺ
 نيٽال تعليمي ائسوسيئيشن پڻ ڪولياڻين
 جيئن ڏکڻ آفريڪا ۾ ڄاول هندستاني
 پاڻ ۾ گڏجي تعليم جي ترقي ڪرڻ لاءِ
 ڪوشش وٺن ۽ هڪ ٻئي ۾ وقت به وقت
 گڏجي عام ڀلي جي ڳالهين تي ويچار ڪن.
 هو جوانن کي هندستاني واپارين وٽ نوکري
 وٺي ڏيڻ جو ڪارڻ به ڪرڻ لڳا. ايتري
 هوندي به هندستاني مزدورن جو ورڱه نيٽال
 الڊين ڪانگريس ۾ اڃان ڪين آيو هو. پر
 بال سندرم جي واقع اها به پورائي ڪئي.
 بال سندرم ۾ ڪم ڪندڙن جو جنهن ڪري
 بال سندرم گرميو مزدور هئو جنهن ڪري
 کيس گوري مالڪ وٽ نوکري ۵ سال
 ڪرڻي هئي. هڪ ڏينهن گوري کيس ڏاڍي
 مارڪٽ ڪئي ۽ سندس ۱۰ ڏند پڇي وڌائين.
 هن جي رت وڃي رهي هئي جڏهن ٻوڙي
 ڳانڍڀڻيءَ وٽ آيو. ڳانڍڀڻيءَ کيس ٻاڪٽر
 جي تپاس لاءِ موڪلي سرٿيفڪيٽ هٿ
 ڪيو ۽ کيس سڌو ماسٽر پٽ وٽ وٺي ويو.
 ڪورٽ گوري مالڪ تي سمن ڪڍيو.
 ڳانڍڀڻيءَ گوري مالڪ کي چيو ته مان توکي
 ڪورٽ جي سزا ڏيارڻ ٿو گهران تون بال
 سندرم جي پچر ڇڏ نه پيل هو ٻئي ڪنهن
 مالڪ وٽ وڃي نوکري ڪري جو گرميا
 مزدور پنج سال ڪنهن نه ڪنهن گوري
 مالڪ وٽ نوکري ڪرڻ لاءِ ٻڌل هئا،
 ڇڏي وڃڻ فوجداري ڏوڙ هو. گوري مالڪ کي
 ماسٽر پٽ ڏوهي ٺهرائي بال سندرم جا
 پلو آڃا ڪرايا ۽ هنکي ٻئي گوري مالڪ

قانونن تي برابر هلي ٿو انجي دن ۾ ٻڌايو جو
 ساس اچڻ ٿي نه گهرجي.

၁၈၆၂ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁၀ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီခန့်တွင် ဝန်ကြီးရုံးတွင် အစည်းအဝေး ဖြစ်ပွားခဲ့သည်။

[illegible][illegible]

۱۰
 ۹
 ۸
 ۷
 ۶
 ۵
 ۴
 ۳
 ۲
 ۱

၁။ အထွေထွေ အကျဉ်းချုပ်
 ၂။ အထွေထွေ အကျဉ်းချုပ်
 ၃။ အထွေထွေ အကျဉ်းချုပ်
 ၄။ အထွေထွေ အကျဉ်းချုပ်
 ၅။ အထွေထွေ အကျဉ်းချုပ်

آهي. اسانجو سومان ناس ئي رهيو آهي. حاضرين ۾ ڪنهن گانڌيجيءَ کي چيو ته تون هندستان جو ئي نه وڃ. هت رهي نه جئن تون چوندين تئن اسين انهيءَ قانون جي مخالفت ڪرڻ لاءِ ڪم ڪنداسون. پوءِ نه سڀني گانڌيجيءَ کي ورائي ويا ته رهي نٿو. عبداللہ سيڪ گانڌيجيءَ جي فيءَ جو ذڪر ڪيو ته گانڌيجيءَ چيو ته لوڪن جو ڪم ڪرڻ لاءِ آءٌ ڪابه نٿي ڪانه وٺندس. پوءِ اتي ئي چيڪي حاضر هئا تن وڏن جي پاداشت ٺاهي، ٻارن وغيره ڪرڻ لاءِ چندو ڇاڙهيائون. اهڙيءَ طرح ٻيش - سومان رکيا جي پڌ جو ٻڃ پيو.

هڪ خاص ڀيڻ گهرايو ويو عبداللہ سيڪ جي گهر ۾ جتي نه رڳو واپاري پر آفريڪا ۾ جابلو هندستاني جوان به گهرايا ويا جي ڪيٿو ڪري ڪرستان ٿيل هئا. هندستاني واپارين جي دانهن هئي ته جيڪي هندستاني ڪرستان تين تان سي ڊيس ڪي وساري وائڻي پوشاڪ پائي، وائڻي پادارين جي اڻاري ڪورن جا پڇ لنگاڻو پليو ٿا پون. پر گانڌيجيءَ انهن تعليم يافته اوجوائن کي ڀڃڪڙي ڪندي ٿوراڻو. ڪرستان جوانن جا اڳواڻ سڀن ڪاٺري جو مشن اسڪول جو هيڊ ماستر هئو، انهن ڪيٿائي ڪرستان نوجوان مڙ ۾ آندا. واپارين مان سيڪ دائود محمد، محمد قاسم، نورالدين آدمجي، بيان خان ڪوسندو، پلو ٻائي، سي. لچرام، رنگواني، پرياجي، ابورجيو، ۽ ٻارن رستجي آيا هئا. ڪارڪ لوڪن مان ماڻڪجي، جوشي، لرسنگرام وغيره آيا هئا. آفريڪا ۾ اهڙي ڪڏجاڻي سا به لوڪن مليل

هڪ حڪم موجب هندستاني فٽ پاٽ پڳڻدي تان هلي ٿي سگهيا. هڪ لڳا گانڌيجي پريزڊنٽ ڪروگر جي گهر وٽان فوت پاٽ تان ٿي هليو ته پوليس واري گانڌيجيءَ کي ٿيلو ڏيئي ڪيرائي لتون هڻي فوت پاٽ کان هٽائي ڪڍيو. هڪ لنگيائو انگريز گانڌيجيءَ سان همدردي ڏيکاري چيو ته مان شاهدي ڏيندس. پر گانڌيجيءَ ورائيو ته هن ويڇاري پوليس واري کي ڪهڙي خبر ته مان ڪير آهيان. هن لاءِ سڀيئي رنگ وارا ماڻهو شيدين مثل آهن ۽ انهن سان ائين ٿا هلن. مان ته پنهنجي سر نشيبي ڪري ڇڏيو آهي ته پنهنجي شخصي معاملي لاءِ ڪنهن ئي ڪورٽ جي ڪاروائي ڪين ڪندس.

گانڌيجي جئن انهن حالتن کان واقف ٿيندو ويو تئن سوچ ڪرڻ لڳو ته ڪهڙي ريت هنن حالتن کي سڌارجي جنجي ڪري سومان واري پارٽيءَ جو هٿ رهڻ ڏکيو ٿي پيو آهي. ايتري ۾ دادا عبداللہ جو مقدمو خلاص ٿيو ۽ گانڌيجي ڊربان موٽي ويو ۽ هندستان واپس وڃڻ جي تياري ڪرڻ لڳو. دادا عبداللہ گانڌيجيءَ کي موڪلائيءَ جي مجلس ڏي جتي مڪيه مڪيه هندستاني آيا هئا. اتي اخبار پڙهندي گانڌيجيءَ جي نظر هڪ خبر تي پئي جنهن ۾ لکيل هئو ته ليٽل اسيمبليءَ ۾ هندستانين جي ووٽ جو حق رد ڪرڻ لاءِ قانون پيش ڪيو ويو آهي. گانڌيجيءَ عبداللہ سيڪ کي چيو ته هي قانون هندستانين جو گذر ڏکيو ڪري ڇڏيندو. اسانجي پٽ ۾ ڀرو لڳي رهيو

ڌيريه ۽ شائتيءَ سان ڇا نه ٿو حاصل ڪري سگهجي

1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 26

[illegible][illegible][illegible][illegible]

၁၇၅၂ ခု (ခေတ် ၈)
 ၁၇၅၂ ခု (ခေတ် ၈) ခု ခု ခု ခု ခု
 ၁၇၅၂ ခု (ခေတ် ၈) ခု ခု ခု ခု

[illegible][illegible]

اڀياس ڪيو ۽ ان لاءِ اني جي مشورو ڪيلن جي صحبت ۾ آيو جنهن مان گانڌي جيءَ وڪالعو جي خيال کان ٻيا ڪيترائي ٻڌاڻو. گانڌيجيءَ کي ڏسڻ ۾ آيو ته هي ڳورو مڏمو ٻنهي ڌرين کي ٺٽوڙي نيندو جي آخري به پاڻ ۾ عزيز. گانڌيجيءَ ڪوشش وٺي ٻنهي کي امن قبول ڪرڻ لاءِ مڃايو ۽ اهڙيءَ طرح هنن جي خال جنگ بند ڪئي. امن جي فيصلي موجب طعيب سيٺ کي ۳۷ هزار پاڻون ۽ دعوا جو خرچ ڀري ڏيڻو هئو جو هڪدم ڀڄڻ محال هئو. پوربندر جا ميمڻ واپاري ڏيڻ والي ڏيڻ کان مرڻ وڌيڪ پسند ڪن ٿا. گانڌيجي دادا عبدالله کان قبول ڪرايو ته ٻيل رڳو تمام سولين قسطن ۾ ڀري ڏئي وڃي. گانڌيجيءَ کي ڏاڍي خوشي ٿي ۽ چيائين ته وڪيل جو سچو ڪر ٿو آهي ڌرين کي ٺاهڻ ۽ نه ڦٽائڻ.

گانڌيجي پريٽوريا ۾ دادا عبدالله جي مقدمي لاءِ تياري ڪرڻ لاءِ آيو تڏهن کان ئي چاهيا ڏيکاريا ٿين ته پريٽوريا ۾ رهندڙ هر هڪ هندو اسي سان مان گڏجان. سو سيٺ حاجي محمد حاجي يوسف جي گهر ۾ هندستانين جو مڙ ٿيو جنهن ۾ ڪيڙا ميمڻ واپاري آيل هئا جو ته پريٽوريا ۾ هندو گهٽ رهندا هئا. انهيءَ موقعي تي رنجي ٿي گانڌيجيءَ پنهنجي ٻنهن ٽنهن ڪٿي! چيائين:

”ڏنڌي ۾ سڃاڻيءَ سان هلاڻ ڪٿي به واپاري چوڻدا آهن ته ڏنڌي ۾ سڃاڻ ڪيئن هلندو. هو چون ٿا ته ڏنڌو آهي وهنوار جي ٻاٻه. سڄي آهي ڌرم جي

دڪان تي ويو جتي عبدالغني سيٺ کيس سموري ٻڌائين ته آفريڪا ۾ ڪيئن رنگ جو پوت ڳورن تي سوار آهي ۽ چيائينس ته اسان ته پيسي ڪمائڻ جي لالچ ڪري سموري بي عزتي سهندا پئي رهيا آهيون. سومان پسند هندستانين جي لاءِ هي ملڪ رخت جو ٺاهي. هندستانين سان ڏکيائين جا احوال به کيس ٻڌايائين. ڏکڻ آفريڪا جا ڳورا سڀني هندستانين ڏي گهرڻا سان ٺٽوڙيندا هئا ۽ کين ”ڪولي“ ڪري سڏيندا هئا جهڙوڪ ”ڪولي دڪاندار“ ”ڪولي واپاري“ ”ڪولي ٻريٽر“. ڪولي اڪس رواج ۾ هن ڪري آيو جو ۱۸۶۰ع ۾ هندستان مان مزور يعني ”ڪولي“ گهڙائي ڏکڻ آفريڪا ۾ انهن کان ڪمند جي پوک ڪرائي ويندي هئي جنهن مان ڳورا مالڪ شاغوڪار ٿيا. جيڪي هندستاني مدر پورو ڪري آفريڪا ۾ رهي ٿي پيا تن کي به ڪولي سڏيندا رهيا يا پيا جيڪي واپاري اچي آفريڪا ۾ دڪان ڪڍڻ لڳا يا واپار ڪرڻ لڳا تن کي به ڪولي سڏيندا هئا. جنهن ڏکيڙا مزور ٺاهڻ ۽ ٽيلوگو هئا جن جي نالن ۾ ”سامي“ ٻڌجي ٿو تنهن ڪري هندستانين کي گهڙڻا وڃان ”سامي“ به سڏيندا هئا. ٿر سوال ۾ ته ريلوي ۾ هندستانين کي فرست ۽ سيڪنڊ ڪلاس ٽڪيٽ ٿي ڪين ڏيندا هئا. گانڌيجي کين چيو ته اوهان پنهنجو حق حاصل ڪرڻ لاءِ لڳا تار ڪوشش ڪان ڪئي ٿي ڏسجي ڇو ته ريلوي رولن ۾ ته اهڙو فقرو ٿي ڪونه آهي. دادا عبدالله جو مڏمو واپاري هئو ۽ گانڌيجي ان جي حيثيتن ۽ قانوني قطن جو تمام ڳورو

مان هڪڙي ئي پرڏاهما کي سڃاڻان ٿو جو هر ڀرائيءَ جي هردي ۾ وسي ٿو.

[illegible]

1. The text is written in a cursive script, likely a form of Hebrew or a related Semitic language, and is arranged in two columns.

2. The script is highly stylized and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.

3. The document appears to be a historical or religious text, possibly a manuscript or a printed work from a past era.

4. The text is written on a light-colored, aged paper with some visible texture and slight discoloration.

5. The overall appearance is that of a historical document, possibly a letter or a page from a book.

Song Celestial ټولنه لېو ټولنه گاندې ټولنه
سنگرت چولندو ويندو هو. گاندې ټولنه
لکيو آهي ټ :

गान्धी विचारमंडलः संगर्तप्रजायते ।

गंगासंज्ञायते कामः कामाक्ष्योऽभिजायते ॥

योगदानवर्त संभेदः संगोदात्मनिविभ्रमः ।

रमृति श्रेश्ठाद्वुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्म्यदयति ॥

२-६२: ६३

”ماڻهون وڃين ٻڌيان ڏيڻ ڪري انهن
جي سنگ ۾ اٽڪي ٿو، ان مان وري
ڪا به پيدا ٿئي ٿي ۽ ڪام مان ڪروڙ
ٿو اُڀري ۽ جوشيلن عواسن مان به جوشيلو
ٻڌجي ٿو، پوءِ ۽ سموري به خلاص ٿيو
وڃي. پوءِ ٻڌي ناس ٿي ٿئي ۽ اهڙي،
طرح من ۽ ٻڌي ۽ منس پاڻ به ناس ٿو ٿئي.
مٿيان سلوڪ منهنجي من ٿي ڪيترن ائو
ڪري ويا ۽ اڃان به ٻيا ڪنهن به ڊيڄن،
اهو پڳوٺ گيتا هڪ ٻي ايتا ٻيڪ
آهي. منهنجي دل ۾ ريتي ويو آهي ته
ستمه جي ڪيان لاءِ اهو اعليٰ ۾ اعليٰ
گرنٽ آهي. گيتا ماڻهيءَ جي مثال ۾
مولڪي امو ليه سڃاڻا ڏئي ٿي.“

انهن تياسافست دوستن گاندېجيءَ کي ايڊون
آرنولڊ جو پيو ٻيڪ ٻڌ پڳوٺ جي ڊيڄن
Light of Asia ٻيڪ ٻڌڻ جي صلاح ڏني.
گاندېجي ٻيڪ ٻڌڻي ڪئي ۽ ويو. ڪيترن
سروڪ ڪوٺ سان وڃي ڪنهن به ڊيڄن. انهن
ٿي ڏيڄن ۾ گاندېجيءَ کي هڪ ڪرستان
دوست بائيبل (انجيل) ٻيڪ لاءِ صلاح ڏني.
نئون عهد نامو New Testament گاندېجيءَ
جي من ۾ گهڙي ويو ۽ خاص ڪري عيساين وڃن،
”يمان اوهان کي ڊيڄن ٿو ته باب جو بدلڻ

ايترو شوق پيدا ٿيس جو گاندېجيءَ ٻيڪ
ڪلب ٻڌا ڪئي ۽ ويجهي ٿيڻ نالي اخبار
۾ ان وڃي ٿي وقت وقت ليڪ لکڻ لڳو.
گاندېجي جنهن مطلب لاءِ انگلنڊ ۾ آيو
يعني بئريسٽر ٿيڻ لاءِ سو ۱۰ جون ۱۸۹۱ع ۾
امتحان پاس ڪيائين ۽ ۱۱ تاريخ اتي جاء
ڪورٽ ۾ بئريسٽر طور رول ٿي سندس نالو
چڙهيو. پر انگلنڊ ۾ ٿي ڪيس ڊيش ڊرشن
۽ قوم ڊرشن جي پياس جي پور ٿا ملي.
گجرات مان رواني ٿيڻ وقت ڪيس انگلنڊ ۾
مدد وٺڻ لاءِ ڊيش پڳت دادا پائي پورجي
لاءِ سفارش جي چئي ملي هئي. جڏهن جڏهن
دادا پائي پورجي جي وياڪياڻ جي خبر
پڌري ٿيندي هئي تڏهن گاندېجي اتي حاضر
ٿيندو هو ۽ اڪير سان سندن پاشن ٻڌندو
هو ۽ ڊرشن ڪندو هو. دادا پائي جيڪا
هندي وڊياري ٿيڻ لاءِ سڀا کولي هئي انجي
ميٽن ۾ پڻ گاندېجي ويندو هو. تنهن کان
سواءِ انگلنڊ جي ڪنزروٽو ڊر جي سياست
فر ڊيڊرڪ پنڪاٽ سان پڻ گاندېجيءَ جو گڏجڻ
ٿيو جنهن ڪيس صلاح ڏني ته ڀارت جو اتياس
ٻڌجي ۽ خاص ڪري ۱۸۵۷ع واري بلوي
بابت مستر ڪائي ۽ مڪليان جو ڪتاب
تنهن جو اڀياس ڪري.

انگلنڊ ۾ گاندېجي تياسافستڪل سوسائٽيءَ
جي پريڊنٽ مڊم بلويستڪي سان گڏو
۽ شريعتي ائني بينسٽ سان به واقفيت ٿيس.
سندس ڪتاب ”تياسافي جي ڪنجي“ ٻيڪ
مان گاندېجيءَ ڏٺو ته هندو ڌرم ۾ ڪيترن
پر ۽ سنس پريل نه آهن جنهن ڪرستان
چوندا هئا. ٻي تياسافست دوستن سان گڏجي
ايڊون آرنولڊ جو ڪيل گيتا جو انگريزي ترجمو

مکتي ته سڀ چاهيون ٿا پر انجو ارٿ شايد ٿي ٿا ڄاڻون

”هوئي ستيه آهي ٻيو سڀ مٿيا آهي.“
(द्वय सत्यं जगत मित्या)
انهيءَ ڪري مڃاڻا گاندھيءَ پنهنجي جيون
کي ستيه جو ٻوڙو ڪري ڇڏيو. انهيءَ ستيه
جي سڀوا ڪرڻ ۾ ڏسان ٿو.“
مان ئي يار تواسين ۾ اناءِ لوڪ مڪتي
اوتياڻين. مڃاڻا گاندھي چونڊو هئو ته:
”مان ايترو جي پگھلي سندس پراڻين
جي سڀوا ڪرڻ ۾ ڏسان ٿو.“

[۲] ولايت ۾ وڏيارڻي جيون

موهن داس ڪرمچند گاندھيءَ جو جنم
۲ آڪٽوبر ۱۸۶۹ع تي سڌاپوري (پور بندر)
شهر، ڪاٺياواڙ ۾ ٿيو. اسڪول جو علم
راجڪوٽ ۾ پرايائين جتي سندس پڙها
راجستانڪ ڪورٽ ۾ ديوان مقرر هئو. سندس
ننڍپڻ جي يادگري ۾ به واقع خاص ڇڪيه
والارين ٿا. شروعات ڪمار ڪيڻ پيءُ ماءُ کي
ڪلهي ئي ڪلهي ٿيڻ ڪرائڻ لڳو ۽ راجا
هر شچندر ڪيڻ ڌرم جي صدي پيڙائون
برسر ڪيون.

”سچ ئي هلندي سور سختيون سڻڻ
جي وارڻا ور ور منهنجي اکين ۾ لڙڪ
آڻيندي هئي، مان ائين ئي چوڻ لڳس
ته چو ڪين ٿا سڀني راجا هر شچندر
جيان سڃاڻين. ستيه جي نالي ۾ ڪشت
ڪاٺ جو آدرش مون کي امنگ ڏيارڻ
لڳو...“

موهنداس جي مانا سدائين ٻئي ورڻ
رکندي هئي. سندس پٽ، خاص ڪري
پڇاڙيءَ جي ڏينهن ۾، هڪ ودوان برهمڻ
کان گيتا چيو ٻاٽ سڪندو هئو ۽ پاڻ به
سلوڪ اُچاريندو هئو. لڏا مٿاڇا پنهنجي
سريلي آواز سان رامايڻ جا دوشا ۽
چوپايون ڪرمچند جي پير ۾ ويهي ٿايندو
هئو ۽ وڏي شرڏا سان آرٽ سڃڻائيندو

هئو. موهن جي دل تي ان جو گهرو اثر
وڻيو. ڏهن کان گاندھيءَ ٽنهي ڪرڻ
رامايڻ کي پڙهيءَ جو پندار ڪري ڇڏيو.
انين ڏسي ٿو ته گاندھيءَ کي ٻارڻ
جي آزاديءَ جو ويچار لڏي کان ئي آيو هو
چون ته انهيءَ پٽي سان ئي سندس دوست
ڪيس گوشت کائڻ لاءِ هڪڙو. ڇي انگريز گوشت
کائڻ آهڻ ٻڌهن هندستان تي راج ٿا ڪن،
تون به گوشت کائيندين ته پٽن ۽ نيندين
۽ انگريزي راج کان آزادي ملندي. جڏهن
عيسائي ڪرستان، هندو قوم ۽ هند ٻاش
جي لاءِ گهٽ وڌ ٻالڻائيندا هئا ۽ ڌرم بدلائڻا
بعد ڏسي ويس وڃا بدلائڻا پوري وڃا
پاڻي شراب ۽ وڏو گوشت کائڻ لڳا
ٻڌهن، موهن انين جو وري منهن ڏسڻ ڪين
چاڙهندو هئو. سچ ٻالڻا لاءِ ۽ لکڻ حس.
گوشت کائڻ جي بڻالهي انهيءَ ڪري ٻڌي
ڏنائين جو ماءُ سان ڪوڙ ٻالڻائڻو ٿي پيس
جو ٻانڙان گوشت کائي اڀڻ ڪري گهر ۾
روئي نه رهندو حس ۽ ان لاءِ ماءُ کي
ڪونه ڪو ڪوڙو بيانو ٿي ڏيڻو پيس.
گاندھيءَ پنهنجي ننڍپڻ لاءِ لکيو آهي:

”ڪڙي ٻالهي منهنجي من ۾ اوتري
ڪيڙي ويهي نه ٿي ۽ مڙهائڻ سڀ
ٻالهي جي جڙ آهي ۽ ٿي ۽ مڙهائڻ جو

جيئن پاڻيءَ جون بوندون ملي سهند ٺاهين ٿيون تيئن اسين به هٿر چاري
ڪري هٿر ٿا جو ساگر ٻڙجي سگهون ٿا.

سنکيپ جيون چتر

[I] آزاديءَ جو اوقار

वदा नमो हि वन्देत् स्वानिन्दनि भारत ।

अनन्दप्रदानमर्पयन् नवदामानं मुद्रानन्दम् ॥ —गीता १५-३

آشرف واسين کي وٺي سمنڊ ۾ لاء ڏانڊي مارڇ ٿي روانو ٿيو ۽ لکيائين ته:

”آءُ سوراڇ وٺي ورنديس پا منهنجو مڙو سمنڊ تي لڙهندو ٿو سندا...“

تڏهن ته رڳو احمدآباد مان ٻيڙ ٻاڙ وڙڻ جي حركت ڪر ۽ گانو مان يار نواسي اچي سوراڇ استابن ٻاڙا له ڪري پيا. اپريل ۳۰ تاريخ ۾ پروج شيڊر ۾ ارمدا لڏي، جي ڪناري لکيا ديشواسين جي سمنڊ مٽاڙيا گانڌيءَ جهڙي ڏٺو:

”منهنجو نه چئو ٿو آهي ٻاڙ وڙڻ کي انگريزن جي غلاميءَ کان آبرو ڪرڻ لاءِ...“

سائين جي ڏٺي جڏهن مٽاڙيا گانڌيءَ ۽ سندس ستاڪوڊ آشرف جا ساٿي ٻيڙيءَ ۾ ٻڙڻ لڳا تڏهن ٻار ڪري رهيا هئا تڏهن هزارين لوڪ ”رئيسرٽ رائيڊو راجا رام“

ٻيٽ ٻٽون سڃاڻي ويا. جي ڏولي اجاڙيندا ساڻس وڏائي ڪرڻ آيا ۽ ائين ئي ڏٺو ته ساڳيا رام ڪندو يگوان سڃاڻي ساڻا. پا بند مٿس ڪرڻ لاءِ لنگا وڃي رهيو آهي.

گيتا جي هڪ ٽن اڀياس جي ٻيٽ ۾ هڪ آئونس عدل وڌيڪ قيمتي آهي —

گيتا ۾ شري ڪرشن يگوان چيو آهي ته جڏهن جڏهن ڌرم جي حاجي ٿئي ٿي ۽ اڌ ڌرم وڌي ٿو وڃي تڏهن مان پرگيٽ ٿيان ٿو. ڀارت ورث هزارن ميلن جي دوري کان آيل انگريزن جي غلاميءَ جي زنجيرن ۾ ڇڪڙجي ويو هو. ٿيئي، ڪروڙ هندواسين تي ۽ لک انگريز ۽ سورهي راج ڪندا رهيا ۽ جو ديش ڪنهن وقت جڳت پر ڏٺو، هنرمند، سڪي ۽ ٻلوان طرح حاڪارو هئو سو ٺوڏن، ٻي هنر، ڏکي ۽ بي علمي ۽ بڪ ۾ مبتلا ٿي ويو. اهڙي وقت مٽاڙيا گانڌي چئو وٺي آيو ۽ سندس جيون چئجي نه ڀارت ورث جي آزاديءَ حاصل ڪرڻ لاءِ آندولن هلائيندي ٿي سڦلي ٿي. ديش جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پرمٽ ڪيائين، ٻوٽ ٻوٽ ۾ وڃي وطن جي عام جنتا کي جاڳرت ڪيائين. نه رڳو مردن کي، پر استريون کي پڻ مٿان جنگ ۾ آندائين. چور ٻڌا ۽ ايتري ٻاڙ آزاديءَ جا سڃاڻي بڻايائين. ڀارت جي ڪروڙ ڪا لوڪن ۾ سوراڇ پراڻي لاءِ اڏ انسان پريائين، چيڙو اڏ ڪڏهن نه ڏٺو نه ٻڌو. ۳۰ تاريخ ۾ جڏهن مٽاڙيا گانڌي پيڻجي

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

ڏٺو نئين هڪ نئون نعرو ڪرو تان يا نرو لڙندي
 ٿئي آزاد شل مانا صدا اڏي هڻو سرندي

ستائين سال سا ساندھ رهي هيءَ ڌرم بند جاري
 مگر ڪا پل ڏٺين پوڏي حمت هرگز ڪڏهن هاري

گهمندي سلطنت جهڙن تان ڏس وڃ ٿي لٿو ڪنهن دم
 ڪري ۽ پٽ اچي پيشي ڳوڙو ٽينجو قتل جهڙن دم

ٿي جڏهن ڪار ڪانڌيءَ جي، ائينا جي تي سر ساري
 ظلم، هٿس ۽ ناحق کي لڳي چڻا چوٽ ڪا ٻاري

ڪٿي هن بند مانا جا نئين هڪ راءِ بڻائي
 روحانيت جي وري پيڙ انوکي شڪت بڻائي

سحر جيون جو ٿيو ٻورو سٺ لڳي زندگي اعليٰ
 مليو ڀارت کي قومن ۾ اڳوڻو اوج بند بالا

پريڪيا سنت تي پوري، يوش-واڻي جا هن ٻولي
 عداوت، دلچ، غير ڌارن، پچلي سيني ۾ نئين گولي

چئي ”هي رام“ ويو هڪ مان امرتا جي ڪٿي پائي
 شبيدي تاج سر تي ”گودسي“ کان پاڻ پيٽرائي

زهر پي پاڻ، ويو امرت ڏئي سنار ڪي ڪانڌي
 سماڌيءَ تي سندس زيار دنيا جا ڀيا ڪندا ٻانڌي

جڙڪي شَر ڏاڏا منجهان ٿو شيش اح هر يارئي ”گهنام“
 ٿو گوٺي هر گلي ڪوٺي لادائي ڏند سو هي رام!

— گهنام

گودسي — ميانا جو شولي.

عادت انسان کي ڪائي ويندي آهي انگري اسان کي گيرجي نه
 سوچون ۽ ٻريون عادتون نه پرايون

جيون گاتا

(ڪوٺا ۾)

ڊچاٽ

جڏهن ٿي ڌرم جي هاڃي وڏي ويو ظلم ڀارت ۾
جڪڙ جي ديس ويو غربت ۽ بيڪاريءَ ۽ جيتا ۾

جڏهن ٿي پيهه ڪوٽي ڀارتي بيزس بڻي ٻاندي
گذارين پيا حياتي مٽسڻ ۽ ڏساءَ هيڪاندي

جڏهن هو ڏهه ورهين دشڪال ٿي ڪيو ديش کي مالدار
ڪٽل فرنگيءَ سندن چالين ترين ڀر ملڪ کي آندو

جڏهن هڪ ويٺي کاڌي نه ٿي ٽڙيا ٻارڙا اٿين
نه هو ٻو ڪين ڪوئي ڇو لڳائي تن مٿان مهر

جڏهن ٻيوهه يتيمن جون نه هو ڏانهن ٻڌا وارو
مثل هڪ قيدخاني جي ويو بڻجي ملڪ جو سارو

جڏهن بن انگ پئڪيا درٻار تي لنگ آيا، پينجا
مگر غيرت منجيان تي ڪين روئڪت ٿيا ٽڙا ڪنڊنجا

جڏهن روئيءَ جي ٽڪري تي ڪتا ماڻهن سان ٿي چيڪڙيا
جڏهن هڪ ليڙ نه وطني ٿي اڪثر ٻاڻ ۾ رڳڙيا

جڏهن ٿي ديس جي ڪار بگري نابود ڪل ساري
ڪيو محتاج ڌارين، ڪاسي، ڪوري ۽ ٻيا ڌاري

موج مزي ۾ زندگي وڌيت ڪرڻ جو نالو جيون نه آهي. ايشور جي
اُستتي ڪرڻ ۽ انسان ذات جي سڄي سڀوا جو نالو جيون آهي — ٻيو

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

Lead, kindly Light,
amidst
Lead, kindly Light, among the enervating gloom,
Lead Thou me on;
The night is dark and I am far from home,
Lead Thou me on.
Keep Thou my feet, I do not ask to see
The distant scene; one step enough for me,
I was never thus, nor prayed that Thou
Shouldst lead me on;
I loved to choose and see my path; but now
Lead Thou me on.
I loved the garish day, and spite of stars,
Pride ruled my will: remember not past years,
So long Thy power hath blessed me, where is still
Will lead me on,
O'er moor and fen, o'er crag and torrent, till
The night is come,
And with the morn, those angel faces smile,
Which I have loved long since and lost awhile.

هري نو مارڻي

- هري نو مارڻي جي شورالو، ٽئين ڪاٺر نو ڪار جولي،
ٻوڙ ٿي ٻيٽون مستڪ مڙهي، وڙ تي ليوون ٿام جولي،
۱. ست، وٽ، دارا، شيش سمرلي، تي پامي رس پيو جولي،
سندو مڙهي موتي ليو مانئين ٻڙيا مرجيرا جولي،
۲. مڙ ٽانگين تي پري مڙهي، دل تي دگدا وامي جولي،
تيري آيا جولي تاسو، تي ڪوڙي نو پامي جولي،
۳. پريم پست پاوڪ تي جوالا، پاڙي پاڇا پاڇي جولي،
مانئين ٻڙيا تي مها سڪ مائي، ديکنارا داڄي جولي،
۴. مائسا ساڻي مولگهي رستو، سانجوي ٺه سڀيل جولي،
مها پد پاميا تي مرجيرا، مڙهي من لو ميل جولي،
۵. رام-امل مان رانا مائا، پورا پريمي پرڪي جولي،
پريمي ناسوامي لي ليل، تي رجينيندن لري جولي،
— پر پتمداس —

*سوريءَ سڏ ڪيو ڪير هلنديون جيڏيون،

هليو تن پيو لالو نيٺن ڪنهن جي.

*اول ڪاٺي پاء ٻچ پوء پريشو.

†ڪنڌيءَ آيون ڪيتريون سادڙ سادڙ ڪن.

‡ٻچ پسن ڪون سنڌيون ڪامڻا خبرون.

جت ڪٿ و سين به تون

تيرا مڪان اعليٰ جت ڪٿ و سين ٻي تون.

هلو تو آسمان ويڪون آغا هلي پسون،

آسمان مڙيوئي تارا تارن جو چنڊ ٻي تون.

هلو تو بازار ويڪون آغا هلي پسون،

بازار مڙيوئي آدم آدم جو دم ٻي تون.

هلو تو مندر ويڪون آغا هلي پسون،

مندر مڙيوئي مورت مورت جي صورت ٻي تون.

هلو تو درياه ويڪون آغا هلي پسون،

درياه مڙيوئي لڙون، لڙن جو لال ٻي تون.

هلو تو ڪشتي ويڪون آغا هلي پسون،

ڪشتيءَ ۾ رهيو راحب، راحب جو صاحب ٻي تون.

جو منشي دڪين جو سوچيندو آهي سو پڇينجو ڪونه سوچيندو آهي

پزار ٿنا جا پڇن

(آشرم پڇاڻوليءَ مان چونڊ ڪيل)

ॐ

असतो मा सद्गमय ।

तमसो मा ज्योतिर्गमय ।

मृत्योर्मा ऽमृतं गमय ॥

اوم

استيم مان ڪڍي مون ره ستيه ٿي وئي هل
اونده مان روشنيءَ جي شپ پٽ ٿي وئي هل
مړتيوءَ منجهان امڙتا منزل اٿي وئي هل

ईशावास्यमिदं सर्वं !

यत्किञ्च जगत्यां जगत् ॥

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा ।

मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥

جڳ ۾ جيڪي آه سو ايشور سندو ڀسار
ٽئينجو ڪر آڀيوڳ ڀل، ٽياڳي من هيڪار
ڪريو ساگر پار، ٻئي جي ڏن کان دور ٿي

هرڪو پنهنجي ڌرم جو پالن ڪري ته ڪوبه دڪي نه رهندو.

گاندھي گرنٽ

رام جي مر يادا تو ۾ ڪرشن جو جو ڪرم يوڪ
تو کنيو پڳوان بند کان هو اهنسا جو ٻروڪ
بس وڌانا جي خزان ۾ رهيو ڪجهه ٻيو نه يوڪ
سرس تنهن صورت ٻڌائڻ لڻ ڪيو ٿڻ جو سنجوڪ

— گمان

ويڪتي ڪت روپ ۾ ظلم ۽ ناحق جي مثالي
ڪرڻ لاءِ اڳوڪ ٻئي ڪيو آهي، تنهنجو
سو هي روپ ۾ ۽ شاهي پيماني تي اڳوڪ
ڪرڻ لاءِ اهنسا ڪي ڪار جي هٿيار جي
ڪلهنا ڪئي، ڪيئن اٽڪي ٺهي لاهي اڃا
ڪامياب تجربا ڪيائين ۽ ڪيئن آخر ان
هٿيار ذريعي ديش کي ان سلطنت جي
غلاميءَ مان نجات حاصل ڪري ڏنائين
جنهنجي لاءِ چوڻي هئي ئي اُس سچ ڪڏهن
ٺهي ئي نه ٿو. انهن مڙني ٻالوين جو اليڪ
ڪجي. اهو اليڪ مهالما گاندھيءَ جي
پنهنجي زباني ۽ ڪنهن ۾ بهترين نموني ۾
درج ٿيل ملندو. انڪري ئي مهالما جي
جيون ڪيائيءَ جي دوران ۾ ڪيترن ئي
هنڌن تي مهالما جي اليڪ لکڻين ۽ نثرن
منجيان موزون مٽالا ڏنا ويا آهن.
مهالما گاندھيءَ جي جيون ڪيائيءَ کي
يارب جي آزاديءَ جي سنگرام جي ڪيائيءَ
کان الڳ ڪري نثر سڳوڻي. ديش جي
آزاديءَ جي عمارت جو عمر موڪري معيار
هو، ۽ انڪري سهاروڪ آزاديءَ جي بند
جي جدا جدا منزلن جو بيان بيان بيان
وستار سان ڏنو ويو آهي.
جيئن جو هي گرنٽ خاص سنڌين جي

گاندھي شتابدي ورش ۾ يارم جي جدا
جدا پاشائن ۾ ۽ سٺ ڪيترين ئي پرڏيهي
ٻولين ۾ پوڄي مهالما گاندھيءَ جي جيون
۽ سندس ڪار ۽ سڪيانن بسبب ڪيترائي
اعليٰ ۽ معياري پستڪ شايع ٿيا آهن.
سنڌي پاشا ۾ پرڏيهي اهو ڪو اولهي معيار
وارو گرنٽ انڪري اهڙي چاهنا رکڻ سياروڪ
هئو ۽ ان چاهنا جي ڦل سوروپ هي
”گاندھي گرنٽ“ اڄ پالڪن جي هٿ
۾ آهي.

هي گرنٽ، مهالما جي جيون يا سندس
چوڻن ۽ ڪارنامن بابت لکيل ٻين گرنٽن کان
ڪي قدر لڙالو آهي ۽ انڪري ڪجهه لڙالو
پڻ. هن گرنٽ جي رٿا رٿيندي من ۾ اها اڃا
هئي نه ان ۾ مهالما گاندھيءَ جي جيونيءَ
جا محض واقع ۽ حقيقتون درج نه ڪجن
مگر انهن واقعن ۽ حقيقتن ۾ جا معدلي ڀريل
آهي، انهن جي جا اهميت آهي، جو مڃو
آهي، اٽڪي به کولي ڏيکارڻ جو ٻين ڪجي،
يعني اهو گاندھيءَ جو جيون ڪيئن ٻئي
گهوڙو، سندس من ڪهڙي دستور ٻئي
چڙندو رهيو، ڪهڙيءَ طرح ٻاٻو ڀاري
پراچين اهنسا جي سڌانت کي، جنهنجو اسان
جي ديش جي ڪن مهان پاشن بگن کان

ڪروڙ جي سامهون شانت، اوگڻ جي بدلي گڻ، ڪارين جي بدلي ٻوٽو،
برائيءَ جي عيوض پلائي، اهو ڌرم آهي.

— ٻاٻو

قابل داد اضافو

اها حقيقت، آهي ته سنڌي ساهتيه ۾ جيون چوڻ يا جنم ساڳيون ٿوريون آهن ۽ سي به گهڻي ڀاڱي ڪجهيئون، پروفيسر ملڪاڻي ته پنهنجي ”سنڌي نثر جي تواريخ“ ۾ جيون چوڻن کي جدا ڀاڱي ٿي ڪوڏ ڏنو آهي بلڪ مضمونن ۽ ٻين لکڻين سان گڏي ويو آهي. پر جي ڪي ٿورا ڪتاب جيونين تي آهن سي به گهڻو ڪري اوتاري پورن، ستنن ۽ ڀڳتن تي آهن. راجپوتيه مڃاڻن کي نه، ڇڻڪ نظر انداز ڪيو ويو آهي. تنهن ۾ به گوکلي يا جواهرلال جون جيونليون پوسڻ آهن پر مڃاڻا تي ڪوبه جيون ورنانت يا گرنٽ پڙهڻ قابل نه آهي. هڪ سنڌي استريءَ ڪجهه ورهيه اڳي مڃاڻا جو مختصر جيون چوڻ ڏنو هو ته هڪ ڊاڪٽر به هڪ بندي ڪئي آهي ۽ مڃاڻا جي ”آتم ڪٿا“ ۽ ”گاندھي سوئر“ سنڌيءَ ۾ ترجمي هيٺ آيا آهن پر ڪوبه خاطر خواهه ٿيڻڪ مڃاڻا تي سنڌي ٻوليءَ ۾ اڃا ڪونه لکيو آهي.

شڪر آهي جو ڀارت برڪاشن منڊل جي ٻن ڪارپردازن چوٿرام وليچا ۽ بلند پوگاچرا مڃاڻا جي شتابدي جو موقعو وٺي گاندھي

گرنٽ تيار ڪيو آهي جنهن ۾ مڃاڻا جي جيونليءَ جو وچور سان بيان ڏنو ويو آهي ۽ سندس چوڻين ۽ لکڻين مان اڪثر ڏنل آهن. مڃاڻا جا ڪي سندر چتر به ڏنل آهن، مون هن گرنٽ جا سوا سؤ کان مٿي صفحا نظر مان ڪڍيا آهن ۽ هونڪي ڏسڻ ۾ آيو آهي ته تحسين جوڳو ڪر ٿيل آهي. هن گرنٽ جي خصوصيت آهي ته مڃاڻا جا سنڌ ۾ دڙا ۽ سنڌين سان لاڳاپا پنهنجيءَ طرح وٺڻ ڪيل آهن جنهن ڪري سنڌي پڙهندڙ هي گرنٽ ضرور سانڍي رکندا. هن گرنٽ تي ڪافي محنت ٿيل آهي ۽ اعلوڪن گرنٽن مان مصادير ڪڍو ڪيو ويو آهي جنهن ڪري ننڍي پيماني تي ريسرچ جو هئڻ ڪولچيس ته به ٿئي.

المٽ ٻوليءَ، اعتلاسن ۽ صور نشانيءَ جي باري ۾ اڃا به وڌيڪ ڏيان ڏنو وڃي ها ته هوند پيتر ٿئي ها پر ان ۾ ڌرا به شڪ نه آهي ته ”گاندھي گرنٽ“ جي تيار ڪندڙن سنڌين تي احسان ڪيو آهي ۽ سنڌي ساهتيه ۾ قابل داد اماندو ڪيو آهي.

لالڪو اجواڻي

۳ ڊسمبر ۱۹۶۹

جتي فرض جنسي اچي سادجون پيئندو آهي اتي ٻار ٿيندو ان ۾ سڌاڻي ويندي آهي

سنديش ۽ رايا

آشـيرواد

اثرائتي ٿڙيس ڏي. مان بسٽ جيسر ائين
ڪريان؛ پر ٿلهي کان پري رهڻ لڳو چاهيان.
انڪري فقط ٻه چار اکر چونڊس. آهي به چار
اڪر ڪهڙا؟ مهاڻا چوي ٿو: ”يارب ڪا
سهاڻي بنو!“

رائن چئن اکرن ۾ آهي مهاڻا گانڌيءَ
جي سڳيا: ”يارب ڪا سهاڻي بنو!“ ۽ ان
سڳيا جو ذڪر ڏال آهي هن سندر گرنت ۾.
ڪهڙي لاءِ محنت ڪري منهنجي بيماري
پاڻ شري بلديو ڳاڙها هي گرنت تيار ڪيو
آهي! ۽ ڪهڙي لاءِ سولن منٽوس وڌي
اتائين! مان نه ٻيو ان گرنت ڏي تياريان،
ورور تياريان، ٽڪڙان ئي ڪين! بيماري
بلديو کي ڏيڻو!

سال گذري ويندا، پر بيماري بلديو جي
شيوا ياد رهندي ۽ مولڪي اميد آهي ته هي
گرنت ڪيترن کي اساحت ڪندو ته مهاڻا
گانڌيءَ جي راهه ۾ هلي، يارب جا سهاڻي
ٿي، سنڪ ٿي، شيوڪ ٿي، وڙاليءَ کان
پري رهي، ويڙها وساري، بيمار ۾ مبتلين
جند جان، لائين پاڪ پريان ڪندا مان ٻن ۾
جي ڪمل قدمن ۾! آخري لسان انهن سنڌي
بنگت لاهيندا، نئون يارب بنائيندا.

جشن واسواڻي

مهاڻا گانڌي: بيماري جي لالي ۾ آيس
آهي! سندس يادگيريءَ ۾ سڳند آهي!
پر خبر ڪين اٿم ته اسان مان ڪهڙا بيماري
کي ياد ڪريون ٿا. اچو ته سنهون ڪن ۽ مهاڻن
ويون ۽ سورن جي يادگيريءَ ۾ نئين سنڌي
بنگت لاهيون، نئون يارب بنايون!

سڳي يادگيري آهي ته اکرن ۾ ٻيو جهون
۾. مهاڻا گانڌيءَ جي يادگيري ان کي آهي
جو مهاڻا جي آدرش جي ساڳي پهنجي
جهون، زندگيءَ ۾ ڏئي ٿو.

سو آدرش ڪهڙو؟ گروڪل ڪانگري
۾ هڪ وڏو ميٽر ٿيو. اٽ مهاڻا گانڌي،
يارب جا ليٽا ۽ بيمارو دادا (واسواڻي) حاضر
هئا. شروع ۾ بيماري دادا کي ويٺي
ڪن ٿا ته ٿورا اکر چئو. هزارها ماڻهو اچي
ڪٺا ٿيا هئا. تن ڏينهن ۾ لائون اسپيڪر
ڪين هئا. بيماري دادا جو آواز سنهڙو،
مريءَ جيان مٿڙو، ايترو لوڪن کي ڪن
بهجي؟ بيمارو دادا اٿي سڀني پاسن بيماري
ٿو، سڀني کي بولام ڪري ٿو، سالت ۾ ويٺي
رهي ٿو. پوءِ مهاڻا گانڌيءَ کي ويٺي ڪن
ٿا ته ٻه چار اکر چوي. مهاڻا اٿي ٻئي ٿو،
چوي ٿو: ”سادو واسواڻي، نامر سندر ۽

۱۰ سادو واسواڻي بنگ، پڙها، ۱-۲۰-۷۰

اُديش شپ هوندو ته آتما دڪي نه ٿيندي.

گندي

برک شخصيتن سان سمپرڪ (ب) سنڌ جي شري

۱۶۶	۱. شري جبرائيل دوترام
۱۶۷	۲. آچاره گربالاڻي
۱۶۸	۳. ڊاڪٽر چوڻي رام گدواڻي
۱۶۹	۴. پروفيسر اين - آر - ملڪاڻي
۱۷۰	۵. سوامي گووند آنند
۱۷۱	۶. آچاره گدواڻي
۱۷۲	۷. شري جينمل پوسرام
۱۷۳	۸. شري درگداس آڏواڻي
۱۷۴	۹. شري شري رام ماڙي والا
۱۷۵	۱۰. شري سچاند قير ويل
۱۷۶	۱۱. شري آنند سنگورائي
۱۷۷	۱۲. شري مينارام ڪلناڻي
۱۷۸	۱۳. ڊاڪٽر گوپندر رام دادلاڻي
۱۷۹	۱۴. شري مازوداس شوالومل
۱۸۰	۱۵. پروفيسر لال سنگهه اجواڻي
۱۸۱	۱۶. ڊاڪٽر چمنڊاس
۱۸۲	۱۷. شري سيو گرام گرمچند
۱۸۳	۱۸. شري جي. جي. ماکيجاڻي
۱۸۴	۱۹. پروفيسر رام پنچواڻي
۱۸۵	۲۰. شري نيسومل چانڊواڻي
۱۸۶	۲۱. شري ديو ناتھي
۱۸۷	۲۲. سوامي گرشانند
۱۸۸	۲۳. شري پوسرام ٽيڙواڻي
۱۸۹	۲۴. ڊاڪٽر گشنچند بولچنداڻي
۱۹۰	۲۵. شري نيوندرام ٻيا

ڀاڳي قانون - شردا جا قول

۱۹۱	۱. نرالي جوت - پنڊت جواهر لعل نهرو
۱۹۲	۲. ميان شڪر - سروپلي راجا گرش
۱۹۳	۳. ستيه اچي ڪڙو ٿيو - گوديو ٽنگور
۱۹۴	۴. شڪتيءَ جو راز - سروجنئي ٿندو
۱۹۵	۵. جڏهن هڪ ساڙيندو - لوڪمانيه ٿئي
۱۹۶	۶. ويڙن ۾ ويڙ - گوپال گرش ڪوڪلي

ڀاڳي قانون - حياتدا گانڌيءَ جا وچن ۽ گفتا هر هڪ صفح جي هيٺان

۱۹۷	۱. ڊانڊي مارچ
۱۹۸	۲. "مهي رام"
۱۹۹	۳. ٻاپوءَ جي پونجي
۲۰۰	۴. جدا جدا روپ
۲۰۱	۵. بمبئيءَ ۾ اخبار نويسن سان
۲۰۲	۶. ڏکڻ آفريڪا جو ستياگرهه
۲۰۳	۷. اعسا جا ٻه اوتار
۲۰۴	۸. ڪراچي ڪانگريس جو هڪ درسيه
۲۰۵	۹. شارددا مندر ڪراچي ۾
۲۰۶	۱۰. چترڪار جي ڪلپنا
۲۰۷	۱۱. ڪراچيءَ ۾ ميٽا
۲۰۸	۱۲. ڪراچي جي ٻڌ جا نظارا
۲۰۹	۱۳. ڪراچي ڪانگريس جو درسيه
۲۱۰	۱۴. ڪراچي جي ٻڌ جا نظارا
۲۱۱	۱۵. ڪراچي ڪانگريس جا نظارا
۲۱۲	۱۶. ڪراچي جي ٻڌ جا نظارا
۲۱۳	۱۷. ڪراچي ڪانگريس جو درسيه
۲۱۴	۱۸. اليه آباد ۾ اسي
۲۱۵	۱۹. هڪ چترڪار جي ڪلپنا
۲۱۶	۲۰. گانڌي ڏام سناڌي

دردي نشيپ ڪرڻ ۽ ان تي محڪم رهڻ جي عادت پراڻن ضروري آهي.

~~CONFIDENTIAL~~

3

- پیاگہ پھریون - پوارتتا جا پچن

- ۱۲
- Lead kindly -
پاڳه پيون - جيون گاتا
۱۳
۱. جيون گاتا (گوتا) مڃاڻ
۲. ٻارو جي جيون جون مکيه منزلون
۱۶ آزاد ي - سڌڪي

14

- اسين سڀئي سنسار ۾ قرضدار ٿي اچون ٿا ۽ جڏهن اهو قرض ڄڻو ٿو ٿئي تڏهن واپس وڃون ٿا.

گاندې گرنټ

(”پارتواسي“ طرفان شتابدي - وکړي)

پارت پرکاشن منډل
۳۶-۳۸ اکیاري لین
فورت، بحبئي-۱.

Socialism is a beautiful word.
In socialism
all the members of society are equal
none low none high.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

Kamla High School

Opposite Madav Park, Khar,
BOMBAY-52.

Phone: 533789

پارت جي انوڪي موان آتما گانديجيءَ جي شتابدي اپلڪشن ۾ اسان جا کيس هڪ سو وار پرڻام

سنڌين لاءِ وطن

پرڀت مان بوستان

ڪڇ جو ٻيٽ اڄ ديش سان منجهي،
 ريل توڙي هوا ذريعي ڳنڍجي پڪو آهي
 ريل جي ننڍي پٽي سان ۱۹۵۲ ۾ ڳنڍيو ويو
 ۽ وڏي پٽي سان ۲۰ نومبر ۱۹۶۹ کان. اڄ
 بمبئيءَ کان گانڌيڌام سڌيون گاڏيون هلي
 رهيون آهن. ڪنڊلا کي مٿاڻدر بڻايو ويو
 ۽ هڪ آڏونڪ (مادرڻ) بندر اڏجي چڪو
 آهي. مادرڻ دنيا جون سڀ نعمتون گانڌيڌام
 ۾ ميسر ٿي چڪيون آهن. وٽراءِ مان نه
 گانڌيڌام سڄي ڀارت ۾ پنهنجو مت پالڻ آهي.
 ڪورو پرڀت اڄ بوستان جو روپ وٺي
 چڪو آهي. سرگواسي پاڻي ڀرڻ ۾ پنهنجي
 سڀني وارو وطن ساڪار بڻائي، اسان کي ڏيئي
 ويو آهي. هند سرڪار گانڌيڌام جون سڀ
 ڳڻپون پورو ڪري، آڳي قدم پري ڪڍندا
 ۾ ٺري ٿرڍڙون (مڪڻ واپار ڪٽر) ٻريا
 ڪري کويسا سون ٿي سڀاڳو چاڙهي ڏنو
 آهي. مٿان وري سرگواسي (ڀارڻ) جو
 ڪارخانو، جو ۹۰ ڪروڙن جي رٿا، ۽ ايشيا ۾
 وڏي ۾ وڏو ڪارخانو ٿيندو، ۽ پنهنجو
 ورهين کان خاواڻو هو، انجو آرٽس ايندڙ
 مهيني ۾ ٿي رهيو آهي. گانڌيڌام جا خاني باقي
 دڪ به دور ٿيڻ وارا آهن. هند سرڪار پنهنجا
 ڀال ڀلائي رهي آهي خاني باقي اسان کي
 پنهنجو فرض پورو ڪرڻو آهي.

سنڌين سان خاص اپڪار جو قدم
 ڀرڻ آهي، جو جيئن ۱۹۴۷ ۾ پاڪستان بڻجي
 ٿي، سنڌ ڇڏڻ شروع ڪيائين، تيئن
 تڪال سڀني سنڌين کي هڪ ئي هندوستان
 لاءِ ڪنڊلا بندر ٿي ۱۵،۵۲۹ ايڪڙ زمين
 مٿس (گرائنٽ) ڪڇ جي مهاراءِ کان منظور
 ڪرائي ڏنائين. تڏهن نه پنهنجي وطن کي
 سندس ئي پوئلڳي گانڌيڌام سان سينگارڻو
 اٿئون، جيئن سندس اپڪار اسين توڙي
 اسان جا پويان ڪڏهن به ڀلجي نه سگهون
 ۽ ٻنڌو وڏو سنڌي، اهو نالو دائما رٿيندو
 رهي.

سندس ڦولن سان رڻيڪ سماڏي
 جيڪا ٺاهي اٿئون، سا نه رڳو اسان سنڌين
 لاءِ پر سڄيءَ ڪجرام لاءِ ٿيڻ آستان بڻجي
 پئي آهي.

دنيا ۾ جا سيلاني سنڌي اچو نه هائي
 هن پنهنجي وطن کي دنيا ۾ به سندر روپ
 ڏيئي، پنهنجي ڪلا ڪوشل جو ڪجهه
 چمڪار ڏيکارڻ، اهو اسانجي وس آهي
 نه جيئن وٿيون ٿيڻ لکي ٺاهيون.

نرملا گجرواڻي
 (ميجر - ڪيتراب اسيمبلي)

هوٽچنڊ آڏواڻي
 چيئر من

آسنداس خوشڪالداس

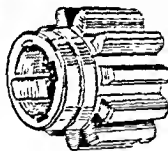
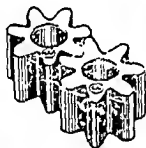
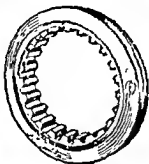
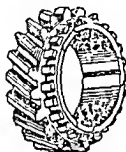
پنهنجي ۽ ٻين سڀني ڊنرڪٽرن پاران ڊنرڪٽر

سنڌو ريسٽورنٽ ڪارپوريشن لميٽيڊ

Regd. Office:
 ADIPUR (Kutch).

P. N. B. House,
 Sir P. M. Road, BOMBAY-1.

FOR SMOOTH & TROUBLE FREE PERFORMANCE INSIST ON... GAJRA GEARS

Now approved by
ALL INDIA STATE TRANSPORTS
on rate Contract.

Gears for Leyland,
TMB, Perkins, Fiat, Jeep,
Ferguson, Fordson and
International Tractors.

Distributors for Western Zone

CONWEST PRIVATE LIMITED 448, Lamington Road, Bombay-4 BR.

Phone: Sales 355917
356018

office 357466
355060

GRAMS: CONWEST.

GAJRA GEARS

Registered

Trademark

Elva Chambers, Green Street, Bombay-1. Phone: 250074/75

